yeni ÜLKE

6

1979

HALİT ÇELENK
"TERÖRÜ ÖNLEME" YASA TASARILARI

ALAATTİN BİLGİ
***KAPİTAL*'DE GELİŞTİRİLEN TEMEL KAVRAMLAR KATEGORİLER VE TANIMLAR**

MUZAFFER ERDOST
FAŞİZM VE TÜRKİYE/1978

YURDAKUL FİNCANCI
TÜRK KALKINMA PLANLARI VE SOSYALİST PLANLI GELİŞME

RAGIP GELENCİK
LENİN VE DİL

KAYA GÜVENÇ
DEMOKRASİ YOLUNDAKİ İRAN

yeni ÜLKE

SAYI 6 OCAK ŞUBAT MART 1979

İÇİNDEKİLER

FAŞİZME KARŞI DEMOKRATİK BİRLİK OLUŞTURMA ZORUNLULUĞU
YENİ ÜLKE
1-7

FAŞİZM VE TÜRKİYE/1978
MUZAFFER ERDOST
8-84

"TERÖRÜ ÖNLEME" YASA TASARILARI
HALİT ÇELENK
85-105

TÜRK KALKINMA PLANLARI VE SOSYALİST PLANLI GELİŞME
YURDAKUL FİNCANCI
106-173

DEMOKRASİ YOLUNDAKİ İRAN
KAYA GÜVENÇ
174-194

KAPİTAL'DE GELİŞTİRİLEN TEMEL KAVRAMLAR KATEGORİLER VE TANIMLAR
ALAATTİN BİLGİ
195-240

LENİN VE DİL
RAGIP GELENCİK
241-252

AÇIKLAMALAR DEĞİNMELER YANITLAR

DEVLET VE İHTİLÂL'İ OKURKEN GEÇİŞ DÖNEMİNE İLİŞKİN SORUNLAR ÜZERİNE NOTLAR
KENAN SOMER
253-261

ANTİ-DÜHRİNG: BİR MARKSİZM ANSİKLOPEDİSİ
K. S.
262-269

OKURUNDAN *ÜLKE*'YE
NURULLAH GİRAY, CENGİZ KALFE
270-272

FAŞİZME KARŞI DEMOKRATİK BİRLİK OLUŞTURMA ZORUNLULUĞU

Bize, biz proleter devrimcilere, şu anda, en gerekli olan şey, hatta tek gerekli olan şey nedir diye sorulsa, hiç duraksamadan, bize, şu anda en gerekli olan şey *demokrasidir*, deriz. Demokrasi, bizim için ve tüm emekçi sınıf ve katmanlar için, şu anda, hava kadar gereklidir. İlkin düşüncelerimizi oluşturmak ve geliştirmek için gereklidir, ikincisi düşüncelerimizi yaşama aktarmak, onlara gerçeklik kazandırmak için gereklidir. Bir başka deyişle, bilimsel sosyalizmin teorik ve pratik vargılarından, dünya demokratik ve devrimci hareketinin deneyimlerinden tam olarak yararlanabilmek için; tüm bilgi ve deneyimlerimizi, Türkiye'nin somut gerçeklerine uyarlayabilmek için; yurt ölçeğinde ve emekçi sınıf ve katmanlar içersinde düşüncelerimizi serbestçe açıklayabilmek için; demokratik ve devrimci örgütlerin sıkıştırıldıkları merkez binalarından, şube binalarından, kitlelerin içine akabilmek için, bize şu anda ilkin tek bir şey, demok-

rasi gereklidir. Daha 1905'te, Lenin, anarşistleri kıyasıya eleştirdiği ve siyasal demokrasinin gerekliliğini savunduğu pasajlarda şöyle diyordu: "Kim sosyalizme *siyasal demokrasi dışında*, başka bir yoldan varmak istiyorsa, kaçınılmaz olarak, hem ekonomik, hem de siyasal anlamda saçma ve gerici sonuçlara varır." (*Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği*, s. 22.)

Proleter devrimci örgütlenme, bugün, faşizmin, devrimci ve demokratik örgütlerin yığınlara ulaşma yollarını büyük ölçüde zor yoluyla denetimi altına alarak tıkadığı için, yani demokrasinin *eksikliğinden* dolayı, demokrasiyi, mevcut devrimci ve demokratik potansiyel gücü oranında savunamaz durumdadır. Sosyalist partiler, birer merkez olarak, ve şu ya da bu ölçüde şubeleriyle vardır. Kitleler içersine, işçi sınıfı içersine, köylülük içersine gitmek, onları örgütlendirmek, onları faşizme karşı bilinçlendirmek ise, anayasal bir hak olarak mevcut olmakla birlikte, faşizmin, örgütlü olduğu ve ağır bastığı yerlerde, bu büyük ölçüde olanaksızdır. Kitlelere ulaşamayan, işçi sınıfına, emekçi sınıf ve katmanlara *doğrudan* ulaşamayan, onları bilinçlendirerek, kendi yanına çekemeyen bir örgütlenme, geniş halk kitlelerinden ayrı ve kopuk kalmak zorunda bırakılmış bir örgütlenmedir, ve bu örgütlenme, sözcüğün tam anlamıyla *yetersiz* bir örgütlenmedir. Proleter devrimci hareketin, bu önündeki engeli kaldırabilmesi, ilkin, faşizmin yenilgiye uğratılması ile, yani anayasal hak ve özgürlüklerini serbestçe kullanabilme olanağını sağlamasıyla, bir başka deyişle, siyasal demokratik özgürlüklerin güvence altına alınmasıyla olanaklıdır. İkincisi, proleter devrimci hareketin ve buna bağlı olarak sosyalist partilerin *geleceği* ile ilgilidir. Devrimcilerin ve demokratların, kitleler içersine serbestçe girerek onları bilinçlendirme, faşizme karşı uyarma olanaklarının, her gün biraz daha daraldığı bir dönem, aynı zamanda, faşizmin, bu kitlesel alanları, serbestçe etkileyip, baskı altına almaya başlamış olmasıyla da karakterize edilir. Demokratik kitle tabanı daraltılırken, faşizmin kitle tabanının genişlemesi, bunun yanısıra, politikaya henüz ilgi duymamış, kayıtsız kalmış unsurların, demokratik güçler tarafından değil, faşizm tarafından politikaya çekilebilmiş olması, faşizmin güçlenmesine,

devrimci güçlerin olduğu kadar, demokratik güçlerin de zayıflamasına yol açmaktadır.

Proleter devrimci hareketin güçlenebilmesi ve bir güç haline gelebilmesi, ancak, geniş emekçi sınıf ve katmanları bilinçlendirmesi, eğitmesi, uyarması ile olanaklıdır, ve bu hareketin kitlelere ulaşma yolları ise, büyük ölçüde daraltılmıştır. Bugün bir küçük-burjuva ülkesi olan, ya da daha sağlıklı bir deyişle küçük-burjuvazinin ağır bastığı bir ülke olan Türkiye'de, sosyal-demokrasinin, küçük-burjuvazinin sınıfsal durumunu olduğu kadar, onun bilinç düzeyini de yansıtan bir küçük-burjuva demokrasisinin özelliklerini ve hastalıklarını bağrında taşıyacağı açıktır. Sosyal-demokrasi, küçük-burjuva kitlelerin bilinç düzeyindeki yükseliş ile birlikte sola, bu bilinç düzeyindeki düşüş ile birlikte, sağa doğru kayar. Kuşkusuz, sosyal-demokratların kendilerinin, bu sınıf tabanını, bilinçlendirme yönünden etkilediği ve etkileyeceği gözden uzak tutulmamalıdır; ama esas belirleyici etken, sosyal-demokrasiyi sola çeken etken, bu sınıfın bilinçlenme düzeyinin yükselişidir. Bu nedenle de, işçi sınıfının ve yoksul köylülüğün bilinçlendirilmesi kadar, küçük-burjuvazinin orta ve varlıklı kesimlerinin de, egemen sınıfların ve özellikle faşizmin desteği olma durumundan koparılması, proleter devrimcilerin birlikte ele almaları gereken en önemli konulardan biridir.

Demokrasinin esenliğe çıkarılması, sosyal-demokrat ağırlıklı siyasal iktidarın, sağa kayışının önlenmesi, ve onun, faşizme karşı savaşımda daha kararlı olmaya zorlanabilmesi, devrimci güçlerin, demokrasi savaşımmda, ağırlıklarını tam olarak duyurabilmesi ile olanaklıdır, ve devrimcilerin, ağırlıklarını duyurabildikleri ölçüde de, demokrasinin geleceği ve kararlılığı üzerinde hak sahibi olabilecekleri açıktır. Proleter devrimciler, *bugün için,* siyasal iktidarın alternatifi değildir, ve gene *bugün için* siyasal iktidarın en azından faşizmin temsilcisi ve destekçisi siyasal partilerin eline geçmemesi için, proleter devrimcilerin, olası çabayı göstermeleri bir zorunluluk olarak karşılarındadır. Buna karşılık, proleter devrimciler, ellerini bağlayarak, sosyal-demokrat ağırlıklı siyasal iktidarın faşizme karşı kesin ve kararlı bir tutum takınmasını bekleyemezler, ve bundan da öte, mevcut siyasal

iktidarın, sağa kayması karşısında, bu siyasal iktidarı çürümeye ve çökertmeye yönelik saldırılardan özenle kaçınarak, *bu* siyasal iktidarı, demokrasi savaşımında olabildiğince kararlı ve kesin bir tutum almaya zorlayarak, onu, sola çekmek için çaba harcarlar.

Genel tabloya baktığımız zaman, sağ siyasal partilerin, tümü değilse bile, büyük kesiminin faşist odaklara sahip çıktığı ve bu doğrultuda kümelendiği görülür. Ortada bulunan sosyal-demokrat parti ise, *faşizm ile demokrasi* arasındaki savaşımda, sanki *kapitalizm ile sosyalizm* arasındaki savaşımda olduğu gibi, kendisini bir denge unsuru olarak görmekte, ve olayları bir "sağ ve sol" çatışma olarak değerlendirerek, adeta kendisinin bu savaşımın dışında ve üstünde kaldığını sanmaktadır. Sosyal-demokrat parti için bu tarihsel yanılgı, Türkiye'de, yalnızca, devrimci hareketin değil, tüm demokrat hareketin ezilmesine yolu açabilecek bir yanılgıdır. Ve sosyal-demokrat parti, sağın etkisine kendisini kaptırarak faşizmin önündeki demokratik engelleri (evet, yanlış söylemiyoruz, faşizmin önündeki demokratik engelleri) kaldırmaya özel bir özen göstermekle, faşizmin kabaran dalgasından kendisini kurtarabileceğini sanıyorsa, daha da büyük bir yanılgı içersinde olduğunu zaman yitirmeden görmelidir. Hiç kuşkusuz, faşizm, ideolojik olarak, devrimci hareketin varlığına, devrimci ideolojiye karşıdır ve bunları hedef alır; ama faşizm, yöntem olarak, ve pratikte, demokratik ilkelere yönelmiştir ve *tüm olarak* demokrasiyi hedef alır, ve sosyal-demokrasi, ya da bizim terimlerimizle küçükburjuva demokrasisi, faşizmin, ayırdetmeksizin ortadan kaldırmayı amaçladığı demokrasidir. Bu, iki anlamda böyledir. Çünkü, birincisi, burjuva demokrasisinin temsilciliğini, günümüzde, büyük ölçüde küçük-burjuva demokratlar almıştır, ve faşizm, bu burjuva demokrasisine düşmandır. İkincisi, faşizm, iktidarın, genel olarak sermayenin elinden sermayenin en yüksek unsurlarına, malî-sermayenin eline geçişidir, ve burada, yalnızca malî-sermaye ve müttefikleri için demokrasi vardır, burjuvazinin geniş kesimiyle birlikte, küçük-burjuvazi, faşist diktatörlüğün, kerteli baskısı altındadır. Ve bu nedenledir ki, sosyal-demokrat parti, faşizm ile demokrasi savaşımı arasında, taraflardan biridir, ve olay-

ları, bir sağ ve sol çatışması olarak niteleyerek, kendi kendisini bu çatışmanın dışında niteleme yanlışına düşmesi, demokrasi adına tarihsel bir yanılgıdır.

Sol ise, devrim anlayışından, faşizmin tanımına, dünya devrimci hareketi içersinde yer alan merkezlere karşı tutuma değin, tam bir bölünmüşlük ve keşmekeşlik içersindedir. Faşizmin, yabancı ve işbirlikçi sermayenin ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını esas alan sağın geniş emekçi tabanlı partisini, kendini koruyuculuğa çağırdığı, ve bu geniş emekçi tabanlı egemen sınıflar partisinin ise, yazgısını, faşizmin etkin güçlerini denetleyen ve yöneten partinin varlığına bağlamış olması olgusu, siyasal arenada, faşist siyasal eğilimlerin partiler arasında kenetlenmesi sonucunu doğurmuştur. Sosyal-demokrat ağırlıklı iktidar, faşist siyasal eğilimi siyasal arenada savunan sağın, geniş anlamda etkisi altında görünmektedir. Bu etkiyi kırmak ve sosyal-demokrat ağırlıklı siyasal iktidarı, faşist siyasal eğilimlere sahip çıkan partileri, kendi demokratik çizgisine çekmeye, ya da onları kendisine destek almaya çalışan yanlış tutumundan, onlara, ve doğal olarak, bu sağ partilerin kitle tabanına değil, siyasal kadrosuna *karşı* bir tavır almaya zorlamak, kuşkusuz, devrimci hareketin bütünleşmesiyle ve belirleyici bir otorite altında, gücünü tek bir yöne çevirmesiyle olanaklıdır.

Kuşku yok ki, bunu gerçekleştirmenin, birbirinden farklı iki yolu vardır. Biri, devrimci hareketi, genel anlamda, bütünleştirecek ve tek bir otoriteye bağlı kılacak olan *ideolojik savaşımdır*, ve bu uzunca bir süreyi gerektirmektedir. İkincisi, bugün ivedi çözüm bekleyen, demokrasiyi esenliğe çıkarma doğrultusunda, devrimcilerin, bu sorun çerçevesinde, birleşmeleri ve bugünkü *güncel* sorun karşısında bir birlik, bir otorite yaratmalarıdır. Genel perspektifi içersinde birincisi ne denli gerekli ise, güncel perspektifi içersinde ikincisi o denli zorunludur. Her ne kadar, ikincisi, birincisine bağlı ise de, bugün, devrimci hareketin, var olmak, örgütlenmek ve kitlelere ulaşabilmek için kendisine son derece gerekli olan "demokrasi" ciddî bir tehlike ile karşı karşıya olduğu için, ilkin, bu noktada, demokrasiyi esenliğe çıkarma amacıyla birleşme zorunluluğu vardır.

Sosyalist partilerin, devrimci ve demokratik kuruluşların, bugün, faşizme karşı bir savaşım birliği oluşturmaları tarihsel bir zorunluluktur. *Faşizmin ve emperyalizmin tanımında,* genel olarak birleşebilecek sosyalist partiler, kendi aralarındaki ideolojik görüş ayrılıklarını kendi örgütleri içersinde *muhafaza ederek,* faşizme karşı savaşımda bir araya gelmek, faşizme karşı, bir savaşım birliği oluşturmak, ve bu siyasal partilerin etkisinde bulunan devrimci ve demokratik sınıf, meslek ve kitle örgütlerini, partisiz unsurları, bu birlik içersinde, bir araya getirmek ve devrimci ve demokratik bir otorite oluşturmak zorundadırlar. Böyle bir otoriteyi gerçekleştirecek birliğin nesnel koşulları kesinlikle vardır, çünkü önümüzdeki sorun, bir devrim aşaması değildir, faşizme karşı demokrasiyi esenliğe çıkarmadır. Bu nedenledir ki, görüş *ayrılıklarının* temelini oluşturan Türkiye'de devrimin aşaması ve niteliğini, ve buna bağlı olarak devrim strateji ve taktiği sorununu, faşizm, geri plana itelemiş, ve güncel ve baş çelişki olarak faşizmi birinci plana getirmiştir. Kuşkusuz, faşizme karşı savaşım, emperyalizmden ve sınıf savaşımlarından soyutlanamaz, ve faşizme karşı kesin ve sonal darbe, emperyalizme indirilecek darbe ile bütünleşir. Ne var ki, ilkin ve ilk hedef, faşizmin, Türkiye'de, yani içerde gücünü çökertmek, faşizme karşı savaşımın, en öne çıkan, en ivedi sorunudur, ve kısa zamanda çözümlenmesi gereken sorun olduğu kadar, kısa zamanda çözümlenebilecek sorun da budur.

Böyle bir birlik, devrimci güçlerin birliğini sağlayarak, devrimci potansiyelin gücünü ortaya koyar; böyle bir birlik, faşizme karşı savaşımın, kendi platformu içersinde demokratik bir diyalogun ve eleştirinin olanaklarını ve karar organını yaratır, ve devrimci hareketi disiplin altına alır; böyle bir birlik, faşizme karşı savaşımda, sol-sekter serüvencilik, bireysel terör vb. biçiminde yansıyan anarşistçe eylemleri dıştalar; böyle bir birlik, faşizmin, demokratik ve devrimci hareketleri ezmek için "gerillaya karşı" oluşturduğunu öne sürdüğü örgütlerin gerekçesini yaratmak için, ajan ve provokatör kullanarak, bir sahte "gerilla" hareketi yaratabilmesini büyük ölçüde engeller; böyle bir birlik, toplumsal ortamı şiddetlendirmek için devrimcileri tahrik etme-

yi klasik bir kural haline getirmiş bulunan faşizmin taktiklerine karşı, devrimci unsurların, duygulara kapılmaması koşullarını sağlar; böyle bir birlik, faşizmin, sol tarafından yapıldığı izlenimini vereceği ve geniş kitleleri ve etkin kurumları sola karşı tavır takınmaya zorlayacağı sahte tertiplerini önemli ölçüde boşa çıkarır; devrimci güçleri birleştirecek ve onları disipline edecek böyle bir birlik, geniş halk kitlelerinde güven yaratır, onların geleceğe güvenlerini artırarak, faşizmin bu kitleler üzerindeki etkinliğini azaltır, ve devrimci güçler ile demokratik güçler arasındaki ittifakı gerçekleştirmenin aracı olur; böyle bir birlik, sosyal-demokrasiye, kendisinin de faşizmin hedefi olduğunu gösterme fırsatını yaratabilir ve sosyal-demokrasiyi, faşizme karşı savaşımda, sağın etkisinden kurtarır; böyle bir birlik, yığınları yanılgıdan, kararsızlıktan, cesarete, doğru yola ve kararlılığa götürür; ve ensonu, böyle bir birlik, faşizme karşı kazanılacak demokrasi savaşımında, kendi gücü ve etkinliği oranında, bu demokrasiye sahip olma olanağını sağlar. Bireysel, grupsal, örgütsel dar çıkarların aşılarak, bireyler, gruplar, örgütler arasındaki çitleri muhafaza etmek koşuluyla da olsa, günün güncel ve ivedi amaçları için, faşizme karşı demokratik birlik oluşturmak için, *faşizmin ve emperyalizmin tanımında genel çizgileriyle birleşebilecek* siyasal partilerin girişkenliği ile, tüm devrimci ve demokratik sınıf, meslek ve kitle örgütlerinin, partiler dışı kalmış kişilerin, bu birliği yaratması tarihsel zorunluluktur.

YENİ ÜLKE

MUZAFFER ERDOST

FAŞİZM VE TÜRKİYE/1978

I

Faşizmin tanımı, faşizme karşı savaşımda, en önemli hareket noktasıdır. Çünkü, eğer faşizm, bir "lumpenproletarya diktatörlüğü" ise, faşizme karşı savaşımın temelini, lumpenproletaryaya karşı savaşımın oluşturacağı açıktır. Yok, faşizm, bir "küçük-burjuva diktatörlüğü" ise, o zaman, faşizme karşı savaşımın temelini, tabanını köylülerin ve esnafın oluşturduğu küçük-burjuva unsurlara karşı savaşım oluşturacak; faşizm, "sınıflar-üstü bir devlet gücü" ise, faşizme karşı savaşım, herhangi bir sınıfa karşı değil, bu devlet gücünü elinde bulunduran kişilere, ya da bu kişisel gruplara karşı oluşturulacaktır. Faşizm, ne "lumpenproletarya diktatörlüğü", ne "küçük-burjuva diktatörlüğü" ve ne de "sınıflar-üstü devlet gücü", bir başka deyişle "bonapartizm" değil de, mali-sermayenin (finans-kapitalin), en gerici, en şoven, en emperyalist unsurlarının diktatörlüğü ise, o za-

man faşizme karşı savaşımın temelini, mali-sermayenin bu en gerici, en şoven ve en emperyalist unsurlarına karşı savaşım oluşturacaktır.

Somut savaşım ilkelerine gereksinme duyulduğu ülkemizde, bugün, faşizmin doğru tanımı, bu savaşımı, faşizmi yaratan hedefe yöneltececeği gibi, faşizmin yanlış bir tanımı, faşizme karşı savaşan sınıf ve katmanları, faşizmi yaratan unsurlara değil, faşizme hizmet etme durumuna getirilen unsurlara yöneltecek ve faşizmi yaratan gerçek unsurları, bu savaşımda, faşizme karşı savaşım vermekte olan güçlerden gizleyecek, onları perdeleyecek, ve faşizme karşı savaşmakta olan sınıf ve katmanların savaşımını başarısızlığa, yenilgiye sürükleyecektir. Açıktır ki, faşizmin yanlış bir tanımı, başta işçi sınıfı olmak üzere, tüm emekçi sınıf ve katmanları aldatabilir, yanılgıya düşürebilir, onları yanlış yola sürükleyebilir, faşizm karşısında başarısızlığa uğramalarına, yenilip, faşizm tarafından ezilmelerine neden olabilir. Bu, proleter devrimci harekete olduğu kadar, demokratik ve ilerici hareketlere ihanet etmekten başka bir şey değildir.

Bugün, böyle bir yazıya polemikle başlayacağım için okur beni bağışlasın, çünkü, sorunun bu yönünü çarpıcı bir biçimde vurgulamadan, bu konuda yazılabilecek ve söylenebilecek her şey, ne denli çarpıcı olursa olsun, beyinlerde yankılanarak kaybolmaya mahkûmdur. Oysa bizim için esas olan, duygu ve düşünceleri *tatmin* değil, insan davranışını, doğru bir yönde etkilemek, onu davranışa, ama doğru bir davranışa geçirmektir.

Eğer, örneğin, faşizm, kendisine, köylülerden, esnaftan, zanaatçılardan bir kitle tabanı oluşturmuş ise, burada, faşizmin sınıf niteliğini unutarak, faşizmin kendilerini aldatarak oluşturduğu bu kitle tabanına bakarak, faşizmin, bir "küçük-burjuva diktatörlüğü" olduğu ileri sürülebilinirse, faşizme karşı savaşım, yalnız faşizmi oluşturan sınıftan saptırılmakla kalmayacak, bir başka deyişle, mali-sermayenin en emperyalist unsurlarına karşı verilmesi gereken savaşım verilmeyecek, ama buna karşın, işçi sınıfının, sınıf olarak, küçük-burjuvazi ile, özellikle kır küçük-burjuvazisi köylüler ile, kent küçük-burjuvazisi esnaf ve zanaatçılarla zorunlu ittifakı, zorunlu güçbirliği de, bir düşmanlığa dönüş-

türülecektir. Eğer, faşizm, mali-sermayenin en emperyalist unsurlarının diktatörlüğü değil de, küçük-burjuvazinin diktatörlüğü ise, faşizme karşı savaşımın, küçük-burjuvaziye karşı savaşım olacağı, bir başka deyişle, işçi sınıfının köylülere, esnafa ve küçük zanaatçılara karşı savaşacağı anlaşılır bir şeydir. Yani, bu, işçi sınıfının, değil mali-sermayeye karşı, mali-sermayenin en emperyalist unsurlarına karşı savaşmaması, anti-emperyalist savaşım yerine, kendi köylüsü ve esnafıyla, kendi halkıyla boğazlaşması demektir.

Faşizmin sınıf niteliği ile faşizmin kendine oluşturduğu kitle tabanının birbirine karıştırılması, daha doğru bir anlatımla, mali-sermayenin en emperyalist unsurlarının kendi diktatörlükleri için oluşturdukları kitle tabanının, faşizmi oluşturan sınıf olarak gösterilmesi — işte bu, faşizmin trotskist tanımını, marksist-leninist tanımdan ayıran temel noktadır.

Komünist Enternasyonalde ve ondan sonra da, trotskistler, faşizm ile emperyalizm arasındaki bağı görmemekte direndiler, faşizmin, emperyalist çağın olduğu kadar, emperyalizmin bir yönetim sistemi olduğunu kabul etmediler. Mali-sermayenin en emperyalist unsurlarının diktatörlüğü olan faşizm, kendine, bir kitle tabanı oluşturmak için, mali-sermayenin ideolojisiyle, hele mali-sermayenin en emperyalist unsurlarının ideolojisiyle, kitlelerin karşısına çıkamazdı. O, daima, küçük-burjuvazinin gerici, şoven ideolojilerini, kendi ideolojisi *gibi* yığınların karşısına çıkarmıştır. Dolayısıyla, mali-sermayenin en emperyalist unsurlarının çıkarlarını gözeten ve gerçekleştiren faşizm, (ülkenin özelliğine göre) gerek iktidara gelmek için, gerek iktidara geldikten sonra, kendine kitle tabanı oluşturmak amacıyla, gerici küçük-burjuva ideolojileri, kendi ideolojisi olarak sunmuş, bu gerici ideolojileri, canlandırmış, geliştirmiş, yaygınlaştırmıştır. Bu nedenle de, faşizm, hiç bir zaman, yığınların karşısına, kendi ideolojisiyle çıkmamıştır. Onun içindir ki, faşizm, özünde, *ikiyüzlüdür*. Onun bu ikiyüzlülüğünü görmeyip, ikiyüzlülüğün tezahürü olan gerici küçük-burjuva ideolojisini, onun "*samimî*" ideolojisi olarak nitelemek, anti-faşist cepheye ihanet etmek, faşizme hizmet etmek demektir.

Trotskist görüşlerin tümünü belli bir noktada topla-

mak olanaklıdır: faşizmin tanımında ve tahlilinde, emperyalizmi perdelemek. Faşizmi, sınıflar-üstü bir devlet gücü olarak, bonapartizm olarak nitelerken, küçük-burjuva diktatörlüğü olarak, lumpenproletarya diktatörlüğü olarak nitelerken, faşizmin gerçek iktisadî temeli emperyalizm, gizlenir, perdelenir. İkincisi, faşizm, egemen sınıfın, daha doğru bir ifade ile, egemen sınıfın en egemen katmanının iktidarı yadsınır, bu iktidar, toplumun iktisadî bakımdan en güçsüz sınıf ve katmanlarının iktidarı olarak nitelendirilir. Bu konuda, Thalheimer'in, faşizmi, bonapartizm olarak niteleyen görüşü, farklı gibi görünürse de, sonuçta değişen bir şey yoktur. Faşizmin bonapartizm olarak nitelenmesi demek, burjuvazinin siyasal iktidarı elinde tutamadığı, proletaryanın iktidarı ele geçiremediği bir aşamada, burjuvazinin, sosyal egemenliğini kurtarmak için kendi siyasal egemenliğine son vermesi demektir. Oysa faşizm, burjuvazinin siyasal egemenliğine son vermesi değil, burjuvazinin yüksek katmanın, burjuva demokratik yöntemlerle yönetemediği, ve bu nedenle de, burjuva demokratik kurum ve yöntemleri kaldırdığı ya da zor kullanarak işletmediği, bir başka anlatımla, açık diktatörlüğünü gerçekleştirdiği yönetim biçimidir. Thalheimer'in bonapartizm tahlili, Marx ve Engels'in geçen yüzyılın ortalarında Fransa'da burjuva devletin işlevine ilişkin tahlillerinin, emperyalist kapitalizme özgü —ve elbette aşılması ya da geçilmesi hiç de *gerekli* olmayan— faşist devletin işlevi olarak yinelenmesinden başka bir şey değildir. Marx ve Engels'in metinlerine bağlılığı açısından marksist görünen, ama özünde, burjuvazinin henüz egemenliğini tam kuramadığı kapitalizmin başlangıç aşamasına ilişkin bu tahlil, kapitalizmin son aşamasına uyarlanması bakımından anti-marksist bir tahlilden başka bir şey değildir.

Demek oluyor ki, faşizmin tahlili açısından, trotskist görüş, 1° faşizmi, emperyalist kapitalizmin bir ürünü olarak görmemesiyle, 2° faşizmin kitle tabanını, faşizmin sınıfsal niteliği olarak ileri sürmesiyle, 3° sınıfsal niteliği gereği mali-sermayenin emperyalist unsurlarının çıkarını amaç edinen faşizmin gerçek sınıf ideolojisi ile, onun kitle tabanı oluşturmak için kullandığı gerici küçük-burjuva ideoloji arasındaki ikiyüzlülüğü (demogojiyi) görmeyip, gerici küçük-

burjuva ideolojilerini faşizmin kendi sınıfsal ideolojisi olarak nitelemesiyle, 4° anti-marksist ve anti-leninist olan bu tahlilin, kendisini, marksist ve yerine göre de leninist olarak ileri sürmüş olmasıyla, karakterize edilir.

Burada, faşizmin yanlış tanımlanmasından ve dolayısıyla yanlış bir tahlilinden kaynaklanan, devrimci, demokrat ve ilerici unsurları ve özellikle işçi sınıfını pasifliğe iten, ve faşizmin gerçek kimliğini gizleyerek, onun kendi başına buyruk azmasına olanak sağlamaya çalışan "yanılgılar belgesi" niteliğinde olan bir yazı üzerinde, sorunları daha somut bir biçimde açıklamamıza olanak vereceği için, durmamın gereği var.

"Sosyalist Kültür" dergisi *Birikim*'de Ömer Laçiner'in, "Malatya olayı — Türkiye'de Faşist Hareketin Yapısı ve Gelişimi" adlı çelişkilerle dolu yazısında,[1] yeni-trotskizmin yetkin bir örneği sunulurken, aynı zamanda, Türkiye'de faşizmin tıkandığı, iniş dönemine girdiği, faşist hareketin ilk evresinin kapanmakta olduğu tanıtlanmaya çalışılmaktadır. Türkiye'de faşizmin tıkandığını, iniş dönemine girdiğini ve ilk evresinin kapanmakta olduğunu düşünebilmek, ileri sürmek, bir yazarın doğal hakkıdır elbette. Böyle bir kanıda olmak ayrı bir şeydir. Ama, böyle bir kanımn nedenleri önemlidir. Laçiner, Türkiye'de, kapitalizmin gelişmesi, bir başka deyişle geleneksel feodal yapıyı değiştirme sürecinin tamamlanmaya başlanmış olması nedeniyle, faşizmin ilk evresinin tamamladığını ileri sürmektedir. Ömer Laçiner, faşizmin, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, kapitalizmin gelişmesinden dolayı eski egemen ve üstün konumunu yitirmekte olan sınıf ve katmanların (sünni ve Türklerin??), eski konumlarını korumak için (alevi ve Kürtlere?? karşı) giriştikleri bir tepki hareketi olduğunu ileri sürmekte, ve kapitalizm, geleneksel ilişkileri çözme sürecini tamamlamakta olduğu için de faşizmin erimekte olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır.

Bu, konumuz açısından, özellikle "faşizmin tanımının önemi"ni belirtmeye çalıştığımız bir bölüm içersinde, önemli bir husustur. Burada, faşizmin, marksist-leninist bir

[1] Bkz: Ömer Laçiner, "Malatya Olayı — Türkiye'de Faşist Hareketin Yapısı ve Gelişmesi", *Birikim*, Aylık Sosyalist Kültür Dergisi, sayı 39, Mayıs 1978, s. 12-24.

tanımı değil, trotskist bir tanımı vardır. Marksist-leninist faşizm tanımı, Komintemde kabul edilen tanımdır, ve finans-kapitalin en şoven, en gerici, en emperyalist unsurlarının açık kanlı diktatörlüğü olarak nitelendirilen bu tanımda, faşizm, kapitalizmin son aşaması olan emperyalizmin bir yönetim biçimi olduğu kabul edilmiştir. Yani malisermayenin en emperyalist unsurlarının diktatörlüğüdür faşizm. Laçiner ise, faşizmin, kapitalistleşme süreci içersinde, geleneksel-feodal, bir başka deyişle, kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinin parçalanması süreci içersinde, eski üretim biçimleri içersinde egemen ve üstün durumdaki unsurların, kapitalistleşme sürecine bir tepkisi olarak doğduğunu ileri sürmektedir. Trotskizmin tüm belirtilerini bağrında taşıyan bu tahlil, 1° faşizmin sınıfsal niteliği (mali-sermayenin en emperyalist unsurları) ile faşizmin önemli ölçüde kendisine kazanabildiği kitle tabanını (özellikle köy ve kent küçükburjuvazisini — köylüleri ve esnaf ve zanaatçıyı) birbirine karıştırmaktadır; 2° faşizmin kendisine kazandığı kitle tabanını faşizmin yaratıcısı ve sürdürücüsü olarak göstererek, hem faşizmin gerçek yaratıcısı sınıfı maskelemiş, ve hem de anti-faşist unsurlara yanlış bir hedef göstermiştir; 3° başta devrimci işçi sınıfı olmak üzere, devrimci, demokrat, ilerici sınıf ve katmanları, faşizme karşı savaşımda pasifliğe zorlamaktadır; 4° faşizmin ikiyüzlülüğünün ifadesi olan küçükburjuva ideolojisini, onun "samimî" ifadesi olarak kitlelere telkin etmektedir; 5° faşizmin, kastlaşmış mezhep ayrılıklarından kaynaklanan çatışmaları, sınıf savaşımını gizlemek ve geriletmek ereğiyle, geliştirip onu yeniden canlandırmaya çalışmasını, faşizmin *kendisi olarak* niteleyerek, faşizmin *tertibini* gözlerden gizlemekte, ve bu tertipler, kapitalizmin gelişme sürecinden gelen bir "gerçeklik", bir "doğallık", bir "içtenlik" olarak nitelenmeye çalışılmaktadır; 6° dolayısıyla, ona göre, faşizm, alevi-sünni ikiliğinin olduğu yerde ve kapitalistleşme ile birlikte *kaçınılmaz;* bu ikiliğin bulunmadığı yerlerde ise *olanaksız*dır. Bu her gözeneğinden yanılgı fışkıran yazıyı, kendi sözleriyle sergileyelim.

Ömer Laçiner, Türkiye'yi, faşizm açısından, iki bölüme ayırmaktadır. Birincisi, alevi-kürt ve sünni-türk unsurların nüfus bakımından birbirine hemen hemen eşit olduğu Ço-

rum-Erzurum-Gaziantep üçgenidir, ve faşizm, bu üçgen içersinde kalan bölgede hızlı bir gelişme göstermiştir. İkincisi ise, bu üçgenin dışında kalan halkın etnik ve dinsel açıdan homojen olduğu yörelerdir, bu yörelerde faşist hareket, ancak "*sınırlı* bir gelişme göstermiş", "hatta tüm çabalarına karşın *tıkanıp* kalmış"tır. (*Birikim*, n° 39, s. 16.) Birinci bölgede, yani Çorum-Erzurum-Gaziantep üçgeni içersinde kalan yörede ise, faşist hareket (MHP), sünni-türk kitleler üzerinde etkili olmuş, ama tüm sünni-türk unsurların *büyük çoğunluğunun* desteğini kazanamamış, buna karşılık, tüm alevilerin ve alevi-kürtlerin düşmanlığını kazanmıştır. Sünni-türklerin tümünü kazanamadığı için de, hedefine varamamış, amacını gerçekleştirememiştir (s. 17).

Yazarın buradan çıkardığı sonuçlar şunlardır: faşizm, etnik ve dinsel bakımdan nüfusun homojen olduğu yörelerde, bu yöreler halkının etnik ve dinsel yönden homojen olması nedeniyle, ancak sınırlı bir gelişme göstermiş ve tıkanmıştır. Etnik ve dinsel bakımdan nüfusun karışık olduğu yerlerde (yazar, bu nüfusun, her iki etnik ve dinsel unsurlar için hemen hemen *eşit* sayıda olduğunu yinelemektedir), faşizm, alevi unsurların düşmanlığım kazanmış, sünni unsurların da büyük çoğunluğunu kazanamamıştır. Tablo öyledir ki, artık kazanabileceğinin sınırına gelmiş ve orada tıkanmıştır. "1977 seçimlerinin sonucunda faşist hareket bu 'tıkanma'nın yarı bilinçle de olsa farkına varmış ve zamanla bundan duyulan tedirginlik de artmaya başlamıştır." (s. 19.) Nitekim, Malatya olayları, gerek bu tıkanmayı, gerek "devlet içinde güçlenmenin sınırlarına" varmış olduklarını sezmekte olan faşizmin düştüğü huzursuzluğun bir bunalıma dönüşmesidir (s. 22 ve 23).

Yazara göre, bu tıkanıklığı aşmak için, faşist hareket içersinde, iki farklı eğilim belirmiştir. Biri, özellikle küçük-burjuva demokrasisi ile barış ve diyalog kurarak, tıkanıp kaldığı Batı Anadolu'da gelişme olanakları yaratmaktır; öteki ise, 1977'de alınan oyların saldırı ve terör ile kazanıldığını ileri sürerek, sınırların saldırı ve terör ile genişletilebileceğidir. Laçiner'e göre "Barış çağrısı yapan Türkeş 'samimî' idi. Tıpkı kitle katliamını uygulamaya koyanlar gibi." (s. 19).

Devam edelim: "Çorum-Erzurum-Gaziantep üçgeni" içer-

sinde kalan bölge içersinde, yazara göre, sünni-türk unsur "üstün, egemen sınıf ve zümreleri" temsil etmektedir, bunların alevi-kürtlere göre, etnik ve dinsel konumları gereği, görece üstün ve ayrıcalıklı bir durumları vardı, ve dolayısıyla yörenin ekonomik yaşamında egemendiler. Alevi-kürtler ise, tersine, bu ayrıcalıklı, ekonomik yaşama egemen sünni-türk sınıf ve zümreler karşısında, ezilen kitleleri oluşturmaktaydılar. Kapitalizmin gelişmeye başlamasıyla birlikte etnik-dinsel ayrıcalıklar sarsılmaya, geçersizleşmeye başlamış, *genel olarak*, geleneksel yapının üstün egemen sınıf ve zümreleri, kapitalizmin gelişmesine ayak uyduramayarak eski üstün egemen konumlarını yitirirken, ezilen etnik-dinsel topluluklardan gelme kesimler, yeni toplumsal hiyerarşi içersinde yükselmiştir (s. 16). Eski üstün ve egemen konumunu yitirmekte olan unsurlar tarafından kapitalizmin gelişmesine duyulan bu tepki, her tür gelişme karşısında, ekonomik-toplumsal konumu korumayı temel alan faşist "toplum düzeni" anlayışında kendini dile getirir (s. 16). Yazara göre, faşizm, tamı tamına kapitalizmin gelişmesi karşısında, üstün ve ayrıcalıklı durumu sarsılan unsurların, kapitalizme bir tepkisi olarak, eski konumunu korumanın bir ifadesi olarak kendini gösterir. Dolayısıyla, faşizmin, o ünlü ikiyüzlülüğünü simgeleyen "anti-kapitalizm", Ömer Laçiner'de, faşizmin *doğal* bir belirtisine dönüşür. Eski etnik-dinsel ilişkinin yeniden kurulmasını istemenin siyasal amacı da, üstünlüğü sarsılan bu unsurların, eski üstün ve egemen durumlarına kavuşmaları içindir (s. 16). "MHP'de temsil edilenler, 'mücadele'yi bıraktıklarında, kendilerini sürece terkettiklerinde, hızla mülksüzleşebileceklerini, toplumsal hiyerarşide en alt düzeye inebileceklerini görmektedirler. MHP'nin üzerine oynadığı kesimler bir ikilem ile karşı karşıyadırlar. Zaman aleyhlerine işlemekte, kapitalizm geliştikçe eski konumlarını yeniden ele geçirme imkânları da kaybolmaktadır." (s. 18). Hemen devam ediyor yazar: "Türkiye'de faşist hareketin saldırganlık ve terör dozunun giderek artması, hareketin militan kadrolarının ve aktif taraftarlarının özellikle son bir yıl içinde en acımasız eylemlere fütursuzca girişebilecek kadar hırçınlaşmasının altında yatan temel neden budur. Bu politik taktik, bir tercih değildir." (s. 18).

terör ve saldırı dozunu azamiye çıkarmak yolu, bu yöntem, derin bir umutsuzluğun ürünüdür." (s. 19). Faşist terör eylemlerinin kitle katliamlarına dönüşmesi, yalnızca "komünistler"e değil, her türden siyasal eğilimde yığınlara yöneltilen saldırılar, "bir faşist nihilizmin yaygınlaşması"-nın ürünüdür (s. 19). Çünkü kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, faşist hareketin ilk evresi (ne demekse) kapanmaktadır (s. 24).

Kapitalizme karşı, ıonu durdurmaya yönelik savaşım, kuşku yok ki, iktisadi evrimin ağır dişleri arasında ezilmeye, un ufak olmaya mahkûmdur, ve dolayısıyla, yazara göre, kapitalizm geliştikçe, geleneksel-feodal ilişkileri çözüp dağıttıkça, faşizm de sınırlı olarak gelişebildiği yerden bir iniş dönemine geçmiştir. "MHP, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinin geleneksel —feodal— yapıyı değişime zorlamasının ürünü olan karmaşık geçiş sürecinin tamamlanmaya başlaması ile birlikte, bugüne kadar sağladığı toplumsal desteği de yitireceği bir 'iniş dönemi'ne girmiştir." (s. 23.) Dahası var: faşist hareket, "kapitalizmin gelişmesi süreci içinde ister istemez 'kader'ine razı gelmesiyle 'kitle desteği'ni yitirmeye başlamıştır." (s. 23).

Yazarın faşizm konusundaki ilginç yorumuna göre, "ilk bakışta görülür ki, Türkiye'de faşist hareket okullarda güdük kalmıştır. Bu öğrenim kurumları başından beri adeta doğal olarak faşistlere kapalı olmuştur." (s. 22.) Faşist hareketin öğrenci-aydın kitlesi üzerindeki etkisi de, klasik faşist hareketlere göre, yeterli bir başarı sağlayamamıştır (s. 22). Türkiye'de faşist hareketin kitle desteği ile iktidara gelme yolunun "kesinlikle tıkalı olduğunu" ileri süren Laçiner, iktidarı yukardan ele geçirme stratejisinin de "sonuçsuz kaldığının, kalacağının" anlaşıldığını söyleyecektir (s. 19).

Laçiner'in, buraya aktaracağımız son görüşleri de, burjuvazinin, özellikle tekelci sermayenin, faşist hareket karşısındaki tutumudur. Faşist hareket, yazara göre, "mülk sahibi sınıfların geniş bir bölümünce ya da bu kesimin önde gelenlerince", yani "—tekelci sermaye—" tarafından onaylanmamıştır. MHP, "egemen sınıflar için ciddi bir iktidar alternatifi" olmamıştır (s. 19, 20). Faşist hareket, kapitalizmin gelişmesine karşı umutsuz bir tepki olarak doğduğuna

göre, faşizm, kapitalizmin gelişmesine karşı, egemen sınıflar ise kapitalizmin gelişmesinden yanadırlar. "Türkiye'de egemen sınıflar, geleneksel yaşamın kapitalizmin isterleri yönünde değişmesini, değiştirilmesini, bunun mümkün olan hızla değiştirilmesini istemekte, kendi sınıfsal sorunlarını bu hedef doğrultusunda tespit etmektedirler." (s. 20.) Her ne kadar, bağımlı bir ülke olan Türkiye kapitalizminin, metropollerdeki değişime uyarlı olması ortada olmakla birlikte, egemen sınıfların değişme isteği ile MHP'nin "düzen" programı, bu perspektiften yalnızca yoksun değildir, aynı zamanda, "kapitalizmin gelişmesi sürecini sekteye uğratabilme özelliği" taşımaktadır (s. 20). Daha açık bir deyişle, emperyalizm ve yerli sermaye, kendine özgü olmakla birlikte, kapitalizmin gelişmesinden, faşizm ise kapitalist gelişmenin sekteye uğratılmasından yanadırlar. Gene birtakım ıvır zıvırdan sonra, yazar, MHP'nin anti-komünizmi ile, yükselen burjuvazinin, tekelci sermayenin, anti-komünizminin "nispî ama önemli" bir farklılık içerdiğini söyler (s. 20). Böylece de, Türkiye'de, emperyalizm, tekelci sermaye, yükselen burjuvazi ile faşizmin bir karşıtlık içersinde bulunduğu sergilenmiş olur. Açıktır ki, emperyalizm ve tekelci sermaye ile faşizm ayrı ayrı şeylerdir, ve erekleri bakımından da —biri kapitalizmin gelişmesi, öbürü bu gelişmenin engellenmesi anlamında— karşıtlık içersindedirler.

Görülmektedir ki, Laçiner, faşizmi, kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinin, kapitalizmin gelişmesine karşı bir tepkisi olarak nitelemekte, ve bunun, toplulukların etnik ve dinsel açıdan bir türden (homojen) olduğu yörelerde değil, karışık (heterojen) olduğu yörelerde ortaya çıkacağını ileri sürmektedir. Bir başka deyişle, faşizm, Türkiye'de, kapitalizm-öncesi ilişkilerden kapitalizme geçiş ne denli *zorunlu* ise, o denli *zorunlu* olarak, belirli bir yörede (Çorum-Erzurum-Gaziantep üçgeni içersinde), ve belirli bir süre ve belirli bir dönemde (kapitalistleşme süreci süresince ve bu süreç genel anlamda tamamlanana değin) ortaya çıkar. Diğer yörelerde, yani "halkı etnik-dinî açıdan homojen olan yörelerde kapitalizmin gelişmesiyle ekonomik-toplumsal konumları sarsılan sınıf ve zümreler, bu durumdan kaynaklanan tepkilerini yükselen sınıf ve zümrelere yöneltirler". (s.

16.) Toplumların evriminin bu denli çarpıtılarak karmakarışık hale sokulması bir yana, yazar, faşizmin, iktisadî bir *zorunluluktan* doğduğunu ileri sürecek kadar cüretkâr, ve faşizmin, ekonomik evriminin sonucu olarak, kendiliğinden (en azından, ne demek olduğu belli olmayan "ilk evresi"nin) kapanmak üzere olduğunu söyleyecek kadar hatalı bir yol içindedir.

Yazarın, ne bilimsel sosyalizmin daha başlangıç bilgileri olan toplumların tarihsel evrimi konusunda sağlıklı bir bilgisi vardır, ve ne de ele aldığı "Çorum-Erzurum-Gaziantep üçgeni" içersinde kalan yöre halkının toplumsal yapısını bilmektedir. Kaba bir alevi-sünni, Türk-Kürt ikiliği, bu bölge halkının kapitalistleşme evrimini, egemen ve üstün ayrıcalıklı bir topluluğun ezilen topluluğa; ezilen topluluğun üstün ve egemen topluluğa dönüşmesi ile açıklamaya kalkışmak, buradan hareketle vardığı sonuçlar kadar yanlıştır. Her şeyden önce, kendisinin bir üçgen içersine aldığı yöre, ileri sürdüğü gibi, iller açısından, benzer değil, birbirine göre farklılıklar gösterir. İkincisi, eğer, bu yöre içersinde, bazı illerde feodal ilişkiler ağır basıyor idiyse, bu ilişkilerin çözülüşü, egemen ve üstün durumda olanların üstünlüklerini yitirdikleri, ezilen durumda olanların üstün ve egemen duruma geldiği şeklindeki tahtaravalli mavalı, kumda oynayan çocukların düşleyebileceği yapay bir şeydir. İster Kürt, ister Türk olsun, feodal birimlerin çözülüşünün, Kürt ve Türk ikiliğine göre değil, feodal niteliğine göre olacağı açık bir şeydir. Eğer, feodal birim, bir aşiretten ya da kabileden oluşuyorsa, burada aşiretin çözülüşü, kapitalizm ne denli hızlı ilerlerse ilerlesin, yavaş olacak, kuşaklar alacaktır. Burada aşiret reisi ve ailesi, kabile reisleri, kendi egemenlik alanları içersinde, genel olarak, toplumsal değişmeyle birlikte, gene topluluğun siyasal temsilcisi olma durumunu, yeni toplum içersinde, sürdürmeye devam etmiştir. Tüm okuyan, hukukçu vb. olan, milletvekili ve senatör olanların tümünün, eski aşiret reisleri, toprak beyleri, şeyhler ya da bunların çocukları olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Ama buna karşılık, bu feodal birim içersinde, aşiret üyesi olan serfin özgürlüğünde belirli bir genişleme olmakla birlikte, bu üyenin, gene bir yarı-serf durumunda bulunduğu, hiç ol-

mazsa, aşiret reisi ailesinin yükselen yeni toprak beyini temsil etmesine karşılık, aşiret üyelerinin yoksul ya da küçük köylü olabildiği bir an gözden uzak tutulmamalıdır. Burada olan şey, ezilen unsurların egemen ve üstün duruma geçmesi değil, kast sisteminin çözülerek, kırsal alanda, sınıflaşmanın başlamış olmasıdır.

Bölgede görülmesi olanaklı bir başka feodal birim, toprakbeyi durumunda olan bey ile emekçi durumunda olan serfin, aynı aşiretten gelmediği, —varsayıma dayalı da olsa— aynı kanı taşımamalarıdır. Burada bir aşiret birliği olmadığı açıktır, ve kapitalistleşme süreci içersinde, sınıflaşmanın daha hızlı olacağı anlaşılır bir şeydir. Ne var ki, bu feodal birimlerde, durum, aşiret birliği üzerine kurulu feodal birimlerden, daha farklıdır. Bey ile serf arasında, kanbağına değil, doğrudan doğruya mülkiyet ve emek arasındaki ilişkiye dayanan bir ilişki vardır. Beyin serf üzerindeki egemenliği ve yetkisi, hemen sınırsız gibidir. Çünkü, aşiret üyesi serf olmakla birlikte, aşiret topluluğu içersinde, aşiretin ortak parçasıdır, ve bu anlamda da, aşiret reisinin aşiret üyesi üzerinde hakları aşiret törelerince sınırlanmıştır. Oysa burada, serf, her anlamda mülksüzdür, feodal ilişkilerin çözülüşü ile birlikte, oturduğu evi dahil, hiç bir mülkiyeti olmayan yoksul köylü durumuna gelecektir. Bunun yanısıra, beyin, bu feodal birim içersinde, aşiret reisi gibi, serf durumunda olan emekçilerle birlikte oturma zorunluluğu da yoktur. O, gerekirse kente, gerekirse İstanbul'a yerleşebilir; ve kâhyası aracılığıyla, rantlarını tahsil edebilir. Kentlerde arsa spekülatörlüğü, ticaret vb. yapabilir.

Bu bölgede göreceğimiz bir başka feodal ilişki, toprak mülkiyetine dayanmayan, dinsel ideolojiye dayanan ilişkilerdir. Bu ilişkilerin, gerek sünnilikte, gerek alevilikte yaygın olduğunu bilmekteyiz. Tarikat ve tekkeler ile aşiret reisleri arasında yer yer çakışma olmakla birlikte, bunlar, birbirlerinden ayrı da olabilir ve feodal etkinliklerini, gene aşiret toplulukları üstünde sürdürebilir. Kapitalistleşmenin, eski, geleneksel ilişkileri çözdüğü ölçüde, bunların etkinliklerini bir ölçüde zayıflattığı düşünülebilir, ama bu, kemalist siyasetin belirleyici olma gücünü yitirmesiyle birlikte, yeniden örgütlenme ve gelişme olanağı bulmuştur. Çünkü, din-

sel feodalizm, bu toprakta, yeniden canlanması ve gelişmesi için gerekli iktisadî temeli bulmuştur. Bu da, köylülüğün, pazara açılmakla, kapitalizmin etkisi altına tam olarak girmekle birlikte, kapitalizm-öncesi ilişkilerin tam çözülmediğinin bir kanıtıdır.

Kuşku yok ki, yazarın belirttiği üçgen içersinde kalan bu yörede, özellikle Çorum, Amasya, Tokat, Sivas ve öte uçta Erzurum, bağımsız küçük köylü işletmelerinin ağır bastığı illerdir. Buralarda, genel olarak, aşiret ilişkilerine ve bir ya da birkaç köy sahibi feodal beylere pek raslanmaz. Toprağın genellikle az verimli olduğu yerlerde büyük toprak mülkler bulunmakla birlikte, bunlar, nitelikleri bakımından, "köy sahipliği" biçiminde görülen tipte mülkler değildir. Alevilerin, bazı yerlerde, doğal bir korunma yöntemi olarak, daha dağlık yerleri, yüksek yerleri, yollardan uzak yerleri, tarihsel olarak seçtiklerini izlemek olasıdır, ama bu da genelleştirilebilecek bir durum değildir. Alevi ve sünni köyler birbirleri arasına dağılmış durumdadır, ve kendi içlerinde, toprak mülkiyet farklılığına göre, sınıflaşma vardır. Kapitalizmin etkisi, bu sınıflaşma farklılığını, hem daha çok su yüzüne çıkarmakta, hem de derinleştirmektedir. Sünni ve alevi köyler kümelenmesi açısından, bunlardan sünni köylerin üstün ve egemen durumunu yitirmesi, alevi köylerin üstün ve egemen duruma gelmeleri görüşü, iktisadî ve toplumsal açıklamadan yoksundur. İster alevi olsun, ister sünni olsun, köylerde, genel olarak, bir sınıflaşma ve bu sınıflaşmadan doğan farklılaşma vardır. Ve bunun hızı, köyün toprağımn verimliliğine, pazarla ilişkisine, vb. bağlıdır.

Kapitalistleşme süreci, açıkça gösterir ki, kırsal alanda, serf ve feodal bey kastlaşmasını, aşiret üyesi ve aşiret reisi ailesi kastlaşmasım çözmeye başlamıştır, ama bunun sonucu, kırsal alanda, sınıflaşma başlamıştır. Bu sınıflaşma, bağımsız küçük köylü işletmelerinin ağır bastığı köylerde, varlıklı köylü ile orta, küçük ve yoksul köylü arasında bir sınıflaşma, (bir ya da birkaç köy sahibi olunan) büyük toprak sahiplerinin bulunduğu alanlarda, toprakbeyi ile yoksul köylü arasında bir sınıflaşma vardır. Aşiret birliğine dayanan alanlarda, bu iki özelliğin çakıştığını izlemekteyiz. Çünkü, aşiret üyesinin, aşiret reisine karşı feodal bağımlılığı (rant

ve angarya) bulunmakla birlikte, aşiret reisi, aşirete ait toprakların mutlak sahibi değildir, ve aşiret üyesinin de bu topraklarda mülkiyet hakkı vardır. Kapitalistieşme süreci içersinde, kırsal alandaki geleneksel üretim ilişkilerinin çözülmesi, ikincil durumdaki bir kastı (alevileri), birincil duruma getiren bir kastlaşma değil, gerek alevi, gerek sünni köylerde, kast sistemini çözmesi, ve köylerde sınıflaşmanın başlaması ile karakterize edilir. Yeni toplumsal yapının egemen sınıf ve katmanları, alevi değil, büyük mülk sahipleri, ezilen sınıf ve katmanı da sünniler değil, küçük topraklı, az topraklı, ya da hiç toprağı olmayan köy emekçileridir.

Faşizmin, gerici burjuva ideolojisinin, tüm çabası, köylülük içersinde meydana gelen bu *sınıflaşmayı*, egemen sınıf ve katmanlar ile ezilen sınıf ve katmanlar arasındaki bu sınıf savaşımını geriletmek, örtmek, gizlemek için, gerici ilişkileri bu emekçi yığınlar içersine ekmesi, bu sınıf çelişkilerini, kastlık sistemi ile, mezhep ayrılıkları ile örtmek istemesidir. Mezhep ayrılıklarını, bu gerici ideolojiyi olanca gücüyle besleyerek, Kürt emekçileri ile Kürt feodallerini bütünleştirme, Türk emekçileri ile Türk egemen unsurlarını bütünleştirme, faşizmin, gerici ideolojisinin en önemli özelliklerinden biridir. Faşizmin bu ideolojik tertibini, Ömer Laçiner, iktisadî bir olgu, bir sınıflaşma olgusu gibi ele almakta, kapitalistleşme sürecinin, sünnileri ezilen sınıf, alevileri egemen sınıf durumuna getirdiğini ileri sürerek, faşizmin gerici ideolojisini, aldatıcı tertibini, ikitsadî gelismenin doğal ve doğal olduğu kadar zorunlu bir sonucu olarak niteleyecek kadar gerçekleri saptırmaktadır.

Şurasını unutmamak gerekir ki, Şeyh Sait İsyanı, kendisi bir Kürt olmakla birlikte, aynı zamanda nakşbendi şeyhi olan Şeyh Sait'in liderliğinde başlamış ve büyümüş bir isyandır. Gerek Şeyh Sait, gerek Kürt Teali Cemiyeti Reisi Seyit Abdulkadir, birer nakşbendi idiler. Şeyh Sait isyanının arkasından patlak veren Nehri isyanının lideri ve Seyit Abdulkadir'in oğlu Seyit Abdullah bir nakşbendi idi. Ve bunlar mezhep olarak, alevi değil, şafi idi. Gerek Şeyh Sait isyanına, gerek Nehri isyanına, şafi Kürtler katılmıştır. Şevh Sait'in, Mustafa Kemal'e karşı yayınladığı bildiri, halifeyi ve hilafeti kurtarma bildirisidir. Önemli bir kısmı, Laçiner'-

in üçgeni içersine girsin girmesin, bu olay, bize, bu bölgede, şafi Kürtlerin, Kürtler arasında büyük bir yer tutmakta olduğunu gösterir. Şeyh Sait isyanı, aynı zamanda bir Kürt isyanıdır, ama bu isyana alevi Kürtler katılmamıştır.

Tabloyu tamamlayabilmek için, bu bölgede, kırsal alanın çevrelediği ticaret ve zanaatın merkezi olan kentlere inelim. Bu konuda, yazarın belirlediği üçgen içersinde kalan il merkezlerinde, ticaret ve zanaatın, yalnızca sünnilerin elinde bulunduğuna ilişkin bir görüş ileri sürmek olası değildir. Olası değildir, çünkü, Kürtlerin yoğun olduğu, ve dolayısıyla, Laçiner'in üçgeni dışında kalması gereken Doğu ve Güney-Doğu yörelerinde, kentlerde, Türklerin daha çok bulunduğu, ticaretin daha çok Türkler tarafından yürütüldüğü ileri sürülebilir. Ama, bu üçgen içersine hangi illerin kesin olarak girdiğini söylemediği illerde, ticaretin ve zanaatın, yalnızca sünniler elinde bulunduğunu söylemek olası değildir. Anadolu'da, esnaf ve zanaat loncalarının, yani âhi teşkilatının bektaşi tekkeleri ile yakınlığı gözönünde tutulursa, zanaatçılığın, geleneksel olarak, sünnilerin tekelinde bulunduğunu söylemek de o denli güçleşir.

Esasen, kapitalistleşme olgusu, birikmiş para-servetin sermayeleşmesi, yani sanayi sermayesine dönüşmesi, bir başka deyişle üretime girmesi ile karakterize edilir. Tefeci ve ticaret sermayesinin, kapitalist üretimin bir eklentisi haline gelmesi, burada, kapitalist üretime geçilmeden, ticaretin kapitalist üretime bağlanması ile mümkündür. Tefeci ve ticaret sermayesinin, sanayi sermayesinin bir eklentisi haline gelmesi ile, kapitalizm, bir ticaret ve tefeci sermayenin etkisi altına girmiş bulunan tüm üretimi egemenliği altına alır. Kapitalizmin gelişmesi ile birlikte, bu yöredeki tefeci sermayenin kendi eklentisi haline dönüşmesi, ve kapitalizmin, bu sermaye aracılığıyla kırsal alanı kendi etkisi altına alması, yalnızca bu, kapitalistleşme sürecinin tamamlandığı anlamına gelmez, gelemez. Kapitalist üretim, artı-değer üretimidir; artı-ürünün ve artı-emeğin, artı-değere dönüşmesidir. Bunun için ise, tüm üretim araçları sermaye, emek-gücünün kendisi de meta haline gelmelidir. Kapitalistleşme sürecinin tamamlanmasından anlaşılması gereken, kapitalizmin etkisi ve egemenliği altına girmek değil,

bizzat kapitalist üretimin genel olarak oluşmuş olmasıdır. Laçiner'in, bu anlamda, ayrıksın durumlar ve iller dışında, özellikle belirttiği üçgen içersinde, kapitalistleşme sürecinin tamamlandığını, ve bu nedenle de, faşizmin "ilk evresi"nin kapandığını ileri sürebilmesi, kendi kanıtlarıyla çelişen bir durumdur. Faşizmi, çağ-dışı bir ideoloji olarak nitelerken, bu çağ-dışılığın varlığını canlı bir biçimde sürdürdüğü bir ortamda, aynı ideolojinin toplumsal-ekonomik dayanaklarının ortadan kalktığını söyleyebilmesi, gerçeklerle bağdaşmayan bir tutum olmak gerekir.

Esasen, ırksal ve dinsel farklılıkların, ve özellikle Türk-Kürt, alevi-sünni farklılığının, faşizmin, şovenliği ve geriiciliği canlandırmanın bir aracı olduğu kadar, bu olumsuz yanın bir de olumlu yanı bulunduğunu, bu ayrılıkların, aynı zamanda faşizmin çatalları olduğunu, biz, yer yer *Birikim*'i ve bu derginin çeviri olarak yayınladığı metinleri de eleştirdiğimiz daha önceki yazımızda, "Faşizmin Çatalları" arabaşlığı altında ayrıntılı olarak ele almıştık. Kürt ve alevi farklılığının, faşizmin tıkanmasını ve düşüşe geçmesini sağlayan bir etmen olması görüşü ile faşizmin gelişmesinin önündeki bir bakıma "doğal" engeller oluşturması görüşü, birbirinden özünde farklı görüşlerdir. Faşizmin, kitle tabanına ve genel oya gereksinme duyduğu bir ülkede ve dönemde, kitle tabanını genişletme yöntemlerinde olduğu kadar, oy sağlama yöntemlerinde de, "demokratik" olduğunu kabul eden bir görüş, faşizmin tıkanacağını, bir başka deyişle, genel kitle tabanını genişleterek iktidar olamayacağım ileri sürebilir. Bu yanılgı safsatası, faşizmin, kitle tabanı yaratmada olduğu kadar, kendine karşı olan kitleler üzerinde de, baskı, zor, şiddet kullandığını ve kullanacağını değil, kitleleri, genel olarak, demokratik ikna yöntemleriyle kendisine bağladığını ve bağlayacağını düşünmektedir; bu yanılgı safsatası, faşizmin, genel oy mekanizmasını, yani sandık kütüklerini, sandık başlarını, sandığa gidecek yolları, oy vermeye gidecek evleri ve kişileri zor kullanarak denetimi altına almayacağını, ve sandıktan çıkan oyların hileye bulandırılmayacağını ve bütün bunları yapamamışsa, o zaman, sandıkların içini değiştirmeyeceğini, ilke olarak, benimsemişe benzemektedir. Bu, faşizmin, yalnızca iktidar olarak faşist yöntemler

uygulayabileceği görüşü gibi tehlikeli bir görüştür. Faşizm, kendi tabanına kayıtsız duranları faşist yöntemlerle kendi tabanına katılmaya zorlar, ve kendisine karşı olanları, faşist yöntemlerle baskı altına alarak, onların, diğer demokratik hakları yanında genel oy gibi demokratik haklarını da kendi iradeleriyle belirlemelerini ortadan kaldırır. Faşizm varlığım, üzerinde hareket edebileceği bir kitle tabanı yaratarak değil, kitleleri baskı altına alarak, onların özgür iradelerini ortaya koymalarına her yönden engel olarak ortaya koyar. Alevi-sünni, Kürt-Türk soyunun sayısal hesabını yaparak, faşizmin tıkandığı sonucuna varmak, bu belirli bölge açısından yanlış olduğu kadar, tüm Türkiye açısından da akılalmaz bir yanılgıdır. Çünkü, faşizmin, bu tıkandığı söylenen yörede, egemenliğini pekiştireceği kalelerini kurmak ve Türkiye'yi, bu kalelerden, hem moral bakımdan, hem de faşist yöntemleri uygulama bakımından baskı altına alacağı, ve aldığı bir gerçek iken, bunun tersini ileri sürebilmek, bu yörelerin olduğu kadar, tüm ülkenin demokratik güçlerini pasifliğe itmek değildir de, nedir?

Laçiner'in sorunu koyuş tarzından çıkarılacak sonuçlar bellidir: Faşizmin, Türkiye'de, iktidar olma olanağı yoktur, ve nitekim olamamıştır. Varabileceği en yüksek nokta, 1977 seçimleridir, ve kapitalistleşme sürecinin tamamlanmasıyla birlikte bu doruktan hızla aşağı doğru kaymaktadır. Dolayısıyla, faşizmle savaşmaya, ne ideolojik ne pratik savaşıma bir gerek yoktur. Çünkü faşizmin iktidar olması olanaksızdır ve kendiliğinden çöküp gidecektir. Proleter devrimcileri, demokratları, tüm ilerici sınıf, katman ve kişileri, edilginliğe (pasifliğe) açık bir çağrıdır bu. Ve bu çağrı, faşist terörün kanını döktüğü yüzlerce devrimcinin, demokratın, yurtseverin acısını yüreğinde duyan, kendi kişiliğini, halkının çıkarlarını ve insanlığın geleceğini faşist terör altında serbestçe geliştiremeyen, baskı altındaki milyonların tükrüğünde elbette boğulacaktır.[2]

[2] İşte şimdi buraya bir not düşmenin yeridir. *Sol Yayınları* arasında, E. Lewerenz'in *Komünist Enternasyonalde Faşizmin Tahlili* adlı bir kitabı yayınlandığı zaman, *Sol Yayınları*'nın hiç bir kitabından sözetmemeyi ilke haline getirmiş olan *Cumhuriyet* gazetesinin bir kitap eleştirmeni, Lewerenz'in tanıtma kitabını, "tanıtma" adı altında, ağır ifadelerle suçlayan bir yazı yayınladı. Trotski'nin kitaplarını ve trotskist dergileri, daha mürekkepleri kurumadan överek, bu

Faşizm nedir? Faşizmin tanımında gözetilecek başlıca noktalar nelerdir, şimdi bu soruların yanıtını vermeye çalışalım. Komintern, faşizmi, mali-sermayenin (finans-kapitalin) en şoven, en gerici, en emperyalist unsurlarının açık diktatörlüğü olarak tanımlamıştır, ve bu tanım, faşizme karşı, doğru devrimci bir tavır takınılmasının en güçlü anahtarı olmuştur. Faşizm, kapitalistleşme sürecinde, kapitalistleşmeyi engellemeye çalışan unsurların değil, gelişen kapitalizmin değil, kapitalizmin son aşaması olan emperyalist kapitalizmin ürünüdür. Mali-sermayenin (finans-kapitalin) en emperyalist unsurlarının diktatörlüğüdür. Faşist diktatörlük, hangi sınıfın çıkarlarına hizmet ediyorsa, onun iktidarıdır, hangi sınıfı kandırıyorsa kandırdığı sınıfın iktidarı değildir. Mali-sermayenin en emperyalist unsurları, diktatörlüklerini başlıca iki biçimde kurabilirler, ya yukardan siyasal iktidarı ele geçirir, ve bu iktidarı sürekli kılmak için bir kitle tabanı yaratmaya çalışır; ya da aşağıdan kendisine bir kitle tabanı yaratarak genel oy yoluyla iktidara gelir. Her iki durumda da, bir kitle tabanına gereksinme duyar. Her iki durumda da, diktatörlük, kendini, mutlak olarak tüm siyasal partilerin kapatılması, parlamentonun kapatılması biçiminde göstermeyebilir. Faşizmin iktidara gelişi, ülkenin

konuların tartışılması dışında kalmayı ilke edindiği inancında olduğumuz bu gazeteyi, kendi özel eğilimlerine vasıta edinen bu yazar, daha sonra, *Birikim*'de, imzasız bir not yayınlayarak (bkz: *Birikim*, sayı 39, Mayıs 1978, s. 67), *Komünist Enternasyonalde Faşizmin Tahlili* kitabından dolayı, *Sol Yayınları*'nın "'küçük' bir *çarpıtma*"sı konusunda okuru uyardı. Kitabın 194. sayfasındaki bir dipnotta, "daha az somut" ifadesinden "az" sözcüğünün düşerek "daha somut" biçiminde çıkmasını, yazar, *Sol Yayınları*'nın bir *çarpıtması* olarak niteledi. Amerikalı tarihçi J. M. Cammet'e ait olan bu pasajın doğru olarak çıkması elbette gereklidir. Ama Komünist Enternasyonalde faşizm konusunun sergilendiği bir kitapta, böyle bir yanlışlığın, fazla bir şey ifade etmeyeceğini okur anlayacaktır. Trotskizmin bu cakalı savunucuları, *Sol Yayınları*'nı, çevirenden intikal eden böyle bir yanlıştan dolayı, metin *çarpıtmakla suçlamalarının* nedenini, okur, bu aynı kitaba yöneltilen ağır ifadelerle birleştirdiği zaman, daha iyi görecektir. Çünkü kitapta, yazar, kişisel bir yorum yapmaksızın, yeni trotskizmin Türkiye temsilcilerini de mahkûm eden satırlarda belirttiği gibi, Komünist Enternasyonalin VII. Kongresinin XIII. oturumunda, faşizm konusundaki trotskist görüşleri de ele almış, ve burada, faşizmi "sınıflar-üstü devlet gücü" olarak, "küçük-burjuva diktatörlüğü" olarak ya da "lumpenproletarya diktatörlüğü" olarak değerlendiren trotskizmin ve sosyal-demokrasinin, işçi sınıfının faşizme karşı verdiği savaşıma zararlı etkileri, faşizmin gerçek niteliğinin gözlerden uzak tutulmasına hizmet ettiği ortaya konmuştur. (Bkz: E. Lewerenz, *Komünist Enternasyonalde Faşizmin Tahlili*, s. 52.) Kitabın bu satırlarında, kendilerinin tarihsel eleştirisini bulanların, aynı kitaba ve bu kitabı yayınlayan yayınevine övgü yazmaları beklenemezdi, ve bu, bizim için, proleter devrimci görev yapmanın, "küçük" bir onur işaretiydi.

kendi iç koşullarına bağlı olduğu kadar, uluslararası koşullara, uluslararası güçler dengesine de bağlıdır; bunun gibi, faşist diktatörlüğün alacağı biçimler, ülkenin iç koşullarına bağlı olduğu gibi uluslararası koşullara da sıkı sıkıya bağlıdır. Bu anlamdadır ki, faşizmin, askerî bir darbe yoluyla değil de, seçim yoluyla iktidara geliyor olması, onun diktatörlüğüne engel oluşturmaz. Bu nedenledir ki, faşizm, geniş bir kitle tabanına gereksinme duyar. Bu kitle tabanını, genel olarak küçük-burjuva unsurlar arasından, lumpenproletaryadan, hatta işçi sınıfı içersinden sağlar. Bu nedenle de, bu kitlelerin karşısına, hiç bir zaman kendi ideolojisiyle, kendi öz amacıyla çıkmaz. Ama bu emekçi kitlelere, onların kendi ilerici ve devrimci ideolojisiyle de çıkması sözkonusu değildir. Bu emekçi kitlelerin karşısına, küçük-burjuvazinin gerici ideolojisiyle çıkar. Bu gerici ideolojinin, her ülkenin kendi geleneksel geçmişine, tarihsel özelliğine göre farklılık göstermesi doğaldır. Küçük-burjuva gerici ideolojisinin, Türkiye'de, bizim daha önce tarihsel köklerini açıkladığımız,[3] ırksal ve dinsel iki kökeni vardır, biri panturancılıktan gelen turancılık, öteki panislamizmden gelen islamcılık. Turancılık, kendini, Türk ırkçılığında, Türk şoven-ulusculuğunda temsil eder; (islâmiyetten ayrı olarak) islamcılık, alevi-sünni çatışmasına yöneltilmiş, nakşbendilik, nurculuk, süleymancılık gibi tarikatlarda temsil edilir.

Faşizm, kitle tabanı sağlamak için, kendi sınıf ideolojisiyle değil, küçük-burjuvaziyi, öznel olarak proleterleşmiş, ama nesnel olarak küçük-burjuva bilinci taşıyan işçileri, hiç bir ideolojisi olmayan, burjuva toplumun geleneksel ilişkilerden devraldığı ve ona yeni boyutlar kazandırdığı satılık lumpenproletaryayı, gerici küçük-burjuva ideolojisiyle, kendine kazanmaya çalışır. Her şeyden önce bu nedenledir ki, faşizm ikiyüzlüdür, kendi sınıf amacını, hedefini bu kitlelerden her zaman gizler. Bu nedenledir ki, faşizme karşı savaşımda, faşizmin etkisi altına alabileceği sınıf ve katmanlar arasında, sağlıklı, sıkı ve disiplinli bir bilinçlendirme; faşizmin, özünde emekçi sınıf ve katmanların karşısında olan, aleyhine olan amaçlarını sergileme, ve faşizmi bu kitle desteğinden

[3] Bkz: Muzaffer Erdost, "Faşizm Üzerine Bir Deneme", *Ülke*, sayı 1.

koparma, bu kitleyi, demokrasi cephesinde toplama, anti-faşist savaşımın en önemli yönlerinden biridir. Faşizmin sınıfsal niteliği ile onun desteğini sağladığı kitle tabanı arasında, hiç bir ilişki yoktur. O, temsil ettiği egemen sınıfın diktatörlüğünü gerçekleştirmek için, bu emekçi sınıf ve katmanları kandırmıştır. Bu kandırdığı kitlelerin sınıf niteliğine bakarak, faşizmin sınıf niteliğini açıklamaya çalışmak, faşizmin sınıfsal özünü gözlerden gizlemeye yaramakla kalmaz, devrimci, demokrat, yurtsever, ilerici unsurların anti-faşist savaşımda, hedefini, bu kendisinin doğal müttefiki olan sınıfa çevirmesine de neden olur. Sünni emekçiler alevi emekçilerle, Türk emekçiler Kürt emekçilerle kavgaya tutuşurken, emperyalizm ve onun işbirlikçisi burjuvazi ve müttefiki toprakbeyleri, diktatörlüklerini pekiştirmenin yeni koşullarını da yaratmış olurlar.

Demek oluyor ki, faşizmin tanımında, birinci nokta, faşizmin, küçük-burjuvazinin ya da lumpenproletaryanın diktatörlüğü olduğu yanlışını ortaya çıkarmak, sınıflar-üstü bir devlet gücü safsatasının maskesini indirmek, onun malisermayenin en emperyalist unsurlarının diktatörlüğü olduğunu açıklamaktır. İkinci nokta, faşizmin sınıfsal niteliği ile kitle tabanını birbirinden ayırmaktır.

Bilinen bir gerçektir ki, faşist diktatörlükler ve faşistleştirme süreci, uluslararası güç dengelerinin durumuna göre olduğu kadar, ülkelerin kendi tarihsel ve güncel durumuna, sınıfsal yapısına, egemen sınıfın ekonomik gücüne vb. göre farklılıklar içerir. Bu nedenle de, faşistleştirme sürecinde farklılıklar olduğu gibi, faşizmin kitle tabanı da ülkelere göre farklılıklar gösterir.[4] Faşizm, kitle tabanına dayanarak iktidara geldikten sonra, diktatörlüğünü kuracağı gibi; iktidara gelerek diktatörlüğünü kurduktan sonra da bir kitle tabanı yaratabilir. 12 Mart dönemi bu bakımdan bizim için büyük dersler taşır. 12 Mart, gerici ve emperyalizme bağımlı bir iktidara, bu iktidarın solundan karşı çıkarak iktidar olmuş, ve bu taktiği ile, pek kısa da olsa, radikal muhaliflerini, yenilgiye uğrattıktan sonra, kendi niteliğiyle ortaya çıkmıştır, 12 Mart, bir faşist diktatörlük ol-

[4] Bkz: E. Lewerenz, *Komünist Enternasyonalde Faşizmin Tahlili*, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 158, 159.

makla birlikte, parlamentoyu ve kendine demokratik görüntüsü verebilecek partileri kapatmadı. Gerek uluslararası güç dengesi, gerek iç koşullar buna elverişli değildi. Bu niteliğiyle 12 Mart faşist diktatörlüğü, kendisini, parlamentodan güvenoyu aldırttığı hükümetlerin arkasına gizledi. Burjuva demokratik kurumlara dokunmadı, ama burjuva demokratik kurumları, özellikle parlamentoyu ortadan kaldırmadan, burjuva demokrat hakları ortadan kaldırdı. Burjuva demokratik kurumların, parlamentonun, sosyal-demokrat partinin ve sağ partilerin varlığı, genel oy hakkının varlığı ile birlikte yürür. Ve bu nedenle, yeni bir seçime gitmesi kaçınılmazdı. Faşist diktatörlük, devrimci ve ilerici hareketi susturmuş, sindirmiş ve faşist kadroları devlet desteğinde geliştirmeye başlamıştı, ama kendisine yeterli bir kitle tabanı yaratmamıştı. Seçimlere bu koşullarda gidildi, kitle tabanına sahip olmayan faşist diktatörlük, halktan, şaşıracağı bir yanıt aldı.

Emperyalizmin denediği, faşist diktatörlüğün bir başka yolu ise, kitle tabanı sağlayarak iktidara gelmektir. Ve 12 Mart döneminde başlatılan kitle tabanı yaratma politikası hızlandırıldı, ülke içersinde örgütlendirildi. Daha aşağıda, bunu ayrıntılı olarak ele alacağız. Biz, burada, faşist diktatörlüğün, burjuva diktatörlüğünden farkını, somut olaylar üzerinde belirlemek için, 12 Martı, bir örnek olarak aldık.

Faşist diktatörlük, burjuva diktatörlükten (ya da burjuva demokrasisinden) farklı bir yönetim biçimidir. Burjuva diktatörlükte (ya da burjuva demokrasisinde), burjuva demokratik kurumlar, gerek biçimsel, gerek içerik bakımından vardır. Burjuvazinin en üst katmanı, mali-sermayenin bazı unsurları, bu egemen sınıfın egemen kesimi, burjuva-demokratik kurumlar ve özgürlüklerle iktidar eyleyemediği zaman, —eğer işçi sınıfı ve diğer emekçi kitleler bunu durduramayacak kadar zayıf, dağınık ve edilgin ise— burjuva demokratik özgürlükleri ve gerekirse burjuva demokratik kurumları kaldırarak, faşist diktatörlüğünü gerçekleştirir.[5] Fa-

[5] Okurun anımsaması için bonapartçılığa bir not düşmek gerekir. Bonapartçılığı savunanlar, burjuvazinin iktidar edemediği ve işçi sınıfının iktidar olamadığı dönemde, burjuvazinin siyasal iktidarı bıraktığını söylerler. Oysa faşizm, burjuvazinin iktidarı bırakması değil, iktidarın, burjuvazinin daha yüksek ke-

şist diktatörlüğün gerçekleşmesi için, burjuva demokratik kurumların kaldırılması zorunlu ve gerekli değildir. Eğer, faşist diktatörlük, burjuva demokratik kurumları muhafaza ederek, demokratik hak ve özgürlükleri ortadan kaldırabiliyorsa, o zaman, bu kurumları muhafaza edeceği anlaşılır bir şeydir. Böylece, kişi temel hak ve özelliklerini, yasa-dışı kuruluşlarla, devlet-dışı kuruluşlarla, zor kullanarak baskı altına almak suretiyle, kişinin gerek bireysel, gerek örgütlü olarak hak ve özgürlüklerini kullanma hakkını fiilen ortadan kaldırır. Bunlar, yasal ve anayasal haklar olarak vardır, bu hakları güvence altına alan kurumlar vardır, ama bu hakları fiilen kullanma, geliştirme hakkı yoktur. Bu hakları güvence altına alan kurumlar da, ya aynı şekilde baskı altına alınarak, ya da faşistleştirilerek işlemez hale getirilir. Bu nedenledir ki, faşizm, Almanya'da, demokrasi düşmanlığını açıkça ilân etmekle birlikte, Türkiye'de demokrasinin kurtarıcısı olarak kendini sunmaya kalkışır. Nitekim faşizm, anayasal ve yasal açıdan demokratik hakları ve kuruluşları muhafaza ederek, devlet-dışı zor yoluyla, gerek kişinin demokratik hak ve özgürlüklerini ortadan kaldırabilecek, gerek bu hak ve özgürlükleri güvence altına alan kuruluşları baskı altına alarak, faşistleştirerek, ancak kendi onayları doğrultusunda işlemesine izin verecek, ve bunu, demokrasi düşmanlarına karşı, demokrasiyi korumak için yaptığını söyleyecektir.

Faşizmin en önemli demogojilerinden biridir bu. Burjuva demokrasisi, kişinin temel siyasal hak ve özgürlüklerini, anayasal bir hak olarak tanımak durumundadır. Bununla birlikte, burjuva demokrasilerde, bu haklar yer yer sınırlandırılmıştır. Ama buna karşın iktisadî bakımdan olduğu kadar siyasal bakımdan da gelişen toplumlarda, kişi temel hak ve özgürlükleri doğrultusunda bir genişleme vardır. Kişinin kendisini serbestçe geliştirmesi, serbestçe örgütlenmesi, devrimci sınıf ve katmanların, gelişmesi ve yeni haklar kazanması ve güçlenmesi olanaklarını yaratmıştır. Burjuva demokratik devlet, burjuva demokrasisinin genel kuralları ve parlamenter yöntem gereği, kişinin ve kitlelerin bu te-

simi eline geçerek, burjuva demokratik özgürlüklerin, ve gerekirse kurumların kaldırılmasıdır.

mel hak ve özgürlüklerini kullanmasını, geliştirmesini, devlet organlarınca güvence altına almak durumundadır.

Faşist diktatörlük, başlangıçta, çok açık bir biçimde, kapitalizmin tüm kötülüklerini, bu sistemin kendinde değil, "demokrasi"de aramış, "demokrasi"yi bir veba derecesinde iğrenç ve pis bir şey olarak ele almıştır. Hitler, demokrasiyi, "milli cevheri mahveden bir zehir" olarak niteliyordu.[6] Bin aptalın bir zeki insandan daha iyi düşünemeyeceği ileri sürülmüş, genel oy sistemi açıkça reddedilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanyasında bu fikirler, kitleleri etkileyebiliyordu. Çünkü demokrasi ile yenilgiyi birlikte tanımışlardı, vb. vb.. Bugün, genel olarak ve Türkiye'de, faşizm, "demokrasi"ye karşı çıkarak değil, demokrasiyi "kurtarmak" adına, "demokrasi"yi, bu "milli cevheri mahveden zehiri" ezmek için harekete geçmiştir. İşçi sınıfının öncülüğünde emekçi sınıf ve katmanların savaşımının, sonunda, bir proletarya diktatörlüğüne varacağı görüşünden yola çıkılarak, kitleler, bu diktatörlük umacısı ile korkutulmakta, ve bu diktatörlüğe karşı, demokrasiyi "kurtarma" kavramı altında, demokrasiyi ortadan kaldırma faaliyetleri geliştirilmektedir.

Biz, daha önceki yazımızda (*Ülke*, n° 1) ayrıntılı olarak açıkladık ki, proletarya diktatörlüğü: eski egemen sınıflar için diktatörlük, tüm emekçi sınıf ve katmanlar için demokrasi; burjuva demokrasisi: egemen sınıflar için demokrasi, tüm emekçi sınıf ve katmanlar için diktatörlüktür. İkisi de demokrasidir, iktidarda olan, egemen duruma gelen sınıf ve katmanlar için; proleter devlette işçiler, köylüler, tüm emekçiler için demokrasi, burjuva devlette burjuvalar, büyük toprak sahipleri için demokrasi. İkisi de diktatörlüktür, egemenlik altına alınan sınıf ve katmanlar için; proleter devlette, egemenlik altına alınan burjuvalar, büyük toprak sahipleri için diktatörlük; burjuva devlette, tüm emekçi sınıf ve katmanlar için diktatörlük. Birinde (burjuva devlette) sermayenin yoğunlaşması, merkezileşmesi ve daha az elde toplanması ile gittikçe *daralan* bir demokrasi ve o ölçüde *yaygınlaşan* ve *yeğinleşen* (şiddetlenen) bir diktatörlük. Öte-

[6] *Hitler (Bana) Dedi ki*, İstanbul 1940, s. 97.

kinde (proleter devlette) sınıfların ortadan kaldırılması doğrultusunda giderek yaygınlaşan, sönen bir demokrasi ve o ölçüde azalan bir diktatörlük. Onun içindir ki, faşizm, burjuvazinin gittikçe daralan demokrasisini, genişleyen ve o ölçüde şiddetlenen diktatörlüğünü, baskı altında tutulan kitlelere, demokrasiyi "kurtarma" biçiminde sunar. Emekçi sınıf ve yığınlara, komünistler gelecek, demokratik haklarınızı elinizden alacak derler. Demokrasiyi ortadan kaldırmak isteyenler ortadan kaldırılmalıdır, derler. Oysa "demokrasi", geniş emekçi sınıf ve katmanların ve ilerici, demokrat, yurtsever devrimci aydınların, faşizme karşı savunduğu bir devlet biçimidir. Onun için, "komünist" hedefte, demokrasiyi savunan geniş bir emekçi sınıf ve katman kitlesi, ilerici, demokrat, yurtsever, devrimci aydınlar yer alır.

Demokratik hak ve özgürlükler nasıl kaldırılacaktır? İki yolu vardır bunun: ya açıkça, demokrasiye karşı çıkılır ve burjuva demokratik anayasa kaldırılır, burjuva demokratik kurumlar ve bu arada parlamento kapatılır; ya da, bu burjuva demokratik kurumlar ve bu arada parlamento muhafaza edilir, hatta yasalar korunur, ama, devlet-"dışı" zor örgütleri, baskı, terör örgütleri, bu hak ve özgürlükleri varlığında temsil eden, savunan, koruyan kişi ve kuruluşları baskı altına alır. Sabotajlar, gelişigüzel katliamlar, seçilmiş katliamlar, bu devlet-"dışı" örgüt ya da örgütler tarafından gerçekleştirilir. Bu baskı, terör, cinayet örgütlerinin *kurumlaştırılması*, faşizmin temel özelliğidir. Çünkü biz biliyoruz ki, burjuva diktatörlüğünde de, burjuvazi, zaman zaman teröre başvurur, ama bu terör, kurumlaştırılmamış, ona süreklilik ve özerklik kazandırılmamıştır. Faşizm, terör örgütlerini kurumlaştırır, ona süreklilik ve bir anlamda özerklik verir. Faşizm, bu anlamda, kendisini, demokrasinin "savunucusu" olarak görür, ve kendisinin bir "meşru savunma" durumunda olduğunu ileri sürer. Faşist terör örgütleri varsa, bunun nedeni "komünistler"in varolmasıdır. Bugün "anarşi" tartışmasında, MC iktidarının iki partisi ile bugünkü CHP ağırlıklı iktidarın eski ortağı parti, aynı noktada birleşmekte, "anarşi"nin kaynağının "komünizm" olduğunu ileri sürmektedir. Gözler önünde işlenen cinayetlerin, sabotajların, suikastlerin nereden kaynaklandığı açıkça ortada

iken, bunu, bazı demokrat yazarların havsalası bile almamakta, şiddet olaylarına bu denli katılmış sağcı militanlar yakalandıkça, bu parti liderlerinin, özellikle ana muhalefet partisi liderinin apaçık bir gerçeği yadsımasını kendi kendilerine açıklayamamaktadırlar. Oysa, bu davranışın özünü, faşizmin, kendi felsefesi içersinden bakarak ve bu açıdan değerlendirerek anlamak olanaklıdır.

MHP Genel Başkanı Türkeş, *Ankara Bayram Gazetesi'*nde yayınlanan makalesinde, "anarşi"nin, bir "neden"i ve bir de "sonuç"u olduğunu söyleyerek, bugün sabotajlar, katliamlar, suikastlar gibi günlük olayların bir *sonuç*, "komünist emperyalizmin ülkemize saldırmaya geçmesi"ni *neden* olarak ele alıyor. Demek istenen odur ki, ülkemize bir "komünist emperyalist" saldırı vardır, bugünkü olayların gerçek *nedeni budur*; bu saldırıyı durdurmak amacıyla meydana gelen olaylar, bir sonuçtur. Sonuçların tartışılmasıyla bir yere varmak olanaksızdır, olaylara doğru teşhis konulamaz. Bizce, sorunun ana noktasını açıklaması bakımından önem taşıyan bu paragrafları, buraya aktarmakta yarar var: "Bizim kanaatimize göre —*diyor Türkeş*— anarşide bir neticeler, bir de sebepler vardır. Bunun için anarşiyi doğuran sebeple, anarşinin neticesini birbirinden ayırmak lâzımdır. Neticelerin tartışılmasıyla bir yere varılmaz ve doğru teşhis konulamaz. Çünkü bir neticenin, hangi şartlarda ve nasıl meydana geldiği, bakanın gözüne göre değişebileceği gibi, tam olarak tesbiti de güç bir iştir. Ama bu neticeyi doğuran sebebi bulursak, böylece en doğru teşhisi de koyabiliriz. Sokaklardaki çatışmalar anarşinin pek çok tezahüründen yani neticesinden biridir. Anarşinin sebebi ise, Türk Devletinin yıkılmak, Türk Milletinin ve Vatanının bölünmek, hür parlamenter rejimin ortadan kaldırılmak yerine de komünist bir diktatörlük kurulmak istenmesinden çıktığı, 10 yıllık olaylar ve mahkeme kararlarıyla apaçık meydana çıkmıştır. O halde *anarşinin ana sebebi, komünist emperyalizmin ülkemize saldırıya geçmesidir*. Ama bugünkü iktidar, muhalefet yıllarında güttüğü taktiği şimdi de sürdürmektedir. Bu taktik, dikkatleri hep sokak çatışmalarına çekmek, gerçek sebebin görülmesini günlük olaylarm tartışmasının toz ve dumanı içinde örtmeye çalışmaktır. Bu durumda anar-

şinin gerçek sebeplerine gidilmesini ısrarla ve dikkatle önleyen bugünkü hükümet işbaşından gitmeden, anarşi azalmaz, aksine gittikçe artar. İlk tedbir bu iktidarın gitmesidir. Sonra da devleti ve rejimi bütün güçleriyle ve imkânlarıyla uyumlu bir bütünlük içinde savunacak, gerçek sebeplere inecek tedbirlere yönelmek zamanı geçirilmemelidir."[7]

Bu paragraflarda, sorunun özü açıklanmış durumdadır. Sokak çatışmaları, birer sonuçtur. Sorun, sokak çatışmalarının varolması, meydana gelmesi değil, niçin meydana geldiği sorunudur. Sokak çatışmaları, ülkemize "komünist emperyalizm" saldırıya geçtiği için meydana gelmektedir. Birer sonuç olan sokak çatışmalarına bakarak, çatışmaların gerçek nedenine inmek olanaksızdır. Gerçek neden, ülkemize yönelen komünist saldırıdır.

Anlaşılmaktadır ki, "sokak çatışmaları" sözleriyle ifade edilen şiddet olayları, daha aşağıda ele alacağımız gibi, ABD emperyalizmi patentli "dolaylı saldırı"nın değişik sözcüklerle ifadesi olan komünist saldırıya, karşı-saldırıdan başka bir şey değildir. Komünist saldırı nedir? Rockefeller Grubunun hazırladığı bir raporda, açık saldırının yanında, ondan daha tehlikeli olan, ama saldırı görünüşünde olmayan, maskeli saldırılar üzerinde durulmakta, ve bu maskeli saldırının, bazan devrimci hareket biçiminde, bazan demokratik akımlar ve reform hareketi biçiminde karşımıza çıktığı ileri sürülmektedir.[8] 5 Mart 1959'da, ABD ile Türkiye arasında imzalanan ikili anlaşmada yer almış olan ve ABD emperyalizmi tarafından Türkiye'ye empoze edilen "dolaylı saldırı" kavramına göre, ülkedeki, tüm demokratik ve reformcu hareketler, tüm bağımsızlık girişimleri, bir "komünist saldırı" olarak nitelendirilmektedir. Demokratik, reformcu hareketler, iktisadî, siyasal, askerî, kültürel vb. alanlarda bağımsızlık doğrultusunda atılacak tüm girişimler, anayasal ve yasal demokratik hak ve özgürlüklerin, gerek birey olarak, gerek örgütlü olarak kullanılması ve geliştirilmesi biçiminde geniş bir çerçevede toplanabilecek tüm hareketler, bir "komünist saldırı"nın, dolaylı, maskeli vb. biçimleri ola-

[7] *Ankara Bayram Gazetesi*, 13 Kasım 1978.

[8] Bkz: M. Fahri, *Amerikan Harp Doktrinleri*, Yön Yayınları, İstanbul 1965, s. 297-298.

rak ele alınmakta, ve anayasa ve yasa güvencesi altındaki bu "saldırı"lara, "devlet" tarafından karşı durulması ise, demokratik hukuk devleti ilkesi ile çelişmektedir. Hem bu "demokratik hukuk devleti" çerçevesini korumak, ve hem bu "komünist saldırı"ları durdurmak, ancak, "devlet"in, yasal ve anayasal kuruluşlarının dışında, bir ya da birkaç "karşı-saldırı" örgütü ile, devlet-dışı oluşturulmuş devlet gücü ile olanaklıdır. Faşizm, işte buradadır. Kişinin temel hak ve özgürlüklerini, ister tek başına, ister örgütlü olarak kullanma, geliştirme hakkını ortadan kaldıracak, devletin "resmî" kuruluşları *dışında* örgütlü "karşı-saldırı" kurumları oluşturmaktır. Bu kurumlaşmış şiddet ve baskı kuruluşlarının oluşturulması ve yaşatılması, bu kuruluşları gerçekleştirmeyi ilke ve amaç edinen siyasal partilerin iktidarı altında, elbette daha kolaydır, ve amaç, böyle siyasal partilerin iktidarının korunması, eğer bu ilke ve amaçlara karşı siyasal partiler iktidarda ise, böyle bir siyasal iktidarın çökertilmesidir. Sokak çatışmaları denen sabotajlar, katliamlar, suikastlar, bu anlamda, birer sonuçtur, esas neden, tüm demokratik, devrimci, ilerici hareketlerdir. Burada, gerçekten, "demokrasi"den, demokratik devletten söz etmek olanağı yoktur. Toplumun çok büyük kitlesinin demokratik hak ve özgürlüklerini, yasal kuruluşlar dışında, silahlı terör örgütleriyle, açıkça baskı altına almak, demokrasiyi, biçimsel olarak parlamenter rejimde muhafaza etmekle birlikte, özünde ortadan kaldırmaktır. Kişi, gerek bireysel olarak, gerek örgütlü olarak, anayasal hak ve özgürlüklerini, kurumlaştırılmış ve ülke ölçüsünde yaygınlaştırılmış örgütlerin silahlı baskısı sonucu kullanamadıktan, gerçekleştiremedikten sonra, bu özgürlüklerin gerçekleştirilmesinin bir ifadesi olan kurumların biçimsel olarak muhafaza edilmesi, edilmiş olması, demokratik bir devletin, biçimsel olarak varolduğunu, ama buradan, yurttaşların demokratik hak ve özgürlüklere sahip olmadığını apaçık ortaya koyar. Bunun adı faşizmdir. Faşizm, burjuvazinin en üst kesiminin, burjuva demokratik kurumlarla ve özgürlüklerle ülkeyi yönetemediği (daha doğru bir ifadeyle, kendi egemenliğini sürdürmesini sallantıda gördüğü) zaman, ya bu demokratik kurumları, ya da bu kurumların varlığının ifade ettiği de-

mokratik hak ve özgürlükleri, kurumlaştırılmış zor örgütleriyle, baskı altına almak, kaldırmaktır. Bunun şu ya da bu bahane ile, şu ya da bu biçimde yapılmış olmasının önemi yoktur. Yeni-faşizm, ilke olarak, anayasal kurumları, demokratik kurumları, *biçimsel olarak* muhafaza eden, ama bu kurumların demokratik işlerliğini, demokratik olmayan yollarla, yasa-dışı yollarla, açık zor yoluyla *ortadan kaldıran* bir rejimdir. Bunun gibi, kişi demokratik hak ve özgürlüklerini, *biçimsel olarak* tanıyan (yani yasal olarak muhafaza eden), ama kişilerin bu hak ve özgürlüklerini gerçekleştirmelerini, açık zor yoluyla engelleyen, *ortadan kaldıran* bir rejimdir. Bu nedenle faşizm, demokrasiyi "kurtarma", yasa-dışı, devlet-dışı örgütlerle "kurtarma" kisvesi altında, anayasal demokratik rejimi, gerçeklikte *ortadan kaldıran* rejimdir. Dolayısıyla, anayasal demokratik düzene özünde karşıdır. Örgütlenmenin ve siyasal sabotaj ve cinayetlerin amacı ve özü buradadır. Bunun içindir ki, faşizmin, yurt ölçüsünde, değişik adlar altında örgütlenerek yürüttüğü zora, baskıya, şiddete dayalı kanlı faaliyetlerin amacı, anayasal düzeni işlemez hale getirmektir. Kişi demokratik hak ve özgürlükleri, kurumlaştırılmış ve ülke ölçüsünde yaygınlaştırılmış zor örgütleri ile baskı altına alınıyor, bunlar kaldırılmaya çalışılıyor ise, orada, "hayali" değil, uydurma değil, gerçek faşizm vardır. Ve bu nedenledir ki, faşizme karşı savaşım, bu kurumlaştırılmış zor örgütlerine karşı doğrudan savaşım ve faşizmin kitle tabanına karşı, bu tabanı, faşizmin desteğinden koparmak için dolaylı savaşım olarak özetlenebilir. Birincisi (faşizmi gerçekleştirme örgütlerine karşı) ne denli kesin ve kararlı bir tutumu gerektirirse, ikincisi (geniş halk yığınlarına karşı) o denli esnek, açıklayıcı, ikna edici bir tutumu gerektirir.

II

Faşizm, kapitalizmin emperyalist döneminin ürünüdür. Bu anlamda, Marx ve Engels faşizmi tanımadılar. Faşizm, yalnızca ülke içi sınıflar arasındaki güçler dengesindeki değişikliğin ürünü değil, dünya sosyalist ve kapitalist güçler dengesindeki bir değişikliğin de ürünüdür. Bu anlamda,

Lenin, faşizmi tanımamış sayılmak gerekir.[9] Buna karşılık gerek Marx ve Engels, gerek Lenin, kapitalist rejimin uluslararası bir nitelik kazanması, sermayenin merkezileşmesi ve büyük sermaye sahiplerinin giderek azalması ile birlikte, onların giderek artan *baskılarını* vurgulamayı ihmal etmediler. Marx, *Kapital*'de (Birinci Cilt), "büyük sermaye sahiplerinin sayılarındaki azalmayla birlikte, sefalet[in], baskı[nın], kölelik[in], soysuzlaşma[nın], sömürü[nün] alabildiğine arttığını" yazar.[10] "Birçok kapitalistin birkaç kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi", ya da büyük sermaye sahiplerinin *azalması,* aynı zamanda, baskıyı *artırır.* Engels, *Fransa'da Sınıf Savaşımları, 1848-1850*'ye yazdığı önsözde, burjuvazinin, proleter devrimci hareketin yasa-dışı eyleminden daha çok, yasal eyleminden, ayaklanmadaki başarılarından çok, seçimlerdeki başarılarından korktuğunu özellikle vurguluyordu. "Burjuvazi ve hükümet *—diyordu Engels—,* İşçi Partisinin illegal eyleminden çok legal eyleminden, ayaklanmalarındaki başarılarından çok seçimlerdeki başarılarından korkar oldular."[11] Özünde burjuva özgürlükler olan siyasal özgürlüklerden, gene en çok burjuvazi korkar olmuştur. Sömürücüler, en demokratik cumhuriyetlerde bile, sermaye iktidarının sarsıldığını sandıkları her keresinde, teröre başvurmuştur.[12] "Genel olarak söylemek gerekirse *—diyordu Lenin—* bugünün temellerine, yani kapitalist temellere dayanan siyasal özgürlükler, burjuva özgürlüklerdir. Özgürlük istemi, esas olarak, burjuvazinin çıkarlarını ifade eder. Bu istemi ilk ortaya atanlar, burjuvazinin temsilcileri olmuştur. Burjuvazinin yandaşları, elde ettikleri bu özgürlüğü, onu ılımlı ve kılıkırk yaran burjuva dozuna indir-

[9] Lenin'in öldüğü yıl, Mussolini'nin faşist çoğunluğu sağladığı yıldır (1924). Lenin'in uzun süren hastalığı da gözönünde bulundurulmalıdır. Lenin. "İtalyan faşistleri"nden, *Collected Works*, vol. 32, s 522 ve vol. 33, s. 431'de sözetmektedir. Lenin'in hastalığı dolayısıyla katılamadığı Komünist Enternasyonalin IV. Kongresi, (Kasım-Aralık 1922), faşizmin küçük-burjuva yanlısı sahte görünümüne dikkati çekiyor ve faşizmi, burjuvazinin yalnızca işçi sınıfına yönelmiş bir hareketi değil, aynı zamanda, 'burjuva demokrasisinin temel kurallarına yönelmiş bir iktidar aracı' olarak vurguluyordu (*Komünist Enternasyonalde Faşizmin Tahlili*, s. 20).

[10] Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 782.

[11] Friedrich Engels, "Giriş", Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Savaşımları, 1848-1850*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 21; *Seçme Yapıtlar, 1,* s. 239.

[12] Bkz: V. İ. Lenin, "Komünist Enternasyonal I. Kongresi, *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, Ankara 1977, s. 150-151.

geyerek, devrimci proletaryanın, barış zamanlarında üstü örtülü bir biçimde, fırtınalı zamanlarda ise acımasız bir biçimde baskı altına alınmasıyla birleştirerek ve tıpkı ustaları gibi kullandılar."[13]

Sermaye, bir yandan merkezileşir, ve kapitalist rejim uluslararası bir nitelik kazanırken, birçok kapitalist birkaç kapitalist tarafından mülksüzleştirilerek büyük burjuvazinin sayıları giderek *azalırken*, gericilik, sömürü ve baskı da aynı ölçüde *artmaya* başlar. Ama şu da var ki, burjuvazinin çıkarlarını ifade eden kapitalist üretim ilişkileri temeline dayanan siyasal özgürlükler, ilkin burjuvazinin temsilcileri tarafından ortaya atılımş, ve bu burjuva özgürlükleri elde ettikten sonra, bu özgürlükleri, devrimci proletaryayı, barış zamanlarında üstü örtülü bir biçimde, fırtınalı zamanlarda acımasızca baskı altına almakla birleştirmeyi bilmişlerdir. Engels'in ömrünün sonlarına doğru söylediği gibi, burjuvazi, devrimci proletaryanın illegal eyleminden çok legal eyleminden, ayaklanmalarındaki başarılarından çok seçimlerdeki başarılarından korkar olmuştur. Burjuvazi, burjuva özgürlükleri, genel olarak, devrimci proletaryaya karşı, üstü örtülü bir baskı ile birleştirmiş, sermayenin iktidarının sarsıldığını hissettiği zamanlar ise, terör ile, acımasız bir biçimde devrimci proletaryayı baskı altına almıştır. Burjuva demokrasisi, feodal soyluluk karşısında, aristokrasi karşısında, kan esasına dayalı üstün kast karşısında, yeni rejimin, topraktan bağımsız olarak oluşan yeni iktisadî güç olan sermayeye sahip olmaya başlayan üçüncü katmanın, talep ettiği eşitlik, özgürlük ve kardeşlik, doğaldır ki, kendisi gibi hiç bir kan soyuna dayanmayan, ama sermaye sahibi de olmayan sınıf ve katmanlar için bir eşitlik, özgürlük ve kardeşlik talebini içerecekti. Aynı zamanda, egemen sınıf olarak, bu eşitlik ve özgürlüğü, egemenliği altında bulunan emekçi sınıf ve katmanlara karşı bir baskı ile birleştiren burjuvazi, dünyanın iki ayrı sisteme bölündüğü, ve bu güç dengesinin aleyhine bozulduğu uluslararası durum karşısında, dünya kapitalist sisteminden en çok çıkarı olan, kapitalist sistemin yer yer çözülmesiyle birlikte en çok kaybedecek olan,

[13] V. İ. Lenin, *Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 125.

dolayısıyla bu sistem içersinde bulunan ülkelere en çok pençesini geçirmiş olan, malî-sermaye, yani *en* emperyalist unsurlar, bu sistemi terketmeye hazır duruma gelen ülkelerde, bundan da önemlisi, bu sistemde büyük yarıklar açması olanaklı stratejik önemi olan ülkelerde, burjuva demokratik özgürlükleri, ancak kendi çıkarları doğrultusunda ve kendisi için muhafaza ederek, emekçi sınıf ve katmanları ve özellikle devrimci proletaryayı ve onun savunucularını baskı altına almayı bir potada birleştirebilmiştir. Bu baskı, büyük burjuvazinin tarihsel deneyiminden geçerek, daha ince, ama daha ağır bir yönde geliştirilmektedir.

İkinci Dünya Savaşından sonra, dünya kapitalist sistemine, en çok ve en yaygın biçimde pençesini geçiren, ve bu sistemden en büyük sömürüyü sağlayan, en çok çıkarı olan, dolayısıyla bu sistemi koruyacak zoru (ordu ve donanmayı, istihbaratı vb.) gerek teknik düzey bakımından, gerek parasal bakımdan besleyebilecek ABD emperyalizmi, bu dünya emperyalizminin en emperyalist kesimi, bu sistem içersinde yer alan, bağımlı ve yarı-bağımlı ülkelerde, kendi çıkarları doğrultusunda siyasal iktidarlar oluşturarak, açık ya da kapalı bir biçimde, başta işçi sınıfı olmak üzere, emekçi sınıf ve katmanların demokratik özgürlüklerini baskı altına almıştır. Bu baskı, ya da askerî diktatörlüklerde olduğu gibi açık bir biçimde devlet organları tarafından, ya da örtülü bir biçimde, siyasal iktidarın ve dolayısıyla devletin bilgisi içersinde, ama devlet-dışı baskı örgütleriyle gerçekleştirilmektedir. Her iki biçimde de, devrimci ve ilerici kitlelere karşı terörcü baskı kuruluşları vardır ve bunlar kurumlaştırılmıştır. ABD emperyalizminin geliştirdiği faşist kurumlar, bu emperyalizmin güdümündeki siyasal iktidarlar döneminde, burjuva demokratik kurumların biçimsel varlığı altında, devrimci ve demokratik hareketleri terörcü baskı altına almakta; demokratik ya da devrimci siyasal iktidarlar döneminde, hem bu işlevini gerçekleştirmekte, hem de bu iktidarların yıkılarak, yerine, kendi çıkarları doğrultusunda iktidarların kurulması işlevlerini yerine getirmeye çalışmaktadır.

ABD emperyalizminin, İkinci Dünya Savaşından bugüne değin geliştirdiği savaş yöntemleri, birbirinden oldukça

farklıdır. Şu anlamda farklıdır, bir kere, dünya emperyalist sistemi savunma yöntemlerini değiştirerek geliştirmiştir; ikincisi, siyasal iktidarları değiştirme yöntemlerini değiştirerek geliştirmiştir. ABD emperyalizmi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında benimsediği genel savaş stratejisini, atom bombasının Sovyetler Birliği tarafından üretilmesiyle, geliştirerek, *genel savaş stratejisi* yanında sınırlı savaş stratejisini de benimsedi. Emperyalist sistem, sosyalist sistem içersindeki ülkelerin sınırlarından yapılacak saldırıya karşı geliştirilen *sınırlı savaş stratejisi* ile uzun zaman yetinmedi. Eisenhower Doktrini, "uluslararası komünizmin, silah kullanmadan, *dolaylı olarak da* saldırıya geçebileceği"[14] görüşünü ilke olarak kabul etti. Rockefeller Grubu tarafından hazırlanan bir raporda, ABD emperyalizmini, açık saldırıların yanında, ondan *daha* tehlikeli, ama *saldırı görünüşünde olmayan* başka tür saldırıların tehdit ettiği öne sürülüyor, bu saldırıların, bazan iç savaş biçiminde, bazan devrimci hareket biçiminde, bazan demokratik akımlar biçiminde, ve bazan reform hareketleri biçiminde maskelenmiş saldırılar olduğu belirtiliyordu.[15] Bunlar açık saldırı değil, dolaylı saldırılardı. ABD emperyalizmi, kendisine bağımlı ya da yarı-bağımlı ülkelerde, halkın kendi iradesiyle ve girişkenliği ile oluşturacağı demokratik dönüşümleri bile, kendisine yöneltilmiş bir maskeli tehdit olarak nitelemiş, ve bu "dolaylı saldırı"lara karşı "müdahale" etmeyi, savaş stratejisinin resmî politikası haline getirmiştir.

"Dolaylı saldırı"ya karşı müdahale, ABD emperyalizminin açık ve resmî politikasıdır. 5 Mart 1959'da, Ankara'da CENTO üyeleri Türkiye, İran ve Pakistan ile ayrı ayrı imzaladığı ikili anlaşmalarla, ABD'ye, bu müdahale hakkı tanınmıştır. Bunlar, ABD emperyalizminin açık ve resmî politikasıdır. Yalnız şu var ki, ABD emperyalizmi, bu "dolaylı saldırı"ya karşı "müdahale" hakkını, bu açık, resmî politikasını, her türlü devrimci, demokratik ve reformcu hareketi, hareketin oluşma halinden başlayarak, her evresinde, içten durdurmak, geriletmek, ezmek için ikinci bir politi-

[14] Ali Halil. *Atatürkçü Dış Politika Nato Türkiye.* Gerçek Yayınevi, İstanbul 1968. s. 168.

[15] *Amerikan Harp Doktrinleri.* s. 297.

kaya, "*resmî olmayan* ve gizli politika"ya[16] dönüştürmeye başlamıştır. Resmî olmayan ve gizli politika ile, ABD emperyalizmi, bağımlı ve yarı-bağımlı ülkelerde, yeni savunma ideolojileri ile birlikte kurulmuş ve geliştirilmiş resmî kuruluşların örtüsü altında, resmî (açık) olmayan karşı-müdahale örgütleri oluşturarak, faşizmi gerçekleştirme taktiklerini geniş ölçüde uygulamaya başlamıştır. Örneğin, ABD emperyalizmi, CİA aracılığıyla, Şili'de Allende'yi devirmek için 8 milyon dolar harcamıştır. Allende'yi devirmek için, Vahap Erdoğdu'nun "Şili Deneyimi Üzerine Bir Değerlendirme" (*Ülke*, n° 5) yazısında ayrıntılı bir biçimde sergilediği yaygınlaştırılan ve yoğunlaştırılan sabotajlar, suikastler, direnişler, ABD emperyalizminin bu ülkede harcadığı 8 milyon dolarla gerçekleştirilmiştir.[17] Elbette, Şili'de, Allende'yi devirmek için bu 8 milyon dolar, resmî ve açık yollardan harcanmamıştır. Bunlar, gizli olarak, el altından ve sürekli sabotaj, suikast, katliam ve direniş hareketleri için harcanmıştır.

ABD emperyalizmi, dolaylı saldırı olarak nitelediği, ilerici, demokratik, devrimci tüm gelişmelere, o ülke içersinde. resmî olmayan yollarla gizli bir biçimde karşı çıkmak üzere, sürekli yeni taktikler geliştirmektedir. Uluslararası sermaye, kuşkusuz, emperyalist ülkelerin kendileri arasında ve emperyalist ülkeler ile bağımlı ülkeler arasında birbirinden farklı iki ayrı kategori oluşturur. Gerek emperyalist ülkeler arasında, gerek bağımlı ülkeler üzerinde, en emperyalist unsurlar, ana merkezi meydana getirirler. Bu ana merkezi, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra, belirgin bir biçimde, ABD emperyalizmi oluşturur. Emperyalist sistem içersinde, ana merkez, kumanda merkezidir. Malî-sermayenin en emperyalist unsurları, bu sermayenin çıkarlarının temsil edildiği her yerde, her ülkede, kendisini, "baba" olarak görür. Kendi öz çıkarlarını, yani korkunç sömürü düzenini sürdür-

[16] Burnham. *Containment or Liberation*'dan alıntı: *Amerikan Harp Doktrinleri*, s. 113.

[17] ABD emperyalizmi, CİA aracılığıyla, İran'da Musaddık'ı devirmek için 10 milyon dolar dağıtmıştı. Şah lehine yürütülen bir gösteri için harcanan 10 milyon dolar, Musaddık ve taraftarlarının paniğe kapılmasına, Şah'ın yeniden tahta oturmasına yetmişti. (David Wisse, B. Ross. *Görünmeyen Hükümet CİA*, Onur Yayınları. Ankara 1976, s. 136.)

mek için, bağımlı ve yarı-bağımlı ülke halkının "baba"sı, kurtarıcısı rolünü oynar. Emekçi halkı, bu halk üzerinde toplu katliamlar tertipleyerek, cinayetler tezgâhlayarak, "kurtarır", ya da emekçi halkı katlederek, boğazına kıskaç gibi sarılarak bu halkın "çıkarları"nı "korur". Halkın demokratik özgürlüklerini, halk içinden döktüğü kanla boğarak, ona, bu halkın kendi eliyle iteledıği ve aslında kanlı bir diktatörlükten başka bir şey olmayan "özgürlük"ünü, bir "baba" olarak, zorla "bağışlar". Kendi çıkarlarını korumak için halkın iradesini kanlı yöntemlerle bastırırken, halka, kendini, halkın "iradesi" olarak gösterir. Halkın kendi öz iradesi, bir "saldırı", bir "tehdit"tir, ve bu nedenle, halkın öz "baba"sı olarak, bu "neseb-i gayri sahih" oğullarının iradesini kendisi belirler. Kendi iradesini, o ülke halkının iradesi üzerinde tutar; bunun için de, ulusun yazgısını, ulusun değil, kendisinin belirlemesini doğal bir hak gibi ortaya koyar ve bunu halk düşmanları ile yaptığı anlaşmalarla, resmileştirir. Bu nedenledir ki, halkın kendi yazgısını belirlemesinin belirtisi olan eğilimlerini bir "dolaylı saldırı" ve bir "tehdit" olarak niteler.

Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Dulles ile Türkiye Dışişleri Bakanı Zorlu'nun Mart 1959'da Ankara'da imzaladığı "dolaylı saldırı" anlaşması konumuz bakımından özel bir önem taşır. Çünkü, "dolaylı saldırı"ya karşı "müdahale" hakkı, "dolaylı saldırı"nın açık bir tanımı yapılmadığı için (Zorlu, 27 Mayıstan sonraki soruşturmada "dolaylı saldırı"nın tanımının yapılmadığını, bunun takdirinin Birleşik Devletler'e ait olduğunu söyleyecektir), "dolaylı saldırı" kavramında Birleşik Devletler tarafından yapılan her değişiklik, aynı zamanda, Birleşik Devletlere tanınan "müdahale" hakkının da içeriğini sürekli olarak değiştirmeye olanak sağlamıştır.

Birleşik Devletler tarafından oluşturulan ve gene aynı Birleşik Devletler tarafından (diğer bağımlı ve yarı-bağımlı ülkeler gibi) Türkiye'ye kabul ettirilen "dolaylı saldırı" kavramı, Türkiye'de, "düzenli-olmayan savaş" sorununa yeni boyutlar kazandırmasının, belirleyici adımı olmuştur. Başbakan Ecevit'in, 3 Şubat 1978 günü yaptığı basın toplantısında, kontrgerilla konusuna ilişkin açıklamaları sırasında,

dolaylı savaş kavramının 1960'tan önce, 1958-1959 yıllarında, dışardan kabul ettirilmiş bir kavram olduğunu belirtmesi üzerine,[18] Demokrat Parti iktidarı döneminin başbakan yardımcısı ve bakanlarından Samet Ağaoğlu, Ecevit'in, Demokrat Partiyi, "devlet kuvvetlerini siyasî hedeflerle kontrgerilla savaşına alet etmekle suçladığını" ileri sürerek, bunun doğru olmadığını söylüyor, ve buna kanıt olarak da, Demokrat Parti iktidarının muhalefeti ezmek için halkı silahlandırdığı iddialarının asılsızlığını öne sürüyor.[19]

Olgulara, özellikle ülkeyi bugün ciddî sorunlarla karşı karşıya getirmiş olan geçmişteki olgulara, daha nesnel bir yaklaşımla eğilmek zorunluluğu vardır. Ağaoğlu, Demokrat Parti zamanında, halkı silahlandırmak için güney illerine o zamanki millî savunma bakanının emri ile gönderilen silahların, aslında, "gizlice ve tamamen askerî maksatlarla" ve o zamanın Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'in emri ile gönderildiğini söyleyerek, Demokrat Parti iktidarını akladığı inancındadır. Demokrat Parti iktidarı, 5 Mart 1959'da, ABD ile "dolaylı saldırı" anlaşmasını imzalamış mıdır, imzalamamış mıdır, soru budur, ve bu soruya, Ağaoğlu'nun olumsuz bir yanıt verebilmesi olanaksızdır. Aynı gün, ABD, Ankara'da, öteki CENTO üyeleri İran ve Pakistan ile de, aynı nitelikte, ikili anlaşmalar imzalamıştır, ve yalnızca bu bile, bu anlaşmanın, ABD ile Türkiye arasında *karşılıklı* oluşturulmuş bir anlaşma olmadığını, ABD tarafından *dayatılmış* bir anlaşma olduğunu ortaya koymaktadır.

ABD ile Türkiye arasında imzalanan "dolaylı saldırı" anlaşması, iki maddeden oluşmaktadır: biri, Birleşik Devletler'in *kendi* takdiri ile Türkiye'ye müdahale hakkını, öteki ise, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına yapılacak bir dış saldırıyı, Birleşik Devletler'in "gayet ciddî bir şekilde tetkik edeceğini".[20] "Uluslararası ihtilaflı sorunlara Amerika'nın derhal müdahale edeceği" yolundaki demeç ve görüşlerin "yanlış anlaşıldığı"nı söyleyen Ache-

[18] 4 Şubat 1978 günlü gazeteler.
[19] *Milliyet*, 7 Şubat 1978.
[20] Bkz: Şevket Süreyya Aydemir *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s 330-331.

son, "Bu görüşü şöyle anlamak ve yorumlamak gerekir —diyor ve devam ediyordu—, Amerikan silahlı kuvvetleri, ancak, Amerikan çıkarları gerektirdiği takdirde müdahale edecektir."[21]

Bütün bunları şöyle çerçevelemek olanaklıdır: ABD, Türkiye'de, bir protesto hareketini, bir grevi, bir direnişi ya da seçim sonuçlarını bir "dolaylı saldırı" olarak niteleyerek Türkiye'ye müdahale edebilecek, ama buna karşın, Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yönelen saldırıları, ciddî bir biçimde tetkik edecek, Amerikan çıkarlarına uygun görürse, müdahale edecek ya da yardımda bulunacaktır. Anlamı açıktır, Türkiye'ye, gerektiğinde, Yunanistan'ı saldırtırsa, doğal olarak müdahale etmeyecektir, ve bunun hesabının yapıldığı, ikili anlaşma metninde gizlenmiştir. Türkiye'nin toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına bir müdahaleyi, şurada ya da burada, kendisinin de amaçlayacağını içersinde taşıyan bu anlaşma, Demokrat Parti iktidarı zamanında imzalanmıştır, ve Ağaoğlu, ilkin, bu olgu üzerinde durmalıdır. İkincisi, "dolaylı saldırı" kavramı ile "müdahale" kavramının açık bir tanımını içermeyen bu anlaşma gereğince, ABD'nin, Türkiye'de, "dolaylı saldırı"ya karşı oluşturduğu "müdahale"nin gayrinizami savaş denen düzenliolmayan savaş kavramı içersinde, özünden ve ilkelerinden saptırılarak, bir başka deyişle emperyalizmin özsel içeriğine uygun olarak, devrimci, demokratik, ilerici ne varsa, tüm hareketlere karşı bir kanlı bastırıya dönüştürülmüş olup olmadığının yanıtlanması gerekir. Sanırım, Ecevit'in, 1958-1959 yıllarında dışardan kabul ettirildiğini söylediği dolaylı savaş (ya da saldırı) kavramının, o günlerde, Türkiye'de Ağaoğlu'nun ileri sürdüğü gibi, Demokrat Parti iktidarının "devlet kuvvetlerini siyasî hedeflerle kontrgerilla savaşına alet etmek" olarak ele almak yerine, şu son on yıl içersinde, bu kavramın saptırılarak tehlikeli boyutlar alıp almadığı üzerinde durmak, ya da bugün resmî adı tartışılan, ama adı ne olursa olsun varlığı açıkça bilinen kontrgerilla faaliyetlerinin kökeninin bu anlaşmadan kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusunu yanıtlamak gerekir. Sorunun düğüm noktalarından biri buradadır. Bizim Ecevit ile Ağaoğlu arasın-

[21] *Amerikan Harp Doktrinleri*, s. 98.

da bir taraf olmadığımız bilinen bir gerçektir, ama sorunun özünü açıklaması bakımından, sorumluluk mevkiinde bulunmuş bir parti başkanının, ayrı bir önemi olan konuya ilişkin değerlendirmeleri üzerinde durmanın yararı vardır. Ecevit, "devletçe düzenlenmiş bir kontrgerilla yoktur" dediği basın toplantısında, aynı zamanda, 12 Mart döneminde yetkili yerlerde bulunan kişileri kastederek, şunları söylüyordu: "Geride bıraktığımız yıllarda, yetkili mevkideyken *kendi* dünya görüşlerine ve siyasal değerlendirmelerine göre, ellerindeki olanakları ve yetkileri çok yanlış ve sağlıksız biçimde kullanmışlardır. Bu tür kimseler elinde, demokratik hukuk devletinin etkin yönetimi ve denetimi altında bulunmayan güçlerin ve yetkilerin ne kadar kötüye kullanılabileceği bellidir. 1960'tan önce, sanırım 1958-1959 yıllarında dışardan kabul ettirilen dolaylı savaş kavramı da bu tür yanlış uygulamalara ve amaç saptırmalarına son derece elverişli bir kavramdır, tehlikeli bir kavramdır. Yani bu ülkenin içinde, hatta ideolojik akımlar dolayısıyla çıkabilecek bir kargaşalığı, bir huzursuzluğu kökü dışarda bir dolaylı savaş olarak değerlendirmek ve ona göre savaşta düşmana karşı uygulanabilecek önlemleri, stratejiyi uygulamak — dolaylı savaş kavramı, bu gibi saptırmalara yol açabilecek bir kavramdır ve 1960 öncesinde Türkiye'ye dışardan kabul ettirilmiş bir kavramdır."[22] Kuşkusuz, bu açıklamalardan, Ağaoğlu'nun öne sürdüğü gibi, Demokrat Parti iktidarının, "devlet kuvvetlerini siyasî hedeflerle kontrgerilla savaşına alet ettiği" sonucu değil, Demokrat Parti iktidarından çok sonra, devletin yetkili mevkilerinde bulunanların, ellerindeki olanaklar ve yetkileri, Demokrat Parti iktidarı zamanında, dışardan, yani ABD'den, Türkiye'ye, yani Demokrat Parti iktidarına kabul ettirilmiş olan ve yanlış uygulamalara ve amaç saptırmalarına elverişli bulunan dolaylı saldırı ya da dolaylı savaş kavramının, yanlış uygulamalara ve amaç saptırmalarına, bir başka deyişle resmî amacın dışında kullanılmasına temel teşkil etmiş olmasıdır. Esas olan budur. Demokrat Partinin o günkü sorumluları, eğer o zamanki "dolaylı saldırı" anlaşmasını sessizce geçiştirerek bu ikili anlaşmanın bugünkü gizli ve resmî olma-

[22] 3 Şubat 1978 günlü Basın Toplantısı. Metin, *Hürriyet*, 4 Şubat 1978'den.

yan yönünü yadsıyacak olurlarsa, o günkü dolaylı saldırı anlaşmasını açıkça savunmuş olurlar. Gerçeklerden, olgulardan bir kaos örülebilir, ve elektrik şeraresi olarak etinde, kurşun olarak bedeninde, korku olarak beyninde varlığını duyan binlerce insanın acısını ve çığlığım, bunun yok olduğunu haykıran koronun yüksek sesleri altında işitebilmek zorlaşır.

Nitekim, Demokrat Partinin gerçek varisi olduğunu söyleyen AP Genel Başkanı Demirel, "Kontrgerilla için Ecevit'in yakasını bırakmam" dediği basın toplantısında (5 Şubat 1978), "Kontr-gerilla —*diyordu*— bir savaşta ülkenin bir parçası terkedilirse, gene devlete ait kuvvetlerin gayrî nizamî savaş içinde kalıp düşmanın işini güçleştirmek için askeriyeye müracaat edilen metodlardan biridir. Yalnız bizde değil, bütün dünya ordularının müracaat ettiği yollardan biridir. Biz icat etmedik bunları."[23]

Esasen, NATO'ya girdikten kısa bir süre sonra, 1953'te, kurulan Seferberlik Tetkik Kurulunun kuruluş amacı da bu çerçeve içersindedir. Türkiye'nin savunma stratejisi, NATO'ya göre, yeniden düzenlenirken, ABD'nin önerisi ile kurulan Seferberlik Tetkik Kurulunun kuruluş amacı ve savunma stratejisi şöyle belirlenmektedir: "Düşman kuvvetlerinin saldırısı ve yurdun bazı bölümlerini ele geçirmeleri halinde, düşman kuvvetleri ile gayrinizamî savaş yapacak, mukavemet grupları örgütleyecek. *Düşman kuvvetlerinin yurt içine sızmaları halinde,* onları bulup imha edecek."[24] Burada, açıkça, Türkiye'ye dışardan bir askerî saldırı sözkonusudur, ve işgal altında bulunan topraklarda, düzenli savaş dışında, düzenli-olmayan bir savaş (gayrinizamî savaş), resmî bir savaş stratejisi olarak, Türkiye'ye ABD tarafından kabul ettirilmiştir. Seferberlik Tetkik Kuruluna bağlı birliklerin teşkili için bir yandan Amerikalı hocalar görevlendirilirken, öte yandan da düzenli-olmayan (gayrinizamî) savaş eğitimi için Amerika'ya subaylar gönderilmeye başlanmıştır.[25] Ülkü Arman, *Hürriyet*'teki haber-makalesinde, bu konuda, bize şu bilgileri veriyor:

[23] Metin, *Milliyet*, 5 Şubat 1978'den aktarıldı.
[24] Ülkü Arman, "Kontrgerilla Yakıştırma Bir Addır", *Hürriyet*, 7 Şubat 1978.
[25] Aynı yerde.

"Gayrinizamî savaş eğitimi, bu çeşit savaşlara katılacak erat, erbaş ve subayların nizamî savaş yapacak olanlardan farklı bir şekilde yetiştirilmesini amaç alıyordu. Yetiştirilen askerler, günün birinde *ihtiyaç duyulması halinde, yurdu işgal edecek düşmana karşı,* İkinci Dünya Savaşında örnekleri çok görüldüğü şekilde 'mukavemet hareketi'ni oluşturacaklardı. Bu yüzden, bu çeşit eğitim gören askerlerin kimlikleri, terhislerinden sonra, Seferberlik Tetkik Kurulunca muhafaza ediliyordu. Bu birliklerde eğitim görmüş subay ve assubaylar da emekliye ayrıldıktan sonra dahi Seferberlik Tetkik Kurulu emrinde ihtiyat olarak bulunacaklardı."[26]

Ülkü Arman'ın, yarı-resmî diyebileceğimiz yazısında anlattığı biçimiyle, AP Genel Başkanı Demirel'in kontrgerilla tanımı arasında resmî bir *uyum* olduğu açıktır. *Aydınlık*'ın yazısına göre 1970'te, Ülkü Arman'ın yazısına göre Sunay'ın Genelkurmay Başkanlığı sırasında, geliştirilmiş bulunan Seferberlik Tetkik Kurulunun adı, Özel Harp Dairesi olarak değiştirilmiş, ve Özel Harp Dairesinin görevleri, gene Arman'ın yazısına göre, şöyle belirlenmiştir: "1° Düşmanın yurdun bir bölümünü işgal etmesi halinde, o bölgede yeraltı mukavemet teşkilâtı organize etmek, 2° yurt içine sızacak düşman kuvvetlerini bertaraf etmek, 3° ordunun düşman ülkelerine hareketinde, geri bölgenin güvenliğini sağlamak, 4° yurt içinde düşmanla işbirliği yapmaya kalkışacak grupları etkisiz bırakmak."[27]

Gerçeklerin inatçı olduğu sözünü hepimiz biliriz. Ve gerçekler, inatla, kendilerini açığa vururlar. Yarı-resmî bir açıklama niteliğinde olan Ülkü Arman'ın yazısında da, gerçekler kendilerini açığa vurmak için, kendilerini örten bu tümceleri yumruklar gibidir. Nitekim, aynı yazıda, birbirinden ayrı üç özellik dikkati çeker. Birinci özellik, bu kuruluşların, Birleşik Devletler tarafından, dışardan, kurdurulmuş ya da yönlendirilmiş olduğudur. Bu bakımdan da, ABD emperyalizminin yukarda belirtilen savaş stratejilerinden soyutlanamayacağıdır. Nitekim Arman, Seferberlik Tetkik Kurulunun, Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra, "Amerikalı uzman-

[26] Aynı yerde.
[27] *Hürriyet*, 7 Şubat 1978.

ların önerisi ile" kurulduğunu ve bu kurulun oluşturulması için, bir yandan "Amerikalı hocaların görevlendirildiğini" ve öte yandan "Türkiye'den Amerika'ya gayrinizamî savaş eğitimi için subaylar gönderilmeye" başlandığını yazmaktadır. 1965-1969 yılları arasında da, "Özel Harp Dairesinde görevli çok sayıda subay ve assubayın eğitim için Amerika'ya gönderildiği" aynı yazıda yer almaktadır. İkinci nokta, gizlilikle ilgilidir ve bu gizliliğin, ülkeyi işgal eden düşmana karşı bir gizlilik olmadığının adeta ifade edilmesidir. Arman'ın verdiği bilgilere göre, Seferberlik Tetkik Kurulu "kamuflaj" bir isimdir. Hiç bir ülke, düşmana karşı kendi savaş örgütünün adını saklamadığı gibi, haber alma örgütlerinin de adını saklamamıştır. Bunlar, devletin ne tip devlet olursa olsun zorunlu organlarıdır. Düşman içersinde değil, ülkede, kendi vatandaşları arasında, toplanacak bilgileri de, yurttaşın kendisinden gizlemenin gereği de yoktur. Nitekim, Arman, bu kurulda görev alanların gizli tutulduğu kadar, bunlara, "hiç bir sırlarını açıklamamak, birlik hakkında konuşmamak, *verilen görevleri kayıtsız şartsız yerine getirmek*" için yemin ettirildiğini, "aksi takdirde cezalandırılacaklarını" peşinen kabul ettiklerini belirtiyor. CHP Senatörü Niyazi Ünsal, TBMM Bütçe Komisyonunda yaptığı bir konuşmada ise, bu yeminin, genel hatlarıyla, "Burada öğrendiklerimi, herhangi bir yerde açıklarsam, söylersem, vücudumun ortadan kaldırılacağını şimdiden kabul ederim."[28] biçiminde olduğunu açıklıyor. Düşmanın eline düşmüş bir istihbarat görevlisinin konuşmamasının isteneceği doğaldır, ama konuştuğu zaman, düşman elinde olan "vücudunun" ortadan kaldırılacağına ilişkin yemin ettirilmesi, mantığa aykırı bir şeydir. Üçüncüsü, Ülkü Arman'ın da belirttiği gibi 12 Martta, Özel Harp Dairesi, "hem istihbarat, hem operasyon ve hem de sorguya çekme" işlemlerinde görev almıştır. Bu görevler, gene Arman'ın yazısında belirttiği Seferberlik Tetkik Kurulunun kuruluş amaçları ve Özel Harp Dairesinin görevleri arasında bulunmamaktadır. Sorun buradadır. Kime hangi görev verilmiştir, kim hangi görevleri yapmıştır? İstihbarat yapmıştır, operasyonlar düzenlemiştir ve sor-

[28] Metin, *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1978'den.

gu yapmıştır. 12 Mart döneminin başlıca şikâyeti bu sorgular üzerine toplanmıştır. Burada sorguya çekilenlerin verdikleri ifadeler, mahkeme dosyalarındadır. Bunların bir kısmı, pek şaşırtıcı nitelikte olanları, gazetelerde yayınlanmıştır. Bu ifadelerin hepsi, bile bile, yadsınmakta, bir "komünist taktiği", "komünist uydurması" olarak nitelendirilmektedir. Bunlara ait en son açıklamalardan biri, Cumhuriyet Senatosunda yapıldı. "Türkiye'de faşizm yoktur" diyen ve AP'lilerin "tarihe ışık tutuyorsun hocam" diye sık sık alkışladıkları, Cumhurbaşkanınca seçilmiş üye Hüseyin Naili Kubalı, bu işkencelerden birini, 27 Mayısçı bir kurmay subaya işkence yapıldığını anlatırken, şunları söylüyor: "... zincirlerle ayaklarını bağlamışlar karyolaya, o da çekmiş yorganı girmiş yatağın içine. 'Ne yapıyorsun orada, çekip yorganı başına' demişler. 'Düşünüyorum' demiş. "Düşünme yasaktır' demiş nöbetçi."[29] Çırılçıplak soyulmuş genç kızlara nasıl hakaret altında işkence edildiğine ilişkin ifadelerden pasajlar aktarmıyoruz. Konumuz, işkencelerde kullanılan yöntemleri, aldığı şaşırtıcı boyutları araştırmak değil de onun için. Konumuz, bir devlet kuruluşunun, kuruluş ve görevleri açısından, kendisine verilen yetki ve görev açısından, faaliyetlerinin bir değerlendirmesini yapabilmektir. AP Genel Başkanı Demirel, "Kontr-gerilla için Ecevit'in yakasını bırakmam" dediği basın toplantısında, "Türkiye Cumhuriyeti hukuk devletidir *—diyor ve devam ediyor—*, yetkilerini, yetki kullananlar, *Anayasadan ve kanunlardan* alır."[30] Tartışmaları kaosa bulamadan, sükûnetle konuşalım: "düşünceyi" yasaklayan bir Anayasa maddesi, bir yasa maddesi var mıdır, ve bu yetki nereden alınmıştır?

Elbette devlet sırrı olan görevler ve bilgiler vardır ve bunları açıklayanlar, idam dahi edilebilir. Ama demokratik bir hukuk devletinde, buna mahkemeler karar verebilir; devlet içinde, devlete ilişkin görevleri yerine getiren bir örgüt, bu örgütü açıklayan herhangi bir görevlisi hakkında, öldürme kararı veremez ve bunu uygulayamaz. Eğer bir örgüt, kuruluş amaçları ne denli yasal olursa olsun, kendi üyeleri hakkında öldürme kararı veriyorsa, bir kere, bu örgütün,

[29] *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, c. 39, toplantı: 16, 8.11.1978, s. 124.
[30] Metin, *Milliyet*, 5 Şubat 1978'den.

kendi amaçları dışında, devletin resmî ve açık politikası dışında, bir politika izlediği açıktır; ikincisi, kendi üyeleri hakkında ölüm kararı veren bir örgütün, başka insanlar hakkında da bu kararı verme hakkını kendinde bulması anlaşılır bir şeydir. AP Genel Başkanı Demirel, "Kontr-gerilla için Ecevit'in yakasını bırakmam" dediği basın toplantısında, "devlete karşı birtakım anarşi hareketlerini yürüten modern eşkiyalara" karşı, "devletin *kanunlar içersinde* bu hareketi yatıştırması gerekir" diyor ve daha aşağıda şöyle devam ediyor:: "Suçu ve suçluyu tayin ve tesbit etme *ise* idareye veya güvenlik kuvvetlerine ait değildir. Mahkemelere aittir. Hep de böyle olmuştur. Gerillaya karşı gerilla, kontrgerilla tabiri odur."[31] Her şey açıktır sanırım, gerillaya karşı gerilla, kontr-gerilla, devlete karşı yürütülen gerilla hareketini, devletin yasaları çerçevesinde yatıştırması hareketidir, ve burada, suçu ve suçluyu tayin ve tesbit etme işi ise, mahkemelere aittir. Yani istihbarat, operasyon, sorgu, birinci kısmı oluşturmakta, suçu ve suçluyu tesbit işi ise mahkemeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Sorun *iki evre* içerir. Birinci evre 12 Mart dönemini kapsayan evredir, 1973 genel seçimlerine kadar olan dönemi kucaklar. Burada, mahkeme önüne çıkana kadar yürütülen istihbarat, operasyon ve sorgu üçlüsü içersinde, bu işlevi gerçekleştiren kuruluşun, bu işleri yürütme yetkisinin bulunup bulunmadığı, ve bu yetkilere sahip ise, uygulamalara uygun bir yetkisinin bulunup bulunmadığı sözkonusudur. İkincisi, 1974'ten sonra, geliştirilmeye başlanan ve dört yıl içersinde giderek değişik boyutlara varan yasadışı faaliyetler ile bu kuruluşun ilişkisi olup olmadığının saptanmasıdır. Bu iki evre, birbirine karıştırılır, ve örgütün yasal kuruluş amaçları ile yasalarda kaynağı bulunmayan faaliyetler yer değiştirirse, hiç bir şey açıklanamaz, hiç bir şey açıklığa kavuşturulamaz. Başbakan Ecevit'in, "Devletçe düzenlenmiş kontrgerilla yoktur" dediği basın toplantısında, "*Eski* yarayı kanatmak istemiyoruz, bu tartışmanın bitmesini istiyoruz, *halen* devam eden uygulama varsa üzerine şiddetle gideceğiz."[32] dediği tümcesindeki "eski" ve

[31] Metin, *Milliyet*, 5 Şubat 1978'den.
[32] Metin, *Hürriyet*, 4 Şubat 1978'den.

"halen" sözcükleri, bu iki evreyi birbirinden ayırmaktadır.

Birinci evre, hemen herkesin dolaylı ve dolaysız varlığını kabul ettiği, ama ayrı açıdan değerlendirdiği, Özel Harp Dairesi tarafından yürütülen kontrgerilla *faaliyetlerini* kapsar. Bu o denli kamuoyunca bilinmektedir ki, *Hürriyet*, kendi imzasıyla yayınladığı olağandışı bir başyazısında, "adı ve tanımı ne olursa olsun kontrgerilla denen bir örgüt vardır"[33] diyecektir. Ecevit'in, 1974'te, başbakanlığı sırasında, bu konuda, kendisi için, Genelkurmay tarafından Özel Harp Dairesi konusunda düzenlenen bir birifingten sonra, yetkililere, "Geçmişin üzerine bir sünger çekileceğini, Af kanununun işkence yaptıkları öne sürülenleri de kapsayacağını, bu nedenle endişelerin bir kenara bırakılmasını, ancak kuruluşun bundan sonra iç güvenlik işlerini, bu işlerle görevli örgütlere bırakmasının yararlı olacağını" söyler.[34] Dolaylı bir biçimde aktarıldığı anlaşılan bu sözlerin doğruluğunu, Ecevit'in, başbakan olarak, 3 Şubat 1978 günü yaptığı basın toplantısında, "Bu yarayı kanatmak istemiyoruz, bu tartışmaların bitmesini istiyoruz" tümcesi de kanıtlamaktadır. Sanırım, Ecevit, 12 Mart döneminin kapanmasıyla, dışa dönük olarak oluşturulmuş savunma modellerinin, içe dönük olarak kullanılmasının artık sona erdiğini düşünmektedir. Aslında, Özel Harp Dairesinin, içe dönük operasyonlar düzenlemesi ve sorgular yapması da geride kalmıştır. O günkü Ecevit iktidarı zamanında, asıl önemli olan, işkence yapan ve yaptıranların cezalandırılması değildi, yapılacak tahkikatla tüm gerçeklerin açıklığa kavuşturulması ve belgelenmesiydi. Türkiye'nin yazgısı açısından olduğu kadar, demokrasinin geleceği açısından önemli olan bu husus, af yasası perdesi arkasına itilmiştir. Buna karşın, Ecevit'in basın toplantısı, içeriği yönünden, aydınlatıcı bazı yorumlar getirmektedir. "*Dışa* dönük olarak oluşturulmuş" gayrinizamî (düzenli-olmayan) savaş kavramının, "*içe* dönük olarak kullanıldığını" belirten Ecevit şunları söyleyecektir: "Yaptığım araştırmalara göre, Türkiye'de devletçe düzenlenmiş kontrgerilla denen bir örgüt yoktur. Evvelce fiili devlet görevlerinde bulunmuş kimselerin yanlış tanımlaması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu yan-

[33] "Çözüm", *Hürriyet*, 7 Şubat 1978.
[34] Ülkü Arman, adı geçen yazı.

lış tanımlamaların ardından bir yanlış yorumda bulunulduğu, bu yanlış yorumu yapanların yanlış görevler yaptıkları bellidir. Gayrinizamî savaş teriminin kullanılması, terimin sözcük anlamı kavramından etkilenen kimselerde yanlış ya da sakıncalı uygulamalara yönelme sonucunu doğurmuş olabilir, doğurduğu da anlaşılıyor. Geride bıraktığımız yıllarda, yetkili mevkilerdeyken, kendi dünya görüşlerine ve siyasal değerlendirmelerine göre, ellerindeki olanakları ve yetkileri çok yanlış ve sağlıksız bir biçimde kullanmışlardır.

Bu tür kimseler elinde, demokratik hukuk devletinin etkin denetimi ve yönetimi altında bulunmayan güçlerin ve yetkilerin ne kadar kötüye kullanılabileceği bellidir."[35] Ecevit, "ulusal savunma kavramı" oluşturulması gereğini vurguladığı Yüksek Askerî Şûra toplantısında yaptığı "dış güvenlik önlemlerinin iç güvenliğe uygulanması iç barışı bozar" dediği konuşmasında, aynı görüşü, şöyle ifade ediyordu: "... dış güvenliği iç güvenlikten kesin ve belirgin çizgilerle ayırmak gerekir, yoksa, dış güvenlik için yapılmış hazırlıkların ve uygulanabilecek önlemlerin iç güvenlik gereksinmeleri karşısında da uygulanması gibi durumlar ortaya çıkabilir ve bu, demokratik hukuk devletini olduğu kadar, ulusal birliği ve iç barışı da tehlikeye düşürebilir."[36]

Bütün bu sözleri, diplomatik giysisinden soyarsak, ortaya çıkan odur ki, düşman saldırısı karşısında, gerek işgal altındaki topraklarda, gerek bu saldırıyla birlikte, içeriye sızabilecek düşmana karşı, askerileştirilmiş bir direnme örgütü olarak oluşturulan düzenli-olmayan savaş stratejisi, geçen dönemde, içe dönük olarak, uygulanmaya konulmuştur. Demokratik hukuk devletinin etkin yönetimi ve denetimi altında bulunmayan güçler ve yetkiler, Anayasanın ve yasanın tanıdığı yetkilerin dışına çıkılarak, kötüye kullanılmıştır. Bu kötüye kullanma, ilkin saldırı niteliğinde bir "savaş"ı varsayar, ve ikincisi bir "savaş" ilânını gerektirir. Birincisi, açıkça görülür, ülkeye bir dış saldırı olmamıştır; ikincisi ise, Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkisi içersindedir, Türkiye, savaşa, TBMM'nin kararı ile girebilir. Türkiye savaşa girmeden, onun bir parçasını oluşturması gere-

[35] Metin, *Hürriyet*, 4 Şubat 1978'den.
[36] Metin, *Milliyet*, 14 Şubat 1978'den.

ken "düzenli-olmayan savaş"ı başlatmak, hukuksal açıdan, olanaksızdır. Soldaki bazı öğrenci hareketlerini, direnişleri ve bazı aşırı-sol sekter eylemleri, devletin, bir "savaş", bir "saldırı savaş"ı olarak düşünmesindeki büyük yanılgı bir yana, 12 Martın zorlayıcı gücü, meclisten, bir savaş kararı değil, bir "sıkıyönetim" kararı çıkartmıştır, ve sıkıyönetimin yetkileri ise yasalarla belirlenmiştir. Açıktır ki, demokratik hukuk devletinin gözetimi ve denetimi dışında, bazı yetkililer, ülkede, "gerilla"ya karşı "savaş" ilân etmişlerdır, ve sanıklar, savaş kurallarına uygun olarak, "sanık" değil, "esir" olarak nitelendirilmişler, ve öyle muamele görmüşlerdir.

Bu birinci evreyi, teorik açıdan değerlendirmek gerekirse, daha yukarda, birinci bölümde açıkladığımız gibi, demokratik hukuk devleti kurumlarının muhafaza edilerek, yetkisini gene bu kurumlardan alan, anayasadan ve yasalardan almayan, ama anayasanm ve yasaların tanıdığı temel hak ve özgürlüklerin, zora dayanan yöntemlerle kullanılmasını önleyen, kurumlaştırılmış bir baskı örgütü olduğu açıktır. Bu, yasama, yürütme ve yargı yetkisini elinde toplamayan, ama bu organlara bu kadro tarafından dayatılan ve bu anlamda da —yalmzca bu anlamda— yarı-askerî darbe özelliğinde olan 12 Mart dönemi, kitle tabanına dayanmayan, faşist bir yönetim olarak tarihe geçecektir. 12 Mart dönemi, gerek uluslararası koşullar, gerek iç koşullar gereği, belirlenen görevleri dışındaki faaliyetleriyle özünde faşist, burjuva demokratik kurumların varlığım koruduğu için biçimsel bakımdan demokratik olduğu ve biçimsel olarak demokratik görünümünü sürdürme zorunluluğu nedeniyle de genel seçimlere gitmesi gerektiği için, seçimlerde, halk, Meclis aritmetiğini tersine çeviriverdi. 12 Mart dönemini özünde destekleyen sağ parti, hızla aşağı doğru yuvarlanırken, sosyal-demokrat parti, daha büyük bir hızla yükselme gösterdi. Bu, faşizm açısından, kitle tabanı sorununun önemini de birlikte gündeme getiriyordu. Daha yaygınlaştırılmış ve yoğunlaştırılmış faşist hareketlerle, demokratik ve devrimci hareketleri geriletme, demokratik ve devrimci meslek ve sınıf örgütlerini geriletme, ve buna karşılık, faşizmi güçlendirme, yani emekçi sınıf ve katmanlar arasında, köy-

lülük arasında, gençlik arasında, işçi sınıfı içersinde, lumpenler arasında, kendisine, bir kitle tabanı yaratma, ve bu kitle tabanını genişletme, etkinliği artırma. Faşizm ile demokrasi savaşımı, toplumun tabanına yayılmıştır, ve yenifaşizmin geleceği, bir bakıma, son tahlilde, bu tabandaki savaşıma bağlıdır; ama, demokrasi cephesinin bu savaşımı sağlıklı bir biçimde sürdürebilmesi için, demokratik haklara sahip olması yanında, onların demokratik haklarını kullanabilmesine, devletin demokratik işlerliğine de gereksinmesi vardır. Bu, demokrasi cephesinin, siyasal iktidar ve seçenekleri konusunda, güncel soruna, daha sağlıklı ve olumlu bir biçimde yaklaşması gereğini kaçınılmaz olarak ortaya koyduğu gibi, demokrasi cephesinin, faşizme karşı savaşımda bütünleşmesinin zorunluluğunu da ortaya koyar. Demokrasi cephesinin siyasal örgütleri, kendi aralarında, faşizme karşı birlik oluşturmak, ve emekçi sınıf ve katmanları bu siyasal doğrultuda birleştirmek tarihsel göreviyle karşıkarşıyadırlar. Siyasal birlik, işçi sınıfının birliğinin olduğu kadar, işçi sınıfının müttefikleriyle (esnaf ve zanaatçı ile, köylülük ile vb.) ittifakın sağlanmasının temel başlangıç noktasıdır.

12 Mart dönemi faşizminin özelliğini belirleyen en önemli noktalardan biri, sınıfsal niteliğidir. 12 Mart faşizminin sınıfsal niteliğini, faşizmin pek hoşlandığı bir tarzda koymak, bunu, toplumun tüm kesimlerinin düşünce ve eğilimlerini içinde barındıran, orduya teşmil etmek, sol sekter, maceracı bir görüştür, ve bu görüş, faşizmin pek fazla işine gelmiştir. Özel olarak eğitilmiş ve emeklilik, tayin ve nakil işlemleriyle etkinleştirilmiş bir küçük grubun, orduyu temsil etmesi olanaksızdır, ve bu tehlikeli olduğu kadar, yanlış olan görüşü, bu grubun taraftarları, özellikle yaymak istemektedir. CHP senatörü Niyazi Ünsal, Genelkurmay Başkanlığının *kısmen* bilgi sahibi olduğu, diğer kuvvet komutanlarının ise bilgisi bulunmadığı bu kuruluşun, çekirdek kadrosunun subay olduğunu, bunun dışında, her meslekten, her kadrodan, her sınıftan insan olduğunu açıklıyordu.[37]

Yukarda açıkladık ki, bu örgütün kuruluşu Amerikalı

[37] Bkz: *Barış*, 31 Ocak 1978.

uzmanlar tarafından önerilmiştir. Amerikalı hocalar ders vermiştir ve örgüt mensupları Amerika'da eğitim görmüştür. CHP Genel Başkanı Ecevit, 7 Mayıs 1977 günü Cumhurbaşkanı Korutürk'e verdiği mektupta, "gerilla ve kontrgerilla savaşları için ve her türlü gerilla faaliyetleri için planlar ve insan yetiştirdiğini" söylediği bu örgüt, "1974'e kadar, gizli olarak, Amerikalılardan malî destek görürdü. Amerikan askerî heyetleriyle bir binada çalışıyordu. Amerikan malî desteğinin 1974'te sona erdiği bildirilmiştir."[35] deniyordu. Niyazi Ünsal'ın TBMM Bütçe Karma Komisyonunda, bu örgütle ilgili olarak, kapalı bir biçimde söylediği "yeşil yeşil 10 milyon dolar"lık teklifler çerçevesi içersinde düşünülürse, malî desteğin gizli yapılmasının önemi vardır. ABD'nin Türkiye'ye kredili ve Türk parası karşılığında borç olarak verdiği her malın bile, üzerinde, Türk ve Amerikan bayraklı iki elin "dostça" sıkıştığı resimlere hayli kanıksamış bir kuşağın çocukları olan bizler, ABD'nin açık yardımlarının (aşağıda Mc-Namara'nın sözlerine bakınız) bir felaket habercisi olduğunu, yaşamımız içinde saptadık. "Gizli" yardımların ne büyük bir felaketi haber verdiğini kavramak için, Şili'de, gizlice 8 milyon dolar harcadığını anımsamak yeter sanırım. Bunun kadar ilginç olan bir nokta da, bu desteğin, 1974'te, yani Kıbrıs hareketinde, Özel Harp Dairesinin görev almasıyla, sanırız ambargo ile birlikte kesilmiş olmasıdır. Birleşik Devletler, kendi verdiği silahların, kendi iradesi ve isteği dışında kullanılmasını içine sindirememesi gibi, Özel Harp Dairesinin de, Kıbrıs'ta, kendi savaş stratejisini, kendi eğittiği uzmanlarla kendisine karşı yürütmesini içine sindirememiştir. Sanırız, 1974'te, Ecevit'in, kontrgerilla konusunu kapama düşüncesi de, Özel Harp Dairesinin, Kıbrıs müdahalesinde görev almış olmasından doğmuştur.

Bu bilgilere paralel olarak, soruna, bir de, ABD politikası açısından bakmak gerekir. Daha yukarda açıkladığımız gibi, ABD, savaş stratejisine, "dolaylı saldırı" ya da "dolaylı savaş" stratejisini sokarak, her tür demokratik hareketleri, devrimci hareketleri, reformcu hareketleri "dolaylı saldırı" olarak nitelemiş, tüm ulusal kurtuluş hareketle-

[35] *Hürriyet*, 4 Şubat 1978.

rinin komünist hareketler olduğu ve ezilmesi gerektiği görüşü ilke olarak benimsenmişti. 1964'te, ABD Başkanı Johnson, Birleşik Devletler Harp Akademisinde yaptığı bir konuşmada şunları söylüyordu: "Geri kalmış ülkelerde *yeni* bir örgütlenme içindeyiz. Şu anda 344 ekibimiz 47 ülkede İÇ SAVAŞ TAKTİKLERİNİ öğretmekle meşguldür."[39] Kuşku yok ki, Türkiye, "geri kalmış" 47 ülkenin dışında değildir. Mart 1959'da imzalanan dolaylı saldırı anlaşmasının içeriğine uygun olarak, Türkiye'de, "dolaylı saldırı"ya karşı, ABD'nin müdahalesi, biçim ve yöntem değiştirmiştir, ve gerek bu ülkelere kendi uzmanlarını ve hocalarını göndererek, gerek bu ülkelerden getirilen kadroları Amerika'da eğiterek, içerde İÇ SAVAŞ TAKTİKLERİNİ öğrenen yeni bir kadro yetiştirmiştir. Niyazi Ünsal, Cumhuriyet Senatosunda yaptığı konuşmada, Mc-Namara'nın şu sözlerini aktarıyor: "Daha kesin olarak belirtmek gerekirse, yapılan yardımlarda gördüğümüz temel amaç, gerekli olduğu yerlerde polis ve diğer güvenlik kuvvetleriyle birlikte; *yerli* askerî ve *yarı*-askeri güçlerin yetişmesine yardımcı olmaktır."[40] David Galula, "daimi kuvvetler için devamlı yardımcı kuvvetler temin etmek", "yarı-askerî güçlerin yetiştirilmesine yardımcı olmak" gereğini vurguluyor[41] ve 1961'de, *Newyork Herald Tribune*, "Birleşik Amerika yerli kuvvetleri komandocu-partizan yöntemlere göre eğitmeli ve gerekli silah ve malzemeyle donatmalıdır."[42] diyordu.

ABD emperyalizmi, ilerici, demokratik, reformcu hareketleri, devrimci hareketleri, ulusal kurtuluş hareketlerini, yani açık saldırı biçiminde görünmeyen, sınırlardan içeri bir saldırı sözkonusu olmadan, halkın kendi iradesiyle demokratik haklarını kullanmasını, bir "dolaylı saldırı", bir "dolaylı savaş" olarak nitelemiş, ve bu "dolaylı savaş"a karşı, geri kalmış ülkelerde, iç savaş taktiklerini öğreterek, yerli ve yarı-askerî bir güç oluşturmuştur. Birleşik Devletler, böylece, devlet içinde bir başka devlet oluşturmuştur. Elbette ki, buna, ülke içersinde, gerek sınıfsal çıkarları bakımından,

[39] "Resmi Belgelerle Kontrgerilla", *Aydınlık*, 11 Temmuz 1978.
[40] *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, c. 39, toplantı 18, 8.11.1978, s. 114.
[41] David Galula, *Ayaklanmaları Bastırma Hareketleri Teori ve Taktikleri*, s. 311 ve 103'ten alıntı: M. Emin Değer, *CİA, Kontrgerilla ve Türkiye*.
[42] *Amerikan Harp Doktrinleri*, s. 301.

gerek kişisel ideolojik görüşü bakımından, burjuvazi içinden, orta burjuvazi içinden, büyük toprak sahipleri içinden birtakım insanlar malî destek sağlamıştır. Ama onun temel, esas belirleyici sınıfı, ABD emperyalizmi olmuştur. Ülkü Arman'ın belirttiği Seferberlik Tetkik Kurulunun savunma stratejisinde yer alan "düşman kuvvetlerinin yurt içine sızması halinde, onları bulup imha edecek", Özel Harp Dairesi görevlerinden sonuncusunu oluşturan "yurt içinde düşmanla işbirliği yapmaya kalkışacak grupları etkisiz bırakmak" tümceleri içersinde yer alan hususlar ile ABD emperyalizminin devrimci, demokratik, reformcu hareketlerin, bir dolaylı savaş sayılması, ve ezilmesi gerektiği görüşü, kenetlenebilir, ve kenetlendiğini yakın tarihimizde yaşamış bulunuyoruz.

Sorunu, ABD emperyalizminden soyutlar, ve düzenli-olmayan savaş sorununu, Özel Harp Dairesi görevleri çerçevesi içersinde ele alırsak, eksik sonuçlara varırız, dolayısıyla yanlış vargılara varırız. Konuya en sağlıklı teşhisleri koyabilmiş olan Ecevit'in yanılgıya düşmesinin nedeni de buradadır. Çünkü, 12 Mart dönemindeki operasyon ve sorguları, yetkili kişilerin bir yorum yanlışlığına, ya da bunların kendi dünya görüşlerine ve siyasal değerlendirmelerine bağlamak yanlış olur. İkincisi, demokratik hukuk devletinin etkin yönetimi ve denetimi ile, yetki ve görevlerini yasalardan alan bu kuruluşun, şikâyet konusu faaliyetlerine de son verilmiş olur. Nitekim Ecevit, hemen hemen bu kanıdadır, "eski yarayı kanatmak istemiyoruz" dediği tümcesini, "halen devam eden uygulama varsa, üzerine şiddetle gideceğiz" sözleriyle bitirmektedir. Başbakan Ecevit, dikkatleri, bu kuruluştan emeklilik ve benzeri yollarla ayrılmış, sivil hayata geçmiş kadroların, kendi başlarına hareket halinde olmasına çekmektedir. Yukarda çeşitli alıntılar yaptığımız basın toplantısında, "yanlış olarak gayrinizamî diye tanımlandırılmış birtakım özel ve klasik savunma dışı savunma kavramlarının" "demokratik hukuk devleti denetimi içinde" uygulanmadığı zaman, "o kavram içinde, o model içinde eğitilmiş, geliştirilmiş kimselerin sivil hayatta ne yapacakları, edindikleri bilgileri, öğrendikleri yöntemleri nerede, ne zaman, ne amaçla kullanacakları önceden kestirilemez" diyordu.[43]

Bu tarihten hemen 10 ay kadar önce, 7 Mayıs 1977'de, Cumhurbaşkanına yazdığı mektupta, "kontrgerilla"yı kastederek, bir yandan, bu örgütte "iyi niyetli kimselerin dışında, siyasal düşünceleri yönünden, yurt savunması için gördükleri eğitimi Türkiye'deki şiddet eylemlerinde kullananların bulunabilece"ğinin güçlü olasılık olduğunu ileri sürerken, öte yandan, "bu örgütte görev almış, yönetici olarak çalışmış kimselerden bazılarının, emekliye ayrıldıktan sonra da, bilgilerini ve yetiştirdikleri elemanları, siyasal nitelikteki eylemler için kullandıklarını gösteren belirtiler" olduğuna dikkat çekiyordu.[44] Başbakan olarak ise, birinci hususun, yani Özel Harp Dairesi içersinde, "halen devam eden uygulama varsa üzerine şiddetle gideceğiz" demesinden bu yana onbir ayı geçmiş olmasına karşın, üzerine gidilmiş bir durum bulunmadığına göre, böyle bir uygulamanm olmadığı düşünülebilir ve o zaman, bu kuruluşta görev almış, yönetici olarak çalışmış kimselerden bazılarının, emekliye ayrıldıktan sonra, yetiştirdikleri elemanlarla birlikte, siyasal nitelikteki şiddet eylemlerini düzenledikleri tablosu ortaya çıkar. Bu kanıları pekiştiren söylentiler vardır, ve ülkenin bazı bölgelerinin düşman işgali altında kalması olasılığına karşı, direnme hareketinde kullanılmak üzere, onbeş kadar ilde yeraltında ve sualtında saklandığı bildirilen silahların zaman zaman şiddet eylemlerinde kullanıldığı gazetelerde yazılmış, Mecliste dile getirilmiştir.

Bize göre, bu tablo eksiktir, eksiktir çünkü, örgütlenmeyi, bir kuruluşa, ve özellikle bu kuruluşun emekliye ayrılan yöneticilerinden bazılarının kişisel girişkenliklerine bağlamak yeterli değildir. ABD emperyalizmi ile bu girişkenlikler arasında sıkı bir ilişki olduğunu kabul etmek gerekir. Ayrıca şunu da gözönünde tutmak gerekir ki, ABD emperyalizminin dolaylı savaş teorisyenleri, "ayaklanmaları", yani devrimci, demokratik, reformist hareketleri bastırmak için, bir *lidere*, bir *siyasal partinin kılavuzluğuna* gereksinme olduğunu yazmış, devamlı olarak yardımcı kuvvetler temin etmek, yarı-askerî güçlerin yetiştirilmesine yardımcı olmak, komandocu-partizan yöntemlere göre yerli kuvvetleri eğit-

[43] Metin, *Hürriyet*, 4 Şubat 1978'den.
[44] *Hürriyet*, 4 Şubat 1978.

mek gerektiğini vurgulamışlardır. 12 Mart dönemi, bir kez de bu açıdan ele alınmak gerekir. Nitekim, bu dönemin duruşmalarında, konumuz açısından da ilginç sahneler vardır. Vurulan yaralı öğrencilerin sanık, vuran, yaralayanların tanık olduğu bu duruşmalarda, bir keresinde, terslik, o denli çarpıcı, gözlerden gizlenemez duruma gelmişti ki, şimdi bir sağ partide milletvekili olan mahkeme başkam, "sağcı"-ları kastederek, "getirsinler onları, onları da yargılayalım" demek zorunluluğunu hissetmişti. Sosyalistler, yalnızca sosyalist oldukları için ağır işkencelere, uzun süren tutuklamalara maruz kaldıkları, on yıllık tüm kırıntı faaliyetler gözler önüne serildiği halde, 28 komando kampının sözü edilmedi, ve üstelik faşizmin gereksindiği bütün örgütler, 12 Mart yönetiminin kanadı altında, içten içe geliştirildi. Şimdi, tüm bu kuruluşların kenetlenmesi sözkonusudur. Birbirlerinden hukuksal bakımdan bağımsız, ama kaynak bakımından olduğu kadar, amaç bakımından birbirleriyle tam bir kenetlenme içersinde, çeşitli nitelikte kuruluşlar, demokratik güçleri, çeşitli yönlerden, dar boğaza sıkıştırmaya çalışmaktadır.

Ecevit iktidarı, ve özellikle Ecevit, lokal teşhislerde başarılıdır, ama genel perspektif içersinde, *faşizmin bir sınıf savaşımı olduğu* ve bağımlı ve yarı-bağımlı bir ülkede, ana kumanda merkezinin emperyalizm ve özellikle ABD emperyalizmi olduğunu görmekte, anlamakta yeterince başarılı değildir; hele faşizmin bir sınıf savaşımı olduğunu görmemekte, anlamamakta, ve bunun aksi doğrultuda bir tavır içersinde, demokrasi cephesini daraltmaya, faşist cepheyi genişletmeye, adeta hizmet eder bir konum içersinde bulunmaktadır. Çünkü faşizm, sınıfsal olarak, mali-sermayenin en emperyalist unsurlarının, en şoven, en gerici unsurlarının çıkarlarını esas alır. Faşizm, gelişebilmek, ilerleyebilmek için, her ülkenin, kendine özgü tarihsel bakımdan elverişli şoven ve gerici eğilimlerini canlandırarak, kendisine bir kitle tabanı, ve amacına ulaşmak için aşamalı bir savaş stratejisi belirler. Bu, Türkiye'de, bir önceki yazımızda (*Ülke,* n° 1) uzun uzadıya açıkladığımız gibi, turancılık ve islamcılıktır. Türkiye'de, emperyalizm, ilkin köylerimize kadar soktuğumuz barış gönüllülerinden topladığı bilgileri değerlendire-

rek, ulusun içersine, ayrılık olarak sokacağı, şovenliğin ve gericiliğin, Kürt ve Türk, alevi ve sünni ayrılığında, diriltilerek, harekete geçirilebileceğini gördü, ve son onbeş yıldır, bunu vargücüyle kitleler üzerinde işlemeye koyuldu. Her tür bölücülük yaygarasının örtüsü altında, faşizmin bölücülüğü vardır. Her tür iç savaş kışkırtıcılığı yaygarasının altında, emperyalizmin oluşturduğu iç savaş tertipleri vardır.

Gelişen ve büyüyen işçi sınıfının iktisadî ve siyasal haklarındaki gelişme karşısında, emperyalizmin azamî kâr sorunu ve emperyalizmin egemenliğinin sarsılması sorunu karşısında, tüm demokrat hareketlerin, zor yoluyla, kanlı bir biçimde baskı altına alınması sözkonusudur. Burada, "yansızlık" gibi, sağa ve sola karşı olmak gibi, demokratik hareketin kitle tabanını daraltmaya ve pasifleştirmeye, faşizmin kitle tabanını genişletmeye ve etkinleştirmeye yolaçan davranışlar, yanlış, yanlış olduğu kadar, "demokrasi" adına tehlikeli davranışlardır. Bir "sağ-sol çatışması" değil, faşizmin, tüm demokratik hak ve özgürlükleri, açık zor yoluyla kanlı bir biçimde bastırma hareketi vardır. Bu hareketin boyutları bugün bellidir, yarın bir devlet iktidarına dönüşmesinin basamakları, demokratik hareketin daralan ve pasifleştirilen tabanından, faşist hareketin gelişen ve etkinleşen tabanından fışkıracaktır. "Sol", AP Genel Başkanı Demirel'in ileri sürdüğü gibi "fitne" değil, dünden bugüne, çoğalan, güçlenen sınıfların varlığından gelen gerçeğin kendisidir. "Fitne", bu gerçeği, bu olguyu, bu durdurulamaz —ama doğru ve gerekli olanlar yapılmazsa geciktirilebilir ve geriletilebilir— olanı, durdurtmaya, geciktirmeye, geriletmeye çalışan sınıf ve katmanların gerici, şoven, sömürücü ideolojisinde yuvalanmıştır, ve faşizm denen fitne buradan doğmaktadır.

Kuşkusuz, sosyal-demokrat bir siyasal partiden olduğu kadar, niteliği ne olursa olsun hiç bir devletten, yasa-dışı faaliyetlerin korunmasını, gözetilmesini kimse istememiştir. Bu ayrı bir konudur. Ama, faşizme karşı kararlı bir tutum almak için, demokratik hareketleri, meslek, sınıf ve kitle örgütlerini geriletici, pasifleştirici bir tutuma girmek ayrı bir şeydir, ve İçişleri Bakanı Özaydınlı'nın koyduğu gibi, sağ ve sol eylemlerin *amaç* bakımından birleştiğini ileri sürmek, Doğan Öz'ün öldürülmesini, bir "kan davası" olarak nitele-

mekten farksızdır. Solun, sosyalist hareketin, doğru yolda olan unsurları, "anarşi"ye, bireysel teröre karşı olduklarını açıklamışlardır, açıklamaya devam etmektedirler. Sağ hareketin partileri, faşist çeteler, körpecik bebeleri, soluk benizli kızları, elleri kınalı gelinleri, yaşlı insanları toplu halde öldürdükleri zaman bile, "bana sağcılar cinayet işliyor dedirtemezsiniz" diyebilecek kadar, faşist demogojinin pek pişkin örneklerini vermişlerdir. Buna karşın, CHP ağırlıklı hükümetin iktidarında CHP Genel Sekreteri Üstündağ, AP Genel Başkanını, faşist teröre karşı çıkmaya ısrarla çağırmakta, faşist terörün üzerine gidebilmek için Demirel'in yeşil ışığını beklemekte gibidir. Kimden ne beklenmektedir? Demirel iktidarı zamanında, 28 komando kampı kurulmuştur, ve Ecevit'in onlarca kez yinelediği sözlerle ifade edersek, buralarda, gençler, cinayetler için, soykırımları, katliamlar için yetiştirilmiştir. Bu kampların ilk kuruluşları ile gelişmeleri arasında, basında çok ilginç açıklamalar çıkmıştır. Bu kamplar dolayısıyla, ilk kampları açan partiden istifa eden bir eski Milli Birlik Komitesi üyesi, ilk açılan kampın amacını ve öyküsünü anlattıktan sonra, şöyle devam eder: " Kamp bitti, biz de rahat ettiğimizi sanmıştık. Ansızın hiç beklemediğimiz bir günde, iki (...) partili milletvekili ziyaretimize geleceklerini bildirdiler. Söylenen gün ve saatte buluşup konuştuk. Uzun süren bir konuşmadan sonra, kampları yeniden açmamızı ve hem de daha çok sayıda açmamızı, masraflarına karışmamamızı teklif ettiler. Parti başkanımız teklifi kabul etti. Aradan bir hafta ya geçti, ya geçmedi, bir de baktık ki, 15-20 bölgede kamp kurmuşuz. Şaşkına döndük, ve derhal o anda arkadaşlarla birlikte ayrıldık partiden. Bu kamplarda yetiştirilen gençlerin yönetimi artık partinin elinde değildir. Yönetim tamamen başkalarının, devlet sorumlularının eline geçmiştir."[45] Bu teklifi getiren partinin başkanından, bu kamplar hakkındaki rapora "mevhum" diyen partinin başkanından, ülkü ocaklarını, kendi gençlik örgütü olarak niteleyen bir parti başkanından, CHP'nin, bu kampları kuranları suçlamalarını beklemesi ve bu kamplarda cinayetler, soykırımları, katliamlar için yetiştiril-

[45] TÖB-DER, *1973-1974 Çalışma Raporu*, Ankara 1974, s. 46.

miş olanların cinayetler işlediğini söyletmesi, ve ancak ondan sonra bu cinayet yuvalarının üzerine gidilebileceği planını yapması, biz bu işin üzerine gitmeyeceğiz demek değil midir? CHP, faşizmin, faşist merkezlerin üzerine gitmede, ittifaklarını ve desteğini bu kuruluşların şu ya da bu türdeki destekçilerinde aramaktan vazgeçmeli, bunu, demokrat, ilerici, yurtsever kesimde aramalıdır.

Üçüncü nokta, daha yukarda açıkladığımız gibi, faşizmin kitle tabanı ile faşist drijanlara karşı tutumdaki farklılıktır. Ecevit iktidarı, gerici cinayet kadrolarına karşı tutum ile, şu ya da bu biçimde faşizmin yanına çektiği kitle tabanına karşı tutumu birbirine karıştırmış, bu saldırgan kadrolara karşı tutum ile halka karşı tutumu aynı şey saymıştır. Kahramanmaraş olayları dolayısıyla yaptığı basın toplantısı, bunu bir kez daha ve çarpıcı biçimde sergilemektedir. Dünyaya yeni gülen bebekleri, körpecik çocukları, gelinlik kızları, bebeği karnında gelinleri, eli ayağı tutmayan yaşlıları, evleri basarak, topluca öldürenlerin, bu cana kıyanların, devlet güçlü olduğu için canına kıymadığını, üstelik herkes gibi, devletin onları da kayırarak önlemler aldığını söyleyebilecek kadar, demokrasiyi, toplu kıyım özgürlüğü olarak nitelemektedir. Ecevit iktidarı, faşizmin kendisine çektiği kitle tabanı ile, faşist cinayet makinelerini, kesin bir biçimde birbirinden ayırmak, birine ne denli esnek ve yumuşak yaklaşmak olanaklıysa o denli esnek ve yumuşak davranmak, ötekine ne denli sert ve kesin tavır almak gerekiyorsa o denli sert ve kesin bir biçimde davranmak zorundadır. Faşizmin kazandığı kitle tabanını, yönetici ve drijan kadrolarından ayırmak, ilk adımda izlenmesi gereken bir siyaset olması gerekirken, bunun ihmal edilmesi, özellikle, silahlı eylemlere karşı, başbakanın, daha güvenoyu aldığı günlerde, "telkin"de bulunarak bu işin üstesinden geleceğini sanmak yanılgısı, şimdi de, bazı polisiye önlemleri artıran önlemlerle, bu işin üstesinden gelineceği yanılgısı ile sürdürülmektedir. Ülke, kargaşalığın içersine sürüklenirken, silahlı terör bir doruktan bir başka doruğa sıçrarken, caydırıcı ve önleyici önlemler arasında yer alan cezaevlerini, bir çocuk bahçesine çevirmeye kalkışan Adalet Bakanının davranışları, bu yanılgıyı, ayrı açıdan sergilemekteydi.

CHP ağırlıklı iktidarın, mahkûmların yazgısında serinletici bir tutum yaratması doğaldı. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de cezaevleri, iç koşullar bakımından, geleneksel olarak, derecelendirilmiştir, ve daha iyi koşullara hak kazanmış mahkûmların bu durumdan yararlandırılması son derece iyi bir şeydir. Ne var ki, bu koşullardan yararlanmak, önlenmek istenen olaylarm sanıklarına nasip oldu; ve bu, içerdeki mahkûm ve tutukluların olduğu kadar cezaevleri yöneticilerinin ezilmesine yolaçtı.

Dördüncü nokta, faşizmin, burjuva demokrasilerde yeşerip boyattığı gerçeğidir. Burjuva demokrasilerin, tek başına, faşizm için yeterli bir ortam oluşturmadığına kuşku yoktur; faşizmin oluşması için iç ve dış koşullar, uluslararası durum vb. belirleyici rol oynar. Gene dikkat edilecek bir husus, burjuva demokrasisini özünde kaldıracak olan faşizm, bu demokrasinin açıklarından son derece yararlanmasını bilmiştir.[46] Eğer, koşullar, faşizmin güçlenmesine elverişli ise, orada, demokratik hukuk kurallarının boşluklarını, gene bu demokratik hukuk kuralları içersinde bulmak zorunluluğu vardır, ama bu konuda, hükümet, kendisine düşen hiç bir ciddî adımı atmamıştır. Örneğin, makineli tüfeklerin, kahvehanelerin taranarak kitlesel katliamlarda bulunulduğu ve bunların bireysel değil örgütlü, adi değil siyasal amaçla yapıldığı olgularla kanıtlanmış bir gerçek iken, birkaç makineli tüfekle yakalananlar, bireysel ve adi suçlular olarak yargılanmışlar ve mahkûm olmuşlardır. Başbakanın demode olmuş silahlar için belirlenmiş cezaların, gelişen tekniğin yarattığı silahlara uygun düşen cezalar içermediğini ve bunun için yeni yasalar çıkartılacağını söylemesi, gerçekten mantığı susturan bir çarpıcılık içermektedir. Fatih Mehmet'in İstanbul'u fethinde top kullandığım herkes bilir. Makineli tüfekler ve bombalar, cumhuriyetten nice nice yaşlıdır. Ama makineli tüfeğin olduğu gibi, topun ve tankın da, bu tür yasa maddelerinde yeri yoktur. Bunun yeri, ceza yasasının, başka maddelerindedir, ve bu maddelere göre, eğer cumhuriyet savcıları tahkikatı yürütmüyorlarsa, adalet bakanının ve dolayısıyla hükümetin, cumhuriyet savcıla-

[46] Bu konuda bkz: Vahap Erdoğdu, "Şili Deneyimi Üzerine Bir Değerlendirme", Ülke, n° 5.

rına talimat vermek yetkisi vardır. Bunun, adalete, yargıya bir müdahale olmayacağı, bilinen bir hukuk kuralıdır. Çünkü, delilleri değerlendirecek ve kararı verecek olan savcılar değil, yargıçlardır. Cumhuriyet, bugün, faşizmin bir ayağını bastığı irticaya karşı çetin savaşlar vererek, ayaklarının üzerinde doğrulmuştur ve bunun için de, bu konuda yasal güvencelere sahiptir. Kubilay'ı kesenlerin, TCK'un 146. maddesinden, testere ile cinayet işledikleri için değil, cumhuriyete karşı ayaklandıkları için cezalandırıldıklarını anımsatmak bilmem fazla mı kaba kaçacaktır! Ecevit iktidarından tüm halkımızın istediği, özlemle beklediği *tek şey* vardır: demokrasiyi esenliğe çıkarması. Bütün iktisadî sıkıntılarına karşın, halkın sessiz duruşunun ve bekleyişinin nedeni budur.

Bütün bunların yanında, Ecevit'in sağlıklı teşhisleri vardır. Teşhis önemlidir. Ama, teşhisler, uygulamaya geçirilemediği, gerçekleştirilemediği zaman, bir oyalamadan başka anlam taşımazlar. Kendisi, iktidardır ve muhalefette bir kimse için yeterli olan sözlü davranışlar, iktidarda bir kimse için, yapılacak işlerin belirlenmesinden öteye gidemez. Ecevit iktidarı, güvenoyu aldığı gece yapması gerekenleri, iktidarının bir yılına yaklaşmasına karşın yapmamıştır, ve o gün yapabileceğini, bugün yapabilmesi de artık bir şey ifade etmemektedir. Çünkü, faşizmin en çok gereksindiği psikolojik savaşta, Ecevit, "sertleşmemek" için, yenilginin yolunu kendisi seçmiştir. Faşizme yakınlaştırılmış kitlelere karşı uygulanması gereken yumuşak politikayı, faşist militanlara karşı uygulamış, karşı tarafın derlenmesinin, kendi yandaşlarına moral vermesinin ve yüreklendirmesinin yollarını, kendi eliyle açmıştır. Ortamı sertleştirmeme politikası, kuşkusuz, doğru bir politikadır, ve faşizmin oyununa gelmeme politikasıdır. Ama faşist militanları, onlarca insanın canına kıymış olanları, telkinle caydırma yöntemi, hele bu tür telkinlerle, onları kitlelerden koparma yöntemi, başından beri yanlış bir yöntemdir, ve bu yöntem, faşizmin inisiyatifi ele geçirmesine olanak sağlamıştır.

Bir olaylar kaosu içersinde bulunulduğu gerçektir. Öyle ki, halkın, olayları tam bir tasniften geçirebildiğini, ve sağlıklı bir karar verebildiğini söylemek hemen hemen olanaksızdır. Bu, bizim konumuz açısından önemlidir, aşırı-sol sekterlerden gelen olaylar ile faşizmin tertiplediği olayların, nitelikleri ve programları bakımından, kaba bir tasnifini yapmak son derece önemlidir.

Aşırı-sol sekterlerin yaptığı ileri sürülen olayları, esas olarak, banka ve benzeri yerlerin soygunları çerçevesi içersine sınırlamak olanaklıdır, ve bunların, bir savaş temeli üzerinde geliştirildiği söylenemez. Üç yıldır banka ve benzeri yerlerde soygunlar yapılır, yani eylemlerin niteliği değişmemiştir. Başka eylem türleri, sağın aşırı tahriklerine kapılmalarıdır, ve burada da, kendileri tarafından geliştirilmiş, yöntemli, ve birbiri üzerine yükselen bir taktik ve strateji olduğu söylenemez. Ve bundan da önemli olan, bunların, yurt ölçüsünde yaygınlaştırılmış bir merkez tarafından değil, birkaç ilde, birbirleriyle ilişkisi olmayan, ayrı gruplar tarafından gerçekleştirildiğidir.

Oysa, düzenli-olmayan savaşın, emperyalizm tarafından geliştirilmiş bulunan bu savaşın, bu kendiliğinden, bu dağınık ve birbirinin benzeri olaylardan çok ayrı bir taktik ve strateji tablosu vardır. Düzenli-olmayan savaşın taktik ve stratejisi, Türkiye ölçüsünde merkezilendirilmiş planlı bir temel üzerinde, ve ilerleyen ve birbiri üzerinde yer alarak geliştirilen bir iç savaş yöntemine bağlı olarak ilerlemektedir. Eğer, bu olayları, emperyalizmin, faşizmi yaygınlaştırmak ve siyasal iktidar olarak gerçekleştirmek için geliştirdiği "iç savaş taktikleri" ana çerçevesi içersinde yürütülen "düzenli-olmayan savaşın" unsurları olarak ele alırsak, ancak o zaman, olaylar, kafaları karıştıran bir yığmak olmaktan çıkar, gerçekleri, yığınların daha net biçimde görmesinin unsurları haline gelir. Ve ancak o zaman, şiddet olaylarının, bitip bitmediği, azalıp azalmadığı, artıp artmadığı konusunda, sağlıklı bir sonuca varılır. Olayların yoğunlaştırıldığına ilişkin somut gerçek, kuşkusuz ölü ve yaralı sayısıyla, sabotajlar şeklinde çıkartılan yangın vb. *sayısıyla* ifade edilebi-

lir. Olayların ülke düzeyinde yaygınlaştırıldığına ilişkin veriler, aynı nitelikte olayların ülkenin çeşitli yerlerinde aynı anda, ya da aynı zaman dilimi içersinde meydana getirilmiş olmasıdır. Olayların, iç savaş taktiği temeli üzerinde geliştirildiğini ortaya koyacak olan ise, olayların *niteliğidir*. Bunların, "düzenli-olmayan savaş" stratejisi esasları içersinde, hükümetin sorumlu bakanlıkları tarafından, tasnif edilmemiş olduğu görünüyor. Bu tasnifin yapılmamış olması, ülke ölçüsünde başlatılan ve aşama aşama geliştirilen olayların, hem *coğrafî bakımdan* dağınık görünen olayların birbiri arasındaki bağın, hem de *zaman bakımından* birbirinden bağımsız görünen olaylar arasındaki ilişkinin saptanamamasına neden olmuştur.

Malatya olaylarından hemen sonra, Emekli Tümgeneral M. Reşat Güleken, "Malatya Olayları ve Düzenli Olmayan Savaş Tanımı" yazısında şunları belirtiyordu: "Türkiye'de sürdürülen anarşik olaylar yansız biçimde ve *bilimsel açıdan incelendiğinde*, bunlarm belirli odak noktalarından kaynaklandıkları, olayları yaratanların özel savaş kurallarına uygun hareket ettikleri görülebilir." Düzenli (nizamî) olmayan savaş, psikolojik savaş ve ayaklanma hareketlerinin uygulama alanına konulduğu, aralıksız biçimde yürütüldüğü vurgulanan yazıda, düzenli-olmayan savaş kuvvetlerinin, yeraltı unsurları ve destek unsurları biçiminde örgütlendiği, gerilla taktik ve tekniği konusunda iyi eğitim gördüğü belirtilerek, düzenli-olmayan savaş eylemlerinin taktikleri, aşamalara göre, şöyle sıralanmaktadır: bireysel muhalefet, grup halinde muhalefet, küçük sabotaj hareketleri, küçük şiddet hareketleri, büyük sabotaj hareketleri, büyük şiddet hareketleri.[47] Bu aşamalardan psikolojik savaşa, ve ayaklanma hareketlerini uygulamaya geçilmesi — bu iç savaş kışkırtıcılarının izleyeceği taktik ve stratejiyi oluşturur.

Tüm devrimci, demokratik ve reformcu hareketleri "ayaklanma" olarak gören ABD emperyalizmi, bu "ayaklanma"ya karşı, düzenli-olmayan savaş taktik ve tekniklerini kullanır. Düzenli-olmayan savaşta, en önemli unsur psikolojik savaştır; ve bunun için, ilkin gelişigüzel terör yöntem-

[47] *Milliyet*, 24 Nisan 1978.

lerine başvurulmaktadır. CİA'nın "ayaklanma"ları bastırma teorisyeni Galula, gelişigüzel ya da bilinçsiz terörün amacının, "ayaklanma" hareketleri ve nedenleri için fazla ilgi toplamak ve halkın dikkati bir tarafa çekildikten sonra, "ayaklanma" taraflarını, bu hareketlerin cazibesine çekmek olduğunu söyleyerek, şöyle devam etmektedir: "Bu da, gelişigüzel yapılan terör hareketleri ile, bombaların patlaması ile, yangın çıkarmakla, suikastler düzenlemekle" yapılır. Aynı teorisyene göre, halka yakın kişileri öldürerek, terörü yaygınlaştırmak daha etkilidir: "Ülkenin çeşitli yerlerinde, halkla en yakın teması olan küçük rütbeli hükümet memurlarını, polis, postacı, belediye reisi, belediye meclisi azası ve öğretmen gibi insanları öldürerek terörizm sürdürülür."[48] "Ayaklanma" taraftarlarının, yani her türlü devrimci, demokratik, reformcu hareketleri yönetenler ile bunların halkla ilişkilerini, bağlarını koparmak için, ajan ve provokatör kullanılması ise, düzenli-olmayan savaş teknik ve taktikleri arasında önemli bir yer tutar. Cahit Vural'ın *Gerillaya Giriş* kitabında, silahlı kışkırtıcı ajanların "sabotaj malzemeleri ile yıkıcı harekâtta bulunacağı, tedhiş hareketleri düzenleyerek, 'gaye uğruna' soygunlar yapacağı ve cinayetler işleyeceği" öngörülmektedir.[49] Cihat Akyol, "Gayrî-Nizamî Kuvvetlere Karşı Harekât" adlı broşüründe, Galula'nın teorisini, şöyle yorumlamaktadır: "Halkı mukavemetçilerden ayırmak için, *sanki ayaklanma kuvvetleri tarafından yapılıyormuş gibi*, müdahale kuvvetlerince, zulme kadar varan haksız muamele örnekleri ile *sahte operasyonlara başvurulması* tavsiye edilir."[50]

Her türden devrimci, demokrat ve reformcu hareketleri, halktan tecrit etmek için girişilen bu eylemlerin bir devamı olarak, bu halk topluluklarını, istenilen yönde harekete geçirmek amacıyla, onların yaşam görüşlerine, duygularına, düşüncelerine, *inançlarına* yöneltilen faaliyetleri içeren psikolojik savaş dönemi başlatılır, ve açık ve gizli olarak iki kısımda yürütülen psikolojik savaşta, gizli olan psikolojik sa-

[48] David Galula, *Ayaklanmaları Bastırma Hareketleri, Teori ve Taktikleri*, s. 84 ve 85'ten alıntı: M. Emin Değer, *CİA, Kontrgerilla ve Türkiye*, 4. baskı, Ankara 1978, s. 152, 153.

[49] *Aydınlık*, 2 Eylül 1978.

[50] Alıntı: M. Emin Değer, adı geçen kitap s. 145.

vaşa göre, faaliyetlerin kaynağı gizli tutulur ve kaynağın mahiyeti anlaşıldığı zaman kaynağın her çeşit sorumluluğu reddedilir, daha açık bir anlatımla, faaliyetin kaynağı olarak hasım taraf gösterilir.

Psikolojik savaşla ilgili faaliyetlerin sayısız örnekleri arasında, camilere yapılan saldırılar, büyük bir önem taşır. Malatya olaylarında, "camilere de bomba konuyor" diye halkı kışkırtanlar ile, Ankara'da Hüseyin Gazi Mahallesine bomba atanlar[51] aynı faşist ideolojinin militanlarıdır. Cumhuriyet senatosunda gezen tabancalar konusunda örnekler veren Ecevit, beş ayrı olayda kullanılan Milliyetçi Hareket Partisi kökenli bir tabanca ile, 4 Eylülde Gültepe camiine ateş açıldığını açıklıyordu.[52] Bir yanda, demokratik bir meslek kuruluşu olan "TÖB-DER İdare Heyeti" imzasını taşıyan ve dağıtılan sahte bir mektup ile, sözde bir bayan üyeye yazılmış olan, devrimci gençlerle "zevkini tatmin edip birleşmesi" buyruğunu veren çirkin tertip,[53] öte yanda başbakanın dahi "bir çocuk kavgası"ndan başladığını sandığı, ama Sivas İl Başkanının CHP İl Başkanları toplantısında verdiği bilgiye göre "Milliyetçi geçinenlerin bir bakkal dükkânında 12 yaşında bir kız çocuğunu çırılçıplak soyarak jiletlemesiyle" başlayan Sivas olaylarının başlangıç noktası, hep, bu psikolojik savaş taktik ve tahriklerinden kaynaklandırılmış bilinçli hareketlerdir. Doğan Öz'ü, "solcuların vurduğunu", 16 Mart katliamını bir solcunun yaptığını söyleyecek kadar, gizli psikolojik savaşın kuralları, siyasal arenada tutarlı bir biçimde uygulanmışlardır. Kahramanmaraş'ta, sağ eğilimli bir film oynatılırken sinemaya bomba atarak, bunu solcuların üzerine yıkmak artık kanıksanmış bir oyundur, ve hemen ertesi günü iki öğretmeni vurup cenazelerini kaldırtmamak, aynı tertibin, bu iç savaş kışkırtıcılığının parçalarıdır. Ülke ölçüsünde bir tertibin içersine sokulmuş olan Türkiye, sabotaj, suikast ve cinayetlerle yaratılan terör yanında, psikolojik savaşın silahını oluşturan propaganda ile, ayaklanmaların eşiğine getirilmiştir. 1951'de diğer askerî ve siyasal anlaşmalar dışında Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanununu çıkarta-

[51] *Aydınlık*, 31 Ağustos 1978.
[52] *C. S. Tutanak Dergisi*, c. 39, s. 107.
[53] *TÖB-DER*, sayı 106, s. 30 Kasım 1978.

rak, 1952'de ulusal uçak sanayiini durdurarak, 1954'te Amerika'dan verdiği emirle Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununu, gene 1954'te Amerikan petrol kumpanyalarına söz vererek, Amerika'dan ayrılmadan Petrol Kanunu çıkarttırarak,[53a] ülkeyi, ABD emperyalizmine satmış bir politikacı eskisi, artık bir Endonezya örneğini, bir Yunanistan örneğini verebilmiş; bir yandan "fikir özgürlüğü", "her fikrin serbestçe konuşulması" şampiyonluğunu yapan ve öte yandan "komünistleri" *ezeceklerini*, bunlara hayat hakkı tanımayacaklarını söyleyen Türkeş ve "MHP Ezer" afişli partisi, millî direniş çağrısı yapmış; AP, mevcut iktidarın meşruluğunu yitirdiğini ilân etmiş, Ecevit'in "doğa yasaları" sözünü, on yıldan fazla bir zamandır besmele gibi her ağzını açışta Ecevit'e çatmak için yinelemeyi alışkanlık haline getirmiş bulunan Demirel, direnme hakkını, Anayasada olmasa bile, ulusların zulme karşı doğal hakkı olduğunu ve siyasal iktidarın ise zulüm iktidarı olduğunu söyleyerek ulusun direnme hakkının doğduğunu söylemiş,[54] AP'li olduğu bilinen bir konfederasyon başkanı Şili örneğine öykünerek, esnaf ve tüccarı, Şili örneğinde olduğu gibi, direnişe çağırmıştır. Ayaklanma çağrılarıdır bunlar, ve ayaklanmayı kimlerin hazırladığını ele vermektedir. Gerçeklerin, gene propaganda yolu ile saptırılmaya çalışılacağı da kuşkusuzdur. Ama, Kahramanmaraş, propaganda ile çarpıtılıp saptırılamayacak gerçekleri, en çıplak bir biçimde gözler önüne sermiştir. Televizyonda, gerçekleri söyleyecek "sol"a kapalı, gerçekleri kökünden çarpıtan sağa açık, "demokrasi"nin boşluklarından yararlanılarak, halk, yeniden aldatılmak istenecektir. Ama olayların niteliği değişiktir. Körpecik çocukların, kızların, gelinlerin, kadınların, anaların canlarını korumak kaygısına düşen insanları, ne bu tür propagandalar kandırabilir, ne de bu tür görüşler doğrultusunda yürütülecek işlemler, halkın korkusunu, acısını durdurabilir; ancak ve ancak, doğru konacak bir teşhis ve ödünsüz, kırpıntısız yürütülmüş ve gerçekleştirilmiş yasal işlemler, halkın yaşama güvencesini sağlayabilir, yaralarının acısını yatıştırabilir.

[53a] Bu konuda bkz: Muzaffer Erdost, "Hayır! Türkiye Yarı-Bağımlı Bir Ülkedir!", *İleri*, n° 2, 26 Nisan 1970.

[54] Bkz: *Milliyet*, 28 Aralık 1978.

Ecevit iktidarı, bu psikolojik savaşı kaybetmek için, ne yapması gerekirse onu yapmış, on yıl devlet gücünün giremediğini, bakanın giremediğini, polisin giremediğini, yasa kaçaklarının saklandığını, katillerin saklandığını söylediği yerleri, iktidara geldikten yedi-sekiz ay sonra, pazarlık ederek ve bahaneler ileri sürerek boşaltabilmiştir. Doğan Öz'ü öldürenlerin, yüz metre ilerde saklandığı bugün açıklamaktadır, olay günü keskin demeçler verenler, olayın olduğu yüz metrelik çevrede bile gereken düzeyde arama yapmamışlardır. Faşizme karşı, psikolojik savaş, "sertleştirmeme" politikası içersinde, daha ilk haftalarda kaybedilmiş, iktidar, ciddî bir harekete geçmek için, faşizmi kolları altına almış bir siyasal partinin, soy kırımlarının dünyayı sardığı bir günde bile, "bana sağcılar silah kullandı dedirtemezsiniz" diyen muhalefetin olurunu almaya uğraşmıştır. Buna karşın, demokrasilerde, doğal olan kendi solunun eleştirilerini ise, "bize dışardan kimse akıl vermeye kalkışmasın" felsefesi içersinde, duymak bile istememiştir.

IV

İktidarda ve muhalefette ağırlıkları bulunan siyasal partilerin, şiddet olaylarına farklı bir açıdan baktıkları bilinen bir gerçektir. Bir kısmı, şiddet olaylarının kaynağının sol olduğunu, solun *varlığından* doğduğunu ileri sürmektedir. Bunun, faşizmin klasik tanımı içersindeki yerini, yazımızın ilk bölümlerinde, teorik olarak açıklamaya çalıştık. Bu görüşe göre, şiddet olaylarının kendisi değil, niçin varolduğuna bakmak gerekir. Sol vardır, sol görüşler vardır, yani sosyalizm vardır, ve bunu ideoloji olarak benimsemiş sınıf ve katmanlar vardır, şiddet olaylarının nedeni buradadır. Bir parti genel başkanına göre, "fitne" buradadır; bir başka parti başkanına göre şiddet olayları, bu ideolojinin gerçeklik kazanmasına karşı yürütülmektedir. Demokratik hukuk devleti, demokratik kurumları ve kuralları içersinde, bunu önlememektedir; ama bu hareket önlenmek gerekir. Bu hareketi önlemenin yöntemi, ancak, kaynağını demokratik hukuk devletinden almayan kurumlar oluşturmakla olanaklıdır; ve bu kurumlar, silahlı zor kurumları olacaktır. Bugünkü şid-

det olaylarının temelinde, toplumsal gerçekler vardır, ve bu toplumsal gerçekleri ve bu gerçeklerin ileriye ve öne çıkardığı düşünceleri, bu yasa-dışı, zor örgütleriyle baskı altına almak, durdurmak gerekir. — Şunu da eklemek gerekir ki, bir yandan bunu daha rahat ve etkin bir biçimde yürütmenin yolu, bu düşüncede olanların aynı zamanda iktidarda bulunmaları, öte yandan, iktidarda, tüm devlet aygıtını bu yönetimin etkinliği altına alarak faşistleştirmektir.

Bir kısmı ise, bir sağ ve sol çatışmasının varlığından sözederler. Gerçekten de, genel tabloda, ilk bakışta, bir sağ ve sol militanların çatışması kendini gösterir. Hükümette ağırlığı olan parti, genel olarak, bu tabloya bakmakta, ve her iki ucun da, birbirleri arasında olduğu kadar, hükümeti düşürmeye yönelik bir eylem içersinde olduğu düşüncesini öne sürmektedir. — Şunu da eklemek gerekir ki, sosyal-demokrasi, hem sermayeyi, hem emeği temsil eden bir ideoloji olması dolayısıyla, her ülkede ve tarihin farklı dönemlerinde, farklı eğilimler göstermiş, emek ve sermaye tahtaravallisinin ortasında, kâh o tarafa, kâh bu tarafa ağırlık vermiştir. Küçük-burjuvazinin ağır bastığı bir köylü ülkesinde, emek, sermayeden şu anlamda büyüktür ki, ülkede daima bir fazla emek-gücü varken, daima daha fazla sermayeye gereksinme duyulur. Bu nedenle, Türkiye gibi ülkelerde, sosyal-demokrasi, emeğe eğilimlidir. Ama onun sermaye kanadı, yarı-bağımlı bir ülkede, küçük sermayelerin bile dolaylı da olsa emperyalizmle temasa geldiği bir ülkede, bu emeğe göreli eğilimi, istese de gerçekleştirilemez. Bu nedenle, sosyal-demokrasi, yarı-bağımlı ülkelerde, emek, sermaye ve yabancı sermaye üçgeni arasında, üç bacaktan, kısalan bacak altına konulan bir takoza çevrilmiştir. Kuşkusuz, sosyal-demokrasinin siyasî liderlerinin kişilikleri önemlidir; ama sosyal-demokrasinin bozuk-düzen dediği şey, bu daima bir düzlem üzerinde duran üç bacağın üzerine konulan sehpanın eğri durmasıdır. Bacaklardan biri kısaldığı zaman, üç bacak gene bir düzlem üzerinde durur, ama sehpa eğiktir. Düzen değişikliği, bu sehpayı düzgün duruma getirmektir. Bu sehpa düzgün durmazsa, emekçinin ayranı, burjuvazinin rakısı, emperyalizmin viskisi de dökülür. Bu nedenle, sosyal-demokrasi, feodalizmden kapitalizme geçişten hemen sonra, burjuva top-

lumun ayakları üzerinde durduğu dönemin burjuvazisinin ideolojisini yüklenmiştir. Bu anlamda, gerici ideolojilere karşıdır ve demokratiktir, ve gelişen sınıfın, işçi sınıfının gelişen ideolojisi karşısında ise, dengeyi sağlamaktan yanadır.

Ecevit iktidarının, sorunu, hem "bir sağ-sol çatışması" olarak koyması, hem de bu çatışmaların, hükümete yönelik, devlete yönelik olduğunu ileri sürmesi, özünde bir çelişkidir. Hükümette, "ortanın solu" ağır basmaktadır, ama ortanın solu ile çatışmada taraf olan "sol" arasında bir ilgi yoktur. Eğer bu çatışma, hükümetin niteliğine yönelik ise, burada, durmak gerekir. Bu hükümet, içtenlikle demokrasiden yanadır, ve bu hükümetin, devlete, bir demokratik hukuk devleti işlerliği kazandırmak için içtenlikle çabaladığı bir gerçektir. Sağın, demokrasiyi esenliğe çıkarma doğrultusunda çaba harcayan bir hükümetin düşmesi için şiddet olaylarına başvurmasının anlamı, hükümette yer alan kişilere değil, bu hükümetin siyasal içeriğine, demokratikleşme içeriğinedir. Dolayısıyla sağın, "sol" ile çatışması, mevcut siyasal iktidarı çürüterek ele geçirmesinin bir parçasıdır, sağ-sol çatışması değildir. Tüm demokratik hareketi kapsayacak biçimde, devrimci ve ilerici hareketi geriletmek, kendi tabanını ve etkinliğini artırmak, demokratik doğrultudaki iktidarı felce uğratmak — sola saldırısı, bu ana amacın içinde bir öğedir.

"Sol"un tutumuna gelelim, şu "eylemli sol" dedikleri "sol"un tutumuna. Solun, yarı-bağımlı bir ülkede, birbirini tamamlayan iki evreli amacı vardır, ve ilkin ülkenin, bağımsız bir ülke olmasını ister, bağımsızlık ve demokrasi, birbirini tamı tamına tamamlayan kavramlar olmasa bile, bağımsız olmayan bir ulus, bağımlı olduğu için, demokratik haklara, son tahlilde, sahip değildir. Onun, demokratik hakları sınırlıdır, ulusun yazgısını belirleme hakkına sahip değildir, ya da bu hak, emperyalizmin denetimi ve baskısı altındadır. Demokratlaşma sürecinin yaygınlaştığı ve yoğunlaştığı evrelerde, ve özellikle bugün, faşizmin güçlendirilmesi, bunun somut ifadesidir. Ve ülke içersinde, faşizm, kuşkusuz demokratik ve devrimci hareketler ne denli artmışsa, o denli azgınlaşarak, varlığını ortaya koyar. Faşizme karşı savaşım, güncel ve baş sorun olarak gündeme geldiği zaman, sosyalistler için sorun, "faşizm mi, sosyalizm mi" sorunu değil, "faşizm

mi, demokrasi mi" sorunu olarak gündeme gelir. Bu nedenledir ki, yarı-bağımlı ülkelerde faşizm, sosyalistlerin karşısına, iki temel sorunu çıkarır: ulusal bağımsızlık ve demokrasi sorununu. Bu, bir iktidar sorunudur, elbette, sosyalistler, iktidara gelmek için savaşım verecekler, ve bu savaşım, anti-emperyalist ve anti-faşist bir savaşım içersinden geçecektir. Ve bu savaşımın, grubun, partinin işi değil, sınıfın işi olduğunu iyi bilirler, ve Türkiye'de, öyle görünüyor ki, sosyalistler, bu savaşımın uzun zaman isteyen bir süreci gerektirdiğini görecek kadar, teorik bilgiye ve dünya devrimci hareketinin deneyimine sahiptirler. Ama bugün onlara gerekli olan *tek* şeyin, demokrasi olduğunu da bilirler. Faşizmin de bildiği şeydir bu, onun için demokrasiye düşmandırlar, ve bunun için, demokrasiyi savunma zorunluluğunu duysalar bile, onun bir veba kadar tehlikeli bir şey olduğu kanısındadırlar. Ama, bir gerçek vardır ki, sosyalistler, kendi savaşımlarını, ancak demokrasi olduğu zaman sürdürebilirler; çünkü, demokrasi demek, sosyalist partilerin kurulmuş olması demek değildir, bu yetmez, bu ideolojiyi, sınıfı içersine götürmek, işçileri ve yoksul köylüleri bilinçlendirmek, örgütlendirmek, müttefikleri ile, köylülük ve esnaf ve zanaatçı ile ittifak kurmak özgürlüğü demektir. Çünkü, devrimi, parti değil sınıf yapacaktır, ve bunun için, işçi sınıfının içersine gitmek, köylülüğün içersine gitmek ve onları orada örgütlendirmek, ancak, demokrasi ile olanaklıdır.

Bilinçli sosyalistler, bu bakımdan, Türkiye'de, bugün, kendileri bir iktidar olamayacaklarına göre, kendilerine, demokratik hakları, anayasal hakları sağlayacak, demokratik hukuk kurallarına işlerlik kazandıracak bir siyasal iktidara karşı olamazlar, olmamaları gerekir. Ama bu siyasal iktidar, devrimci hareketi durdurmak, geriletmek amacıyla, silahlı zor yoluna başvuran faşizmi kesin olarak önleyemediği, devlete demokratik işlerlik kazandıramadığı zaman, sosyalistlerin, *kendi demokratik haklarını ve varlıklarını korumak* zorunda kaldıklarında, iktidarı desteklemek amacı altında, faşizme boyun bükmeleri düşünülemezdi ve bu güvenceleri sağlayamamış bir siyasal iktidarın, "sol"dan bunu istemesi, yalnızca onların ezilmesini değil, kendi altındaki toprağın da kaymasını istemesi demekti. Ve CHP ağırlıklı siya-

sal iktidar, kendi anayasal haklarını kullanmak ve kendi varlıklarını korumak ile karşı karşıya bırakılan devrimcilerden bunu istemiştir.

Hepsi bu mu? Değil elbette. Sosyalistlerin, devlet tarafından güvence altına alınması gereken kendi demokratik haklarını ve varlıklarını, *bizzat* korumaları ile anarşizmi, yani sosyalizm ile anarşizmi birbirine karıştırmamak gerekir. Ne var ki, bir küçük-burjuva ülkesi olan ve küçük-burjuvazinin, proletarya ile küçük-burjuvazi arasında son derece çeşitli ve renkli, ve birbirine karşıt yönlerde hareket halinde olduğu bir ülkede, bu sınırın, kalın, belirgin ve kesin hatlarla çizilmesi de o denli güçtür. Güçtür, çünkü, bir kere, küçük-burjuvazi (yani hem sermaye, hem emek sahibi), bir yandan burjuvalaşma, bir yandan proleterleşme eğinimi içersindedir ve kapitalistleşmenin, sermaye merkezileşmesinin hızlandığı bir dönemde, bu trafik bir yandan hızlanır ve yoğunlaşırken, bir yandan da sayıca proleterleşme hızlanır. Bu da, kesenkes tek yönlü bir eğri izlemez, bir ileri bir geri dalgalamr.

Küçük-burjuvazinin bünyesinde yoğun bir trafik oluşturan, ve alttan, kalın borusundan proleter posasını atan, imbiğinden burjuva damıtan bu devasa çalkalanış, kendini, siyasal arenada, farklı ideolojilerle yansıtır. Anarşizm, bu yoksullaşmakta olan, proleterleştikleri zaman bile, proleter bilince henüz sahip olmayan, küçük-burjuva bilincini koruyan katmanlar, bir yanda proleterleşmekten ve bir proleter olmaktan duydukları ürkü ve tiksinti, öte yanda kendilerini yıkıma sürükleyen kapitalizme duydukları kin, onları, mevcut burjuva devleti tahribe ve proleter devleti yadsımaya götürür. Anarşizmin sınıfsal temeli buradadır, ve bilimsel sosyalizmin ustaları, anarşizme karşı sürekli savaş vermişler, anarşizm ve anarşist terör ile bilimsel sosyalizm arasında derin bir UÇURUM olduğunu vurgulamışlardır. Ne var ki, bilimsel sosyalizm ile anarşizm arasındaki ideolojik ayrılık pek açık olduğu halde, egemen ve gerici güçler, her zaman ve her yerde, anarşik hareketleri, sosyalistlerin sırtına yüklemeye kalkışmış, ve proleter devrimci harekete darbe vurmak için ise, anarşizmi kendine dayanak yapmıştır.

Kuşku yok ki, devrimci eylem ile anarşik hareketler

arasındaki amaç farklılığını her zaman açık seçik sergileyebilmek olanağı olmadığı gibi, çağımızda, hemen tüm anarşistler, aşırı-sol sekter unsurlar, proleter sosyalist kisveyle ortaya çıktıkları için de, egemen güçlerin, geniş kitlelere karşı kullanabileceği bir kavram ve tasnif kargaşası yaratabilmelerine olanak sağlamış olurlar. Şu da var ki, egemen güçler, özellikle faşizmin düzenleyicisi ve tertipçisi olan emperyalizm, sosyalistleri kışkırtarak, kitlesel iç kargaşalar, grevler, kentsel ve kırsal savaşlar çıkarttırarak, ve dolayısıyla silahlı kuvvetlerin duruma müdahalesine yolaçmak yolunu, buna gereksinme duyduğu her yerde denemiştir. Şili'de, Uluslararası Telefon ve Telgraf Şirketinin (ITT) belgelerinde, başlangıçta emperyalizmin bu oyununa marksistlerin gelmediği belirtilerek, şöyle deniyordu: "Sokakta tutup yüzlerine tükürsen, tahrik olmaz, hatta dönüp sana teşekkür bile ederler. Bunun anlamı solun her çeşit kışkırtmaya karşı son derece tedbirli ve uyanık olduğudur."[55] Faşizmin sürekli kışkırtmaları karşısında, uyanıklığını ve soğukkanlılığını sonuna dek götüremeyecek, tek tek durumlar yaratabildiği, ve bunlara bireysel tepkiler olduğu zaman, bunları da, bireysel terörizmden ayırma güçlükleri ortaya çıkar.

Bütün bunlara karşın, aşırı-sol sekter unsurları, anarşizmin her türlü temsilcisini, proleter devrimcilerden ayıran ana amaçlar bellidir, ve proleter devrimciler, bugün Türkiye'de, anti-faşist ve anti-emperyalist savaşımlarını sürdürmek için, işçi sınıfının siyasal bilincini bütün sınıfa yaymak, emekçi sınıf ve katmanları kendi yanına çekmek ve buna karşılık faşist kitle tabanını daraltmak için, demokrasiye gereksinme duyarlar, ve bu demokrasiyi sağlama özlemini duyan siyasal iktidarı felce uğratmaya yönelik, her türlü alternatifi faşizmi güçlendirecek olan bir siyasal iktidarı felce uğratmaya yönelik eylemlere girişmezler; onlar, bu siyasal iktidarı, anayasal hakları etkinleştirecek ve kendilerinin yasal haklarını ve yaşam güvencelerini etkin biçimde gerçekleştirecek bir tutuma girmeye zorlarlar, ve gene on-

[55] ITT Belgeleri, 77'den aktaran: Vahap Erdoğdu, adı geçen yazı, *Ülke*, n° 5, s. 144.

lar, kendilerini kitlelerden tecrit edecek eylem ve davranışlardan kaçınırlar, kitleler üzerinde baskı ve terörle sağlanmış bir ittifakın, bir düşmanlığa dönüşmüş zoraki ittifaktan başka bir şey olmadığını bilirler. Ve bilirler ki, soygun yaparak, fukara görevlileri öldürerek, çevrede sempati değil korku, sevgi ve dostluk değil soğukluk ve kin yaratarak, kitlelerin içersine girilemez.

Emperyalizmin, faşizm için yararlandığı en önemli silahlardan biri, "bölücülük"tür. Bilinçli sosyalistler, emekçi sınıf ve katmanların, ırk, din, mezhep ve benzeri temeller üzerinde bölünmesinden değil, birliğinden yanadırlar. Gerçek bölücüler, bölmek isteyenler emperyalistler, ve onun çıkarlarına hizmet edenler, her tür şovenlerdir. Sosyalistlerin demokratik hak taleplerini, bölücülük olarak nitelemek, emperyalizmin yüzyıla yaklaşan şaşmaz oyunudur. Demokratik hakları en kararlı bir biçimde savunmuş olan Lenin, 1914'te, şöyle diyordu: "Sınıf bilinci taşıyan işçiler *ayrılmayı* savunmazlar. Onlar, büyük devletin ve büyük işçi yığınlarının birleşmesinin üstünlüklerini bilirler. Ama küçük devletler arasında, ulusal-topluluklar arasında tam eşitlik varsa demokratik olabilir."[56] Bir başka yerde şöyle demekteydi: "Moğollar, İranlılar, Mısırlılar ve *bütün* öteki ezilmiş, eşit olmayan uluslar için, ayrım yapmaksızın, ayrılma özgürlüğü istiyorsak, bunu, *ayrılmadan yana olduğumuz için değil*, ama zoraki birlikten farklı olarak, yalnızca, *özgür, gönüllü* birlikten ve kaynaşmadan yana olduğumuz için istiyoruz. Tek neden budur."[57] Sosyalistler ayrılmadan yana değil, birlikten yanadır, emperyalizmin bir yandan bölücülük tohumları ekerek, öte yandan komünistlerin bölücülük yaptığını söyleyerek, faşizmin gücünü artırma girişimlerinin sahte peçesini, sosyalistler, açıkça yırtmak zorundadırlar.

Bilinçli sosyalistlerin görevi, hızla ve en açık biçimde, büyük ölçüde faşist baskı ve tehdidi altında kullanamadıkları anayasal demokratik hakların kullanılabilmesi ve güvence altına alınması doğrultusunda, emekçi sınıf ve katmanları, bu demokratik istemler doğrultusunda kazanmak ve bu demokratik hakları devlete işlerlik kazandırarak gerçek-

[56] Lenin, *Collected Works*, vol. 20, s. 110
[57] Lenin, *Collected Works*, vol. 23, s. 67.

leştirme doğrultusunda içten olduğuna inandığımız, ama bu hakları sağlamada sağın etkisine itilmiş ve başarılı sonuçlar alamadığına inandığımız siyasal iktidarı, etkin ve köklü önlemler almaya zorlamak olmalıdır. Unutmamak gerekir ki, proleter devrimciler, demokratik hakların kazanılmasında, ne denli etkili olurlarsa, o denli bu hakların gerçek sahipleri olurlar. Kendilerine, başkalarının verdiği değil, kendilerinin kazandığı demokratik hakları, gene kendisinin rızası olmadan, kimse ellerinden alamaz. Bu bakımdan, demokratik hakların sağlanmasında, tüm yanlışlarına ve yanılgılarına karşın, mevcut siyasal iktidarı, bu yanlış ve yanılgılardan doğru ve etkin bir çizgiye getirebilmek, sosyalistlerin birliği ile, faşizme karşı bir birlik oluşturmakla olasıdır. Faşizme karşı temel tanımlarda birleşebilecek olan sosyalist partiler, sınıf ve meslek örgütleri, demokratik kitle örgütleri, gençlik örgütleri, kendi katı kabuklarını kırmak, faşizme karşı savaşımda, hiç olmazsa belirli bir süre, bir davranış birliği, eylem bütünlüğü koymak, darmadağınıklaşmış ve bu nedenle de kitlelerin güvenini kazanamamış devrimci potansiyeli, tek bir güç haline getirmek tarihsel göreviyle karşıkarşıyadırlar.

Emperyalizm, özellikle ABD emperyalizmi, kendi egemenliğinin sarsıldığını gördüğü zaman, bir nükleer savaş kırımı ile halkları baskı altına alamıyorsa, bunun nedeni, artık buna gücü yetmeyeceği içindir. Ve onun içindir ki, emperyalizm, faşizme, nükleer silahlardan ve savaşlardan daha büyük bir gereksinme duymuştur, ve faşizm, bu anlamda, emekçi halkın tek tek nükleer silahla kırımı ve baskı altına alınmasının yeni yöntemidir. Ve bu anlamda, emperyalizm, amacına, bir nükleer savaşla, bir klasik savaşla değil, halkı, onun aydınlarını ve önderlerini, silahla baskı altına alarak, gerekli gördüğü zaman suikastler ve katliamlar düzenlemekten çekinmeyerek, varmak yolunu seçmiştir.

Emperyalizm, bir nükleer savaşı, bir klasik savaşı faşizme dönüştürmüştür, ve burada, en önemli unsur, silah değil, *halktır*. Faşizmin, kendisini tepeden, iktidar olarak gerçekleştirmesinin, halkın sessiz desteğine bağlı olduğu; ikincisi faşizmin kitle tabanını iç savaş düzeyinde kalkış-

maya sürükleyerek faşist müdahalelerin yolunu açabildiği; ve üçüncüsü, kitle tabanına dayanarak iktidara gelebildiği bütün şıklar gözönüne alınırsa, halkın kendisi olmadan, halk desteği olmadan, ya da hiç olmazsa geniş kesimiyle halk tarafsızlaştırılmadan, emperyalizmin, ne denli güçlü nükleer silahlara, ne denli güçlü konvansiyonel silahlara sahip olursa olsun, bir ülkede yengi kazanamayacağı açıktır. Şili deneyimi bunun en yeni ve tipik örneğini oluşturur. Olabildiğince, geniş halk kitlelerini, demokratik ikna yöntemleriyle, faşizme karşı tutum takınmaya, demokratik tabanı genişletmeye çalışmak, tüm emekçi sınıf ve katmanlara, faşizmin sınıfsal niteliğini ve kendilerini aldattığını açıklamak, kendi kanlarını döktürerek ülkeleri nasıl felakete ve yıkıma sürüklediğini örnekleriyle anlatmak, açıklamak, yazmak zorunluluğu vardır. Ve bu, bireysel birtakım çabalarla gerçekleştirilemez. Tüm emekçi sınıf ve katmanların saygınlığını kazanmış, sözüne güvenilir, arkasından gidilir örgütlü bir güce gereksinme vardır, ve böyle bir ortamda, her örgüt, kendisini bu işin varisi görürse, somut bir çözüm sağlanamaz.

Daha yukarda belirttik ki, irtica batağında, yükselen cumhuriyetin yasal temellerinin bulunması doğaldı, ve cumhuriyet, varlığını, cumhuriyetin temel yasaları ile korudu. Kubilay'dan şapka isyanına değin, TCK'nun 146. maddesi, acımasız işletildi ve irtica uzun yıllar sindirildi. Şimdi irticaın, dinsel ve şoven kanatları, emperyalizm tarafından, yeni hedefler gösterilerek, harekete geçirilmiştir. Dün Mustafa Kemal "bolşevik" idi, bugün değil siyasal inanç sahibi, anasının karnındaki çocuk, ananın mezhebinden dolayı komünisttir, ve MHP sözcüsü, TBMM'nde, değil Türkiye tarihinin, insanlığın yüzlerce yıl unutamayacağı barbarlığı, komünist katliam, olarak nitelemekte, ve hükümeti, "komünist katliamı, bir mezhep mensupları katlediyormuş gibi gösteriliyor" diye suçlamaya kalkışmaktadır. Katliam katliamdır, ve komünistlere hayat hakkı tanımayanlar, düşmanın içimizde olduğunu, ve aynı dili, aynı kimliği taşıdığını söyleyenler, "*milli* direniş" çağrısını yineleyenler, şimdi, katliamın, bir alevi katliamı değil, bir komünist katliamı olduğunu söyleyebilmekte, ve adeta, hükümeti, gerçekleri çar-

pıtarak yaygara koparmakla suçlamaktadır. Yaygara koparmanın ne gereği vardır, Kahramanmaraş katliamının, olsa olsa, bir doğal afet gibi, bir zelzele, bir sel baskını gibi, ve ancak bu açıdan üzücü olduğu söylenebilir! Komünistlere yaşam hakkı tanımayacaklarını söyleyenler, "Düşman içimizdedir, aynı dili konuşan, aynı nüfus kâğıdına sahip olan kimseler olarak içimizdedir" diyenler,[58] son ayların, direniş ve katliam çağrılarını yapanlar, aynı siyasal arenada, yanyana gelmişlerdir, ve şimdi, "komünist katliamı" dedikleri bu olayları, komünistlerin tertibi olduğunu ileri sürecek kadar özünden çarpıtmaya çalışmaktadırlar. Buna karşın, alınan hukuksal önlemler, yurtsever insanları, yeni bir şaşkınlığa sürüklemektedir. Kahramanmaraş katliamında tutuklananların, silah taşıma yasasına muhalefet, isyana teşvik, patlayıcı madde bulundurmak, görevli memura mukavemet, yağma ve toplu gösteri yürüyüşleri yasasına muhalefetten suçlandıkları belirtilmektedir. Bunun iki anlamı olabilir: ya, bu katliama katılan yüzlerce katilden bir tek kişi yakalanmamıştır, bu katliama, saldırıya karşı, canlarını, çocuklarını, kızlarını, eşlerini korumak için, devletin korumakla yükümlü olduğu ve koruyamadığı varlıklarını, kişisel olanaklarıyla korumaya çalışanlar yakalanmışlardır; ya da katliama, Ecevit iktidarı ve, onun (yüzü geçen insanın hunharca öldürüldüğü bir olay üzerine önlemlerin karara bağlandığı Mecliste, televizyon kameralarına yılışabilecek kadar, nerede olduğunu bilmeyen) Adalet Bakanı, katilleri *yatıştırmak* için yeni bir ödün vermeye hazırlanmaktadırlar. "Yeni bir ödün vermeye" diyoruz, çünkü, bu ödün bir yıldır verilmektedir, ve daha dün, gazetelerde, Doğan Öz'ün katillerinin, "önceden tasarlayarak adam öldürmek" suçundan yargılanacağı haberleri yer almaktadır. Bu son derece tehlikeli bir tutumdur, ve tehlikeli olduğu kadar, faşizmin, bugünkü tehlikeli boyutlara varmasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Çünkü, suçta, "kast" unsurunu, suçun suç aletleri ve sonuçları değil, suçun işlenmesindeki amaç belirler. Amaç siyasal ise, ve anayasal düzene karşı bir rejimi gerçekleştirme amacı taşıyorsa, burada, suçun

[58] MHP Genel Başkanı Türkeş'in İstanbul İl Kongresi konuşmasından. Metin, *Milliyet*, 26 Kasım 1978 ve *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1978'den.

niteliği değişir. Siyasal amaçlı bir suçun, devlete karşı işlenmiş bir suçun, adi suçlar kategorisine alınması, yanlıştır; ve bundan, siyasal iktidar sorumludur.

Faşizmin, anayasal düzene *karşı* bir rejim olduğu, siyasal demeçlerde yer almış olmakla birlikte, buna hukuksal bir gerçeklik kazandırılmamıştır. Faşizm, ilke olarak, anayasal kurumları, demokratik hukuk kurumlarını, *biçim olarak* muhafaza etse bile, bu kurumların işlerliğini, demokratik hakların gerçekleştirilmesini, demokratik olmayan yollarla, yasa-dışı yollarla, açık zor yoluyla, *ortadan kaldıran* bir rejimdir. Bunun gibi, kişi demokratik hak ve özgürlüklerini, *biçimsel olarak* tanısa bile, yani bu özgürlükleri tanıyan yasaları tanısa bile, kişilerin bu hak ve özgürlüklerini gerçekleştirmelerini, açık zor yoluyla engelleyen, *ortadan kaldıran* bir rejimdir. Bu nedenle faşizm, anayasal demokratik düzene, özünde karşıdır. Örgütlenmesinin, sabotaj, suikast ve katliamlarının amacı ve özü buradadır. Bunun içindir ki, faşizmin yurt ölçüsünde, değişik adlar altında örgütlenerek giriştiği, zora, baskıya, şiddete dayalı kanlı faaliyetler, *bir tek* amaca, anayasal rejime yönelik faaliyetlerdir.

Soruna, bu siyasal çerçeve içersinde baktığımız zaman, siyasal amaçlı olayların adi suç kategorisine, örgütlü olayların bireysel suçlar kategorisine indirgenmesinin, temelinde yanlış ve tehlikeli bir tutum olduğu ortaya çıkar. Polisçe yürütülen sorguların sınırlarına dikkat edelim. Örneğin Tüysüz'ün sorgusunda, bütün cinayetler, ortada dolaşırken, kendiliklerinden işlenmiş cinayetler gibidir. Örneğin Doğan Öz'ün öldürülmesinde, polis tahkikatı, Doğan Öz'ü öldüren katil ve ona yardımcı olanların çemberi içersinde bırakılmıştır. Ve olayların, adliyeye intikali, bu çerçeve içersindedir. Sabotaj yapanlar, paltayıcı madde kullanmaktan; soygun yapanlar, gasp ve hırsızlıktan; silahla yakalananlar, ruhsatsız silah bulundurmaktan yargılanmaktadır. Oysa, bütün bunlar, siyasal amaçlı, Türkiye ölçüsünde örgütlü suçlardır, suçlar arasındaki bağlantı, siyasal amaçları ile, örgütler arasındaki bağlantı ile, Türkiye ölçeğindeki olaylar arasındaki birlik ve benzerlikle, ve bütün bunların, düzenli-olmayan savaştan ayaklanmaya değin, bir dizi geliştirilmiş olaylar zinciri içersinde ele alınmasıyla, ve bu çerçeve içer-

sinde yargı önüne getirilmesiyle, demokratik hukuk kuralları içersinde, olayların kökenine inilebilir. Biz, 1978 yılında değil, 1978 yılı içersinde elde edilmiş son derece önemli deliller yığını içersinde değil, 1976'da, MC iktidarı döneminde, Ülkü Ocakları hakkında, Emniyetçe hazırlanan ve belge ve kanıt ekleriyle 400 sayfalık bir dosya halinde Yenimahalle Savcılığına verilen —ve akıbetinin ne olduğunu bilmediğimiz— bir tutanakta yer alan şu ana unsurlara dikkati çekelim: "1° Ülkü Ocaklarının MHP ile *ilişkisini* saptayan belgeler; 2° Büyük Ülkü Derneği, Ülkü-Bir, Ülkü Ocakları ve MHP arasındaki *organik bağları* inceleyen belgeler; 3° Ülkü Ocaklarının malî durumu ve finansmanı ile ilgili belgeler; 4° Ülkü Ocakları—Amerika Yardım Teşkilatı (AİD) *ilişkileriyle* ilgili belge ve yazışmalar."[59] Aynı gazete haberinde, Ülkü Ocakları şubelerinde Amerikan Yardım Teşkilatı (AİD) propaganda broşürleri, ve Ülkü Ocağında, "Komünist Gençlik Teşkilatı" amblemli teksirler bulunduğu belirtilmiş, bunun, "provokasyon (kışkırtma) amacıyla kullanıldığı" vurgulanmıştır. Aradan iki yıl geçmiştir ve özellikle 1978 yılı, bir sabotajlar, suikastler, katliamlar yılıdır; ve bu kadar sanık ve kanıt, bütünlüğünden ve amacından soyutlanarak, tek tek suçlar olarak, adi suçlar olarak ele alınabilmektedir. Boşluk, yasalarda değil yanlış uygulamadadır. Bu yanlış uygulamalardır ki, ortaya, *görünürde* yasal boşluklar çıkarmıştır. Ve bu amaçla hazırlandığı söylenen yeni yasa önerileri de, soruna aynı açıdan bakılmaya devam edildiği sürece, boşluklar varolacak, ve yeni yasalar sonucu değiştirmeyecek, bazı yönleriyle, gerici bir iktidarın elinde, anti-demokratik uygulamalar için yeni kaldıraçlar sağlamaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bu nedenle, eğer, Kahramanmaraş olayları, aynı anlayışla ele alınacak, siyasal amaçlı suçlar adi suçlar olarak ele alınacak, ve eğer Türkiye ölçeğindeki bir bütünün parçaları olan bu olaylar, bütünleştirilemeyerek, tek tek olaylar olarak ele alınacak olursa, ve tahkikatın sınırları, tetiği çekenle biterse, tetiği çektiren ile bunu siyasal arenada tertipleyenler aynı genel planın unsurları olarak ele alınmazsa, Türkiye'de, demokrasi esenliğe çıkartılamaz.

[59] *Günaydın*, 8 Temmuz 1978.

Olaylar ve bu olaylarla şu ya da bu biçimde ilişkisi olan örgütlerin örgütlenme tarzlarına ilişkin basında çıkan haber ve yazılar, olayların, örgütlü ve sistemli olarak Türkiye ölçeğinde yaygınlaştırıldığının ve geliştirildiğinin bir tablosunu bize verecek niteliktedir. Buna ilişkin en son örnek, yılın son günlerinde, bazı gazetelerde yer almıştır. Doğan Öz'ün katili olarak tutuklanan İbrahim Çiftçi, cumhuriyet savcılığına verdiği ifadede şöyle diyor: "Kopya çekmek suçundan mahkemeye verilmiş ve tutuklanmıştım. Sağ görüşlü olduğum için sağcıların koğuşuna kapatıldım. Orada, *Cebeci semtini örgütlendirmekle görevli* Hüseyin Kocabaş ile tanıştım."[60] 18 Ocak 1978 günü Akşam Ticaret Lisesi önünde Levent Özyörük'ün öldürülmesi ile ilgili tahkikat dosyasında bulunması gereken bir sağcı öğrencinin ifadesine göre, Ankara, faşistler tarafından, bölgelere, ve her bölge, mahallelere, ve mahalleler sokaklara bölünmüş, ve bu bölünme hiyerarşisine uygun olarak çeşitli kişilere görev verilmiştir. Yukardaki ifadede de belirtildiği gibi, örneğin, Cebeci, Bahçelievler, Mamak vb. semtlerini örgütlemek için, belirli kişilere görev verilmiş, bu semtler kendi içlerinde daha küçük ünitelere göre örgütlendirilmiştir. Görevlendirilen kişiler, hiyerarşik olarak, semt sorumlusuna, semt sorumlusu da, sorumlu olduğu bir merkeze bağlıdır. Bunlar, yalnızca bir semti örgütlendirmekle görevli değildirler, bunlar, bu semtlerin "sorumlu"larıdırlar, yani buralarda, demokratik faaliyetleri gözetlemek, denetlemek, sabotajlar, suikastlar, katliamlar biçiminde olaylar düzenlemek de bu kişilerin sorumluluğu altında yürütülmüş olmak gerekir. 1978 yılının ilk çeyreğinde Başbakan Ecevit'e ulaştığını tahmin ettiğimiz, sorumluluğunu bilen bir görevli tarafından kaleme alınan bir raporda, şu satırlar yer almaktadır: "... yapılan aralıksız araştırmalarımız ve çalışmalarımız, yeni hükümet döneminde de sürüp giden, ilk bakışta can ve mal güvenliğini tehdit eder gibi görünen şiddet olayları, 'anarşik eylemler' olarak nitelenecek kadar basit değildir. Gerçekten de bütün olup biten şudur: ülkemizde tek seçenek olarak 'Ecevit hükümeti ve onun, demokrasiye bütün gerekleriyle işlerlik ka-

[60] Metin, *Hürriyet*, 28 Aralık 1978'den.

zandıracağına olan umutları', kitlelerde, Türkiye halkında yok etmek ve onun yerine faşist düzeni gündeme getirmek ve bütün unsurlarıyla yürürlüğe koymaktır. Bize göre, bu sonuca ulaşmada, CİA, AİD, İran ve İsrail gizli haber alma örgütler, kontrgerilla gibi gizli örgütler yönlendirmekte olup, bu örgütler, I. ve II. MC ile devlet aygıtını geniş ölçüde kendi amaçlarına uygun biçimde dönüştürerek demokrasi düşmanı akımları iktidar etmeyi öngörmüşlerdir. Geniş halk kitlelerine girmeyi de AP'nin şemsiyesi altında MHP ve onun yan örgütleri olan Ülkü Ocakları, Ülkü-Bir, Ülkücü Teknik Elemanlar, İşçi Sendikaları (MİSK), bazı işveren kuruluşları ve esnaf dernekleriyle gerçekleştirme çalışmaları içinde görünmektedirler. Örneğin, bir ortaöğretim kurumu (Atatürk Lisesi gibi), yükseköğretim kurumu (Gazi Eğitim Enstitüsü, Ticaret Turizm Yüksek Öğretmen Okulu, Yüksek Öğretmen Okulu, Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu ve bazı fakülteler gibi), Yurtlar (Site öğrenci yurdu ile il yurtları gibi), işyerleri (Devlet İstatistik Enstitüsü gibi) kuruluşlarda, gizli örgütlerce yönlendirilenler OBA-OCAK-SANCAK gibi hiyerarşik örgüt yapısıyla çavuştan başlayarak albaylığa kadar rütbeli kişiler çeşitli ideolojik eğitim koşullandırılmalarıyla sistemli, köklü ve yaygın biçimde etkinlik göstermektedirler. Legal yan kuruluşlarda başarılı görülenler illegal çalışmalara yönelmektedirler. Bunlar, bu işten, aynı zamanda, 10 bin liradan başlayarak ayda 30-40 bin liraya kadar varan aylık ücretler de almaktadırlar."

Bir işyerinde, yani bir devlet kuruluşunda bu örgütlenmenin şemaları da yayınlanmıştır. Örsan Öymen'in, "Bir Garip Örgütlenme" adlı yazısında yayınlanan örgütlenme şemasında, "işyeri"nde bir "oba başkanı", ve oba başkanına bağlı iki "başkan yardımcısı" ve "haysiyet divanı", oba başkam ve başkan yardımcılarına bağlı, "propaganda komitesi", "istihbarat komitesi", "emniyet komitesi", "malî sekreter", "sosyal ilişkiler ve eğitim komitesi", ve gene başkan ve başkan yardımcılarına bağlı "bölüm oymak başkanı" ve "posta başı" vardır.[61] "Bölüm oymak başkanı" hakkında da okura şu bilgileri verelim: örneğin, işyeri, birkaç

[61] Örsan Öymen, "Bir Garip Örgütlenme (1)", *Milliyet*, 8 Nisan 1978.

bölümlü bir "işyeri"dir, ve her bölüm, ayrı bir binadadır. "Oba başkanı"na bağlı olarak, her bölümün bir oymak başı vardır, ve her bölüm içersinde, binaların her katı, bir kat sorumluları tarafından, ve her kattaki oda ya da sınıflar da, oda ya da sınıf sorumlusu tarafından denetlenmekte, gözetlenmekte, baskı altına alınmaktadır.

Türkiye, esas olarak, il il, bölge bölge, sokak sokak, büyük devlet kuruluşları ise bölüm bölüm, kat kat, oda oda, bu örgütlenme şeması içersinde, propaganda, istihbarat, eğitim ve emniyet (yani her türlü baskıdan cinayete değin) komiteleri tarafından denetlenmekte, kendi tabanını genişletmekte, demokratik tabanı, propaganda yoluyla daraltmakta; kendi etkinliğini artırarak azgınlaşırken, demokratik unsurları, hareketleri ve kuruluşları, terör ile, silahlı baskı altına alarak, etkinliğini azaltmaktadır.

Olaylar arasındaki bu bağa, olaylarm bütünlüğüne ve niteliğinin siyasal olmasına karşın, polis tahkikatı ve savcılık soruşturmaları, hiç bir zaman bu bütünlük içersinde ele alınmamış, raslantı sonucu yakalanan sanıklar, mahkeme önüne, bu çerçeve içersinde çıkarılmamıştır. Ve bu nedenle de, olayları üreten merkez ve örgüt bütün olarak dururken, bu bütünden çekilip alınmış birkaç unsur ile, olayların azalacağının, tükeneceğinin sanılması, tarihsel bir yanılgı olmaktan öteye gidemezdi ve gidememiştir.

ŞİMDİ 13 ilde sıkıyönetim ilân edilmiştir. Sıkıyönetimler, Türkiye'de farklı işlemiştir, ve 12 Mart deneyimini etinde yaşayanlar, bu konuda daha dikkatli davranmaktadır. Emperyalizm, Şili'de, sıkıyönetimi, istemediği iktidarın yönetim yetkisini elinden almak için, bir "anayasal yol" olarak düşünmüş, ve sıkıyönetimin koşullarını yaratmak için buradaki kadrolarım seferber etmiştir. Türkiye'de sıkıyönetim, geniş halk kitlesinin ve aydınların dikkatini, sıkıyönetimin koşullarını bilinçli ve sistemli bir biçimde hazırlayan güçlere, bu iç savaş kışkırtıcılarına çevirdiği bir ortamda kurulmuştur ve sağın, yönetimi kendi doğrultusunda etkilemek için, çeşitli tertiplere girişeceği açıktır. Bu ulus, tertiplere karşı, yirmi yıl öncesinin saflığından sıyrılacak kadar deneyim sahibidir. Selanik'te Atatürk'ün doğ-

duğu eve bomba attırıp, 6-7 Eylül olaylarını tertipleyen Menderes hükümetinin, aynı zamanda, İstanbul'un yıllarca önce ölmüş solcularını bile toplatmaya çıktığım, ve toplanan solcuların, o günkü muhalefet liderinin müdahalesine kadar hücrelerde çürümeye terkedildiğini, ve buna benzer tertipleri deneyimleriyle artık bilmektedir.

Sağın ilk amacı, sıkıyönetimi yaygınlaştırmaktır, ikinci amacı sıkıyönetimi bir tüm olarak, kendi üzerinden devrimci hareket üzerine çevirmektir. Sol bu tertiplere kendisini kaptıracak mıdır? En önemli soru budur. Solun içinde, sekter unsurlar, faşizmin tertiplerine, ajan provakatörlerin kışkırtmalarına küçük de olsa hiç bir biçimde kapılmamalıdırlar. Faşizmin "sol" adına *sahte* tertipler düzenleyeceği ve silahlı kuvvetleri ve toplumu olabildiğince büyük ölçüde etkileyeceği sahte operasyonlar düzenleyeceği, bir an olsun akıldan çıkarılmamalı, kamuoyu bu doğrultuda yeterli bir biçimde önceden uyarılmalıdır. Sıkıyönetim koşullarını yaratanların faşistler olduğu, katliamları faşistlerin düzenlediği bilinmektedir. Hukuksal yönden girişimlerin bu hedeften saptırılmaması, gerek iç güvenliğin sağlanması ve gerek demokratik ortamın kurulabilmesi bakımından bir zorunluluktur. Bunun aksine girişimler, devrimci hareketin, yaygınlaştırılarak ağır biçimde ezilmesine olanak sağlar, kendisine kim ne adını verirse versin, solun hiç bir kesimi, bu genel sorumlulukla yüklü olduğunu düşünmeden edemez. Dışardan gelen tertiplere karşı olduğu gibi, kendi içlerindeki ajan provakatörlere de dikkat etmelidirler. Herkes bireysel davranışlardan kaçınmalı, tarihsel sorumluluğunu bilmeli, aklını başına almalı ve faşizmin tertiplerine gelmemelidir.

18-28 Aralık 1978

HALİT ÇELENK

"TERÖRÜ ÖNLEME" YASA TASARILARI

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 30. Yıldönümü 10 Aralık günü ülkemizde kutlandı. Yapılan toplantılarda İnsan Hakları'nın önemi anlatıldı. 1949 Yılında Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak yürürlüğe giren ve yasa niteliği kazanan bildiride yer alan temel hak ve özgürlükler savunuldu. Başbakan Bülent Ecevit, Kurt Valdheim'a bir mesaj göndererek İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin yıl dönümünü kutladı ve Türkiye'de İnsan Haklarına en büyük saygının gösterildiğini bildirdi.

Ne varki, "İnsan Hakları Günü" olan 10 Aralık öncesinde, CHP ağırlıklı siyasal iktidar tarafından, bildirideki hak ve özgürlüklere, Anayasa'da yer alan ilke ve kurallara ve Anayasa Mahkemesi kararlarına ters düşen bir "yasa değişiklikleri tasarı demeti" Büyük Millet Meclisi Başkanlığına verildi. İçişleri ve Adalet Bakanlıkları tarafından ha-

zırlanan ve Bakanlar Kurulunca da onaylanan bu yasa tasarılarıyla Polis Görev ve Yetki Yasası'nda, Dernekler Yasası'nda, Devlet Memurları Yasası'nda, Ceza Yargılamaları Usulü Yasası'nda, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'nda, ve Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Yasası'nda değişiklikler isteniyordu. Getirilen yeni hükümler arasında daha önce CHP tarafından Anayasa Mahkemesine açılan davalar sonunda iptal edilen yasa maddelerine de yer veriliyordu.

Yasa tasarıları sessiz sedasız Meclis Başkanlığına gelmişti. Kamuoyuna açıklama yapılmamış, üniversitelere danışılmamış, Türkiye Barolar Birliğinin ve baroların düşünceleri sorulmamış ve hukuk kuruluşlarının görüşleri alınmamıştı. Tasarılar Meclis Başkanlığına verildikten sonra basında kimi haberler yayınlandı. Tasarılar, kısa zamanda sınırlı ama sert tepkilerle karşılaştı. Türkiye Barolar Birliği, İstanbul Barosu, Disk'in başkanlığında toplanan 39 demokratik kitle örgütü, tasarılara karşı çıktılar. Tasarılar, CHP grubunda sert tartışmalara ve tepkilere konu oldu. Sonunda değişiklik önerilerinin bir komisyonda incelenmesine karar verildi. Bu yazı yazılırken komisyon çalışmaları sürüyordu.

Biz burada yasa değişiklik tasarılarından bir bölümü üzerinde duracak ve önemli gördüğümüz yasa maddelerinin hukuk açısından eleştirisini yapmaya çalışacağız.

POLİS GÖREV VE YETKİ YASASI

I — İçişleri Bakanlığı tarafından getirilen yeni tasarı ile bu yasasının 9. Maddesine bir fıkra eklenmiştir. 9. Maddenin aslı şöyledir:

"Polis:

A) Askere, zabitlere ve zabıta memurlarına mahsus silahları, harp tüfeklerini ve namlusu 15 santimetreden uzun olan tabancaları,

B) İzinsiz taşınan her model çap ve büyüklükte silah ve tabancalarla, dinamit, bomba ve bunlara benzer yakıcı, öldürücü maddeleri ve zehirli gazlarla bunlara ait alet ve malzemeyi ve barut ve sair ateş alıcı eczayı ve yasak olan silahlara ait fişekleri,

C) Üstünde bulundurduğu saldırma, kama, bıçak, ve

sustalı çakıları, Amerikan yumruklarını, ustura, matrakları, şişli bastonları ve buna benzer yaralayıcı aletleri,

D) Âmmenin emniyeti için tehlikeli bir vasıta olarak kullanılması muhtemel her türlü eşyayı,

E) Serseri ve sabıkalılarda bulunan ve suç işlemeye yarayan her türlü vasıtaları (zabıta şüphe üzerine bu kabil eşhasın üzerini arayabilir),

F) Ahlâk ve umumi terbiyeye uygun olmayan şarkı ya da sözleri yahut amme emniyetini bozucu hitabeleri muhtevi bulunan gramofon plaklarını ve izinsiz gösterilen ya da elde edilen filimleri ve bu kabil basma yazı ve resimleri alır. Bunlardan suç mevzuu olanlardan evrakı ile Adliye'ye ve diğerlerini ait olduğu makamlara verir."

Bu maddeye yeni tasarı ile eklenmek istenen fıkra şudur:

"Milli Güvenlik ve kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan durumlarda, suç işlenmesini önlemek amacıyla o yerin en büyük mülkiye amirinin emriyle polis, genel olarak suç delillerini ve özellikle yukardaki A,B,C,D, bentlerinde sayılan alet ya da eşyaları bulundurduğundan kuşkulandığı kişilerin üstlerini, araçlarını, eşyalarını ve özel kâğıtlarını arar. Suç unsuru gördüklerine elkoyar ve evrakı ile birlikte Adalet organlarına verir."

Tasarı ile getirilen bu hüküm, önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce onaylanarak yasa niteliği kazanan İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 12. Maddesine ters düşmektedir. Bu maddeye göre: "Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni ya da yazışması hususlarında keyfi karışmalara... tecavüzlere maruz kalamaz."

Öte yandan bu hüküm Anayasa'nın 15. Maddesinde düzenlenen "Özel Hayatın Gizliliği" ilkesine de aykırı düşmekte ve özel hayatın gizliliği hakkının özünü ortadan kaldırmaktadır. Gerçekten Anayasa'nın bu maddesine göre "özel hayatın gizliliğine dokunulamaz." Ayrıca Anayasanın 11/2 Maddesi: "Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz" demektedir. Nitekim tasarı ile getirilen bu yeni hüküm, daha önce 26.6.973 gün ve 1775 Sayılı Yasa ile 9. Maddeye eklenmiş, ancak CHP tarafından Anayasa Mahkemesi'ne açılan dava sonunda 25.4.974 gün ve 973/41 Esas ve

974/13 Sayılı Kararla, bu ek fıkra iptal edilmiştir.

Kararda şöyle denilmektedir:

"Görülüyor ki 1775 Sayılı Kanunun 2. Maddesi, Anayasa'nın değişik 15. Maddesinin 2. Fıkrası ile güdülen ereği ve konulan sınırı aşmakta ve 'Özel Hayatın Gizliliği' temel hakkının özüne dokunmaktadır. Anayasa'nın değişik 11 ve değişik 15. maddelerine aykırı olan kuralın iptal edilmesi gerekir."

Anayasa Mahkemesinin bu iptal kararına rağmen maddeye yeniden tasarıda yer verilmiştir.

Eklenmek istenen bu fıkranın önemli bir sakıncası da şudur: Maddede yer verilen "Milli Güvenlik", "Kamu Düzeni" gibi kavramlar değişik yorumlara elverişli, yanlı kişiler elinde keyfi işlemlere olanak sağlayabilecek kavramlardır. "Gecikmesinde sakınca bulunan haller" sözleri de öznel değerlendirmelere ve kötüye kullanmaya elverişli sözlerdir. Anayasa Mahkemesi de sözü geçen kavramların bu niteliğini birçok kararlarında saptamıştır. Yüksek Mahkeme bu konuda şöyle demektedir:

" Oysa Milli Güvenlik ve Kamu Düzeni, uygulayıcılarının kişisel görüş ve anlayışlarına göre genişleyebilecek, öznel yorumlara elverişli, bu nedenle de keyfiliğe dek varabilir çeşitli ve aşamalı uygulamalara yolaçacak geniş kavramlardır. Gecikmede sakınca bulunan haller'de en az o kavramlar kadar kesin ve keskin çizgilerle belli edilmesi ve sınırlandırılması zorunlu bulunan bir deyimdir." (Aynı Karar. *Any. M. K. Dergisi* C. 12 s. 152.)

Bu, yoruma elverişli ve kaypak deyimlere yasada yer verilmesi ve bunların takdir ve değerlendirmesinin ikinci, üçüncü derecedeki memurlara bırakılması uygulamada temel hakların özünü yaralayan sonuçlar doğurabilecektir.

II — 15. Madeye yeni bir fıkra eklenmektedir.

Eski yasada bulunmayan bu fıkra ile polis, kimlik incelemesi yapacak, kimlik gösteremeyenleri ya da gösterdiği kimlik belgesinden kuşku duyduğu kimseleri emniyete götürecek ve fıkrada gönderme yapılan Polis Görev ve Yetki Yasası'nın 5. Maddesine göre parmak izlerini alacak ve fotoğraflarını çekecektir.

15. Maddenin aslı şöyledir:

"Polis, yaptığı tahkikat esnasında ifadelerine müracaat lazım gelen kimseleri çağırır ve kendilerinden lüzumlu olan şeyleri sorar."

Getirilen yeni fıkrada şöyle denilmektedir:

"Polis, görevi sırasında kuşkulandığı kişilerden kimliğini sorabilir, kimliğini saptayıcı belge gösteremeyenler ya da gösterdiği belgenin doğruluğu konusunda ciddi kuşku duyulan kişiler hakkında bu kanunun 5. maddesi gereğince işlem yapılır."

Bu madde kişi güvenliğini ortadan kaldırmaktadır. Hakkında suç ihbarı olmayan, soruşturma açılmamış bulunan bir kişi hakkında böyle bir işlem yapılması kişi güvenliğine aykırı olduğu gibi tarafsız olmayan uygulayıcılar elinde keyfi işlemlere de olanak sağlayacaktır. Anayasa'nın 65. Maddesine göre "yasa" değerinde olan İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde "... kişi emniyeti her ferdin hakkıdır" denilmektedir. Getirilen hüküm bu antlaşmaya da aykırı düşmektedir.

Ayrıca bu fıkra ile tüm kişiler "sabıkalı" işlemine tabi tutulmuş olmaktadır.

III — 20. Maddeye eklenen bir fıkra ile Milli Güvenlik ve Kamu Düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde polis, evleri, işyerlerini, bunların eklentilerini, tüm yapıları arayacak ve bulduğu suç eşyalarına elkoyacaktır.

Bu fıkra da şöyledir:

"Milli Güvenlik ya da Kamu Düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunması durumunda, o yerin en büyük mülkiye amirinin emriyle polis;

1 — Devletin kişiliğine karşı işlenen cürümlerin eylemcilerini yakalamak ya da delillerini saptamak için,

2 — Devlet kuvvetleri yalnız ya da toplu olarak saldırıları ya da direnenleri yakalamak ya da bunların saldırı ya da direnmelerini kırmak için,

3 — Hükümete karşı şiddet kullanan ya da gösteren ya da direnenlerin yakalanması, saldıran ya da direnenlerin engellenmesi ve uzaklaştırılması için,

4 — Ağır cezalı bir suçun sanığı olarak yakalandıktan sonra kolluk kuvvetlerinin elinden kaçmakta olan kişilerin yakalanması için,

5 — Kanunsuz toplantı ve yürüyüşleri dağıtmak ve eylemcilerini yakalamak için,

Gerçek ve tüzel kişilerin hangi amaçla olursa olsun kullandıkları bütün yapılara ve bunların eklentilerine girebilir, buralarda arama yapabilir ve bulduğu suç eşyalarına elkoyabilir."

Yargı organı kararı olmadan bu tür aramaların ve karışmaların yapılması, Anayasa'nın ve uluslararası antlaşmaların kişi güvenliği ve konut dokunulmazlığı ilkelerine tamamen aykırıdır. TBMM'nce onaylanarak Anayasa'nın 65. Maddesine göre yasa niteliği kazanan İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 3. maddesinde şöyle denilmektedir: "Yaşamak, hürriyet ve kişi emniyeti her ferdin hakkıdır." Tasarı ile getirilen hüküm bu antlaşmaya da ters düşmektedir. Yukarda sözü geçen Anayasa Mahkemesi kararındaki gerekçeler bu fıkra için de geçerlidir. "Milli güvenlik" ve "kamu düzeni" kavramlarının yoruma elverişli niteliği yukarda açıklanmıştır.

657 SAYILI DEVLET MEMURLARI YASASI

Bu yasanın I. Bölüm, 2. Kısmının yeni tasarı ile sonuna bir fıkra eklenmektedir. Yasanın bu ikinci kısmı "Ödevler ve Sorumluluklar" başlığını taşımaktadır. Yasaya eklenmek istenen fıkra şudur:

"Devlet memurları, 657 Sayılı Yasa'nın 6, 7, 8, 9, 10, 11 ve 12. Maddelerinde belirtilen ilke, ödev ve sorumluluklarla bağdaşmayan amaçlar güden ya da bu tür çalışma yapan dernekleri kuramazlar ve bu yolda çalışma yapan derneklere üye olamazlar. Bu tür dernekler mahkeme kararıyla kapatılır.

Bu fıkranın anlam ve amacını saptayabilmek için burada sözü geçen 6-12 Maddelerin niteliğini öğrenmek gerekir. Bu maddeler şöyledir:

"Sadakat:

Madde 6 — Devlet Memurları, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na sadakatle bağlı kalmak ve Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarını sadakatle uygulamak zorundadırlar.

Tarafsızlık:

Madde 7 — Devlet memurları siyasi partilere üye olamazlar; herhangi bir siyasi parti ya da kişinin yararını ya da zararını hedef tutan bir davranışta bulunamazlar; görevlerini yerine getirirken dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayırımı yapamazlar.

Davranış ve İşbirliği:

Madde 8 — Devlet Memurları, resmi sıfatlarının gerektirdiği itibar ve güvene lâyık olduklarını hizmet içindeki ve dışındaki davranışlarıyla göstermek zorundadırlar.

Devlet memurlarının işbirliği içinde çalışmaları esastır.

Yurt Dışında Davranış:

Madde 9 - Devlet memurlarından sürekli veya geçici görevle veya yetişme, inceleme ve araştırma için yabancı memleketlerde bulunanlar, devlet itibarını veya görev haysiyetini zedeleyici fiil ve davranışlarda bulunamazlar.

Amire Karşı Sarumluluk:

Madde 10 — Devlet memurları, görevlerinin iyi ve doğru yürütülmesinden amirlerine karşı sorumludurlar.

Emirlerin Yürütülmesi, Kanunsuz Emir:

Madde 11 — *Devlet memuru amirinin verdiği emirleri yerine getirmekle ödevlidir.*

Devlet Memuru, amirinden aldığı emri, Anayasaya, kanun, tüzük, yönetmelik hükümlerine aykırı görürse yerine getirmez ve bu aykırılığı, o emri verene bildirir. Ancak amir emrinde ısrar eder ve bu emrini yazı ile yenilerse, emri yerine getiren sorumlu olmaz; sorumluluk emri verene aittir.

Konusu suç teşkil eden emir, hiç bir suretle yerine getirilmez; yerine getiren kimse sorumluluktan kurtulamaz.

Devlet memuru, amirinden aldığı emri, konusu suç olmadığı halde yanlış takdirde suç sayar ve emri yürütmezse amir, gecikmesinin zarar getireceği hallerde hizmetin diğer bir görevli tarafından yapılmasını sağlar ya da gerekirse kendisi yapar.

Acele hallerde kamu düzeninin ve kamu güvenliğinin korunması için kanunla gösterilen istisnalar saklıdır.

Kişisel Sorumluluk:

Madde 12 — Devlet memurları görevlerini dikkat ve itina ile yerine getirmek zorundadırlar. Görevleriyle ilgili olarak idareye verdikleri zararlardan ötürü Borçlar Kanunu-

nun haksız fiil esaslarına tabidirler."

657 Sayılı Yasa'nın yukarıya aktarılan 1-12 Maddelerinde özetle memurların; yasaları sadakatle uygulayacağı, amirlerinin emirlerini yerine getirecekleri ve herhangi bir siyasi partinin ya da kişinin zararını hedef tutan davranışlarda bulunamayacakları hükümleri yer almıştır. İşte bu hükümler, memur dernekleri, dernek kurucusu memurlar ve memur dernekleri üyeleri hakkında da uygulanmak ve geçerli sayılmak istenmektedir.

a — Bu madde ile; memuriyet statüsü ile dernek yöneticisi ya da üyesi olma statüsü biribirine karıştırılmaktadır. Memur, dairesinde memur sıfatı ile ve memuriyet statüsü çerçevesinde görev yapar. Aynı memur dernekte dernek yöneticisi yani dernekçi sıfat ve statüsü ile çalışır. Bu iki sıfat ve statüyü birbirine karıştırdığımız takdirde memurlar için dernek kurmak ve dernek çalışmaları yapmak hakkı ortadan kalkmış olur. Bu takdirde memurun dernek kurma hakkı bir göstermelik durumuna düşer. Oysa Anayasa'nın 29. Maddesi "Herkes... dernek kurabilir" ilkesini getirerek dernek kurma hakkının memurlar da dahil olmak üzere "herkes" için tanındığını saptamıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi de, memur için bir istisna getirmeden, "Her şahıs muslihane toplanma ve dernek kurma ve derneğe katılma serbestisine maliktir." demektedir (Madde 20). 12 Mart'tan önce Türkiye Öğretmenler Sendikası, çalışmalarını sürdürürken, idarece memurun sendikal hakları üzerinde bu tür savlar ve kısıtlamalar ileri sürülmüş ise de o tarihlerde Danıştay'a götürülen davalar sonunda Danıştay tarafından, memurun sendikal eylemleri ile memuriyet görevlerinin biribirine karıştırılmaması, ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği yolunda kararlar verilmiş ve memurun sendikal hakları ve sendikacı statüsü korunmuştur. Danıştay'ın bu kararları görüşlerimizi doğrulamaktadır.

b — "Yasaları Sadakatle Uygulama", "Amirlerinin emirlerini yerine getirme" hükümleri ile derneklerin demokratik, sosyal ve meslekî halklar için çalışma yapma olanağı ortadan kaldırılmaktadır. Bu hükümlerle, dernek yöneticisi ve üyesi olan memur, çalıştığı resmi dairede olduğu gibi derneğin de amirinin vereceği emirleri yerine getireceğine, yü-

rürlükteki yasaları sadakatle uygulayacağına göre, dernekçi memur bu emirlerin dışında ve yürürlükteki yasalara uymayan hiç bir "hak isteme" çalışması yapamayacak, hak talebinde bulunamayacaktır. Örneğin memurun sendika ve grev hakkı bugünkü yasalarımızda bulunmadığına göre memur dernekleri bu yönde bir girişimde bulundukları, bu hakların elde edilmesi için çalışmalar yaptıkları taktirde 657 sayılı Yasa'nın 6-12. maddelerine aykırı eylemlerde bulunmuş sayılacaklardır. Bir dernek yönetim kurulunun, yapmak istediği bir toplantıyı, yönetim kurulu üyelerinin görev yapmakta oldukları resmi dairelerin amirleri, verecekleri emirlerle önleyebileceklerdir. Yasa böyle bir uygulamaya elverişli hüküm getirmektedir. Bunun sonucu olarak da dernekler, kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaklardır.

Tasarıyla getirilen bu hüküm yasallaşırsa, yasalarda mevcut olmayan demokratik, sosyal ve meslekî haklar için mücadele olanağı kalmamaktadır. Örneğin memur dernekleri, bugün getirilmek istenen yasa değişiklikleri gibi yeni hak kısıtlamalarına karşı bile mücadele olanağından yoksun kalacaklardır. Dernek kapatma yaptırımını da getiren bu tasarı, her yönüyle temel hakları ortadan kaldıran, dernekleri çalışamaz duruma düşüren, demokratik hakları geriletan ağır bir hükümdür.

c — Bu nedenlerle tasarının bu fıkrası, Anayasa'nın dernek kurma hakkını düzenleyen 29. Maddesine aykırıdır.

Burada şu noktaya da değinmekte yarar vardır:

Yukarıda tasarı ile getirilen yeni kimi madde ve fıkraların Anayasa ilkeleri yanında, ayrıca İnsan Hakları Evrensel Bildirisine de ters düştüğü açıktır. Unutmamak gerekir ki, altında Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in imzası bulunan Helsinki Sonuç Belgeside, hükümetimize, uluslararası tüm antlaşmalarda yer alan hükümlerin uygulanması yükümlülüğünü getirmiştir. Antlaşmanın "düşünce, vicdan, din, ve inanç özgürlüklerini de kapsamak üzere insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı" başlıklı bölümünde şöyle denilmektedir:

"İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler alanında katılan devletler Birleşmiş Milletler Antlaşması amaçlarına ve ilkelerine ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisine uygun olarak

davranırlar. Bağlı olabilecekleri İnsan Haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeleri de kapsamak üzere, bu alanda uluslararası bildiriler ve sözleşmelerdeki kayıtları ve yükümlülüklerini de yerine getirirler." (s. 199.)

1630 SAYILI DERNEKLER YASASI

A — Dernekler Yasası'nın 2. Maddesine bir cümle eklenmek istenmekte ve kurulması yasak dernekleri kurma ya da yönetme suçundan mahkûm olanların derneklere *üye olamayacakları* kabul edilmektedir.

Sorunu açıklayabilmek için Dernekler Yasası'nın 2. Maddesinin, 1973 Yılındaki eski şeklini anımsamakta yarar vardır. "Dernek Kurma Hakkı" başlıklı bu madde şöyle idi:

"Medeni hakları kullanma ehliyetini haiz ve 18 yaşını bitirmiş herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir.

Ancak;

a) 13.7.1965 gün ve 648 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 111. Maddesinin (B) fıkrası gereğince, bir siyasi partiden kesin olarak çıkarılan ya da çıkarılmayıp da bir siyasi partinin kapatılmasına sebep olan parti üyeleri çıkarma kararının ya da Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararının kendilerine yazı ile bildirilmesinden itibaren 5 yıllık süre içinde;

b) Ağır hapis cezasına ya da taksirli suçlar hariç olmak üzere, 5 yıldan fazla hapis cezasına mahkûm olanlar ile, yüz kızartıcı suçlardan yahut bu kanunla kurulması yasaklanan dernekleri kurmak ya da idare etmek suçlarından birinden kesin olarak hüküm giymiş olanlar; dernek kuramazlar."

CHP Meclis Grubu 1973 Yılında Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak bu maddenin a ve b fıkralarının tümden Anayasa'ya aykırı olduğunu ileri sürmüş ve iptallerini istemiştir. Anayasa Mahkemesi bu dava sonunda, 18-19 ve 20 Aralık 1973 gün ve 973/3-37 Sayısı kararıyla maddenin a fıkrasını ve b fıkrasının bir bölümünü iptal etmiştir.

Burada önemli olan, bugünkü değişiklik tasarısını getiren siyasal partinin tutumudur. CHP Meclis Grubu yukarıda sözü edilen dava dilekçesinde, 1973 Yılında şunları söylüyordu:

"1630 Sayılı Dernekler Kanunu'nun 2. Maddesinin (a) ve (b) bentlerinde dernek kurma hakkından yoksun bulunanlar açıklanmaktadır. (a) Bendinde bir partiden Siyasi Partiler Kanunu'nun 111. maddesinin (b) bendine göre kesin olarak çıkarılanların ya da çıkarılmamaları yüzünden partinin kapatılmasına yolaçanların 5 yıl; (b) bendinde ağır hapis, 5 yıldan çok hapis cezası alanların, yüz kızartıcı bir suçtan hüküm giyenlerin ya da Dernekler Kanunu'nun yasakladığı dernekleri kurmuş bulunanların temelli olarak dernek kuramamaları öngörülmüştür.

"Anayasa'nın değişik 29. maddesine göre kanun ancak devletin, ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninden ve genel ahlakın korunması maksadıyla dernek kurma hakkına sınırlar koyabilir. *1630 Sayılı kanunun 2. maddesinin (a) ve (b) bentlerinde öngörülen yasaklar bu yasaklardan değildir. Böylece Anayasa'daki yasaklara kanunla yeni yasaklar eklenmiş olmaktadır. Anayasa*'nın kişiler üzerinde değil, sosyal olayların yıkıcı etkilerini giderir tedbirler üzerinde durduğu düşünülmemiştir.

"Öte yandan sözkonusu yasaklarla bu gibilerin derneklere üye olma hakları da ellerinden alınmış olmaktadır. Çünkü 15. maddenin başında "dernek kurma hakkına sahip olan herkes derneklere üye olabilir." denilmiştir.

"1630 Sayılı Kanunun 2. maddesinin (a) ve (b) bentleri cezaların adalete ve hakkaniyete uygunluğu ilkesinden de uzaklaşmaktadır. Sözgelimi (a) bendine göre bir kişi Siyasi Partiler Kanununun 101, 102, 103 ve 104. Maddelerinde açıklanan ağır eylemlerde bulunduğu halde, 5 yıl bitince dernek kurabilir ve derneklere girebilirken (b) bendine göre güveni kötüye kullanmaktan 6 ay hapis cezası almış bir kişi ölünceye değin ne dernek kurabilecek, ne de derneklere girebilecektir.

"Kaldı ki dernek kurma hakkı Anayasadaki temel hak ve özgürlükler arasındadır. Bir kişilik hakkı olduğu için de Anayasanın 10. maddesine göre dokunulamaz, devredilemez, vazgeçilemez. Yine bu maddeye göre devlet bu hakkın kullanılmasını güçleştirmek bir yana; güçleştiren koşulları ortadan kaldırmak zorundadır. Dernek kurma hakkına ancak Anayasa'nın 11 ve 29. maddelerinde yazılı ne-

denlerle, o da özüne dokunulmamak üzere, sınırlar konulabilir.

"Sözkonusu kural Anayasanın 10, 11, 29/1, 2. maddelerine aykırıdır." (*Any. M. K. Dergisi* Sayı 11, s. 298-299.)

Görülüyor ki o yıllarda, maddede yazılı mahkûmiyetleri "dernek kurma hakkı" için bile engel görmeyen CHP, bugün aynı mahkûmiyetleri "dernek üyeliği" için engel görmektedir. Bu tutum hiç bir gerekçe ile açıklanamaz.

B — Yasanın 4. maddesine yapılan bir ekle bu maddeye: "amacı belirli olmayan" sözü eklenmektedir. Maddenin sözkonusu fıkrası şöyledir:

"... amacını güden, amacı tek ve belirli olmayan ya da tüzüğünde saptanan çalışma konuları ve çalışma biçimleri amaca uygun bulunmayan derneklerin kurulması yasaktır."

Tasarıya eklenen "amaca belirli olmayan" sözleri değişik yorumlara ve yanlış uygulamalara neden olabilecek sözlerdir. Örneğin: "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi çerçevesinde", "Atatürk ilkeleri doğrultusunda", "çağdaş eğitim ve öğretim ilkeleri", "Anayasal ilkeler", "demokratik hak ve özgürlükler" vb. gibi sözler bu maddeye göre *belirli* sayılmayarak dernek kapatılabilecektir. Bu nedenle maddeye eklenen bu sözler uygulama yönünden sakıncalı sonuçlar doğuracak dernekleri kurulamaz ve çalışamaz duruma düşürecektir.

C — Yasasının 7. maddesine amaç ve amacı gerçekleştirmek için yapılacak çalışmalar dışında ve ayrıca "çalışma konuları" diye bir kavram getirilmektedir.

Maddenin aslı şöyledir;

"b — derneğin amacı ve bu amacı gerçekleştirmek için ne surette faaliyette bulunacağı".

İşte bu fıkraya "çalışmaların konusu" sözleri eklenmek istenmektedir.

Tüzüklerde öteden beri amaç maddesi ile bu amaca ulaşabilmek için yapılacak çalışma yöntemlerini gösteren hükümler yer almaktadır. Tüzükte yer alan bu maddeler dışında ayrıca "çalışma konuları" şeklinde bir hükme gerek olmadığı gibi böyle bir hükmün tüzükte yer alması ağır ve sakıncalı sonuçlar doğuracaktır. Sayın Prof. Özsunay, *Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler* adlı kitabında, "amaca

ulaşabilmek için izlenecek yollar"dan söz ederken "derneğin amacına varmasını sağlayan ya da kolaylaştıran tüm *eylem* ve *önlemler*, bu kavram içinde yer alırlar." demektedir (s. 149). Bu da, çalışma konularının "amaca ulaşabilmek için izlenecek yollar" içinde değerlendirilmesi ve yer alması gerektiğini başka bir deyişle "amaca ulaşacak yollar" hükmünün çalışma konularını da kapsadığını göstermektedir.

Açıktır ki "çalışma konuları"nın daha baştan, tüzük hazırlanırken saptanması fiilen olanaksızdır. Çalışma konuları ancak hayatın akışı içinde ve gelişen olaylara göre ortaya çıkacaktır. Bu tür bir hüküm dernek çalışmalarını engellemek, derneklerin kurulmasını daha başından önlemek ve giderek kurulmuş derneklerin kapatılmasına olanak sağlamaktan başka bir sonuç doğurmayacaktır.

D — Yasanın 9. maddesine getirilen bir ekle; İçişleri Bakanlığına ve valiliklere daha önce incelenmiş ve onaylayarak yürürlüğe girmiş tüzükleri, istedikleri zaman yeniden inceleme yetkisi verilmektedir.

a — Bu hüküm kazanılmış hakları ortadan kaldırmaktadır.

b — Derneklerde istikrarsızlıklara, kararlı, düzenli ve güvenli bir çalışmaya engel olacaktır.

c — Bu hüküm iyi niyetli olmayan yanlı uygulayıcılar elinde kuvvetli bir silah olacaktır.

E — Yasanın 35. Maddesine getirilen bir değişiklik önerisiyle:

Dernekler, "çalışma konuları ve eylem biçimleri dışında herhangi bir eylemde bulunamazlar" hükmü öngörülmektedir.

Maddenin bu fıkrasının aslı şudur:

"a — Tüzüklerinde gösterilen amaç dışında herhangi bir faaliyette bulunamazlar."

Tasarıyla getirilen yeni fıkra ise şöyledir:

"a — Tüzüklerinde gösterilen amaç ve bu amacı gerçekleştirmek üzere sürdürüleceği belirtilen çalışma konuları ve eylem biçimleri dışında her hangi bir eylemlerde bulunamazlar."

Bu hükme göre örneğin; bildiri yayınlama, imza toplama, anket yapma vb. gibi eylem biçimleri tüzükte daha ön-

ce gösterilmemişse, bu eylemler yapılamayacaktır. Ayrıca tüzükte gösterilmemiş her hangi bir konu üzerinde de eylem konamayacaktır. Oysa sağduyunun gereği ve hukuksal olan, yasaların engellemediği ve olanak verdiği tüm çalışma konularının ve yöntemlerin dernekler tarafından kullanılabilmesidir. Tasarı yasalaştığı takdirde bu hüküm, uygulamada dernekler için sonu gelmez zorluklar çıkaracak ve tüm dernekler her an kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır.

b — Dernekler Yasasının 75. maddesi şöyle demektedir:

meslekî kuruluşlar, özel kanunlarında hüküm bulunmayan hallerde bu kanunun 35, 36, 37, 39, 42. maddelerine ve bunlarla ilgili müeyyidelere tabidirler." Değiştirilmek istenen 35. madde; sözü edilen 75. madde yoluyla öteki tüm meslek kuruluşları ve sendikalar hakkında da uygulanacağından daha da önem kazanmaktadır.

F — Yine maddeye:

Dernekler "hiçbir biçimde ve yönde siyasî tutum ve davranışta bulunamazlar" hükmü getirilmektedir.

Bugün yürürlükte bulunan yasada, öğrenci dernekleri dışında kalan derneklerin siyasal faaliyette bulunamayacakları hakkında bir hüküm yer almamıştır. 1630 sayılı Dernekler Yasasının 4/ı maddesi ile derneklerin özetle "iktidar mücadelesi" yapamayacakları hükmü kabul edilmiştir. Bu hüküm, siyasal faaliyetin "iktidar mücadelesi" olduğunu saptıyor ve siyasal faaliyetin tanımını yapıyordu. Böylece dernekler, iktidar mücadelesi dışında kalan ve özellikle genel yurt sorunları ile ilgili çalışmalar yapabiliyor ve bu konularda düşüncelerini açıklayabiliyorlardı. Bu durum ve uygulama da Anayasa'nın 20. maddesiyle gerçek ve tüzel kişilere tanınan düşünce açıklama özgürlüğüne uygun düşüyordu.

Yeni tasarı ise dernekler, "siyasî tutum ve davranışlarda bulunamaz" şeklinde bir hüküm getirmekte ve düşünce özgürlüğü açısından dernekleri açmaza sokmaktadır. Çünkü siyasî tutum ve davranış, siyasî faaliyet anlamına gelebilmektedir. Siyasî faaliyet, dernekler yasasının 4/ı maddesinde "iktidar mücadelesi" olarak tanımlandığına ve zaten yasaklandığına göre, maddeye ayrıca "siyasî tutum ve davra-

nışta bulunamamak" gibi bir hüküm getirilmesi, derneklerin, iktidar mücadelesi dışında yurt sorunları üzerinde düşünce açıklama hak ve özgürlüklerini ortadan kaldırmaktan başka bir sonuç doğuramaz. Bir yandan yasada siyasî faaliyet tanımlanıyor, bu yasaklanıyor, öte yandan da ayrıca *siyasî tutum ve davranış* gibi kaypak, yoruma elverişli bir hüküm getirilerek Anayasa'nın 20. maddesine ters düşen bir düzenlemeye gidiliyor. Bu hüküm, "düşünce özgürlüğü" hakkının özüne dokunmaktadır ve Anayasa'nın 20 ve 11/2 maddelerine aykırıdır.

G — 35. maddenin II/a fıkrası türkçeleştirilerek yeniden yazılmakta, ancak fıkrada bulunan "teşvik" kelimesi, "özendirme" olarak değiştirilmektedir. Özendirme kavramı çok geniş bir kavramdır. Uygulamada hangi davranışların özendirici olduğu tartışmalara konu olabilecektir. Bu açıdan sözü geçen teşvik kelimesinin değiştirilmesi sakıncalıdır. Eğer türkçeleştirme isteniyorsa "kışkırtma" sözü daha elverişli olacaktır.

H — Tasarıda öğrenci dernekleri için:

"Hiç bir biçim ve yönde öğrencilikle ilgisi olmayan eylemde bulunamazlar" hükmü getirilmektedir.

Bu hükme göre Öğrenci Dernekleri örneğin Atatürk'ü anma günü düzenlemeyecek, 1 Mayıs gününü ya da 10 Aralık İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin yıldönümünü kutlayamayacak ve benzer toplantılar yapamayacak, yurt sorunlarıyla ilgili bildiriler yayınlayamayacak, toplantı ve yürüyüş düzenleyemeyecek, afişleme yapamayacaklardır. Oysa bu haklar Anayasa'nın 20. Maddesinin güvencesi altına alınmış temel haklardır. Bu haklar, hem gerçek kişiler ve hem de tüzel kişilerin Anayasal haklarıdır. Tasarı bu hakları ortadan kaldırmaktadır.

İ — Yasanın 51. Maddesine, "alındı belgeleri Maliye Bakanlığınca bastırılır" hükmü eklenmektedir. Bu hükme göre derneklerin üye ya da bağış makbuzları Maliye Bakanlığınca bastırılacak, dernekler tarafından bastırılamayacaktır. Bu hüküm, dernek tüzükleri Valilikler ve İçişleri Bakanlığınca onaylanmadan ve bunun sonucu olarak alındı kağıtları bastırılmadan, aidat ve bağış toplanmasını engelleyecek niteliktedir. Oysa Anayasa'nın 29. maddesine göre der-

nekler kuruluş bildirimini vermekle kurulmuş ve tüzel kişilik kazanmış olurlar. Bunun sonucu olarak da faaliyet gösterebilirler. Getirilmek istenen hüküm, bu faaliyeti engelleyecektir.

J — Tasarı, 64. madeye getirdiği bir ekle:

"Amacı belirli olmayan, çalışma konuları amaca uygun bulunmayan" derneklerin kapatılacağı hükmünü getirmekte ve kurucuları da cezalandırmaktadır.

Maddenin aslı şöyledir:

"Madde 64 — Bu kanunun 4. maddesinde kurulması yasak dernekleri kuranlar veya bu yolda yönetenler veya 35. Maddenin I No'lu fıkrasının b bendine aykırı harekette bulunan dernek yöneticileri hakkında 1 yıldan 3 yıla kadar hapis ve 3.000 TL'dan 5.000 TL'na kadar ağır para cezası hükmolunur ve herhalde derneğin kapatılmasına hükmedilir."

Bu maddeye eklenmek istenen fıkra da şudur:

"... Amacı tek ve belirli olmayan veya tüzüğünde saptanan çalışma konuları ve eylem biçimleri amaca uygun bulunmayan dernekleri kuranlar veya bu yolda yönetenler hakkında eylemleri daha ağır bir cezayı gerektirmiyorsa, 6 aydan 2 yıla kadar hapis ve 1.000 TL'dan 3.000 TL'na kadar ağır para cezası hükmolunur ve her durumda derneğin kapatılmasına karar verilir."

Bu fıkrada geçen, "çalışma konuları", "amacı belirli olmayan" sözleri hakkında yukarıda açıklamalar yapılmıştır. Bunları yinelemek istemiyoruz. Ancak çalışma konularını önceden saptamak olanaksız bulunduğundan ve yine "amacı belirli olmayan" sözleri de yukarıda açıklandığı gibi uygulama yönünden önemli sakıncalar getirdiğinden, tasarı yasalaştığı takdirde, böyle bir hükümle dernekler çalışamaz duruma düşecek ve giderek sudan yorum ve gerekçelerle kapatılabileceklerdir.

K — 63. maddeye bir fıkra eklenmekte ve:

Derneklere üye olması yasaklanan kimselerin üye kaydedilmeleri halinde hem üye kaydeden yöneticiler ve hem de kaydedilen üye cezalandırılmakta ve dernek kapatılmaktadır.

Getirilmek istenen madde şöyledir:

"Derneklere üye olması yasaklanan kimseleri üye yazan yöneticiler ile bu yolda üye olanlara eş ceza verilir ve ayrıca derneğin kapatılmasına da karar verilebilir."

Derneklerin her üye için güvenlik soruşturması yapması olanaksızdır. Tasarıda yaptırım olarak konulan ceza da (kapatma) çok ağır bir yaptırım olup suça göre ceza ilkesine de aykırıdır. Öte yandan, yöneticinin, üye olma hakkı bulunmayan bir kimseyi üye kaydetmesinden ötürü derneğin kapatılması, tüm dernek üyelerinin cezalandırılması sonucunu doğuracak ve Anayasa'nın "cezaların şahsiliği" ilkesine de aykırı düşecektir.

L — Yasaya eklenen bir madde ile derneklerin, suç sayılan eylemlerin yapıldığı bir yer olduğunun belirlenmesi halinde derneğin kapatılacağı hükmü getirilmiştir. Tasarının bu fıkrası şöyledir:

"Bir derneğin, suç sayılan eylemlerin yapıldığı bir yer olduğunun belirlenmesi durumunda o dernek kapatılır.

Derneğin suç işlenen yer olduğunun belirlenmesi;

a — Suç sayılan eylemlerin dernek yöneticileri ve üyeleri tarafından ülkenin başkabaşka yerlerinde olsa bile birden fazla işlenmiş olduğunun, ya da

b — Bu eylemlerin dernek yöneticilerinin onayı, özendirilmesi, zorlanması, yardım ve kolaylık sağlanması ile işlendiğinin kanıtlanması ile olur."

Tasarıya göre bir derneğin birden fazla üyesi tarafından, örneğin iki üyesi tarafından yurdun her hangi bir yöresinde ayrı ayrı birer suç işlendiği takdirde, suçların türüne bakılmaksızın (hakaret, sarhoşluk, kumar da olabilir) dernek kapatılacaktır. Fıkrada geçen "özendirme" sözü üzerinde daha yukarıda gerekli açıklamalar yapılmıştır. Tasarı ile getirilen bu hüküm, uygulama açısından son derece tehlikeli, tertiplere elveriş ve sakıncalı bir hüküm olduğu gibi derneğin iki üyesinin yasa dışı eylem yüzünden tüm üyelerin ve örgütün cezalandırılması gibi haksız bir sonuç doğuracaktır. Bu hüküm de, Anayasa'nın "cezaların şahsiliği" ilkesine aykırı düşmektedir.

A — Tasarı ile bu yasanın 7. Maddesi değiştirilmekte ve toplantıların haber verme süresi olan 48 saat 72 saate çıkarılmaktadır. Ayrıca yasanın 10. maddesine bir fıkra eklenerek bazı hallerde mülkiyet amirine toplantı ve yürüyüşleri 10 gün erteleme yetkisi verilmekte ve ayrıca yürüyüş güzergâhını değiştirme hakkı tanınmaktadır.

a — Daha önce 19/6/973 gün ve 1742 Sayılı Yasa ile 7. maddeye haber verme süresini 4 güne çıkaran bir hüküm eklenmişti. CHP bu hükmün Anayasa'ya aykırılığını ileri sürmüş ve Anayasa Mahkemesi'ne dava açmıştı. Dilekçede şöyle deniliyordu: "Böylece idarenin ve zabıtanın alacağı güvenlik tedbirlerinin gerektirdiği zorunlu süre aşılarak hakkın kullanılmasının kısıtlanmasına gidilmiş olmaktadır. Bir topluluğu görüşlerini açıklamaya zorlayan bir olay 4 gün içinde önemini yitirerek artık kamuoyunun ilgisini çekmez olur. Değişiklik Anayasa'nın 28. maddesinin işlememesi ve sınırlamanın önceden izin alma koşulunu da aşan bir nitelik kazanması gibi bir sonuca yolaçar.

Bu dava sonunda yasa, biçim yönünden iptal edilmiş ve esasa girilmemişti.

Bugün getirilmekte olan tasarı da, onu getiren CHP'nin sözü geçen dilekçesinde ileri sürülen nedenlerle Anayasa'ya aykırı düşmektedir.

b — Mülkiye amirlerine toplantı ve yürüyüşleri erteleme yetkisi daha önce 1932 Sayılı Yasa ile tanınmıştı. Ancak CHP Senato Grubu tarafından Anayasa Mahkemesine açılan dava sonunda bu erteleme yetkisine ilişkin hüküm, yüksek mahkemenin 18-22 Kasım 1976 gün ve 976/27-51 Sayılı kararı ile ve bu yetkinin toplantı ve yürüyüş hakkının özüne dokunduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir.

Anayasa Mahkemesinin bu kararına rağmen tasarıda; toplantıları erteleme yetkisine yeniden yer verilmiş bulunmaktadır. Bu karar tasarıda yer alan hükmün Anayasa'ya aykırı olduğunu belgelemektedir.

Mülkiye amirlerine tanınan toplantı ve yürüyüş güzergâhını değiştirme yetkisi de toplantı ve yürüyüş hakkını sınırlamakta, bu hakkın kullanılmasını son derece zorlaştır-

maktadır. Bu yetki aynı zamanda yanlı yöneticiler için kötüye kullanmaya son derece elverişlidir. Her ne kadar yasa, ilgiliye, mülkiye amirliğinin kararına karşı Asliye Ceza Hakimliğine itiraz hakkı tanımakta, mahkemenin 24 saat içinde karar vereceğini, kararın mülkiye amirliğine bildirilmesinden 24 saat sonra toplantının yapılabileceğini hükme bağlamakta ise de, uygulamada bu, toplantının yapılma olanağını ortadan kaldıracaktır.

Nitekim CHP de 1973 Yılında aynı görüşü savunmuş, 1742 Sayılı Yasa ile toplantı ve gösteri yürüyüşleri Yasası'na getirilen ve güzergâh değişikliğini öngören hüküm hakkında anayasa mahkemesine dava açarak iptalini istemişti. CHP'nin dava dilekçesinde şöyle deniliyordu:

Madde " önceden tespit ve ilan edilmiş yol ve yönlerde değişiklik yapma, başka deyimle güzergâhı daraltma ve kısıtlama yetkisi vermektedir. Bu da hakkın özüne dokunan bir sınırlamadır." (14.3.1974 gün ve 973/33-9 Sayılı Karar. *Any. M. Kar. Der.* C. 12, s. 87.)

Bu hüküm de toplantı hakkının özünü yaralamaktadır.

B — Tasarının 9. maddeye getirdiği bir değişiklikle, bu yasaya göre verilecek hapis cezaları iki kat ve ağır para cezaları da beş kat artırılmakta ve bu cezalarda erteleme ve paraya çevirme yöntemi kaldırılmaktadır.

Tasarı kabul edilirse, bildirimsiz toplantı yapanlar 2-10 yıl hapis, herhangi bir toplantıda sopa taşıyanlar (ki bazen pankart deynekleri bile sopa işlemi görmektedir) 1-4 yıla kadar hapis cezası alacaklar ve bu cezalar paraya çevrilemeyecek, ertelenemeyeceklerdir. Bu cezalar, tahrik altında adam öldürenlerin cezalarına denk düşen cezalardır.

Bu ceza çok ağır olup "suça göre ceza" ilkesine de ters düşmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar getirilen yasa değişikliği tasarılarının; dernek kurma, derneğe üye olma, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakları ile özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı haklarını ortadan kaldırdığını ya da bu hakların kullanılmasını son derece zorlaştırdığını göstermektedir.

Anayasa'nın 11/2. maddesi temel hakların özüne dokunulamayacağı ilkesini koymuştur. Anayasa Mahkemesi de

hangi hallerde temel hakların özüne dokunulmuş sayılacağını saptamıştır. Yüksek Mahkemenin 8.4.963 gün ve 963/83 sayılı kararına göre, "bir hak ve hürriyetin, gayesine uygun şekilde kullanılmasını son derece zorlaştıran ya da onu kullanılamaz duruma düşüren kayıtlara tabi tutulması halinde, o hak ve hürriyetin özüne dokunulmuş sayılır."

Bu ilke ve kararlar, tasarının getirdiği hükümlerin, hukuk açısından Anayasa'nın temel kurallarına ve altında imzamız bulunan uluslararası antlaşmalarda yer alan hükümlere aykırı düştüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Anımsamak gerekir ki, uluslararası antlaşmalardaki hükümler Anayasa'nın 65. maddesine göre yasa hükmündedir.

Bu tasarılarda yer alan hükümlerle, işçi ve emekçi sınıf ve tabakaların bugüne kadar sürdüregeldikleri mücadeleler sonunda, eksik ve yetersiz de olsa elde ettikleri hak ve özgürlüklerin önemli bir bölümü ellerinden alınmakta, demokratik gelişmemize ağır bir darbe vurulmaktadır. Burjuva demokratik hakların geçerli olduğu ülkelerde kolluk kuvvetlerine bile grevli-toplu sözleşmeli sendika kurma hakkı tanınmış iken, ülkemizde Anayasa tarafından "herkese", memur ve yurttaşlara tanınan dernek kurma hakkının kullanılamayacak oranda sınırlandırılması demokratik düzen açısından acı bir gelişmedir.

CHP Programında yer alan aşağıdaki sözleri burada anımsamakta yarar vardır:

"Örgütlenme ve siyasal çalışma özgürlüğü ve hakkı, özgürlükçü demokrasi ölçütlerine uygun olarak genişletilecektir. Düşünce, inanç ve anlatım özgürlüğü her türlü sınırlamalardan kurtarılacaktır. Böylece düşünce suçu kavramı ortadan kalkmış olacaktır. Sendikaların siyasetle etkinleşebilme olanakları artırılacaktır.

"Kamu görevlilerine de sendikalaşma ve toplu sözleşme hakkı tanınacaktır. Ve kamu görevlileri ile işçilerin sendika hareketleri bütünleşmeye özendirilecektir.

"Kamu görevlilerine tanınacak tüm demokratik haklardan, yetkilerden ve sendikalaşma olanaklarından iç güvenlik kuvvetleri üyeleri de yararlanacaklardır.

"Toplantı ve gösteri yürüyüşleri özgürlüğüne, can güvenliği ve toplum erinci için gerekenden başka sınır kon-

mayacaktır.

"Adaletin kesin bağımsızlığı ve yargıç güvencesi ilkesine aykırı mahkemeler kurulmayacaktır. Anayasamızda, Anayasanın temel demokratik ilkelerine aykırı olarak ve iç tutarlılığını zedeleyecek biçimde yapılmış olan değişiklikler —olanak bulunduğunda— kaldırılacaktır."

İnceleme konusu tasarılarla getirilen hükümlerin bu programa ters düştüğü ortadadır. Ayrıca 12 Mart 978 günlü Hükümet Programında "özgürlüklerle şiddet eylemlerinin ya da devletin birliğine, ülkenin bütünlüğüne yönelen saldırıların ve davranışların birbirine karıştırılmayacağı" açıklanmış olduğu halde, bireysel terör eylemleri ile ilgisi olmayan yasalarda değişiklik yoluna gidilmesini ve özellikle Dernekler Yasası'nda, Devlet Memurları Yasası'nda ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'nda yapılmak istenen değişiklikleri anlamak olanaksızdır.

Yasa tasarılarında yer alan bu tür değişikliklerin ve cezaların artırılmasının, kaynak ve odakları artık açıkça ortaya çıkan terörün önlenmesinde önemli bir etken olabileceğini kabul etmek mümkün değildir. Bu terör eylemlerinin kaynağı doğru olarak saptandığı ve bu odaklara yönelindiği takdirde, yürürlükteki yasalarla sonuca ulaşılabileceği açıktır.

Başarısızlığı yasaların yetersizliğinde görme yanılgısından bir an önce uzaklaşılmalıdır. Bireysel terörün önlenmesi gerekçesi ile getirilen bu yasa tasarılarının, bir "sivil sıkıyönetim" uygulamasının koşullarını hazırlayacağı gözden uzak tutulmamalıdır.

YURDAKUL FİNCANCI

TÜRK "KALKINMA PLANLARI" VE SOSYALİST PLANLI GELİŞME

GİRİŞ

Planlı, dengeli iktisadî büyüme, 1917 Ekim devriminin ürünüdür; sosyalist sosyal mülkiyet ve üretim ilişkileri üst aşamasına geçmiş bir toplum için kaçınılmaz, zorunlu, gerekli tek yoldur. Nasıl ki planlı gelişme sosyalizmden, sosyalizm planlı gelişmeden ayrı düşünülemezse, kapitalizm de planlı gelişmeyle ya da planlı gelişme kapitalizmle birlikte düşünülemez. Sosyalizmin iktisadî gelişme yasası planlı üretim, emeğe dayalı bölüşüm, kapitalizmin doğal yasası ise anarşik üretim, elkoymacı bölüşümdür. Oysa Türkiye, 1962 yılından bu yana, bir yandan kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkilerini, yani anarşik üretimi ve elkoymacı bölüşümü sürdürür hatta yeni boyutlara ulaştırırken, bir yandan da sosyalist planlamayla uzaktan-yakından hiç bir ilişiği olmayan "planlı, dengeli" bir iktisadî büyümeyi gerçekleştirmek, başka deyişle mülkiyet ve üretim ilişkileri-

ni ve sınıfsal yapıyı değiştirmeksizin, sosyalist toplumun, tanınmaz hâle getirdiği iktisadî gelişme yöntemini kullanarak sanayileşmek gibi anlaşılmaz bir çabaya girmiştir. Mülkiyet ve üretim ilişkileri ve sınıfsal yapı olduğu gibi kaldığına göre, Türkiye'deki yönetici sınıfların "planlı" kalkınmaya geçerken güttükleri amaç, toplumun sosyalist kuruluşunu tamamlamak değildir; yerleşik mülkiyet ve üretim ilişkilerine dokunmaksızın, sosyalizme özgü yöntemlerle kapitalizmin eksikliklerini ve aksaklıklarını tamamlamaya ve düzeltmeye çalışmak, kapitalizmin arpalıkları olan devlet iktisadî kuruluşlarını bu amaçla kullanmaktır. Kapitalist gelişme yoluna özenen azgelişmiş bir toplum, burjuvazinin varlığına sınıf olarak son verecek siyasal devrimi gerçekleştirmedikçe, o siyasal devrimin iktisadî gelişme yöntemi olan planlı, dengeli kalkınma aracını kullanamaz; siyasal devrime götüren şey planlı, dengeli gelişme değil, planlı, dengeli gelişmeye götüren şey siyasal devrimdir. Oysa Türkiye, böyle bir siyasal devrim yapmadığı halde, o devrimin iktisadî gelişme yöntemlerini benimsemeye, üstelik gerçek planla hiç bir ilgisi kalmayacak ölçüde çarpıtarak kullanmaya kalkışmıştır. Cumhuriyet sonrasının "batılılaşma" çabalarıyla benzerlik açıktır. Tıpkı şapka giyersek, İsviçre Medenî Kanununu alırsak, balolarda tango oynarsak "batılı" olacağımızı sanışımız gibi, sosyalist siyasal devrimi yapmaksızın, kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkilerini değiştirmeksizin, sosyalizmin yöntemlerini kullanırsak, "planlı", dengeli bir iktisadî büyümeyi başaracağımız, az gelişmişlikten kurtulup sanayileşeceğimiz sanılmıştır. Şapkayla, İsviçre Medenî Kanunuyla, balolarda tango oynamakla ne kadar "batılı" olduysak, sosyalist devrimi yapmaksızın, sosyalist toplumun iktisadî gelişme yöntemlerini uygulamaya çalışarak da ancak o kadar kalkınabilmişizdir.

Bugün, 17 yıl sonra dönüp geriye bakalım: Sosyalist dönüşümü yapmaksızın, sosyalizmin iktisadî gelişme yöntemlerini uygulamaya çalışma çabalarının sonucu sıfırdır. 17 yıl önce 1962'de "planlı" kalkınma dönemine geçerken, bu alaturkalığa öncülük eden küçük-burjuva aydınların kafasındaki düş hızlı bir sanayileşme, işsizliğe son verme, dış

ödemeleri dengeye getirerek dışa bağımlılıktan kurtulma, "bolluk toplumu"nu yaratma düşüydü. Sanayileşmemiz gazoz şişesiyle kolonya şişesinin boyunu aşamadı, özlenen yapısal değişme sağlanamadı; aşırıya giden bir hizmetler kesimi ve ham maddesi dışardan gelmezse işlemeyen, makine ithâline dayalı bir tüketim ekonomisi doğdu; ağır sanayii kurmakta ciddî hiç bir adım atılamadığı gibi, tüketim malları üreten sanayi kolu dahil sanayileşmekte öngörülen hedefe ulaşılamadı.[1] İşsizliğe son vermek ne kelime, 1962 yılında çalışma yaşında olduğu halde emeğinden yararlanılamayan insan sayısı 3 milyon 450 binken, on yıllık "planlı" gelişme sonunda bu rakam bir kata yakın artarak 6 milyon 240 bine yükseldi;[2] bugünse 7,5 milyon dolaylarında. Dış ödemeler dengeye getirilecek ve dışa bağımlılıktan kurtulacaktık. "Planlı" gelişmenin 17'nci yılında, zorunlu tüketim mallarını sağlayabilmek için dışardan harıl harıl "taze para" arıyoruz.

Örnekleri sonsuza kadar uzatmak olanaksız değil. Ama bunun ne gereği var? Sonuçları bizzat yaşamıyor muyuz?

Yaptığımız şeyin, planlı, dengeli bir iktisadî gelişme olmadığı, gündelik yaşamımızı ve Türk toplumsal yaşamını alabildiğine etkileyen sonuçlarıyla ortada değil mi?

Peki ama, bugünkü sonuçlarla karşılaşmamak istiyorsak ne yapmalıydık; planlı, dengeli bir iktisadî gelişmeyi hangi temellere dayamalıydık? Soruna tarihsel gelişimi içinde bakmaya çalışan bu yazı, işte bu soruyu deşmeyi amaçlıyor.

BÖLÜM I
TARİHSEL DURUM

KESİM I
PLANLAMANIN TEORİK DAYANAKLARI

Sosyalist iktisadî planlamanın önkoşulu, siyasal egemenliğin, burjuvaziden ve toprak sahiplerinden ya da on-

[1] *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilâtı, s. 6-7.

[2] *agy*, s. 76.

ların kalıntılarından proletaryaya geçmesi, yönetim erkinin proletaryada toplanmasıdır. Devlet gücünün denetimi, burjuvazinin elinde kaldığı sürece, iktisadî büyümeyi gelişme planlarına bağlama olanağı yoktur.

Planlı, dengeli iktisadî büyümenin önkoşulu olan bu değişiklik, yani siyasal iktidarı proletaryanın elinde toplamayı öngören siyasal devrim, tarihsel olarak zorunlu bir gelişmenin, üretim araçlarının ve onlar üzerinde yapılan çalışmayla ortaya çıkan ürünlerin mülkiyetinin sosyalist toplumsal mülkiyete dönüşmesinin vazgeçilmez gereğidir. Başka deyişle siyasal devrim, planlı, dengeli gelişmenin iktisadî koşulunu yaratacak temel zorunluluktur. Siyasal ve iktisadî koşullar gerçekleştirildiği, yani proletarya devletin yönetici sınıfı haline geldiği ve üretim araçlarıyla ürünlerin mülkiyetini sosyalist toplumsal mülkiyete dönüştürdüğü zaman, ikincil bazı başka koşulların da olgunlaşmasıyla, sosyalist ekonominin vazgeçilmez, zorunlu, gerekli yasası olan planlı, dengeli iktisadî büyüme yasası işlemeye başlar. Bu yasanın işlerlik kazanması, insan iradesinden bağımsızdır. Başka deyişle proletarya toplumun yönetmen sınıfı haline geldikten ve üretim araçlarıyla ürünlerin kişisel mülkiyetine son vererek, bunlar üzerinde sosyalist toplumsal mülkiyeti kurduktan sonra, planlı, dengeli gelişme yasasını savsaklamaya çalışmak olanaksızdır. Böyle bir savsaklama proletaryayı yeniden ücretli köleliğe, üretim araçlarıyla ürünler üzerinde de yeniden kişisel mülkiyet kurulmasına geri götürür. Bu ne kadar doğru ise, tersi de o kadar doğrudur; planlı, dengeli iktisadî büyümenin temel iki koşulundan birinin ya da her ikisinin savsaklanması, yani proletaryayı toplumun yönetici sınıfı haline dönüştürmeksizin ya da üretim araçlarının ve ürünlerin üzerindeki kişisel mülkiyetin yerine sosyalist toplumsal mülkiyeti koymaksızın, dengeli, planlı iktisadî gelişme yoluna girmek de olanaksızdır.

Planlı, dengeli iktisadî büyüme, bu önkoşullar gerçekleşmedikçe, Türkiye'de alaturka bir yarım-yamalaklıkla yapılmaya çalışıldığı gibi, tepeden inme bir girişimle sağlanamaz. Zira planlı, dengeli iktisadî büyüme, sosyalist toplum düzeninden kaynaklanır. "Sosyalizmin ekonomik ko-

şulları olgunlaşmadıkça" der Lenin, "hiç bir başkaldırı sosyalizmi getiremez."[3] Sosyalizmin, dengeli, planlı bir gelişme için gerekli baş koşulu ise üretim araçları üzerindeki mülkiyetin sosyalist topluma geçmesidir. Yapılan devrimin sosyalist bir devrim olması, yani burjuvazinin siyasal egemenliğine son verilmesi, planlı, dengeli iktisadî büyüme için yeterli değildir; aynı zamanda, burjuvazinin iktisadî egemenliğine de son verilmesi ve o iktisadî egemenliğin başlıca dayanağı olan üretim araçlarının, emekçi topluluğun toplu mülkiyetine aktarılması da zorunludur.

Planlı ekonomi parlak aydın kafaların icadı değildir. Marx, Engels ve Lenin planlı, dengeli iktisadî büyümeyi, sosyalist aşamaya geçmiş toplumun zorunlu gelişme yolu olarak tanımlarlar. Örneğin Engels, planlı, dengeli, özgür ve kapitalizmin bunalımlarından kurtulmuş bir iktisadî gelişmeye varan tarihsel gelişmeyi açıkladığı *Anti-Dühring*'inin "Teorik Bilgiler" bölümünde, bu tür bir iktisadî büyümenin zorunlu ve gerekli bir sonuç olduğu yargısına varır. Engels'e göre, ortaçağda üretim, emekçilerin kendi üretim araçları üzerindeki kişisel mülkiyetine dayalı, küçük-ölçekli üretimdi. Bu üretim kırsal bölgelerde küçük, özgür köylünün ya da toprak kölesinin tarımı, kentlerde de zanaatçılıktı. Çiftçilerin tarım araç ve gereçleriyle, zanaatkârın kullandığı araç ve gereçler kendi öz mallarıydı. Üretim gücü sınırlı araçlardı bunlar; köylünün ya da zanaatkârın, ancak kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamaya yetecek çapta üretim yapmaya elverişliydiler. "Bu dağınık ve daracık üretim araçlarını biraraya toplayıp genişletmek, onları bugünkü üretimin güçlü kaldıraçları haline getirmek — kapitalist üretim biçiminin ve onun dayanağı olan sınıfın, burjuvazinin tarihsel rolü, işte tam da bu oldu."[4] Marx, burjuvazinin bu işi 15'inci yüzyıldan bu yana basit elbirliği, manüfaktür ve büyük sanayi denen üç aşamadan nasıl başardığını *Kapital*'inde ayrıntılı olarak anlatır. Basit insan gücünü enerji kaynağı olarak kullanan araçların yerini, hareket gücü olarak buharı ve elektrik enerjisini kullanan makinelerin alması, burjuvazinin eseridir. Böylece üretim

[3] Lenin, *Collected Works*, Cilt 25, s. 359.
[4] F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları 1975, Ankara, 402.

bireysel bir eylem olmaktan çıkmış, geniş fabrikaların çatısı altında, toplumsal bir eyleme dönüşmüştür. Toplumlardaki doğal işbölümünün yerini alan bu sınaî işbölümü, emeğin ürününü meta, yani pazarda alınıp-satılan mal haline getirmiştir; bireysel üreticilerin basit değişim alışkanlığının yerini, meta üretiminin sonucu olan pazar ekonomisinin değişim kuralları almaya başlamıştır. Ortaçağda köylü tarladan sağladığı ürünü zanaatçıya verir, ondan kendisi için gerekli ürünleri alırdı. Engels'in deyişiyle ortaçağdaki bu yöntemsiz işbölümünün yerini, meta üretimine geçiş sonucu yöntemli işbölümü aldı. Toplumsal, geniş-ölçekli üretim yöntemi, bireysel küçük-ölçekli üretime egemen oldu; çünkü ucuz ve bol üretiyordu. Böylece bireysel üretim yenik düştü. Üretimde devrim olmuştu. Ancak bu devrimin gösterdiği temel doğrultu iyice kavranamadı; sanki kendisinden önceki basit çaplı üretimin, başka boyutlarda devamıymış gibi görüldü; bu nedenle de kendisinden önceki mülk edinme biçimlerine bağlı kaldı. Kapitalist üretimin devrimci yanı üretimi geniş boyutlara ulaştırmaksa, gerici yanı, o üretimin ürünlerini mülk edinmede kendisinden önceki düzene bağlı kalmasıydı. Ortaçağda emeğin ürününün kime ait olduğu, akılları bir an olsun kurcalayacak bir sorun değildi. Bireysel üretici, kendisine ait üretim araçlarını kullanarak, kendi başına ortaya çıkardığı ham maddelere dayanarak üretim yaptığı için, ürünün mülk edinilmesi diye bir sorun yoktu; ürün doğal olarak o üreticiye aitti. Daha sonra üretim araçlarının büyük işliklerde toplanarak toplumsal üretim araçları haline dönüşmeleri dönemine geçildiği zaman, bu yerleşik, herhangi bir bilince bağlanmamış anlayışta değişiklik olmadı; toplumsal üretim araçları, sanki bireysel araçlarmış gibi kaldı; o üretim araçlarına sahip olanlar, yaratılan ürünü, sanki kendi emeklerinin ürünüymüş gibi mülk edinmeye başladılar. Oysa bu, başkalarının emeğinin ürünüydü. Ürünler, üretim araçlarını kullanarak onları yaratan işçiler tarafından değil, fakat eski alışkanlıkla kapitalist tarafından mülk edinildi. Gerçi ücretli emek kapitalizmden önce de vardı; kapitalist üretim, onu hazır buldu. Ama toplumsal, geniş çaplı üretimin gelişmesi, bireysel üretimi yıktığı için, bireysel üreticinin,

ücretli olarak, gidip kapitalistin işliğinde çalışmaktan başka yapabileceği bir şey kalmadı ve kapitalizm, doğuşu sırasında eli altında hazır bulduğu ücretli emek köleliğini, büyük boyutlarda bir toplumsal kurum haline getirdi. Proletaryanın doğuşu böyle oldu. Toplumsal, geniş-ölçekli üretimle proletaryanın ortaya çıkışı olgusu, kapitalistlerle proletaryanın ayrılışını tamamladı ve "*toplumsal üretimle kapitalist temellük arasındaki çelişki, kendini proletarya burjuvazi karşıtlığı olarak*" ortaya koydu.[5]

Ortaçağ toplumunda üretim, Engels'in belirttiği gibi, üreticinin kişisel tüketimini ve ailesinin tüketimini karşılamaya dönüktü. Köylü ancak kendisinin, ailesinin ve feodal beyin gereksinmelerini aşacak miktarda üretim yaptığı zaman değişime girer oldu. Kentlerde ise zanaatçılar, daha başından itibaren, değişim amacıyla üretmeye başladılar. Ne var ki onlar da kendi gereksinmelerini karşılamak üzere giriştikleri üretimde, daha çok kendi emeklerine dayanıyorlardı. O çağda değişim için üretim, henüz emekleme aşamasındaydı. Değişim sınırlıydı, pazar sınırlıydı; kent ve kır toplumu, dışa kapalıydı. Bu nedenle de üretim bir bakıma istikrarlıydı. Bireysel üretimin geçerli olduğu ortaçağda "herkes kendi hesabına, rasgele elde edilmiş üretim araçlarıyla ve bireysel değişim gereksinmeleri için üretir"di. "Pazara kendi malından ne kadar geleceğini, hatta o maldan ne kadar gerekeceğini kimse bilmez"-di.[6] Pazar ve değişim sınırlılığı, üretimde istikrarı ne ölçüde sağlarsa sağlasın, yine de bu bilinmezlerden ötürü, üretim kural olarak anarşikti. Ne var ki üretim anarşisine ilişkin yasalar, pazarın darlığı, toplumların kapalılığı nedeniyle uykudaydı. İşte üretim araçlarını kişisel mülk edinme düzeyinde biraraya getiren ve üretime toplumsal bir nitelik veren kapitalist üretim, bu bireysel üreticiler toplumuna sızdı. Toplumsal, geniş ölçekli üretime geçilmesiyle birlikte de anarşik üretime ilişkin yasalar uyku halinden çıkarak etkilerini göstermeye başladılar. Burada, ilk bakışta çelişki gibi görünen bir şey var: Ortaçağ toplumunda uyuyan anarşi yasalarının temelini oluşturan şey üretimin

[5] *agy*, s. 406.
[6] *agy*, s. 406.

örgütsüzlüğü ve bireyselliğiydi. Öyle ise nasıl oldu da üretim örgütlenip toplumsal hale geldiği zaman bu yasalar işlemeye koyuldu? Çünkü, bu gelişmeye yüzeysel bir mantıkla yaklaşılırsa, üretim örgütlendiği zaman, o anarşi yasalarının, işlemeye başlamak şöyle dursun, tam tersine, daha gerilere itilmesi gerekirdi diye düşünülebilir. Oysa Engels'in belirttiği gibi, üretimdeki anarşiyi ortaya çıkaran, anarşi yasalarım yürürlüğe sokan şey, bu örgütlenmenin kendisidir. Neden mi? Örgütlenme üretimde olduğu halde, ürünlerin eski düzene dayalı olarak özel mülk edinilmesi alışkanlığı sürdüğü için. Çünkü örgütlü üretim bir yandan büyük boyutlara ulaşarak üretim yaparken, bir yandan o boyutlarla yarışamayan zanaatçıları bir bir yıkmış, toplumu, emek gücünden başka satacak hiç bir şeyi olmayan emekçiler, proleterler yığınına indirgemiştir. Üretimin büyük işliklerde toplumsallaşması sürecinin kaçınılmaz zorunluluklarından biri, kapitalist üretimde körükörüne işleyen, kapitalistlerin başkaları karşısında ezilmemek için körükörüne bağlanmak zorunda oldukları yasanın, makinelerin giderek yetkinleşmesi yasasının işlerlik kazanması olmuştur. Toplumsal üretimin itici gücü olan bu yasa, aynı zamanda kapitalizmde toplumsal üretim anarşisinin de anasıdır. Makinelerin gittikçe gelişen yetkinliği, sonunda, makinelerin ortalama istihdam gereksinmesini aşan sayıda yedek sanayi ordusu, işsizler ordusu yaratır.[7] Başka deyişle, çalışma aracı olan makine, "işçinin elinden yaşama aracını, durmadan çekip alır".[8] Aşırı ölçüde genişleyen üretimine çıkış kapısı bulmak için tüm dünyada tüketici avına çıkan, yeni sömürgeler elde etmeye girişen kapitalizm, kendi ülkesi içinde, tüketimi sınırlanımş bir işsizler yığını yaratmak zorundadır. Bu durum, üretimin ürünlerinin özel olarak mülk edinilmesinin doğal ve kaçınılmaz sonucudur. Kapitalist üretim sürecekse, işçiler, kapitalistin özel mülk edinebileceği bir fazlalık üretmek zorundadırlar. Bu özel fazlalığın dönemsel olarak aşırı boyutlara varması (kapitalist bunalımlar) ve makinelerin yetkinleşmesi, üreticilerin tüketme olanaklarının dışında kalan bir fazlalık yarat-

[7] ve [8], *agy*, s. 409.

tığı için her seferinde, bir bunalım dönemiyle, bu fazlalığın ortadan kaldırılması, zorunlu hale gelir. İşte anarşi yasalarını işleten şey budur, yani makinelerin yetkinleşmesiyle perçinlenen kapitalist örgütlenme ve toplumsal üretimin ürünlerinin kişisel mülk edinilmesidir.

Batının gelişkin kapitalist ülkeleri, özellikle 1950'lerde ve 1960'larda, kapitalizmin bu yapısal hastalığına, büyük ölçüde yaygınlaşan Keynes'ci ekonomi yöntemleriyle çare bulunduğunu sanmışlardır. Çeşitli nedenlerin (özel girişkinin çok büyük yatırım isteyen işlere girişme gücünün olmayışı, enerji üretiminin bugüne dek bilinen sermaye yatırma boyutlarını aşması, sosyalist ülkelerin doğuşu, kurtuluş savaşları gibi gelişmelerle sömürgelerin sınırlanışı ve benzeri nedenlerin) yanı sıra kapitalizmin anarşik, aşırı üretimine ülke içinde tüketim kapısı bulmak amacıyla ve tüketim gücü genişletilmiş ücret olanakları yaratma düşüncesiyle, devlet eliyle yatırımları genişletme, üstelik bunu, açık harcamalar yoluyla yapma anlayışı, kapitalist dönemsel bunalımların panzehiri sanılmıştır. Bu tutumun sonucu olarak batıda ortaya çıkan "tüketim toplumu" efsanesinin, düşten başka bir şey olmadığını görmek için çok fazla beklemek gerekmemiştir. Batının gelişkin kapitalist toplumları, 1970'lerde yeniden aşırı üretim bunalımı içine yuvarlanmışlardır. Kapitalist ülkeler Keynes'ci yöntemlerle kapitalizmin içsel bunalımına ne ölçüde çare bulduklarını sanırlarsa sansınlar, ürünleri özel mülk edinme düzeni ve anarşik kapitalist üretim, Engels'in deyişiyle, kendi iç piyasasının kuyusunu kazmaya devam etmektedir.[9] Sermaye birikimiyle sefalet birikimi arasında ister-istemez bir iç etkileşim vardır. "Piyasaların genişlemesi, üretimin genişlemesiyle birlikte gidemez. Çarpışma kaçınılmaz olur ve bu çarpışma, kapitalist üretim biçiminin kendisini parçalamadığı sürece bir çözüm yaratamayacağı için, dönemsel hale gelir."[10] İlk dönemsel bunalımın patlak verdiği 1825 yılından bugüne değin kapitalist toplumlarda sayısız bunalıma tanık olunmuştur. "Bu bunalımlarda, toplumsal üretimle kapitalist temellük arasındaki çelişkinin tam bir patlama-

[9] *agy*, s. 410.
[10] *agy*, s. 411.

ya vardığı görülüyor. Emtia dolaşımı bir anda durmuştur; dolaşım aracı para, dolaşıma engel olur; bütün emtia üretim ve dolaşım yasaları altüst hale gelir. İktisadî çatışma doruğuna ulaşır: *Üretim biçimi, değişim biçimine karşı başkaldırır, üretici güçler, kendileri için çok dar bir hale gelmiş bulunan üretim biçimine karşı başkaldırırlar.*"[11]

Engels'in belirttiği gibi "kapitalist üretim biçimi mekanizmasının tümü, kendi yarattığı üretim güçlerinin baskısı altında işlemez olur. Üretim biçimi, artık bütün bu üretim araçları yığınını sermaye haline dönüştüremez; bu araçlar işsiz kalır ve bu nedenle yedek sanayi ordusu da işsiz kalacaktır. Üretim araçları, geçim araçları, çalışmaya hazır işçiler, tüm üretim ve genel zenginlik unsurları, gereğinden çok bir durumdadır. Ama 'çokluk, kıtlık ve sefaletin kaynağı halîne gelir' (Fourier), çünkü üretim ve geçim araçlarımn sermaye haline dönüşümünü engelleyen şey, bu çokluğun ta kendisidir. Çünkü kapitalist toplumda, üretim araçları, daha önce sermaye haline, insan emek-gücünün sömürü aracı haline girmedikçe, faaliyete geçemezler. Üretim ve geçim araçları için sermaye niteliğini kazanma zorunluluğu, bu araçlar ile işçiler arasına korkunç bir hayalet gibi dikilir. Üretimin maddî ve kişisel kaldıraçlarının birbirine bağlanmasını yalnızca bu zorunluk engeller; üretim araçları işlemekten, işçileri çalışmak ve yaşamaktan yalnızca bu zorunluk alıkoyar. Demek ki bir yandan kapitalist üretim biçimi, bu üretici güçleri yönetmeye devam etmekteki yeteneksizliğini anlamış bulunmaktadır. Öte yandan bu üretici güçlerin kendileri de artan bir güçle, çelişkinin ortadan kaldırılmasına, sermaye niteliklerinden kurtulmalarına, *toplumsal üretici güçler olma niteliklerinin gerçek tanınmasına* götürmektedir."[12]

Demek ki, "üretici güçlerin sermaye olma niteliklerine karşı"[13] gösterdikleri büyük tepki, kapitalisti, bu güçleri toplumsal üretim güçleri olarak tanımaya ve ona göre davranmaya zorlamaktadır. Büyük üretim araçlarının, pay senedi esasına dayalı şirketler elinde birikmeye başlaması, bu

[11] *agy*, s. 412.
[12] *agy*, s. 412-413.
[13] *agy*, s. 413.

zorunluğun ürünüdür. Bu büyük şirketlerin tröstleşmesi, gelişmenin daha da ileri bir aşamasıdır. Onun yanı sıra kapitalist devletin, üretimin yönetimini ele almaya başlaması da, üretimin toplumsal niteliğinin zorunlu kabulünün itirafıdır. Ama üretici güçlerin sermaye niteliğini, yani sömürü aracı olma niteliğini ortadan kaldırmaya yetmez bu gelişmeler. Üretimin toplumsal bir iş olduğunun itirafı olmakla birlikte, bu gelişmeler üretici güçleri sermaye olarak sürdürmektedir. Kapitalist temellük düzeninin ortaya çıkardığı sorun henüz çözümlenmiş değildir. Bu sorunun çözümü "ancak modern üretici güçlerin toplumsal doğasının gerçekten kabul edilmesine, bunun sonucu üretim, temellük ve değişim biçiminin, üretim araçlarının toplumsal niteliğiyle uyumlu hale getirilmesine dayanabilir. Ve bu da ancak toplum, kendi yönetiminden başka her yönetim için çok büyük bir hale gelmiş bulunan üretici güçlere açıkça ve içtenlikle elkoyduğu zaman olabilir."[14]

Üretimin toplumsal niteliğine ilişkin yasalar bugün kendilerini, üretim araçlarına ve ürünlerin üreticilerine, kör bir yasa olarak zorla kabul ettirmektedirler. Üretimin toplumsal niteliği, mülk edinmenin de toplumsal nitelikte olduğu gerçeğini zorlamaktadır. Ancak mülk edinme toplumsal boyutlarına ulaştığı zaman üretimin, mülk edinmenin ve dolaşımın yasaları birbiriyle uyuşumlu hale gelebilir ve insana körükörüne egemen olmaktan çıkarılıp, insanın bilinçle uyguladığı yasalar haline dönüşebilir. Üretimin kaldıraçları olan üretici güçlerle üreticilerin birbirine bağlanması ve ilgili yasaların ehlileştirilmesi, ancak böylelikle mümkün olabilir. Bu yasaların yapısını ve niteliğini anlayıp kabul etmedikçe, kapitalist üretim anarşisinden sıyrılma olanağı yoktur. Bugünkü üretici güçleri, yapılarını tanıyarak kullandığımız zaman, üretimdeki toplumsal anarşinin yerini, "üretimin, topluluğun olduğu gibi bireyin de gereksinmelerine göre toplumsal olarak *planlanmış* bir düzenleme" alır.[15] (İtalik bizim —*Y. F.*). Bu düzenleme bir yandan, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetine, öte yandan tüketim araçlarının bireysel mülkiyetine dayalıdır.

[14] *agy*, s. 415.
[15] *agy*, s. 416.

Engels'in *Anti-Dühring*'inden yaptığımız bu geniş özetin ve alıntıların ortaya koyduğu üzere, marksizmin kurucuları açısından planlama tarihsel bir zorunluluktur; üretim anarşisinden kurtulmanın doğal yolu, üretime, mülk edinmeye ve dolaşıma ilişkin yasalara uygun davranmanın yolu budur. Kapitalizmin aşırı üretiminden, yani üretim anarşisinden kaynaklanan dönemsel bunalımlar, üretimin maddî ve kişisel güçlerinin, yani makinelerle işçilerin birbirinden ayrı düşmesi ve birinin işlemez, ötekinin çalışamaz hale gelmesi olgusu, insan mutluluğunu sağlamaya dönük olması gereken üretimin bu mutluluğa karşı işlemesi, bütün bunların hepsi, üretimin toplumsal niteliğiyle ürünlerin kişisel olarak mülk edinilmesi arasındaki çelişkinin sonucudur. Bu çelişki ortadan kaldırılmadığı sürece, yani üretim toplumsal olduğu halde ürünler kişisel mülk haline geldiği sürece, üretimi planlı bir düzeye oturtma olanağı yoktur. ***Planlamayla kapitalizm birarada yürümez.*** Özel ellerde (ya da ***kapitalist devletin*** elinde) bulunan ve kendi başlarına, amansız bir yarışmanın ve yetkinleşmenin koşulları içinde üretim yapma durumunda olan üretim araçlarını, kapitalist toplumda, belli bir plan çerçevesinde, uyuşumlu bir bütün halinde birleştirmenin maddî olanaksızlığı bir yana, kapitalist üretimin bağlı olduğu yasalar, yani üretimle piyasa gelişmesinin sınırlılığı arasındaki çelişki, yedek işsizler ordusunun zorunlu varlığı, dönemsel bunalımlar, vb., planlı ve dengeli bir iktisadî gelişmenin başlıca engelleridir.

Demek ki, planlı bir ekonomi için temel koşul, kapitalist mülk edinme biçimine son verilmesidir. Bunu izleyecek olan şey, büyük gelişme düzeyindeki doğal yapısına uygun olarak toplumsal hale gelmiş üretim araçlarının birbiriyle uyuşumlu olarak işletilmesi için, dengeli bir düzenlemeye, yani planlamaya gitmektir. Peki ama, kapitalist toplumda kapitalist bireyin (şirket yönetim kurulunun ya da üretim aracı devlet elindeyse memur yöneticilerin) kararıyla üretime sokulan üretim araçlarını, toplumsal mülk haline geldikleri zaman, belli bir plan çerçevesinde üretime sokacak güç, yani kapitalistin yerini alacak güç nedir? Bu güç, kapitalistin yerini alan toplu sahipler, ya-

ni üreticilerin bizzat kendileridir. Proletaryanın, siyasal kararları olduğu kadar, üretim kararlarını da alacak örgüt olarak, yani *devlet şeklinde* örgütlenmesi zorunluğu, kendini bu noktada ortaya koyar. Bu iki koşul, yani üretim araçlarının toplumsal mülkiyete geçmesi ve proletaryanın devlet olarak örgütlenmesi koşulları, birbirinin hem yaratıcısı, hem tamamlayıcısı olmak zorundadır. Üretim araçları özel mülk olmaktan çıkarıldığı halde, devlet, burjuvazinin devleti olarak bırakılırsa, zorunlu yolun tamamı yürünmüş olmaz. Avrupa'daki bazı "komünist" partilerinin, özellikle İtalyan, İspanyol ve Fransız "komünist" partilerinin yanılgısı da buradadır. Bu partiler, burjuva parlamentolarında çoğunluğu ele geçirir ve reformlar yoluyla, ekonominin hakim tepelerini devletleştirirlerse, üretim araçlarının toplumsal mülk haline dönüşebileceğini, böylece üretimin toplumsal niteliğiyle uyuşum sağlanabileceğini sanmaktadırlar; bunu başarmak için proletaryayı *devlet şeklinde* örgütlemeye gerek olmadığını savunmaktadırlar. Başka deyişle yolun yarısını yürümektedirler. Oysa, günün birinde parlamentolarında çoğunluğu elegeçirerek yapacakları reformlarla üretim araçlarında toplu mülkiyeti gerçekleştirseler bile, devlet, yani siyasal egemenlik burjuvazide kalacağı için, yukardan beri sözünü ettiğimiz tarihsel çelişkiyi çözümlemiş olmayacaklardır.

Demek ki, üretimin toplumsal oluşu niteliğiyle mülk edinmenin bireyselliği arasındaki çelişkiyi, bu kötülük kaynağını, sadece üretim araçlarını toplumsallaştırarak ortadan kaldırmak yeterli değildir; bu değişikliğin yürürlüğü için gerekli olan öteki koşulun da yerine getirilmesi, üretim araçlarının çalıştırıcısı olarak proletaryanın da devlet halinde örgütlenmesi zorunludur. Paris Komünü dayanabilseydi, yapacağı ilk iş, üretim araçlarının planlı bir düzenleme içinde çalışmasını sağlamak olacaktı. Gerçekten de kısa ömrü içinde Paris Komününün, iktisadî sorunlar üzerine eğilme gereğini duyduğu zaman, yaptığı ilk iş, burjuvaların kapanan fabrikalarını yeniden işler duruma sokmak için bir plan hazırlamak olmuştur. Marx'ın *Fransa'da İç Savaş*'ına yazdığı önsözde Engels, "16 Nisanda" der, "Komün imalâtçılar tarafından kapatılmış fabrikaların is-

tatistik bir cetvelinin çıkarılmasını ve bu fabrikaların, eskiden oralarda çalışan ve kooperatif örgütler topluluklarında örgütlenecek olan işçiler tarafından işletilmesi ve bu kooperatiflerin büyük bir birlik içinde örgütlenmesi için planlar yapılmasını emretmişti."[16]

Görüldüğü gibi Paris Komünü, devlet haline dönüşür dönüşmez, örgütlü ve planlı bir iktisadî gelişme gereği, kendisini zorunlu olarak ortaya koymuştu. Ne var ki üretim anarşisine son verecek bir planlama için gerekli iki koşul, yani burjuvazinin *mülksüzleştirilmesi* ve proletaryanın *devlet olarak örgütlenmesi* koşulları, Paris Komününce gereği gibi yerine getirilmediği için, tarihsel dönüşüm gerçek olamadı.

KESİM II

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE PLANLAMA, TÜRKİYE'DE İKTİSADÎ GELİŞMEYİ "PLANA" BAĞLAMA

A — Sovyetler Birliği'nde Planlı İktisadî Büyüme

Paris Komününün başaramadığı tarihsel dönüşümü gerçekleştirmek, yeryüzünde ilk kez Sovyetler Birliği'nce başarılmıştır. Çarlık Rusya'sında Ekim 1917 devrimi olduğu zaman, işçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyetlerinin yüzyüze geldiği belli-başlı sorunlardan biri barış sorunu ise, ikincisi burjuvazinin kundakladığı fabrikaları yeniden işletmeye açabilmek, düzenli olarak işletebilmekti. 7-8 Kasım (yeni tarih) 1917'de toplanan İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri 2'nci Tüm Rusya Kongresinin aldığı ilk kararlardan biri, toprakta özel mülkiyete son verme kararı oldu; toprak ve üzerindeki taşınmaz mallar, monarşiye, manastırlara, kiliselere ait tüm topraklar, kesim hayvanları, tarım araçları, yapılar, vb., Kurucu Meclisin toplanışına kadar, volost toprak kurullarıyla uyezdlerdeki Köylü Temsilcileri Sovyetlerine bırakıldı.[17] "Toprak işleyenin" kuralı yürürlüğe konmuştu. Onu izleyen karar, çalıştırdığı işçi ve büro personeli sayısı beşten fazla olan sınaî, ticarî, malî ve

[16] Marx-Engels, *Selected Works*, Londra 1970, s. 253.
[17] Lenin, *Collected Works*, cilt 26, s. 258.

tarımsal işyerlerinde üretim, depolama, ürün ve ham madde alım ve satımında işçilerin denetiminin kabulü oldu.[18] Fabrika Komiteleri böylece kuruldu. Kapitalist, bu Komitelere her türlü belgeyi verme yükümlülüğü altına sokuldu. Ardından Lenin, bankaların millileştirilmesi planını hazırladı ve Aralık 1917 ortalarında Yüksek Ekonomik Kurula sundu. Karar, Kurulun yayın organında Kasım 1918'de yayınlandı. Bu kararın son paragrafı özellikle ilgi çekicidir. Lenin, işin örgütlenmesi, disiplinin güçlendirilmesi ve emek üretkenliğinin artırılmasını, tepeden inme kararlarla sağlamayı öngörmüyor, bunları bizzat işçilerin ve büro personelinin gerçekleştirmesini istiyordu.[19] Görüldüğü gibi, sosyalist devrimin ilk günlerinden itibaren Lenin'in temel amacı üretimin örgütlenip geliştirilmesi ve bunun bizzat emekçiler tarafından yapılmasıydı. Lenin bu noktaları ısrarla belirtmeye, sonuna kadar önem vermiştir. İşçi ve Asker Temsilcileri Petrograd Sovyetinin işçi kesimine hitaben, 17 Aralık 1917'de yaptığı konuşmada, "sosyalizmin tam olarak utkunluk elde etmesi" diyordu Lenin, "proletaryanın egemen sınıf haline gelmesi gerektiği inancıyla dolu, çok büyük bir örgütlenme çabasını gerektirir. Devrim daha derinleştikçe, kapitalizmin yerini, sosyalist bir mekanizmanın alması işinin yerine getirilmesi için daha büyük sayıda faal işçiye gerek olacaktır. Herhangi bir kundaklama girişimi olmasa bile, küçük-burjuvazi güçleri yeterli olamaz. Görev öyle bir görevdir ki, ancak yığınlara dayanarak, ancak yığınların bağımsız hareketiyle gerçekleştirilebilir. Proletarya, tüm çalışmaların önderi anlamında olmak üzere, yönetmen sınıf haline gelmelidir; siyasal yönden yönetmen sınıf olmalıdır. Burjuvazi, işçi sınıfının devrimini çökertebilmek için her şeyi berbat etmiştir, her şeyi kundaklamıştır. Ve üretimi örgütleme görevi, bütün bütün emekçi sınıfa kalmıştır. Bütün bu işler, ancak çok müthiş ve gün gün yapılan bir örgütlenme çabasıyla çözülebilir. Ekonomik yaşamın örgütlenmesi için kesin bir plan yoktur, olamaz. Bunu hiç kimse veremez. *Bu ancak, aşağıdan, yığınlar tarafından deneyim sonucu yapılabilir.* Sovyet-

[18] *agy*, s. 264.
[19] *agy*, s. 394.

ler, Rusya'daki bütün üretimi düzenleyen kurullar haline gelmek zorundadırlar."[20] (İtalikler bizim —*Y. F.*)

Birinci Dünya Savaşıyla ve devrimden sonra burjuvazinin baltalamalarıyla çökmüş, işlemez hale gelmiş bir ekonomide, Lenin'in yapmaya çalıştığı ilk şey, *ulusal çapta planlı* bir iktisadî büyümenin önkoşulu olarak örgütlenmeyi sağlamaktı.[21] Hesap tutma ve denetimi, Lenin, ilk ağızda gerçekleştirilmesi gereken ana ekonomik örgütlenme işi olarak görmüştür; her İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyetine, her tüketiciler topluluğuna, her işçi birliğine, her fabrika komitesine düşen ilk ödevin bu olduğunu söylüyordu. Lenin'e göre, proletaryanın siyasal iktidarı bir kez gerçekleştirilip sağlama bağlandıktan sonra, sosyalist dönüşüm için zorunlu olan ve o dönüşümün *özünü* oluşturan şey, üretim için harcanan emek zamanının (başka deyişle ücretlerin) ve ürünlerin dağılımının hesabının tutulması ve denetlenmesiydi.[22] Lenin, bu hesap tutma ve denetim işinin, ancak emekçi yığınlar tarafından yapılabileceği düşüncesini savunmuştur. Lenin'in örnek aldığı şey Paris Komünüdür. "Paris Komünü" der Lenin, "basmakalıp biçimlerden uzak, gönüllü bir merkeziyetçilikle, girişimin, bağımsızlığın, hareket özgürlüğünün ve gayretin aşağıdan yukarıya doğru nasıl biraraya getirilebileceğinin büyük örneğini vermiştir. Bizim Sovyetlerimiz de aynı yolu izliyor."[23]

Görüldüğü gibi Lenin'de planlı gelişme anlayışı, demokratik temele dayalı bir merkeziyetçiliktir; demokratik merkeziyetçiliktir. "Her fabrika, her *artel*, her tarımsal işletme, toprağın toplulaştırılması (socialisation) yasasını uygulayarak yeni tarıma geçen her köy" der Lenin, "Sovyet iktidarının demokratik temellerinden biri olarak, kendi iç emek örgütlenişine sahip bağımsız bir komündür. Biz demokratik merkeziyetçilikten yanayız. Demokratik merkeziyetçiliğin, bir yandan bürokratik merkeziyetçilikten, öte yandan da anarşizmden nasıl engin biçimde farklı olduğu

[20] *agy*, s. 364-366.
[21] *agy*, s. 408.
[22] *agy*, s. 410.
[23] *agy*, s. 413.

açıkça anlaşılmalıdır."[24] Lenin'in anladığı anlamda demokratik merkeziyetçilik, özerkliği ve bağımsızlığı dıştalamaz, tam tersine, önkoşul sayar. "Bizim amacımız" der Lenin, "demiryolları, posta ve telgraf hizmetleri, öteki ulaşım hizmetleri ve benzeri ekonomik işletmelerin işleyişinde mutlak bir uyuşum ve birlik sağlamak için demokratik merkeziyetçiliği ekonomik alanda da uygulamaktır."[25] Lenin'de, demokratik merkeziyetçiliği, bürokratik merkeziyetçilikten ve anarşiden ayıran şey *bir ve aynıdır:* Örgütlü emekçi yığınları proleter, yarı proleter ve köylü, sosyalist toplumda, türlü örgüt (fabrika, işlik, artel, tarımsal işletme, köy vb.) görünümü altında beliren komünlerde gerçekleştirdiği üretim, disiplin ve karar verme birliğiyle, bir yandan tepeden inmeci bürokratik merkeziyetçiliği dışta bırakan ve kararları aşağıdan yukarıya doğru oluşturan demokratik örgütlenmeyi ortaya çıkarır, bir yandan da aynı örgütlenme yoluyla anarşiyi dışta bırakacak bir iç disiplini, kendisi, dışardan zorlama olmaksızın, bizzat yaratır.

Bu tür örgütlenme, Lenin'in proletaryada gördüğü tarihsel ödevle de uyuşumludur. "Burjuva devrimlerinde" der Lenin, "emekçi halk yığınına düşen temel görev, negatif işi, feodalizmi, monarşiyi ve ortaçağcılığı ortadan kaldırma yıkıcı işini yerine getirmekti. Yeni toplumu örgütleme yapıcı çalışması ya da pozitif çalışma, nüfusun mülk sahibi burjuva azınlığı tarafından yerine getirilirdi. Ne var ki her sosyalist devrimde ve doğaldır ki, 25 Ekim 1917'de Rusya'da bizim giriştiğimiz sosyalist devrimde proletaryanın ve onun önderlik ettiği yoksul köylülerin temel ödevi, pozitif çalışma ya da *on milyonlarca insanın varlığı için gereksinilen* malların *planlı* üretim ve dağıtımına kadar genişleyen aşırı ölçüde karmaşık ve incelikli yeni örgütlenme ilişkilerinin kurma şeklindeki yapıcı çalışmadır. Böyle bir devrim, ancak ve ancak nüfusun çoğunluğu ve herşeyden önce emekçi halkın çoğunluğu, tarihin yapıcıları olarak bağımsız yaratıcı çalışmaya girerse başarıyla gerçekleştirilebilir."[26] (İtalikler bizim —*Y. F.*)

[24] ve [25] Lenin, *Collected Works*, cilt 27, s. 208.

[26] *agy*, s. 238-241.

Lenin bu sözleriyle, sosyalizmin iki yasasını, temel yasayla, planlı gelişme yasasını dile getiriyordu. Kapitalizmin azamî kâr elde etme amacına karşılık, sosyalizmin temel yasasının *insanın gereksinmelerini karşılamak* olduğunu böylece belirten Lenin, bu gereksinmeyi karşılayacak karmaşık ve incelikli örgütlenmeyi, genel olarak *planlı gelişmeyi,* yani sosyalizmin ikinci yasasının yürürlüğünü sağlayacak şeyin de demokratik bir merkeziyetçilik çerçevesinde yığınların üstleneceği bağımsız, yaratıcı çalışma olduğuna işaret ediyordu. Doğaldır ki, Lenin'in sözünü ettiği bağımsızlık, dileyenin, dilediğini üretmesi ve piyasaya gelmesi şeklindeki anarşik kapitalist üretim benzeri bir bağımsızlık ve başıboşluk değildir. Toplumun gereksinmeleri, belli bir merkezin yapacağı, marksist temele oturmuş bilimsel çalışmalarla saptanacaktır; hangi sanayi dalında ne ölçüde emek-gücü, ne ölçüde üretim araç ve gereci kullanılacağı; üretken kaynakların yenilenip arttırılmasına ve üretken olmayan carî tüketimle üretken olmayan kaynaklara ayrılacak payların ne olacağı; toplumun sanayileşmede gereksindiği öncelikler ve planlamaya ilişkin öteki temel sorunlar, üretici güçlerin genel gelişme düzeyini ve üretici kaynakları bir bütün halinde gözönünde bulundurarak bir merkezce belirlenecektir. Bu merkez, genel gelişme doğrultularını, sosyalizmin temel yasalarıyla uyarlı ve tutarlı olarak ortaya koyacak, bu doğrultudaki bağımsız ve yaratıcı çalışmayı geniş emekçi yığınları gerçekleştirecektir. Başka deyişle her iki aşamada da temel, örgütlü emekçi yığınlarıdır.

Görüldüğü gibi Lenin'in iktisadî örgütlenmeye ilişkin görüşleri, bürokratik merkeziyetçi bir planlamadan ve anarşik başıboşluktan hayli uzaktır.

Demokratik merkeziyetçi bir gelişme, burjuvazisinin siyasal egemenliğine son verilmesini ve mülksüzleştirilmesini kendiliğinden izleyecek doğal bir gelişme değildir. Burjuvazinin egemenliğine son verilmesiyle başlayan sosyalizme geçiş döneminde, burjuvazinin devrilmesi kadar önemli bir ikinci iş, burjuvazinin mülkü olmaktan çıkan ve işçi komitelerinin yönetimi altına giren fabrikalar ve işliklerde üretimin ve dağıtımın hesabının tutulması ve denetlenmesi

işinin örgütlenmesidir. "Bunu yapmadıkça, sosyalizmi getirmenin ikinci ve aynı ölçüde önemli koşulunu, yani emeğin üretimini ulusal ölçüde artırma koşulunu başarmayı düşünme olanağı yoktur."[27]

Görüldüğü gibi, planlı ekonomi aşamasından önce, sosyalizme geçiş döneminde, burjuvazinin siyasal iktidarına son verip mülksüzleştirilmesini izleyecek ikinci aşama, emekçi yığınların yönetimi altına giren işyerlerinde üretimin ve dağıtımın hesabının işçiler tarafından tutulması ve denetimin onlar tarafından gerçekleştirilmesi, özellikle emeğin üretimini artırma açısından, burjuvaziyi mülksüzleştirmek kadar önem taşımaktadır. Sosyalist planlı ekonomiye geçiş için, bunlar zorunlu ödevlerdir.

Bu temel maddî koşullar ardından planlı ekonomi için, Lenin'in yapılmasını gerekli gördüğü işler, Türkiye'nin bugünkü koşullarında gerekli olan işlerden hayli farklıdır. Lenin, yapılması gerekli ilk işleri, bilimsel ve teknik çalışma planı çerçevesinde şöyle sıralıyordu:

1. Doğal üretim güçlerinin sistemli yoldan araştırılması,

2. Sanayiin ve ekonomik gelişmenin yeniden düzenlenmesi planlarını yapmak üzere gereken sayıda uzman kurulları kurulması,

3. Hazırlanacak bu planlarda sanayiin ham madde kaynaklarına yakınlık ve en az miktarda emek-gücü kullanacak biçimde, ülkeye rasyonel biçimde dağılımının sağlanması,

4. Sanayiin, az sayıda büyük işletmelerde yoğunlaştırılması ve rasyonel biçimde birleştirilmesi, böylece en yeni tekniklerle çalışan geniş-ölçekli bir sanayi kurulması,

5. Sanayiin elektrifikasyonuna ve ulaşıma ve elektriğin tarıma uygulanmasına özel bir özen gösterilmesi,

6. Elektrik üretiminde daha az güçlü yakıtların (kömür, turba, vb.) kullanımı üzerinde durulması.[28]

Kapitalizmden sosyalizme geçiş aşamasında Lenin'in temel düşüncesi, görüldüğü gibi, tüm ekonomiyi kapsamı içine alan genel bir plandan önce, ilk ağızdaki hazırlık ve

[27] *agy*, s. 245.
[28] *agy*, s. 320.

derlenip-toparlanma işlerinin tamamlanmasıydı. Gerçekten de Sovyet Rusya'nın o günkü sosyo-ekonomik yapısı, henüz tüm ülkeyi ve tüm ekonomiyi kapsamına alacak tek bir iktisadî gelişme planı uygulanmasına engeldi. Çunkü o günkü yapı, henüz, hem kapitalizmin, hem sosyalizmin öğelerini birlikte barındırıyordu. Lenin'in sıralamasıyla, o günün Sovyet Rusya'sında sosyo-ekonomik yapıyı oluşturan öğeler şunlardı:

1. Ataerkil yani doğal köylü tarımı,
2. Küçük ölçekli meta üretimi (kendi ürününü satan köylüler dahil),
3. Özel kapitalizm,
4. Devlet kapitalizmi,
5. Sosyalizmi[29]

Sosyo-ekonomik yapısı bu olan ve sanayileşmenin henüz ilk aşamalarında bulunan o günün köylü Rusya'sında egemen olan öğe, sınırlı köylü üretimine dayalı küçük-burjuva öğelerdi. Çünkü toprakta çalışanların çoğunluğu küçük meta üreticileriydi. Bunun yanı sıra devletin iktisadî girişimlerine, şurasından-burasından özel kapitalist sızıyordu. Bu daha çok tahıl tekelinde görülmekteydi. Çünkü Birinci Dünya Savaşından, iç savaştan ve burjuvazinin giriştiği kundaklamalardan ötürü yaygınlaşan açlık nedeniyle, büyük kâr sağlamanın yolu, tahıl karapazarından geçiyordu. Bu ortamda "sosyalizmle savaş halinde olan, devlet kapitalizmi değil, fakat hem devlet kapitalizmine, hem sosyalizme karşı birlikte savaşan küçük burjuvazi ve özel kapitalizm"di.[30] Küçük-burjuva üreticiler, işyerlerindeki işçilere tanınan hesap tutma ve denetim hakkı dahil, her türlü devlet müdahalesine karşı duruyorlardı.

Bu durumda, genel bir planlama sözkonusu olamazdı. Bu nedenle, daha çok pratik zorunluluklarla Lenin, bugün bile üzerinde yalan-yanlış çok sözedilen Yeni Ekonomi Siyasetine (1921-1927) yönelmiştir. O zamanlar, gerek emperyalist batı ülkelerinde, gerek Sovyet Rusya'da Yeni Ekonomi Siyaseti, Lenin'in sosyalizmden dönüşü olarak gösterilmek istendi. Batıda emperyalizmin basın-yayın haberleş-

[29] *agy*, s. 335, 336.
[30] *agy*, s. 336.

me organları, ülke içindeyse sol sosyalistler, Lenin'i marksizme ve sosyalizme sırt çevirmekle suçladılar. Gerçekteyse Lenin'in yaptığı şey, "ekonomi siyasetine sert bir yenilgiye uğranmış olması nedeniyle stratejik bir gerileme"den ibaretti. "Tam bir bozguna uğramadan önce" diyordu Lenin, "gerileyelim ve her şeyi, daha sağlam bir temel üzerinde yeniden düzenleyelim."[31] Lenin, "Kızıl Ordu gerilediği zaman" demekteydi, "onun düşman önünden kaçışı, utkusunun başlangıcı (prelude) değil miydi? Her cephede, her gerileme, bazı insanların bir süre için paniğe kapılmalarına yolaçmıştır. Ama her seferinde —Kolçak cephesinde, Denikin cephesinde, Yudeniç cephesinde, Polonya cephesinde ve Wrangel cephesinde— biz bir kez (bazan birden çok) darbe yediğimiz zaman atasözünün doğruluğunu kanıtladık: 'Yenik düşen bir insan yenik düşmeyen bir insandan iki kat daha değerlidir.' Yenik düştükten sonra yavaş yavaş, sistemli ve ihtiyatlı olarak ilerlemeye başladık."[32]

Lenin savaş cephesindeki bu durumun, şimdi ekonomi alanında sözkonusu olduğunu belirtiyordu. Yeni Ekonomi Siyaseti, savaş alanındaki stratejik gerilemenin, ekonomi alanına yansımasıydı. Bu gerileme üç temel esası içeriyordu:

1. Tarım ürünleri yükümlülüğü (devletin tahılın belli bir kesimine el koyması) kaldırılıyor, onun yerine ılımlı bir vergi konuyordu,

2. Yabancı kapitalistlere (Lenin'in deyişiyle "Batı Avrupa'nın en uygar, en ileri kapitalizmi"ne[33]) ayrıksılık (concession-imtiyaz) tanıyordu.

3. İşyerleri yerli özel kapitalistlere kiralanıyordu.[34]

Lenin, her üç ödünün de kapitalist gelişme eğilimlerini arttıracağını kabul etmekteydi. Tarımda, fazla ürüne elkonması yönteminden vazgeçilmesi ve ürünün küçük bir kesiminin vergi olarak alınması, geri kalan ürünün serbest piyasada satılmasına yol verecekti. Bu kapitalizme gerilemek demekti. Yine Lenin'in deyişiyle, yabancı kapitalist-

[31] *Lenin, Collected Works*, cilt 33, s. 63.
[32] *agy*, s. 63.
[33] Lenin, *Collected Works*, cilt 32, s. 346.
[34] Lenin, *Collected Works*, cilt 33, s. 64.

lerle proletarya devleti arasında yapılacak ayrıksılık anlaşmaları, kapitalistlere "süper kâr ve başka türlü elde edemeyecekleri ya da çok zor elde edebilecekleri ham madde kaynaklarını" sağlayacaktı.[35] "Biz, dünya kapitalizmine" diyordu Lenin, "belli bir 'haraç' ödüyoruz; bazı düzenlemeler çerçevesinde kendimizi 'fidye' olarak veriyoruz, böylece Sovyet iktidarını derhal istikrara kavuşturuyoruz ve ekonomik koşullarımızı geliştiriyoruz."[36] Ülke içinde işyerlerinin yerli özel kapitalistlere kiralanması da aynı biçimde, kapitalizme gerileyiş demekti. Ancak böyle davranırken, ekonomik alanda karşılaşılan yenilgi ardından Lenin'in yaptığı şey kapitalizmi Tanrı buyruğu sayıp, onu bir sistem olarak geri getirmek değildi; amacı sanayii ayakları üzerine kaldırmak, Birinci Dünya Savaşının, iç savaşın ve kapanmış fabrikaların darmadağın ettiği, bir sınıf bütünlüğü gösterme niteliğini zayıflattığı proletaryayı derleyip toparlamaktı. "Kapitalizmi ihya etmek, makine kullanan büyük fabrikalarda toplumsal bakımdan yararlı maddî değerleri üreten proletarya sınıfının da ihya edilmesi demek"ti.[37] Devlet iktidarı, bir kez proletaryanın eline geçmişti. Şimdi kapitalizmin ihya edilmesiyle birlikte ortaya çıkan soru "kim kazanacak?" sorusuydu: Geri gelen kapitalizm mi, yoksa kendini toparlayan proletarya mı? Lenin, proletarya diktatörlüğünün hararetli bir sınıf savaşımı demek olduğunu söylüyor ve sınıf savaşımını kazanmak için köylülerle bağlaşımın zorunluluğunu vurguluyordu. İşte 1921 yılında Sovyet Cumhuriyetinin görünümü buydu. Bu ortamda Lenin'in amacı bir yandan tarım ürünlerine elkoyma yönteminden ılımlı bir vergi sistemine geçerek, toprakta özel mülkiyete son verilmesiyle kendi hesabına çalışma olanağına kavuşan köylüyü proletaryanın yanına kazanmak, bir yandan da modern teknolojiye dayalı devlet kapitalizmini geliştirmekti. Lenin devlet kapitalizmini sosyalizmin düşmanı değil, onun bekleme odası olarak görüyordu. "Devlet kapitalizmi" diyordu Lenin, "bizim Sovyet Cumhuriyetimizde işlerin bugünkü durumuyla karşılaştı-

[35] Lenin, *Collected Works*, cilt 32, s. 345
[36] *agy*, s. 347.
[37] Lenin, *Collected Works*, cilt 33, s. 66.

rıldığı zaman *ileri doğru bir adımdır.* Modern bilimin en son buluşlarına dayalı geniş çaplı kapitalist bir makineleşme olmaksızın sosyalizm düşünülemez. Planlı devlet örgütlenişi olmaksızın sosyalizm düşünülemez. Aynı zamanda proletarya, devletin yöneticisi olmaksızın da sosyalizm düşünülemez. Gerçekten devrimci-demokratik bir devlette devlet tekelci kapitalizmi, kaçınılmaz olarak, ister-istemez sosyalizme doğru bir adım, hatta bir adımdan da çok bir şey demektir. Çünkü sosyalizm, devlet kapitalist tekelciliğinden yalnızca bir sonraki adımdır. Devlet-tekelci kapitalizmi sosyalizm için *maddî* hazırlıktır, sosyalizmin *eşiğidir. Maddî*, ekonomik açıdan ve üretkenlik açısından henüz sosyalizmin 'eşiği'nde olmadığımız apaçık değil midir? Henüz ulaşmadığımız 'eşik'ten geçmeksizin sosyalizmin kapısından geçemeyeceğimiz açık değil midir?"[38]

Bu tarihsel, sosyo-ekonomik durum dikkate alındığı zaman, Lenin'in neden derhal bir toplu gelişme planına yönelmediği ve yalnızca ham madde kaynaklarını dikkate alarak sanayiin ülke içinde rasyonel dağılımına, geniş-ölçekli üretime geçilmesine ve elektrifikasyona ağırlık verdiği daha kolay anlaşılıyor. Bu tarihsel deneyim, aynı zamanda, çok önemli bir gerçeğin de yaşanmış kanıtıdır. O gerçek şu: Sosyalist iktisadî planlamanın temel önkoşulları, her ne kadar proletaryanın siyasal iktidara elkoyması ve burjuvazinin mülksüzleştirilmesi ise de, bu koşullar sosyalist planlama aşamasına geçmek için yeterli değildir. Bu önkoşulların yanı sıra, bürokratik merkeziyetçiliğe değil, fakat demokratik merkeziyetçiliğe dayalı sosyalist bir iktisadî planlama aşamasına geçebilmek için:

1. Proletaryanın, yarı proletaryanın ve köylünün ya işçi birlikleri ya kendi öz örgütlenişi aracılığıyla üretimi ve dağıtımı bizzat planlama, denetleme ve daha sonra yönetme işinde yetişmesi,

2. Tüm ekonomiye öncelik edecek güçte ve genişlikte, makineleşmeye dayalı bir devlet kapitalist kesiminin ortaya çıkmış olması,

3. Küçük ölçekli köylü üretiminin yerini, çeşitli tür-

[38] Lenin, *Collected Works*, cilt 27, s. 334, 339, 340, 342.

den kooperatif derneklerde örgütlenmeye dayalı kolektif tarımın almaya başlaması, gerçekleştirilmelidir. Üçüncü nokta, sosyo-ekonomik yapısında küçük-ölçekli köylü tarımına bağlı küçük-burjuvazinin ağır bastığı bütün az gelişmiş ülkeler açısından çok önemlidir. Küçük köylü tarımının yerini kolektif tarımın almağa başlaması, üretimin daha büyük boyutlara ulaşması açısından önemli oluşunun yanı sıra, bu tür kolektif işletmelerde, proletaryayla bağlaşım kuran ilerici köylülerin denetimi ve yönetimde söz ve karar sahibi olmaları ve kapitalizmin bu kaynağındaki tutucu, geleneksel alışkanlıkları kurutmaları açısından da önemlidir. "Eğer eski, yoksullukla yaralı köylü tarımı değişmeksizin kalırsa, kararlı bir sosyalist toplum kurulması sözkonusu olamaz."[39] "Küçük-köylü ülkesinde yaşadığımız sürece, Rusya'da kapitalizm için komünizmden daha sağlam bir temel var demektir."[40]

Sosyalist planlı iktisadî büyüme yoluna girebilmek için, ikincil nitelikteki bu üç koşulun en yetkin biçimde gerçekleştirilmiş olması gerektiğini savunduğumuz sanılmasın. Çok doğaldır ki, sosyalist iktisadî planlamanın özellikle ilk zamanlarında, bu sorunlar tazeliğini ve önceliğini sürdürecektir; planların çözümlemesi gereken sorunların ön safında bu hususlar da yer alacaktır. Başka deyişle bu sorunların çözümü planlarla birlikte gelişecektir. Ancak planlı iktisadî gelişme aşamasına geçebilmek için bu sorunların çözümünde asgari adımların atılmış olması zorunludur. Sovyet deneyimi, bu savımızı kanıtlıyor. Sovyet Cumhuriyetinin daha ilk gününde 26 Ekim (8 Kasım) 1917'de toprakta özel mülk kaldırılmış, büyük toprak sahiplerinin egemenliğine son verilmiştir. Devrimden sonraki birkaç ay içinde pratik olarak bütün büyük kapitalist işletmeler, fabrikalar, anonim şirketler, bankalar, demiryolları devletleştirilmiştir. İşyerlerinde önce işçi denetimi, ardından işçi yönetimi kurulmuştur. Devlet çiftlikleri ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. Köylüler, sosyalist tarıma geçiş amacıyla kooperatif derneklerde toplanmaya başlanmıştır. İç ve dış ticaret devletleştirilmiştir. Ama bütün bunlar, ge-

[39] Lenin, *Collected Works*, cilt 30, s. 195.
[40] Lenin, *Collected Works*, cilt 31, s. 516.

çici bir dönem için Yeni Ekonomi Siyasetine gerilemeyı önlemeye yetmemiştir; bütün bu ilerlemeler, iktisadî gelişmeyi sosyalist plana bağlamaya elverecek bir ortam hazırlamaya yetmemiştir. Lenin'in planlı gelişmeyi, daha çok belli bazı üretim ve ulaştırma alanlarında derlenip-toparlanmayı izleyecek bir aşama olarak görmesi, bu zorunlu durumun sonucudur. Lenin, sosyalist planlamaya aşamalı olarak varmayı tasarlıyordu. Bu nedenle de üretimin çeşitli kolları için ayrı ayrı programlar yapılmasını, bunların yavaş yavaş bir bütün içinde birleştirilip uyuşturulmasını, birbiriyle bağlanmasını öneriyordu; tek plana gidişin böyle olacağını savunmaktaydı; bu amaca varmak için düşündüğü planlama örgütü de ekonominin çeşitli dallarından sorumlu olan Halk Komiserliklerini (bakanlıkları), tek bir ekonomik merkezde birleştirmekti.[41]

Elektrik enerjisini ön plana alması, bu düşüncenin doğal sonucudur. Lenin, Devlet Elektrifikasyon Komisyonunun hazırladığı raporu, Sovyetlerin 8'inci Tüm Rusya Kongresine sunarken, "Benim görüşümce" diyordu, "bu bizim partimizin ikinci programıdır. Bir Parti programımız var. Parti programımız yalnızca partinin programı olarak kalmamalıdır; ekonomik gelişmemizin programı haline gelmelidir, yoksa bir parti programı olarak bile değeri kalmaz. Parti programı, ikinci bir parti programıyla, tüm ekonomimizi ihya etmeyi ve o ekonomiyi günün teknik gelişmişlik düzeyine yüceltmeyi amaçlayan bir çalışma planıyla tamamlanmalıdır. Bir elektrifikasyon planı olmaksızın, gerçek yapıcı bir işe girişemeyiz. Tarımın, sanayiin ve ulaştırmanın restore edilmesini ve bunların uyuşumlu olarak koordinasyonunu tartışırken, daha geniş bir ekonomik planı görüşmek durumunda bulunuyoruz. Belli bir planı benimsemeliyiz. Kuşkusuz böyle bir plan, yaklaşık bir plan olacaktır. Her gün bu program iyileştirilecektir, mükemmelleştirilecek, değiştirilecektir."[42] Görüldüğü gibi Lenin, özelden genele gitme düşüncesindeydi ve küçük-ölçekli üretimden, modern, geniş-ölçekli üretime geçebilmek için elektrifikasyonu önkoşul olarak görüyordu. "*Komünizm Sovyet ikti-*

[41] *agy.* s. 511-512.
[42] *agy.* s. 514-515.

darı, artı, tüm ülkenin elektrifikasyonu demektir"[43] sözü, Lenin'in elektrik enerjisine verdiği önemi gösterir. Gerçekten de Sovyetler Birliği'nin sanayileşmesi bu zorunlu temelin, elektrifikasyonun sağlanmasına bağlı kalmış ve onun üzerinde gelişmiştir.

Sovyetler Birliği'ndeki iktisadî planlamayı incelerken, iki dönemi birbirinden kesinlikle ayırmak gerekiyor:

1. Karma ekonomi dönemi,
2. Sosyalist ekonomi dönemi,

Birinci dönemde, yukardan beri açıklamaya çalıştığımız gibi, türlü mülkiyet ve üretim ilişkileri, birarada yaşıyordu. O nedenledir ki, Yeni Ekonomi Siyaseti yıllarını da kapsayan bu dönemde (1917-1927), sosyalist anlamda bir iktisadî gelişme planı yapma olasılığı doğmamıştır. Bu dönem, daha çok, atıl, baltalanmış sanayi kesimlerinin ayakları üzerine kaldırılması, çeşitli sanayi kollarmda üretimi ve işçi üretkenliğini arttırmaya dönük sanayi programları (üretim programları, elektrifikasyon planı) yapılması çabalarıyla geçmiştir.

İkinci dönem ise, sosyalist mülkiyet ve üretim ilişkilerinin yavaş yavaş ağır basmaya başlamasıyla açılmış, sosyalist anlamda iktisadî gelişme planları da ancak o dönemden itibaren olanak içine girmiştir. Sovyetler Birliği'nde, kapitalizmi de içeren karma ekonomi döneminden sosyalist ekonomi düzenine geçiş, yirmi yıl sürmüştür.[44] Ekonominin, tam sosyalist bir görünüm kazanması, ancak 1930'ların ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi, bırakınız kapitalizme özenen bir geri kalmış ülkede plan yapmayı, proletarya devrimini gerçekleştiren ve burjuvaziyi mülksüzleştiren bir ülkede bile, iktisadî gelişme planı yapmak kolay başarılır bir iş değildir; planlama, bürokrat küçük-burjuva aydın kafaların "biz yaparız olur" düşüne hak verdirmeyecek türden ve çeşitli önkoşulların olgunlaşmasını gerektiren bir aşamadır.

Sovyet Cumhuriyetinde, sosyalist ekonomi kesiminin yaygınlaşmasını, genelleşmesini sağlayan dönem, İkinci Beş

[43] *agy*, s. 616.

[44] G. Sorokin, *Planning in the U.S.S.R.*, Progress Publishers, Moskova 1967, s. 78.

Yıllık Plan (1933-1937) dönemidir. Bu dönemde, planlı, dengeli iktisadî gelişme, yayılma alanını aşamalı olarak genişletmiştir. Bu dönemde uygulanan planlama yöntemi, sosyalist alandaki bütün kazanılara karşın, yine de ekonominin tam sosyalist bir görünüme kavuşmuş olmaması nedeniyle, bir yandan *doğrudan planlama,* bir yandan da *dolaylı planlama* yöntemiydi. Emredici nitelikteki birinci yöntem sosyalist kesimi kapsıyordu; ikinci yöntemse daha çok düzenleyici kuralları içermekteydi. Ama doğrudan planlama yöntemi, dolaylı yönteme bakışla daha yaygınlaşmıştı. Geçiş dönemindeki (1917-1937) planlama, daha çok sosyalist kesimin egemenliğini gerçekleştirmeye yönelmişti. Bunun yanı sıra, küçük tarım işletmeciliğinin sosyalist tarıma dönüştürülmesi çalışmaları da planların başlıca amacını oluşturuyordu. Tarımın sosyalist üretim doğrultusunda örgütlenmesi çabalarında, savaşımın en çok yoğunlaştığı dönem, Birinci Beş Yıllık Plan yıllarına düşen 1930-1932 dönemidir. Bu dönemde 240,757 kulak ailesi, kolektifleştirme çalışmalarına girişilen bölgelerden çıkarılmış, tarım sosyalist doğrultuda örgütlenmiştir.[45]

Aşağıdaki tablo, Sovyet ekonomisinde sosyalist kesimin gelişimini göstermektedir:

SOVYET EKONOMİSİNDE SOSYALİST KESİMİN PAYI[46]
(Yüzde Olarak)

Yıllar	1924	1928	1937
Sabit üretim araçları	59,8	65,7	99,6
Ulusal gelir	35,0	44,0	99,1
Gayrisafî sınai üretim	76,3	82,4	99,8
Gayrisafî tarımsal üretim	1,5	3,3	98,5
Perakende ticaret	47,3	76,4	100,0

Görüldüğü gibi, daha Yeni Ekonomi Siyaset yıllarında sınaî üretimin dörtte üçü sosyalist kesimden gelmeye başlamıştı; sosyalist kesimdeki sabit üretim araçları, tüm üretim araçlarının beşte üçünü oluşturuyordu; ticaretin yarıya yakını devletleştirilmişti. Ama tarımın görünümü tam tersiydi; Birinci Beş Yıllık Planın (1928-1932) ilk yılı olan 1928'de sosyalist tarımın tüm tarım içindeki payı, yal-

[45] *agy,* s. 79.
[46] kaynak: *agy,* s. 79.

nızca yüzde 3.3'dü. Bu nedenle de tarımın planlı biçimde yönetilmesi ve yönlendirilmesi olanaksızdı. Ama Birinci Beş Yıllık Plan, bu duruma bakarak, küçük-ölçekli köylü tarımını, salt planlama olanağı olmadığı gerekçesiyle kendi çerçevesinin dışında bırakmış değildir; bir yandan dolaylı planlama yöntemleriyle küçük-ölçekli tarımda üretimi artırmaya çalışırken bir yandan da kolektifleştirmeyi amaçlamıştır. Geniş-ölçekli sosyalist üretim aşamasına ulaşmamış bir tarımın, sınaî gelişmeyi baltalayacağı, sınaî üretimin gereksindiği tarımsal ürün kaynaklarını yeter ölçüde yaratamayacağı gerçeği, sosyalizmin, kolektifleştirme şeklinde kırsal alana yayılmasını zorunlu kılıyordu. Bu, kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkilerini bağrında besleyen küçük köylü tarımına bir proletarya ülkesinde yer olmayışı siyasal gerçeğinin yanı sıra, iktisadî nedenlerle de zorunluydu. İşte bu nedenle, özellikle İkinci Beş Yıllık Plan dönemi yaklaşırken kolektifleştirmeye hız verilmiş, 1932 yılına gelindiğinde, köylü tarımının yüzde 60'dan fazlası kolektifleştirilmiştir.[47] Tarımda kolektifleştirme geliştikçe, sosyalist planlamanın koşulları olgunlaşmış, tarımda kolektif çiftliklerin ağır basmaya başlamasıyla planlama etkinlik kazanmıştır. Kolektif çiftliklerin yanı sıra aynı dönemde devlet çiftliklerinin geliştirilmesine de önem verilmiş, böylece tarımda sosyalist mülkiyetin iki türü, devlet ve kooperatif mülkiyet türleri ağırlık kazanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Plan dönemi, kapitalist üretimin ulusal gelir içindeki payının da alabildiğine düştüğü bir dönemdir. 1927-1928'de, ilk plan dönemine girilirken kapitalist üretimin ulusal gelir içindeki payı yüzde 8.1'di; bu pay planın ilk uygulama yılı sonunda yüzde 6.5'e, 1929-30 döneminde ise yüzde 1.8'e düşürülmüştür.[48] Zanaatkârlara ait işlikleri de kapsayan özel teşebbüsün 1920'lerde sınaî üretim içindeki payı büyüktü; ancak 1930'lara yaklaşırken bu pay giderek azalmıştır; 1923-1924 döneminde özel teşebbüsün sınaî üretim içindeki payı yüzde 23.7'ydi; 1928-1929 döneminde, yani Birinci Beş Yıllık Planın ilk uygulama yılı sonunda bu pay yüzde 0.9'a inmiştir. Görüldüğü

[47] *agy*, s. 81.
[48] *agy*, s. 83.

gibi sınaî üretimin sosyalist düzene sokulması, tarıma öncelik almıştır.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Sovyetler Birliği'nde sosyalizme geçiş döneminde, üretimde devlet kapitalizmi de pay sahibi olmuştur. Ancak bu pay, ekonominin gelişmesine önemli sayılabilecek bir katkıda bulunmamıştır. Yeni Ekonomi Siyasetinin ilk dört yılı içinde Sovyet hükümetinin yabancı kapitalistlerle yaptığı ayrıksılık anlaşmalarının sayısı yalnızca 97'dir. Ayrıksılık anlaşması için yapılan başvuru sayısı bin kadardı; ancak bunların çoğu stratejik sanayi alanlarına ilişkin olduğu için, Sovyet hükümeti bu alanlarda yabancı sermayeye ayrıksılık hakkı tanımaya yanaşmamıştır.

Kısaca söylemek gerekirse, Birinci Beş Yıllık Plan (1928-1932), sosyalist ekonominin temellerini atmış, İkinci Beş Yıllık Plan (1933-1937) sosyalizme geçişi tamamlamıştır; başka deyişle ikinci devrimi gerçekleştirmiştir.

Yukarda ayrıntılarıyla ortaya koymaya çalıştığımız üzere, 1930'lara yaklaşıncaya dek, birincil ve ikincil önemdeki bazı nedenlerle, planlı ekonomiye geçiş olanağı yoktu. Onların yanı sıra, planlı ekonomiye geçişi engelleyen daha başka nedenler de vardı. Sağlam bir para, örgütlü bir kredi düzeni, manevra olanağını sağlayacak yeterlikte maddî kaynak birikimi, belli ekonomik örgütlerin kurulup güçlendirilmesi, çeşitli sanayi kollarında gerçekten işleyebilen programlara, özellikle bütçe planlarına kavuşulması gibi nedenlerdi bunlar. Sovyet deneyimi, planlı ekonomiye geçebilmek için bu koşulların da gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğunu göstermiştir. Gerçekten de Sovyet Komünist Partisinin 12'nci kongresi kararı, "Deneyimler kanıtlamıştır ki" diyordu, "sosyalist ekonomik plan, teorik olarak ya da bürokratik bir biçimde gerçekleştirilemez. Sınaî ve tarımsal ilişkilerin her yönünü kucaklayan, gerçekçi sosyalist bir plan, ancak, çeşitli sanayi kollarının çalışmalarını koordine ederek ve bu çalışmaların sonucunu değerlendirerek, devletleştirilmiş işletmelerin yönetiminde uzun bir geçmişi olan bir deneyim temelinde hazırlanabilir."[49]

[49] Aktaran: *agy*, s. 95.

Planlı iktisadî gelişmenin Sovyet ekonomisindeki etkilerini gözler önüne sermek için ilk plan uygulamasına (1928-1932) dair birkaç rakam vermek yeter: Bu dönemde, sosyalist kesimde anamal yatırımı plan hedeflerini yüzde 12 oranında aşmıştır; bu aşma oranı ağır sanayide yüzde 45'-ti. Gayrisafî sınaî üretim plan hedefinin yüzde 96.4'ü oranında gerçekleştirilmiştir. Ağır sanayide gerçekleşme oranı yüzde 110, makine sanayiinde yüzde 165, petrol sanayiinde yüzde 107.5'tir. Planın başlangıç yılında kentlerdeki işsiz sayısı 1 milyon 133 bindi; plan bu sayıyı 511 bine indirmeyi amaçlıyordu. 4,5 yılda işsiz kalmamıştır. Planın başlangıç yılında tarımdaki nüfus fazlası 8,5 milyondu. Planın amacı bu fazlalığı 2,6 milyona indirmekti. Oysa 4,5 yılda bu fazlalık tamamen ortadan kaldırılmıştır.[50]

Kuruluş yıllarını kapsayan ilk iki plan döneminden sonra, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle, Üçüncü Beş Yıllık Plan tam olarak uygulanamamış, Sovyet ekonomisi barışçıl gelişmeden savaş ekonomisine dönmek zorunda kalmıştır. Savaşı izleyen dönemde ise ilk amaç, Dördüncü Beş Yıllık Planın (1946-1950) öngördüğü amaç, üretimi savaş öncesi düzeye yükseltmekti. Gerek bu nedenlerle, gerek doğu Avrupa'daki öteki sosyalist ülkeleri de kapsaması bakımından, batılı kapitalist ülkelerle sosyalist ülkeler ekonomilerini karşılaştırırken, 1950 sonrasını esas almak daha doğru olur. Bu dönem doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerin de planlı gelişme aşamasına geçtikleri, Sovyetler Birliği'nin ise beşinci ve daha sonraki planlarını uygulamaya koyduğu dönemdir.[51] Kaldı ki 1950'lerle 1960'lar, kapitalist batı ülkeleri için "refah toplumu"nun ya da yaygın deyişle "tüketim toplumu"nun gerçekleştirildiği dönem olarak bilindiği için, karşılaştırmada batılılar için çok elverişli olan 1950 sonrasının esas alınması, bir kat daha ilginç olacaktır. Böyle bir karşılaştırmaya girişmeden önce, bir noktayı daha belirtmekte yarar var: Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği, bu yüzyıla tarım ekonomisine dayalı köylü ülkeleri olarak girdikleri halde, batının kapitalist ülke-

[50] *agy*, s. 144.

[51] Sovyetler Birliği, 1959-1965 dönemini kapsayan yedi yıllık plan dışında hep beş yıllık planlar uygulamıştır. Halen 10. plan (1976-1980) yürürlüktedir.

leri çağımıza, gerilerinde 300 yıllık bir sanayileşme sürecini taşıyan, dev emperyalist güçler olarak girmişlerdi. Bu kısa açıklamadan sonra, şimdi, batının kapitalist ülkeleriyle sosyalist ülkelerin ekonomilerini, rakamlarla karşılaştırabiliriz:

1950-1969 ARASINDA KAPİTALİST VE SOSYALİST ÜLKELERDE TOPLAM ÜRETİM, İSTİHDAM, ÜRETKENLİK VE NÜFUS ARTIŞI[52]

	Toplam Üretim	İstihdam	Üretkenlik	Nüfus (1950-1970)
Avrupalı kapitalist ülkeler ortalaması	4,6	0,6	3,9	0,8
Sosyalist ülkeler ortalaması	7,0	1,7	5,2	1,3

Birleşik Amerika'da aynı dönemde kişi başına ulusal gelir artışının yıllık ortalamasının yüzde 2.2 olduğunu da belirtmekte yarar var.

1950-1969 döneminde kapitalist ülkeler arasında yıllık ortalama iktisadî büyüme hızı en yüksek olan ülke, yüzde 6.2 oranıyla Federal Almanya'dır. Sosyalist ülkeler arasında ise, Çekoslovakya (yüzde 5.2), Alman Demokratik Cumhuriyeti (yüzde 5.7), Macaristan (yüzde 4.8) ve Polonya (yüzde 6.1) dışında öteki ülkelerin yıllık ortalama büyüme hızı, Federal Almanya'nın dahi üstünde olmuştur. Örneğin Sovyetler Birliği'nde yıllık iktisadî büyüme hızı ortalama yüzde 7.6 idi.

Kaldı ki, bu oran 1950 sonrasının oranıdır. Sovyet ekonomisi önceki dönemde çok daha hızlı artmıştır:

SOVYET EKONOMİSİNİN BÜYÜME ORANI[53]

1922-1927	Yeni Ekonomi Siyaseti Dönemi ve Birinci Dünya Savaşıyla İç Savaş Ardından Gelen Restorasyon Dönemi	yüzde 19.5
1928-1940	Savaş Öncesi Beş Yıllık Planlar Dönemi	yüzde 14,1
1946-1950	Savaş Sonrası Restorasyon Dönemi	yüzde 14,6
1951-1970	Barışçıl Gelişme Dönemi	yüzde 8,5[54]

1970'den günümüze kadar olan dönemi kapsayan bir

[52] Kaynak: B. M. İstatistikleri, *Economic Survey of Europe in 1971*.

[53] Kaynak: *Planning A Socialist Economy*, Progress Publishers, Moskova 1977. Edited by: L. Ya. Berri, Cilt I, s. 118.

[54] Birleşmiş Milletler Raporlarıyla bu ikinci kaynağın rakamları arasında fark var. Ama Birleşmiş Milletler kaynaklarına itibar etsek bile batıyla Sovyetler Birliğinin büyüme hızları arasındaki fark yine de açıktır.

karşılaştırma ise batının kapitalist ülkeleri için hiç de iç açıcı değildir. Teknolojideki büyük sıçramalar dolayısiyle üretim daha da dev boyutlara ulaştığı için yinelenme süresi daralan ve anarşik üretimden kaynaklanan dönemsel bunalımlar, 1970'lerde kapitalist ülkelerde istihdam ve ulusal gelir artışını aşırı ölçüde olumsuz yönde etkilerken, sosyalist mülkiyet ve üretim ilişkisi içinde oldukları için dönemsel bunalımlardan ve işsizlik tehdidinden uzak kalan planlı ekonomiler, sürekli olarak büyümüşlerdir:

Görüldüğü gibi sosyalist ülkelerde sabit tesis yatırımları hayli yüksek oranlarda artmaya devam etmektedir. Bunun sonucu olarak işçi başına düşen üretim aracı payı ve dolayısiyle emeğin üretkenliği sürekli olarak artmakta, başka deyişle sanayileşme yüksek bir oranda sürmektedir Yine aynı Birleşmiş Milletler kaynağına başvurarak, bu kez de kapitalist batı ülkelerine bakalım:

Uzun, ayrıntılı açıklamalara ne gerek var? Sosyalist ekonomilerin tam tersine, kapitalist ekonomiler, boğazlarına kadar enflasyona ve işsizliğe gömülmüşlerdir; ulusal gelirlerindeki artış ortalama olarak, sosyalist ülkeler ortalamasının yarısı dolaylarında kalmıştır; sınaî üretimde aynı duruma tanık olunmaktadır; sabit tesis yatırımları birçok sosyalist ülkede, bir yıl öncesine göre hep yüzde 8'in üstün de artış gösterirken, kapitalist ekonomilerde sabit sermaye yatırımı büyük ölçüde düşük kalmış, birçoğunda ise sabit sermaye yatırımlarını arttırmak şöyle dursun, aşınanların yerine yenisi dahi konmadığı için, rakamlar (—) doğrultuda belirmiştir.

1950'den bu yana tanık olunan, rakamların kanıtladığı bu gelişme, sosyalist planlı ekonomilerin kapitalist ekonomiler karşısındaki üstünlüğünü, en görmek istemeyen gözlerin dahi görmezlikten gelemeyeceği bir açıklıkla gözler önüne sermektedir.

Gelişme farklılığı o denlidir ki, kapitalist ekonomiler milyonlarca kişiye iş bulamaz ve yabancı işçileri, ülkelerine geri yollamaya çalışırken, sosyalist ekonomiler, sürekli bir gelişme süreci içinde olmaları nedeniyle işçi darlığı, çekmektedir. Batıda pek geçerli bir nükte vardır: "Evet, sosyalist ülkelerde işsiz yok; çünkü işsizler fabrikalarda" der-

SOSYALİST DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNDE VE SOVYETLER BİRLİĞİNDE ORTALAMA ULUSAL GELİR, SINAÎ ÜRETİM, SABİT TESİS YATIRIMI VE ÜRETGENLİK ARTIŞI[53]

Ülkeler	Ulusal Gelir		Sınaî Üretim		Sabit Tesis Yatırımı		Üretgenlik	
	1971-75 Gerçekleşen	1976-80 Planlanan	1971-75 Gerçekleşen	1976-80 Planlanan	1971-75 Gerçekleşen	1976-80 Planlanan	1971-75 Gerçekleşen	1976-80 Planlanan
Arnavutluk	6,6	6.6-7,0	8,7	7,1-7.6	8,4	6,2-6,6	3,9	2,8-3,2
Bulgaristan	7.8	7.7	9.0	9,2	8,6	7.1	7,0	7,7
Çekoslovakya	5,7	4.9-5.2	6,7	5,7-6.0	8,2	6,3-6,6	6,3	
Demokratik Alman Cumhuriyeti	5.4	5,0	6,5	6,0	4,1	5,8	5,2	5,4
Macaristan	6,2	5,4-5,7	6.4	5.9-6.2	7,1	4,6-4,7	6,3	6,2
Polonya	9,8	7,0-7,3	10,4	8,2-8,5	18,4	7,4	7,5	7,7
Romanya	11,3	11,0	12,9	11,5	11,5	12,9	6,4	9.2
Sovyetler Birliği	5,7	4,7	7.4	6.3	7.0	4,7[53]	6,0	5,6
Ortalama	6,3	5,3-5,4	7.8	6,6-6,8				

[53] Kaynak: Birleşmiş Milletler *World Economic Survey, 1977* (Chapter III, Table III-I)
[53] Sadece devlet yatırımı.

KAPİTALİST ÜLKELERDE GS ULUSAL ÜRETİM, SINAÎ ÜRETİM, SABİT SERMAYE YATIRIMI ARTIŞI, ENFLASYON VE İŞSİZLİK[57]

Ülkeler	GS Üretim		Üretim Sınaî	Sabit Sermaye Yatırımı			Perakende Fiyat Artışı				İşsizlik			
	1971-77	1978 (Tahmin)	1971-76	1974	1975	1976	1975	1976	1977	1978[58]	1971	1975	1976	1977
Kanada	4,0	2,6	3,8	5,5	3,8	1,9	10,8	7,5	8,0	6,5	6,4	6,9	7,2	8,1
Fransa	3,5	2,4	3,0	4,0	— 8,0	2,9	11,8	9,2	9,5	8,75	1,8	4,0	4,2	5,0
Federal Almanya	2,3	2,4	1,9	—11,1	— 5,4	7,1	6,0	4,5	3,9	4,0	0,8	4,7	4,6	4,5
İtalya	2,9	1,7	4,1	7,8	—16,9	2,8	17,0	16,8	18,4	12,75	3,2	3,3	3,7	
Japonya	5,2	5,1	4,0	—11,3	— 7,7	4,6	11,9	9,3	8,1	6,0	1,2	1,9	2,0	2,0
Britanya	1,6	1,0	0,4	— 1,1	— 0,8	—3,2	24,3	16,5	15,9	9,0	3,7	4,4	5,9	6,4
ABD	3,1	4,9	3,4	— 7,9	—13,7	8,5	9,1	5,8	6,5	5,75	5,9	8,5	7,7	7,0
Ortalama	3,2	3,7	3,1				11,6	8,6	9,3	7,0				

[57] Kaynak: Birleşmiş Milletler, *World Economic Survey, 1977*, Chapter II.
[58] OECD tahmini.

ler. Sosyetler Birliği'nin son yıllarda emek-gücü kaynaklarını daha sağlıklı bir yenilenme düzeyine sokabilmek için, nüfus artış oranını yükseltme çabasına girmesi, propaganda kokan bu şakaya vurulan en sert şamar olsa gerektir.

Planlı sosyalist ekonomilerin, sanayileşmeyi nasıl büyük bir hızla gerçekleştirdiğini görmek için de yalnızca şu tabloya bakmak yeter sanırız:

SOSYALİST EKONOMİLERDE SANAYİİN GS ULUSAL HASILAYA KATKISI (Sütun 1) VE SANAYİDE İSTİHDAM (Sütun 2)[59]

Ülke	Yıllar	Sütun 1	Sütun 2
Bulgaristan	1939	9,5	
	1950	18,1	7,9
	1967	42,7	28,2
Çekoslovakya	1937	30,6	
	1950	34,8	27,9
	1967	45,0	38,0
Demokratik Alman Cumhuriyeti	1950	36,8	39,7
	1967	50,8	41,1
Macaristan	1938	20,7	
	1950	25,3	19,7
	1967	36,0	33,5
Polonya	1937	18,9	...
	1950	22,0	20,7
	1967	36,0	27,3
Romanya	1939		9,1
	1950	19,2	12,0
	1967	32,9	20,0
Yugoslavya	1939	...	10,0
	1950	22,7	9,3
	1967	37,2	19,6
Sovyetler Birliği	1950		22,0
	1967		29,0

Görüldüğü gibi sosyalist ülkelerin tümü, 1950-1967 arasındaki 17 yıllık dönemde birer tarmı ülkesi olmaktan çıkıp sanayi ülkesi haline dönüşmesidir. Sanayiin ulusal hasıla içindeki payının en düşük olduğu ülkelerde bile, bu pay, üçte birden az değildir. Çağımızda, sosyalist ekonomiye ve sosyalist planlamaya geçmemiş ve bizim gibi, kapitalist gelişme yolunda (aynı 17 yıl "planlı" olarak) çırpınmış hiç

[59] Kaynak: *Economic Developments in Countries of Eastern Europe*, Joint Economic Committee, US Congress, 1970, s. 54, 58; J. Wilczynski, *Socialist Economic Development and Reforms*, 1972, s. 190; N. Spulber, *The State and Economic Development in Eastern Europe*, 1966, s. 70.

bir başka ülke sanayileşemezken, sosyalist düzenin ve sosyalist planlamanın bu kapıyı açan tek anahtar olduğunu, bu rakamlar da kanıtlamıyorsa, hiç bir şey kanıtlayamaz.

B — Türkiye'de Sınaî Gelişmeyi "Plana" Bağlama

Türk "kalkınma planları", sosyalist aşamaya geçmiş bir toplumun, zorunlu, doğal gelişme yöntemi olarak benimsediği planlı ekonomi anlayışının değil, Cumhuriyet döneminin ağır-aksak yürüyen iktisadî yaşamına ve özellikle 1950-1960 gelişmesine gösterilen küçük-burjuva aydın bürokratik tepkisinin ürünüdür. Bu tepkinin çok kötü bir şey olduğu söylenemez; ne var ki, sorunun temeline inmediği, gerek Cumhuriyetten plan yıllarına kadar olan döneme, gerek planlamanın kendisine yüzeysel bir bakışla baktığı için, sonuçları olumlu olamamıştır. Neydi bu tepkiyi besleyip büyüten ve 27 Mayıs 1960'da patlama noktasına getiren gelişmeler?

Çağımızda Avrupa ülkelerinin yaşadığı olayları, değişik ölçülerle olmakla birlikte Türkiye de yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşının yıktığı ülkelerden biri de Türkiye'ydi. Onu Kurtuluş Savaşı izledi. Türkiye, Kurtuluş Savaşından, sırtında Osmanlı Devletinin borç yüküyle, tükenmiş olarak çıktı. Henüz toparlanma fırsatını bulmadan, 1929-1932 dünya iktisadî bunalımı patlak verdi. Ardından Türkiye'nin girmediği, fakat kaynaklarını büyük ölçüde savunmaya ayırmasını gerektiren İkinci Dünya Savaşı, ondan sonra da Türkiye'nin üzerine, NATO'suyla, iktisadî yardımıyla (!) tam bir karabasan gibi çullanıveren Amerikan emperyalizmi ve o emperyalizmin hem ideolojik, hem maddî dayanaklarıyla desteklenen işbirlikçi kapitalizm. ...

Türkiye bu yüzyılın başında, dünyadaki en geri tarım ülkelerinden biriydi. 1923-1950 dönemi, Türkiye'nin bu niteliğini değiştiremedi. Yukarda belirttiğimiz gibi, sosyalist ekonomiler yalnızca 17 yıl gibi kısa bir süre içinde birer sanayi ülkesine dönüştükleri halde, Türkiye 1950'ye geldiği zaman, küçük köylü ülkesi olma niteliğini koruyordu. 1927'de tarımın ulusal gelir içindeki payı yüzde 67'ydi. 1950'ye gelindiğinde bu pay yüzde 52'ye düşmüştü. Bu düşüş, sa-

nayiin payını aynı oranda arttırabilseydi, bir ölçüye kadar, olumlu bir gelişme sayılabilirdi. Ancak aynı dönemde sanayiin ulusal gelir içindeki payı yüzde 10'dan yüzde 16'ya çıkabilmişti. Değişme daha çok hizmetler kesiminde oldu. Hizmetlerin ulusal gelir içindeki payı 1927'de yüzde 23'ken 1950'ye gelindiğinde yüzde 32'ye ulaşmıştı.[60]

1923-1950 döneminde yıllık ortalama iktisadî büyüme oram da çok düşük kalmış, yüzde 2'yi dahi bulmamıştır. 1938 yılında 100 olan ulusal gelir 1950'ye ulaşıldığında ancak 121'e yükselebilmiştir. Artan gelirin büyük kesimi de nüfus artışını karşılamaya gittiği için, kişi başına ulusal gelirde, pratikte hiç bir artış olmamıştır. 1938 yılının kişi başına ulusal geliri 100 kabul edildiği zaman, 1950 yılında kişi başına düşen ulusal gelir 101'dir.[61] Tarımın küçük ölçekli köylü tarımına ve daha çok ataerkil tarıma dayanması, sanayiin, birkaç devlet iktisadî kuruluşu dışında, enerji kaynağı olarak insan gücünü kullanan küçük çaplı işliklerde toplanması, hızlı bir üretim artışını ve dolayısiyle hızlı bir birikimi engelleyen başlıca yapısal nedenlerdir.

Türkiye'de 1923-1931 dönemi, özel teşebbüs eliyle kalkınmaya önem verildiği, 1932-1945 dönemi ise, özel teşebbüse bağlanan umutlar gerçekleşmeyince, devlet eliyle sanayileşme düşüncesinin ağırlık kazandığı dönemlerdir. 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresine egemen olan görüş, daha çok yerli burjuvaziye dayalı bir gelişmeyi öngörüyordu. Gümrük korunmacılığı, yabancı sermayeye tekel ve ayrıcalık tanınmaması, dış ticaretin, devletin ve özel sermayenin ortaklığıyla kurulacak yerli şirketler eliyle yönetilmesi, vb. görüşler, genel eğilimi yansıtıyordu. Bu eğilimin elle tutulur-gözle görülür sonucu 1927 yılında çıkarılan Sanayi Teşvik Kanunudur. Bu yasa özel teşebbüse geniş çıkarlar göstermekteydi. Sanayi tesisleri kuracak olanlara bedelsiz arazi verilmesi, çeşitli vergilerden muaf tutulmaları, yatırım mallarından ithal vergi ve resmî alınmaması, yatırım mallarının demiryolları ve denizyollarında yüzde 30 indirimle taşınması, sınaî teşebbüslere, ürettikleri malın yüzde 10'u tutarında prim verilmesi, vb. teşvik tedbirleri, özel

[60] *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl, 1963-1967*, s. 9.
[61] *agy*, s. 8.

teşebbüse vaat edilen çıkarların çok geniş olduğunu göstermektedir. Ancak bu çabalar, yerli sanayi burjuvazisini yaratmaya ve sanayileşmeyi gerçekleştirmeye yetmemiştir. Sanayii Teşvik Kanunundan yararlanan işletme sayısı 1098'dir. Ne var ki, bunların yüzde 90'ı, adına fabrika denemeyecek derme-çatma tesislerdir.[62] Cumhuriyetin ilk yıllarında, özel teşebbüs eliyle kalkınma düşüncesi o kadar egemendi ki, bu düşünceyi kâğıt üzerinden ya da kafalardaki yerinden gerçeğe indirebilmek için, devlet hazinesinden tekeller kurulmuş ve bu tekeller özel kişilere aktarılmıştır. 1925 yılında çıkarılan Limanlar Kanunu bunun en iyi örneklerinden biridir. Yasa, limanların yönetim ve bakımı işlerini genel olarak devlete veriyordu. Ancak devlet, dilerse, bu hizmetleri görmek üzere, özel sermayenin de katılmasıyla özel şirketler kurabilecekti. Türkiye'nin iki büyük limanında, İstanbul ve İzmir limanlarında, bakım ve yönetim hizmetlerini görmek üzere, devlet ve özel teşebbüs sermayesiyle kurulan şirketler, bu tür tekellere örnektir. Kibrit tekelinde, şeker tekelinde, petrol ve benzin ithali tekelinde, ispirto ve alkollü içkiler tekelinde, barut ve patlayıcı maddeler tekelinde görülen durumda aynıdır. Üstelik bu tekellerin bir kısmının işletilmesi yabancı şirketlere bırakılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1930'ların başına kadar geçen süre içinde özel teşebbüs eliyle kalkınma çabası, devlet olanaklarını özel kişilere akıttığı halde, umulan sonucu vermeyince, sanayileşmeyi, devletin doğrudan girişimleriyle gerçekleştirme düşüncesi ağır basmaya başlamıştır. Bu gelişmede, 1929-1932 dünya kapitalist iktisadî bunalımının etkisi büyüktür. Bunalım kapitalist ülkelerin ham madde gereksinmelerini çok büyük ölçüde azalttığı için, Türkiye'nin ihraç malı ham maddelerine talep aşırı miktarda düşmüştür. Bu düşüşün ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz baskısı, ithal ikamesini zorlamaktadır. Bir yandan, dünya bunalımı sonucu düşen döviz gelirleri ithalâtı adamakıllı sınırladığı ve zorunlu maddelerin sağlanmasını güçleştirdiği, bir yandan da dışarıya satılamayan geleneksel ihraç mal-

[62] Ş. Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt II, s. 394.

ları Türkiye'de çalışma olanaklarını sınırladığı için, bu iki olumsuz etmenin etkilerini ortadan kaldırabilmek amacıyla 1932 yılından itibaren devletin iktisadî girişimleri ağırlık kazanmıştır. Bu zorunluğun ilk sonucu 1933-1937 yıllarını kapsayan ilk kalkınma planıdır. Ancak bu plan, gerçek anlamıyla bir iktisadî gelişme planı değildi; bir sanayi yatırımları listesiydi. Onu ikinci beş yıllık kalkınma planı izlemişse de, savaş nedeniyle bu planın uygulanması olanağı bulunamamıştır. Bu dönemde her ne kadar bazı sınaî kuruluşlar ortaya çıkmışsa da gelişmenin sınırlı olduğu da ortadadır. Kamu yatırımlarının ulusal gelir içindeki payı yüzde 5'i aşamamıştır.[63] Bu dönem aynı zamanda, özel teşebbüse gösterilen çıkarların da bir ölçüde sınırlandığı bir dönemdir. 1932 tarihli Devlet Sanayi Ofisi Kanunu, devlet-özel teşebbüs karma kuruluşlarında denetim yetkisini devlete bırakmaktadır; Sanayii Teşvik Kanunuyla özel teşebbüse tanınan gümrük vergilerinden muafiyet hakkı kaldırılmaktadır; bazı tekeller tekrar devlete döndürülmektedir. Ancak, burjuva çevrelerin bu gelişmeye gösterdikleri tepki sonucu, Devlet Sanayi Ofisi gayet kısa ömürlü olmuştur. Bir kez daha devlet kaynaklarını, devlet yatırımları için kullanma anlayışının yerini, o kaynakları özel teşebbüsü geliştirmek üzere kullanma anlayışı ağır basmaya başlamıştır. Nitekim, Devlet Sanayi Ofisi kaldırılarak onun yerine 1933 yılında kurulan Sümerbank, birinci beş yıllık planda öngörülen sınaî tesisleri kurmakla görevlendirildiği halde, yaptığı iş daha çok özel teşebbüse ödünç vermek olmuştur. Ayrıca Sümerbankın devralacağı ya da yeniden kuracağı tesislerin yüzde 25 hissesinin de özel kişilere satılmasının öngörülmesi, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki özel teşebbüscülük anlayışının geri geldiğini göstermektedir. Devletçilik anlayışı 1937 yılından itibaren de iyice sulandırılmıştır. Daha sonraki savaş ekonomisi ise, kaynakların büyük bir kesimini savunmaya ayırma gereğini zorladığı için, sanayileşme çabaları uykuya dalmıştır.

Savaş sonrası ise Türkiye üzerindeki Amerikan etkisinin hızla büyüdüğü yıllardır. Daha savaş sürerken 1944

[63] Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara 1968, s. 215.

yılında hazırlanan ve devlet girişimlerine ağırlık veren sanayileşme planı savaştan sonra 1947 yılında, uygulamaya dahi konmadan rafa kaldırılmış, daha çok ulaştırmayla tarıma önem veren, enerji ve ağır sanayii geri plana iten bir program hazırlanmıştır. Ne var ki bu program daha baştan ölü doğmuştur. Çünkü 3.7 milyar liralık bir yatırımı öngören programın dış kredi gereksinmesi olarak saptadığı miktar 1.8 milyar liraydı, yani programın öngördüğü yatırımların gerçekleştirilmesi için gerekli kaynağın yarıdan çoğu dışarıdan bekleniyordu. Marshall yardımıyla sağlanan dış kaynak, beklenenin çok altında olduğu için, bu program gerçekleştirilememiştir. O yıllar, aynı zamanda yabancı özel sermayenin de Türkiye'ye gelmeye başladığı yıllardır. Böylece yeni bir dönem başlamaktadır. Sanayileşme umutları bir kez daha yerli-yabancı özel sermaye girişimlerine bağlanmaktadır. Ne var ki, yerli özel teşebbüsün, daha çok, küçük aile işletmeleri şeklinde olmaya devam etmesi, bu umutları bir kez daha dağın ardına atmıştır. Özetlersek 1923-1950 arası, özel teşebbüs mü devlet teşebbüsü mü gibi kısır bir çekişmeyle geçmiş, iktisadî büyümenin çok yavaş kaldığı bir dönem olmuştur.

Ardından Demokrat Parti yılları gelir. Bu dönem, daha çok tarıma ağırlık verildiği, sanayileşmenin ikinci plana atıldığı dönemdir. Ekilebilen arazinin genişletilmesi ve olumlu iklim koşulları nedeniyle gerçi tarımsal ürün artışı hızlanmışsa da Marshall yardımından gelen traktörlerle ve Ziraat Bankasının kredileriyle beslenen çiftçi sayısı çok sınırlı olduğu, kaynaklar belli ailelerin elinde toplandığı için Türk tarımı, küçük ölçekli köylü tarımı niteliğinden sıyrılamamıştır.

Sanayi alanında ise Türkiye'nin dışa bağımlılığı o dönemde daha da artmıştır. Yabancı sermaye, sanayileşmenin tek yolu olarak görülmüştür. Sanayileşme artık devlet yatırımlarından değil, yerli-yabancı özel sermaye ortaklığından beklenmektedir. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunuyla, Petrol Kanunu da bu düşüncenin ürünüdür. "Cumhuriyetin gençlik yıllarında amaç, millî kapitalist imali iken, şimdi amaç, çıkarlarıyla büyük yabancı firmalara ve devletlere bağlı bir kapitalist sınıf yetiştirmektir."[64] Gerçi bu siyaset

birçok milyoner türetmişse de Türkiye'yi, özel teşebbüs eliyle sanayileştirmeyi başaramamıştır. Devlet İstatistik Enstitüsünün "1964 İmalat Sanayii Sayımı"na göre, imalat sanayii dalında 1940'dan önce kurulan 344 işyeri vardı. 1940-1949 yılları arasında bunlara 368 yeni işyeri eklenmiştir. 1950-1954 yılları arasında 556 işyeri, 1955-1959 yılları arasında ise 784 işyeri daha kurulmuştur. 1963 yılında imalat sanayiinde çalışan toplam işyeri sayısı 2775'ti. Ancak hemen belirtmek gerekiyor, bu işyerleri 10 ya da daha fazla işçi çalıştıran işyerlerleriydi. Görüldüğü gibi imalat sanayii küçük çaplı üretimin ötesine geçebilmiş değildir. Üstelik bu işyerlerinin 822'si yani üçte birine yakını gıda sanayiinde çalışıyordu; işçi çalıştırma yönünden önemli olan bir kesimi ise montaj sanayiinde çalışmaktaydı. Görüldüğü gibi ham maddesini daha çok ithalâtla sağlayan bir tüketim sanayii gelişmişti; ağır sanayi, makine sanayii yoktu.

Aslında Türk ekonomisinin 1923-1960 yılları arasındaki gelişimi hakkında, büyük ayrıntılara inilerek birçok inceleme-araştırma ortaya çıkarılmıştır. Bu nedenle burada aynı şeyi bir kez daha yapmanın gereği yok. Biz yalnızca geçmişin temel doğrultusunu, çok dar bir özetle anımsatmayı, "planlı kalkınma" dönemine geçişin temel saiklerini göstermek bakımından gerekli bulduk.

Gerçekte planlı kalkınma savı, içinde küçük-burjuva bürokrat aydınların çoğunlukta olduğu Cumhuriyet Halk Partisi tarafından, daha Demokrat Parti iktidarı yıllarında ortaya atılmıştı. Demokrat Parti ise, çok doğru bir savunmayla, planlamanın sosyalist ülkelere özgü bir gelişme yöntemi olduğunu öne sürmekteydi. Ancak Demokrat Partinin son yıllarına doğru plan fikri, küçük-burjuva aydınlar arasında, "yatırımları uyuşumlu hale getirme" anlamında çok geçerli hale gelmiş ve bu anlamda bir kalkınma "planı" hazırlamak üzere 1959 yılında profesör Jan Tinbergen görevlendirilmişti. 27 Mayıs hareketi ise, küçük-burjuva aydın kökeni nedeniyle bu çalışmalara dört elle sarılmıştır. Sınıfsal yapısını değiştirmemiş, kapitalist gelişme yolunda olan Türkiye'de, sosyalist nitelikte bir girişimde bulunma

[84] *agy*, s. 328.

garipliği de böylece ortaya çıkmıştır. Çok doğaldır ki, kapitalist gelişmeye özenen bir ülkede aslı sosyalist olan bir yöntem kullanılırken, o yöntemde sosyalizm olarak ne varsa hepsini ayıklamak gerekiyordu. Türk "kalkınma planları" da bu ayıklamanın ürünüdür. Bir toplumun sosyoekonomik yapısında, sosyalist ekonomi kesimi dışında başka kesimler, örneğin özel kesim bulunduğu zaman planlama yapmanın olanaksız olduğu, tarihsel deneyimlerle ortada bulunduğu halde, Türk "kalkınma planları" devlet teşebbüsü-özel teşebbüs ikilisi üzerine oturtulan ve "karma ekonomi kuralları" çerçevesinde işlemesi öngörülen "plan"lardır. "Kalkınma planları" bu nitelikleriyle, yerli-yabancı özel teşebbüse geniş olanaklar sağlamayı amaçlıyordu. "Planlı kalkınma" dönemi, eski tartışmaları yeni bir düzeye oturtmaktaydı. Eskiden tartışma özel teşebbüs mü, devlet teşebbüsü mü tartışmasıyken, "planlı dönem", bu tartışmaya "her ikisiyle" karşılığını veren bir dönem oldu. Başka deyişle, kalkınmaya statik açıdan, salt sermaye yatırımı olarak bakma açısından, herhangi bir değişiklik yoktu; sorunun sınıfsal özü yakalanmış değildi; sorun, nasıl ve hangi elle olursa olsun, sınıfsal yapıyı değiştirmeksizin yatırım yapmak şeklinde anlaşılmaya devam ediyordu. "Türk "kalkınma planları"nın 1923-1960 dönemine bakış açıları, durumun bu olduğunu açıkça kanıtlayan başlıca belgedir. Türk "planları" 1923-1950 döneminin başarılı olamayışını 1922 yılı sonlarına kadar Türkiye'nin çok yıkıcı bir ölüm-kalım savaşı vermesine, savaşta Türkiye'nin tamamen yıkılmış olmasına, Türkiye'nin, kuruluşunu yardımcı olmayan bir çevre içinde *"yalnız başına gerçekleştirmek zorunda"* kalışına, *"o zamana kadar gözle görülür bir sermaye birikimi"* olmayışına *"özel teşebbüsün yurt sanayiinde büyük bir sermaye birikimi yaratamayışı"*na bağlıyor.[85]

Görüldüğü gibi "planlar" Türkiye'nin kalkınması sorununu, iç ve dış *sermayenin* varlığı ya da yokluğu açısından değerlendirmektedir; soruna klasik kapitalist burjuva gözüyle eğilmektedir (Sınıfsal yapı aynı kaldığına göre, zaten başka türlü yapamazdı). Bu nokta üzerinde, biraz aşağıda

[85] *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 9-10.

ayrıntılarıyla durmak üzere, Türkiye'nin kalkınamamışlığının gerekçesi olarak gösterilen bir hususa kısaca değinelim. Türk "planları" yukarda belirttiğimiz üzere, kalkınamamanın nedenlerinden biri olarak Türkiye'nin savaşta tamamen yıkılmış olmasını göstermektedirler. "Başka ülkelerde" der plan, "Birinci Dünya Savaşı 1918 yılında bittiği halde, Türkiye 1922 yılı sonlarına kadar çok yıkıcı bir ölüm-kalım savaşı içinde yaşamıştır." Doğrudur. Türkiye barışa ancak 1922 yılı sonunda ulaşabilmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra ölüm-kalım savaşı veren tek ülke Türkiye değildir. Planlamanın ana vatanı Sovyetler Birliği de, Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra 1922 yılına kadar bir ölüm-kalım savaşı vermiştir. Çarlık Rusya'sında Sovyet iktidarı ilân edildikten sonra, genç Sovyet Cumhuriyeti, dışardan beslenen çok sert bir iç savaş vermiştir. Kazaklar denen özel askerî güç, ortodoks, katolik, müslüman din adamlarıyla, feodal ve yarı-feodal tabakalarla, kulaklar denen kırsal burjuvaziyle ve büyük burjuvaziyle birleşerek, emperyalist devletlerin desteğinde, Sovyet iktidarını yıkmaya yönelik bir iç savaşa girişmiştir. Emperyalist batı devletleri, yalnızca iç gerici güçleri desteklemekle kalmamışlardır; Alman genişlemesini önleme bahanesiyle Sovyet Rusya'ya İtilâf Devletleri orduları gönderilmiştir. Daha Aralık 1917'de Romanya Krallığı Besarabya'yı işgal ederken, İngiliz, Japon ve Amerikan kuvvetleri Murmansk'a, Arhangelsk'e, Vladivostok'a çıkarma yapmışlardır. Sovyet orta Asya'sı İtilâf ordularının eline geçmiştir. Sovyet iktidarım yıkmaya çalışan emperyalist ya da emperyalist maşası devletlerin sayısı tam 14'tü. Bunlar arasında en büyük müdahale payını yüklenen ülkeler Birleşik Amerika, Britanya, Fransa ve Japonya'ydı. İtilâf kuvvetlerinin büyük kısmının çekilişi ancak 1920 yılında olmuş, ama müdahale o tarihte sona ermemiştir. Doğuda hâlâ büyük sayıda Japon birlikleri bulunuyordu. Üstelik İtilâf Devletleri, içerdeki karşı-devrimci güçleri para ve silahla desteklemeyi sürdürmüşlerdir. Sovyet Cumhuriyetinin dış müdahaleden kurtuluşu, Devrimci Ordu 25 Ekim 1922 tarihinde Vladivostok'a girinceye kadar sürmüş-

[58] *agy*, s. 9.

tür.[67] Görüldüğü gibi Birinci Dünya Savaşından sonra "1922 yılı sonlarına kadar çok yıkıcı bir ölüm-kalım savaşı" veren tek ülke Türkiye değildir. Gerçi o savaş Türkiye'nin iktisadî yaşamını çok olumsuz yönde etkilemiştir ama, bugün hâlâ geri kalmış olmamızın nedenlerine eğilirken, hele hele aynı türden bir yıkımla karşılaştıktan sonra, bugün dev bir sanayie ve gelişkin bir ekonomiye sahip Sovyetler Birliği gözönünde tutulursa, Kurtuluş Savaşının sebep olduğu yıkımdan medet ummak, en azından ciddî sayılamaz.

Bu noktaya böylece, kısaca değindikten sonra, şimdi "plan"ların, Türkiye'nin kalkınma sorununa bakış açısı üzerinde durabiliriz. Yukarda belirttiğimiz gibi "plan"lar, Türkiye'nin kalkmamamışlığını, yeterince iç ve dış sermayenin olmayışıyla açıklamaktadır. Bu görüş, emperyalist çağda, Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde sermaye birikimi olup olamayacağına, dış kaynakların kalkınmayı ve sanayileşmeyi sağlayıp sağlayamayacağına, gerçekçi bir yaklaşımda bulunmayışının yanı sıra, statiktir ve kalkınma sorununa klasik burjuva iktisatçılarının gözüyle bakmaktadır. Nedir sermaye? Her şeyden önce sermaye, kapitalist ekonomiye özgü bir terimdir; sosyalist ekonomilerde sermaye yoktur, anamal ya da sabit ve döner üretim fonları vardır. Bu ilk bakışta, yüzeysel bir değerlendirmeyle salt bir ad değişikliği gibi görülebilir. Gerçekteyse kapitalist ekonomilerle sosyalist ekonomiler arasındaki en büyük farklardan biri budur. Sermaye, biriktiği kapitalist ellerde, canlı işçi emeğini sömürerek üretim sürecine sokulan üretken kaynakların matervel bölümünü oluşturan ve üretim araç ve gereçlerinde somutlaşan geçmiş işçi emeğidir. Üretken kaynaklar, sabit ve döner üretim araçlarını yani üretim fonlarını (kapitalist ekonomilerde sermayeyi), maddî üretimde çalışan işçi emeğini yani canlı emeği, bir de üretim sürecine giren doğal kaynakları içerirler. Kapitalist ekonomide üretim sürecinin gerçekleşebilmesi için, üretken kaynakların maddî öğeleriyle (üretim araç ve gereçleriyle) insan öğelerinin (canlı işçi emeğinin), kapitalistin işyerinde birleştirilmesi zorunludur. Bu birlik sağlanmadıkça üretim gerçekleşmez. Kapitalist,

[67] Y. Polyakov, V. Lelçuk, A. Protopopov. *A Short History of Soviet Society*, Progress Publishers, Moskova 1977, s. 69-109.

toplumda üretilmiş maddî değerlerin ifadesi olan parayla satın aldığı üretim araçlarını, emeğini kiraladığı işçileri çalıştırarak üretime sokar, kendi emek harcamasının sonucu olmayan emek ürünlerine, üretim araçlarının sahibi olduğu gerekçesiyle elkoyar. Bu ürünlerin bir kısmı üretken olmayan carî tüketime, bir kısmı üretken olmayan yatırımlara gider, bir kısmı da üretken kaynaklara yapılan yatırımlarla kapitalistin eli altındaki materyel üretim fonlarını artırmak üzere kullanılır. Tüm üretim, tüketim ve sermaye birikimi süreci budur. Kapitalist genişletilmiş yeniden üretimin sürebilmesi için, bu sürecin dönüşünü tamamlaması gerekir. Bu sürecin herhangi bir noktasında kesilme olduğu, ürünler sermayeye dönüşmediği zaman, genişletilmiş kapitalist üretim durur.

Kapitalistin elinde toplanan materyel üretken öğeler yani üretim araç ve gereçleri, gökten zembille inmiş değildir; tarihsel gelişmenin şu ya da bu aşamasında işçiler tarafından üretilmişlerdir; tarihsel gelişimin ileriye doğru şu ya da bu aşamasında yine işçiler tarafından üretileceklerdir. Öyleyse, insan topluluklarının maddî refahını sağlayacak maddî zenginlikleri üretmek demek olan kalkınma ve sanayileşme sorunu, bu zenginlikleri üretim araçlarının ve gereçlerinin, kapitalistin elinde toplanıp toplanmaması sorunu değil, üretilip üretilmemesi sorunudur. Üretken kaynakların kişisel öğesi, yani canlı işçi emeğinin sanayileşme sürecinin tek ve biricik kaynağı olduğu gerçeği de kendini bu noktada ortaya koymaktadır.

Bu bölümün birinci kesiminde planlamanın teorik dayanaklarını incelerken belirttiğimiz gibi, marksizmin kurucularına göre, planlama, kapitalizmin anarşik nitelikteki aşırı üretimine son verecek, zorunlu tarihsel bir aşamadır; kapitalist toplumun yerini sosyalist toplum aldığı zaman, anarşik kapitalist üretimin yerini de dengeli, planlı gelişme yöntemi kaçınılmaz olarak alacaktır.

Burada dikkati çeken nokta şudur: Marksizmin kurucuları, *kapitalizmin* aşırı anarşik üretimine, sosyalist toplumun dengeli, planlı gelişme yöntemiyle çözüm bulacağını belirtmişlerdir. Demek ki, sözkonusu olan, yeterince üretim araç ve gereci biriktirmiş, anarşik üretim nedeniyle, zaman

zaman dönemsel bunalımlara düşen *kapitalist toplumdur.* O toplumda sorun, kapitalistin elinde, düzenli gelişmenin engeli haline gelen üretim araç ve gereçlerini topluma mal etmektir. Oysa 1917 çarlık Rusya'sında olduğu gibi, bugünün Türkiye'sinde ve genel olarak kapitalist birikimi tamamlayamamış az gelişmiş ülkelerde sözkonusu olan şey, zaten pek sınırlı olan birikmiş sermayeyi bir yandan toplumun sosyalist toplumsal mülkiyetine geçirerek tarihsel yanlışlığı düzeltmekse, bir yandan da bundan böyle toplumun sosyalist mülkiyeti olarak belirecek yeni üretim araç ve gereçlerini ortaya çıkarmak, başka deyişle üretken kaynakları bir an önce artırmaktır. Bu artırım, kapitalizmin tuttuğu yoldan daha başka bir yol tutulmasını, sanayileşmeye burjuva iktisatçılarının baktığı gözden daha başka bir gözle bakılmasını gerektirir. Az gelişmiş toplumlarda üretken kaynaklarını materyel üretim öğelerini, yani üretim araç ve gereçlerini artırmak, var olan kısır sermayeyle yaratılan cüce ulusal gelirin yatırıma dönüştürülebilecek parçasıyla değil, potansiyel ulusal gelirin (çalışma yaşındaki tüm nüfusun maddî üretimde çalışan kesiminin sağlayacağı gelirin), olabildiği ölçüde büyük bir kesiminin ağır sanayide gerçekleştirilmesiyle mümkün olabilir. Az gelişmiş ülkelerde, klasik burjuva iktisatçılarının pek sevdikleri deyişle ulusal gelir içindeki "tasarruf payı" ne ölçüde tutulursa tutulsun, ulusal gelirin bizzat kendisi zaten pek sınırlı olduğu için, üretken kaynakları artırmak ulusal gelirin boyuyla sınırlıdır, dolayısiyle yavaştır, yetersizdir. "Tasarruf payı"nı büyük boyutlara ulaştırabilmenin yolu, var olan ulusal gelirin yatırımlara ayrılan payını yükseltmek değil, maddî zenginliğin başlıca yaratıcısı olan emek-gücünün, yani potansiyel ulusal gelirin olabildiği ölçüde büyük kısmını üretken kaynakları artırma çabasına ayırmaktır. Başka deyişle, tasaruf var olan gelirden değil, var olması gereken gelirden yapılmaktadır. Bu genel bir emek-gücü seferberliği demektir; kapitalizmin statik evrimciliğine karşılık, sosyalizmin dinamik devrimciliği budur.

Burada akla hemen şu soru geliyor: Bunu başarabilmek için, kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkileri içinde olan bir toplumu, siyasal egemenliğin proletaryada olduğu sos-

yalist bir topluma dönüştürmek mutlaka gerekli midir? Örneğin, burjuva toplumunda devletçilik siyaseti, aynı sonucu sağlamaya yetmez mi? Bu sorulardan birincisine evet gerekli, ikincisine hayır yetmez karşılığını vermek gerekiyor.

Türkiye'ye "devrimci kalkınma stratejisi" öneren bazı yazarlara[68] göre, Türkiye'nin kalkınmasını engelleyen şey "tutucular koalisyonu"dur. Egemen sınıflardan oluşan bu koalisyonun lüks tüketim harcamalarıyla sebep olduğu israfa son verilmesi, israf edilen kaynakların seferber edilip etkin biçimde kullanılması, kalkınmanın temel koşuludur. Yazara göre, bunun gerçekleştirilmesi "tutucular koalisyonu" engelinin aşılmasına bağlıdır. Bu engel nasıl aşılacaktır? Acaba proletaryanın siyasal egemenliği ele geçireceği sosyalist bir devrimle mi? Yazar bunu söylemiyor; ancak kitabının başka kesimlerinde, tüketim malı üreten sanayiin özel teşebbüse bırakılabileceğini belirtiğine göre, "tutucular koalisyonu" engelinin aşılmasından sözederken, sosyalist bir devrimi kastetmediği "Kemalist milliyetçiler"in devrimini önerdiği ortadadır. Demek ki burjuvazi, sınıf olarak var olmaya devam edecektir. Yazar, "tutucular koalisyonu" engelinin israf ettiği kaynakların seferber edilebilmesi için "ekonominin kilit sektörlerinde kamu teşebbüsünün egemen olması"nı, toprak reformunun gerçekleştirilmesini, dış ticarette devlet tekeli kurulmasını öneriyor. Böylece, "tutucular koalisyonu"nun lüks tüketimle israf ettiği kaynaklar devlet elinde toplanacak ve yatırımlara yöneltilebilecektir.

Burada tanık olduğumuz şey, yukarda sözünü ettiğimiz burjuva iktisat anlayışının hafifçe değiştirilmiş bir ikinci nüshasından başka bir şey değildir. Kalkmma sorununa yine aynı statik gözle, var olan ulusal gelirin özel lüks tüketimle israf edilen kesimini, yatırımlara, bu kez devlet eliyle aktarma açısından bakılmaktadır. Bu bürokratik "devrimci kalkınma stratejisi"nde toplumun sınıfsal görünümü değişmemiştir. Devleti, siyasal bakımdan denetimi altında tutan burjuvazi yine ayaktadır; ücretli emek köleliği yine sürmektedir. Değişen tek şey, sermayenin daha büyük bir kesiminin devlet elinde birikmesinden ibarettir. İşçiler, ye-

[68] D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 481 ve sonrası.

ni toplumun yapıcı gücü haline gelmemişlerdir; geçmişteki burjuva devrimlerinde olduğu gibi, Türkiye için önerilen küçük-burjuva bürokrat "devrimi"nde de onlara düşen şey yeni toplumu kurmak değil, küçük-burjuva bürokratın yeni toplumu kurmasına destek olmaktır. Oysa işçilerin, yeni toplumun yapıcı gücü haline gelmeleri, siyasal iktidarın proletarya elinde toplanmasına bağlıdır. Sosyalizm siyasal yapısı ve iktisadî yöntemleriyle bir bütündür. Bu bütünde sosyalist yöntemler kullanabilmek, siyasal yapının varlığını, yani o yöntemleri yürütecek proleter siyasal iktidarın varlığını gerektirir. Sosyalist yöntemler, geçerlilik kazanabilmek için, siyasal güce dayanmak zorundadır. Proletaryanın devlet olarak örgütlenmesi, en azından bu nedenle zorunludur. Devletçiliğin sosyalist yöntemlerle uzaktan-yakından ilişiği olmayışı bir yana, bu yöntemleri uygulayan gücün küçük-burjuva bürokrat aydın olması, o devletçiliğin ömürlü olmamasının daha ilk başta akla geliveren nedenlerinden biridir. Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında hem de kapitalist burjuvazi henüz bugünkü durumuna erişmemişken bu yolu denemiş, başarılı olamamıştır. Demek ki, dinamik devrimci bir sanayileşme programını gerçekleştirebilmek için, toplumda ilkin sosyalist siyasal dönüşümün gerçekleştirilmesi zorunludur.

Türk "kalkınma planı" ise Türkiye için "devrimci kalkınma stratejisi"ni salık veren yazarların boyuna dahi gelememiştir; önerdiği şey, özel teşebbüse büyük çıkarlar gösteren "karma ekonomi" düzenidir; bugüne kadar kalkınmanın gerçekleştirilememiş olmasını yabancıların yardım etmeyişine, özel teşebbüsün sermaye birikimi yaratamamış olmasına bağlamaktadır. Bu iki nokta üzerinde kısaca duralım. Plana göre Türkiye kuruluşunu, yardımcı olmayan bir çevre içinde *"yalnız başına gerçekleştirmek zorunda"* kalmıştır.[69] Bu aslında tartışmaya dahi değmeyecek bir gayri ciddiliktir. Sovyetler Birliği, sanayileşmesini, dışardan yardım görmediği halde, yalnızca emek-gücünü üretken kaynakları artırma doğrultusunda seferber ederek, tek başına, kendi olanaklarıyla gerçekleştirmiştir. Türkiye ise, daha son-

[69] *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 9.

raki yıllarda, özellikle 1950'lerden bu yana büyük dış yardım gördüğü halde, potansiyel ulusal gelirin tek yaratıcısı olan emek-gücünü üretken kaynakları artırma doğrultusunda seferber edemediği için, bugün hâlâ geri kalmışlık düzeyindedir. Üstelik, emperyalist kapitalizmin bugüne kadar herhangi bir ülkeyi kalkınmışlık düzeyine yükselttiği görülmüş müdür? Geçen yüzyılın kapitalist devletlerine, bu yüzyılda geri kalmış ülkelerden bir tane olsun katılabilen olmuş mudur? Kalkınma için dış yardımdan medet ummak, dünyanın siyasal ve iktisadî konjonktüründen habersiz olmak demektir. Türk "planları" bu deneyimi bizzat yaşamıştır. İlk "plan" iktisadi gelişmeden sözederken, dış yardımın bu gelişmede payı olması düşüncesinin dünyada yaygınlık kazandığını belirtiyor. "Az gelişmiş ülkelerin" diyor, "bu gelişmeyi yalnızca kendi imkanları ile başarmalarının çok zor olduğu da teslim edilmektedir. Bu sebeple gelişmiş ülkelerin bu ülkelere yardım etmesi artık uluslararası diplomasinin bir ilkesi olmak yolundadır."[70] O zamandan bu yana Türkiye'ye akan dış yardım ve yabancı sermayenin Türkiye'yi kalkındırmak şöyle dursun, gerilemenin başlıca etmenlerinden biri oluşu gerçeği, bu savın kofluğunu bin kez kanıtlamıştır.

Türkiye'nin, özel teşebbüs sermaye birikimi yapamadığı için kalkınamadı şeklindeki ikinci noktaya gelince. Kapitalizmin emperyalist sömürüsü nedeniyle, çağımızda âz gelişmiş hiç bir ülkenin, kapitalist ölçülerle sermaye sayılabilecek oranda sermaye birikimi yapamayacağı, yapsa bile, o sermayenin, emperyalist kapitalizmin pazarını tehdit eden alanlara yani sanayie değil, sanayileşmeye katkısı olmayan alanlara kayacağı gerçeği bir yana, böyle sermaye birikimi dahi Türkiye'yi kalkındırmaya yetmezdi. Çünkü sermaye birikimi klasik kapitalist anlamda anlaşıldığı sürece bu birikimin sağlayabileceği en büyük başarı dahi, cüce ulusal gelirin zavallı boyuyla sınırlı kalmaya mahkûmdu. Türkiye o zaman da enflasyon ve işsizlik ve sanayileşme sorunlarını çözmüş olmayacaktı. Bunun kanıtı, 1960'larla 1970'lerde Türkiye'nin içine girdiği gelişmenin niteliği-

[70] *agy*, 30.

dir. Bu dönemde, "planlar"ın da çabasıyla özel ellerde önemlice sayılabilecek bir sermaye birikmiş, ancak yine üçüncü "plan"ın itiraf ettiği gibi bu sermaye lüks konut yapımına, hizmetler kesimine, tüketim ve montaj sanayiine akmıştır. Üçüncü "plan" dönemi başlarken Türk sanayii içinde tüketim sanayiinin payı yüzde 46,6'ydı.[71]

Görülüyor ki, Türkiye'nin sanayileşmeyişinin nedenleri, sermaye biriktirememek, dış yardım alamamak değil, çok daha başkadır; gelişmenin sınıfsal özünü ve devrimci dinamizmini yakalayamamaktır. Bütün öteki nedenler, bu temel nedenin yanında ikincil önemdedir. Özellikle 1945'lerden sonra devletçiliğin sulandırılması, dışa bağlı "işbirlikçi" kapitalizmin lüks tüketim harcamaları, İkinci Dünya Savaşı yıllarında devleşen Amerikan silah sanayiine tüketim kapısı bulmak üzere kurulan NATO'ya girişimizin sonucu olarak ulusal gelirin büyük kesiminin üretken olmayan savunma giderlerine ayrılması, sanayiin üretim kaynaklarını değil tüketimi kamçılamaya dönük oluşu, batı kapitalist ülkelerinin "bolluk toplumu" efsanesine özenişimiz ve Amerikan Pazarlı bir tüketime yönelişimiz bütün bunların hepsi, temel nedenin yanında ayrıntı türündendir.

"Kalkınma planları"nın, toplumdaki sınıfsal yapıyı değiştirmeyi aklının köşesinden dahi geçiremeyecek olan küçük-burjuva sivil, asker bürokrat aydının, 1923-1960 gelişmesine duyduğu tepkinin sonucu olarak doğmuş olması gerçeği, "planlar"ın demokrasi anlayışına da yansımıştır. Türk "kalkınma planları"na göre yanlış olan, az gelişmiş bir toplumda 1945 yılından bu yana yapay olarak geliştirilmesine ve yerleştirilmesine çalışılan burjuva demokrasisi değil, o demokrasinin iktisadî gereklerine uymamak, yani burjuva demokrasisinin sınıfsal dayanağını oluşturacak burjuvaziyi yetiştirmemiş olmaktır. 27 Mayıs 1960'ta patlayan sivil, asker küçük-burjuva bürokrat tepkinin hedeflerinden birinin, burjuva üretmeyi amaçlayan Demokrat Parti oluşu gerçeği, ilk bakışta bu yargının gerçeklerle çelişkin olduğu sanısını verebilir. Oysa 27 Mayıs, Demokrat Parti iktidarına burjuva yetiştirmediği için değil, tüm çabasını iktisadî dönüşü-

[71] *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 14.

me herhangi bir katkısı olmayan ya da pek az katkısı olan kırsal burjuvaziyi ve dışa bağımlı işbirlikçi burjuvaziyi yetiştirmeye çalıştığı için tepki göstermiştir. Demokrat Partinin çabaları, yerli sanayi burjuvazisini yaratmaya dönük olabilseydi, burjuva demokrasisini pekiştirecek sınıfsal dayanak geliştirilebilseydi, sivil, asker küçük-burjuva bürokratlar 27 Mayıs tepkisini gösterme gereğini duymazlardı. O tepkinin gerisinde, iktisadî ilerlemenin bir türlü sağlanamamış olması kadar, burjuva-demokrasisini salt küçük-burjuvazinin gayretiyle ayakta tutabilme çabası da vardır.

"Kalkınma planları"nın demokrasi anlayışı, bu bakımdan 27 Mayıs hareketinin küçük-burjuva özüyle tutarlıdır. Kendisi de küçük-burjuva bürokrat olan günün Başbakanı İsmet İnönü, birinci "plan"a yazdığı önsözde, "*demokratik düzeni* kesin olarak seçmiş olan Türk milletinin, iktisadî ve sosyal hayatı, keyfî ve plansız davranış tecrübelerine son verip adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenleme arzu ve azmi"nden sözediyordu. İnönü, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının "iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı *demokratik yollarla* gerçekleştirmek" üzere hazırlandığını öne sürüyordu.[72] (İtalikler bizim —*Y. F.*). Birinci "plan" daha ilk cümlesinde "Türkiye *demokrasi düzeni içinde* planlı kalkınma dönemine girmiştir" demeye ayrı bir özen göstermiştir.[73] Gerek ilk "plan", gerek onu izleyen "planlar", "kalkınmanın, *demokratik bir düzen içinde,* karma ekonominin imkânlarından faydalanılarak" gerçekleştirilmesi esasına dayandırılmıştır.[74] (İtalikler bizim —*Y. F.*). İkinci "plan"da demokrasi anlayışı, günün Başbakanı olan, yazarı Süleyman Demirel'in dilinde biraz daha renk kazanmıştır. "Hür ve demokratik sistemin kalkınma için en müsait bir ortamı temsil ettiğine olan inancımız tamdır. *Kalkınma için hürriyetlerden sarfınazar etmek lüzumsuzdur.*"[75] (İtalikler bizim —*Y. F.*).

Bu sözlerde iki nokta hemen dikkati çekiyor: Birincisi, sanki sınıflar dışı birşeymiş gibi, demokrasiden soyut bir

[72] *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Önsöz.
[73] *agy*, Giriş, s. 1.
[74] *agy*, s. 1.
[75] *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Önsöz, s. 1

kavram olarak sözedilmesi, ikincisi sosyalist toplumun, "demokrasi"nin karşısına konmasıdır. Bin kez yazıldı, çizildi; bir kez daha söyleyelim: Soyut bir demokrasi yoktur; demokrasi sınıfsal bir kurumdur. Sınıfların varlığını bilmeyen toplumlarda demokrasi de bilinmiyordu. Demokrasi, sınıflarla birlikte ortaya çıkmıştır; sınıflı toplumda egemen sınıfın, ezdiği sınıflara, tarihsel savaşım içinde tanımak zorunda kaldığı sınırlı hakların tümünün çerçevesini belirler; başka deyişle özgürlüğün değil, sınıfsal diktatörlüğün özgürlükleri sınırlayıcı varlığının işaretidir. Marksizmin kurucuları, proletaryanın sınıfsal iktidarı için *proletarya diktatörlüğü* terimini kullanırken, demokrasi teriminin gerçek içeriğiyle sergilenme biçimi arasındaki bu ikiyüzlülüğe işaret etmiş olmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığı zaman, proletarya diktatörlüğüne dayalı sosyalist toplum, demokrasinin karşıtı değil, burjuva demokrasisi gibi, onun şekillerinden biridir.

Ama küçük-burjuva aydın, demokrasiyi, bu sınıfsal niteliğiyle kavramaya yabancıdır; yanıltmak üzere adına kasıtlı olarak "demokrasi" denen burjuva diktatörlüğünü yüce tutar, proletarya demokrasisini ise, salt adındaki "diktatörlük" sözcüğüne bakarak, alelâde kişisel diktatörlükle bir sayar. Alman Sosyal-Demokrat önderlerinden Karl Kautsky, henüz oportünizme kapılanmadığı 1903 yılında yazdığı anıtsal bir yazıda, küçük-burjuva aydının bu eğilimine çok açıklıkla teşhis koymuştur. Küçük-burjuva aydının proletarya demokrasisine yatkın olmayışının temel nedeni, içinde bulunduğu yaşam ve çalışma koşulları ve proletarya disiplinine yabancılığıdır. Proleterin, ancak disiplinli bir proletarya örgütü içinde kişiliğe kavuşmasına karşılık aydına gücünü veren şey örgüt değil, kişisel bilgisi ve kafa gücüdür; herhangi bir yere ulaşması ancak bu kişisel yetenekleriyle olur; o yüzden de proletarya disiplinini değil, bireyselliğini en özgür biçimde gösterebileceği bir ortamı yeğ tutar. "Disiplin gereğini seçkin kafalar için değil, yalnızca yığınlar için kabul eder. Ve kuşkusuz kendini birinciler arasında sayar."[76] Küçük-burjuva aydına elverişli

[76] Karl Kautsky, "*Franz Mehring*", Neue Zeit, XXII, I, s. 101-103, 1903, n°

ortam, proletaryayı baskı altında tutan, o aydını bir araç gibi kullanan burjuva demokrasisidir.

İşte bu sınıfsal nedenle, Türkiye'nin "kalkınma planları"na sızan demokrasi anlayışının da küçük-burjuva aydın anlayışından daha başka türlü olması, zaten beklenemezdi. Görüldüğü gibi "planlar"ın demokrasi anlayışı, burjuvaziyi egemen sınıf olarak tutmaya dönüktür; işçi sınıfını sömürülen sınıf olarak kalmaya mahkûm etmiştir. Başka deyişle, burjuvazinin işçi sınıfı baskı altında tutmaya ve sömürmeye devam edebilmesine yarayan burjuva devletinin kullandığı araçlara böylece bir de "kalkınma planları" eklenmiştir. "Kalkınma planları"nın bu anlayışı çerçevesinde, biraz yukarda aktardığımız alıntıları şöyle de okuyabiliriz:

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı "iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı *burjuva-demokratik* yollarla gerçekleştirmek üzere" hazırlanmıştır.

"Türkiye *burjuva-demokrasi* düzeni içinde planlı kalkınma dönemine girmiştir."

"Kalkınma, *burjuva-demokratik* düzeni içinde karma ekonominin imkânlarından faydalanılarak gerçekleştirilecektir."

Türkiye Cumhuriyeti, tarihinin hiç bir döneminde, hatta iktisadî girişimlerin devlet eliyle gerçekleştirilmesi gereğinin, kendini bir zorunluk olarak ortaya koyduğu dönemlerde bile, devletçiliği, özel teşebbüsün karşısındaki seçenek olarak görmüş değildir. Devletçiliğe ağırlık verildiği yıllarda yapılan şey, burjuvaziyi mülksüzleştirmek değil, en fazla, özel teşebbüse yasalarla tanınmış bazı ayrıcalıkları kaldırmaktı. Özel teşebbüsün yatırım yapmasına hiç bir engel yoktur. Toplumun sosyo-ekonomik yapısını oluşturan öğeler arasında, devlet kesiminin yanı sıra özel kapitalist de vardı. Başka deyişle mülkiyet ilişkilerinin bu çeşitliliğine uygun olarak ekonomi de karma bir ekonomi görünümündeydi. Durum o günden bugüne değişmediğine, ekonomi aynı görünümünü sürdürdüğüne göre, "kalkınma planı" durup dururken neden, kalkınmanın, karma ekonominin kuralları içinde gerçekleştirileceğinden sözetme gereğini duymuştur?

4'ten aktaran Lenin, *Bir Adım İleri, İki Adım Geri*, Sol Yayınları, Ankara 1969, s. 150-152

Bunun ipuçlarını, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının şu satırlarında bulabiliriz.

"Plan, devlet ve özel teşebbüs kesimlerinin yanyana bulunduğu karma bir ekonominin *bütünü* için hazırlanmıştır. Özel sektörün *geliştirilmesi* için bu sektöre tanınacak imkânlarda, plan hedeflerinin gerçekleşmesi ve toplam tasarrufları ve yatırımları en yüksek kılma amacına göre hareket edilmiştir. *Özel sektörün, iktisadî kalkınmanın bütün şartlarını yalnız başına gerçekleştirmesi mümkün değildir.* İktisadî kalkınmanın gerçekleştirilmesi için yatırımların hızlandırılması, *üretimin yapısında ve metodlarında* bazı temel değişikliklerin meydana getirilmesi gerekir. Faaliyetlerini piyasa şartlarına göre ayarlayan müteşebbisin bunları gerçekleştirmesi *mümkün değildir.* Az gelişmiş ve durgun bir iktisadî düzenden ileri ve dinamik bir bünyeye geçiş için merkezî otoritenin *sistematik ve rasyonel* tedbirler alması gerekmektedir."[77] (İtalikler bizim —*Y. F.*).

Görüldüğü gibi, özel teşebbüsle devlet yani burjuvazinin, diktatörlüğünü yürütme aracı arasında açık bir işbirliğiyle karşıkarşıyayız. Ekonominin *bütünü*'nden sözedilirken kastedilen bu işbirliğidir. Özel sektör *geliştirilecektir.* Bu geliştirme işine ayrılacak olanaklar "yatırımları en yüksek kılma" amacına dönük olacaktır. Tüm planlara egemen olan "yatırımları en yüksek kılma" tapkısı (fetişi), devletin burjuva devleti olduğu ve burjuvaziyi "planlı" olarak semirtmekte kullanılacağı gerçeğini gözlerden saklama amacını güden bir peçedir. Hangi yatırımlar? "Plan" hemen birkaç satır aşağıda, özel sektörün, iktisadî kalkınmanın bütün şartlarını yalnız başına gerçekleştirmesinin mümküm olmadığını belirtiyor. Bunun anlaşılır Türkçeyle anlamı şudur: Türk özel teşebbüsü henüz teknolojinin getirdiği yenilikleri kullanarak geniş-ölçekli üretimde bulunabilecek bir sermaye gücüne erişmemiştir, bu nedenle de derme-çatma gecekondu bir özel teşebbüstür. Geniş-ölçekli üretim için "üretimin yapısında ve metodlarında" bazı temel değişikliklerin yapılması gereklidir. Plan, özel teşebbüsün bunları gerçekleştiremeyeceğini itiraf ettiğine göre, o değişiklikleri sağlamak bur-

[77] *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 59, 60.

juvazinin devletine düşüyor. Özel teşebbüsün yapamadığı, devletin iktisadî girişimleriyle gerçekleştirilecektir. Kapitalist burjuvaziyle onun siyasal egemenliğinin simgesi olan devlet arasındak işbirliğinin temel dayanakları böylece belirlenmiş oluyor: Özel kapitalist, derme-çatma kapitalizmine burjuva devletinden sağlayacağı türlü maddî desteklerle, modern teknolojiyi çok fazla gerektirmeyen üretimi, devlet ise bu boşluğa kapatmak üzere, modern teknolojiyi gerektirecek geniş-ölçekli üretimi yüklenecektir.

"Plan"ın özel teşebbüsü desteklemekten sözettiği yıllarda, Türkiye'de özel teşebbüs genellikle küçük tarım işletmeleri ve küçük çaplı zanaatkâr işletmeleri şeklinde örgütlenmişti. Ulusal gelirin yaklaşık yüzde 40'ını yaratan tarım kesiminde küçük işletmeler halindeki özel teşebbüs çoğunluğu oluşturuyordu. Tarım gelirinin ancak yüzde 1'i devlet çiftliklerinde ve öteki devlet işletmelerinde yaratılıyordu. Ulusal gelirin yüzde 15'ini yaratan sanayide katma değerin yüzde 51'ini özel kesim vermekteydi. Ancak bu özel kesim içinde, 60 bin kadar tahmin edilen küçük işletmelerin üretimi büyük yer tutuyordu. Bu işletmelerden sağlanan gelir, özel kesimin yarattığı toplam gelirin üçte birini aşmaktaydı.[76] Görüldüğü gibi, Türkiye "planlı" döneme girerken kapitalizm emekleme aşamasındaydı. Tarımda ve sanayide işletmeler genellikle küçük çaplı aile işletmeleri türündendi. Sosyalist bir planlamanın hedefi, bu tür dağınık, etkisiz işletmeleri toplulaştırıp geniş-ölçekli üretime kaydırmak olduğu halde idare-i maslahatçı, kapitalist yetiştirmeyi amaçlamış bir "plan"ın hedefi, bu cüce işletmelerin içinden, siyasal (burjuva siyasal) etkinliği ağır basanları semirtmektir. Türk "kalkınma planları"nın yaptığı şey de budur. Bunun adına sanayileşmeyi planlamak değil, sömürüyü planlamak denir. Çünkü, sanayii ciddî olarak geliştirmeyi amaçlayan bir planın yapması gereken şey, tüketime dönük bir özel kapitalizmi desteklemek, statik yatırımcılık anlayışından ötürü zaten sınırlı olan kaynaklarıyla özel kapitalizmi beslemek değil, dinamik bir gelişme anlayışıyla (yani toplumun çalışma yaşındaki tüm nüfusunun üretim gücünü hesaba alıp,

[76] *agy*, s. 75.

o nüfusu en etkin biçimde çalışma olanağına kavuşturarak) üretken kaynakları artırmaktır.

"Planlar" birbirini izledikçe, kapitalist burjuvaziyle devlet arasındaki işbirliği ya da işbölümü giderek daha fütursuz, daha açıktan ifade edilir hale gelmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Plana yazdığı önsözde, günün Başbakanı Ferit Melen "Yeni stratejide" diyordu, "özel kesime çok büyük bir yer verilmiştir. Müteşebbislerimizin her sektörde, yoğun bir yatırım faaliyeti içine girmesini bekliyoruz. ... Artık devlet, yalnız çok büyük sermayeyi gerektiren ya da ülkenin savunması ile ilgili olan ara malı ve yatırım malı gibi sanayi kollarına yönelecek ya da geri kalmış illerimizin sanayileşmesi için gerekli teşebbüslere geçecektir. Bunlar, sosyal kârı çok, nakdî kârı olmayan hatta belki zarar eden teşebbüslerdir."[79]

Karma ekonominin kuralları, böylece daha açıklığa kavuşmuş oluyor; devletin iktisadî kuruluşlarını, maliyet altında ham ve yarı işlenmiş mal satmaya zorlayarak kamu kaynaklarını özel kapitalist kesime aktarma uygulaması, böylece devlet "planı"yla da takdis ediliyor. Yukarıya aldığımız, "Kalkınma, *demokratik düzen içinde* karma ekonominin imkânlarından faydalanılarak gerçekleştirilecektir" sözündeki demokratik düzenin ne tür bir demokratik düzen olduğu ve kimden yana işlediği, şimdi daha iyi anlaşılıyor değil mi? Ne var ki, kendisine, kişisel yeteneklerini serbestçe kullanma olanağını sağladığı için, burjuva-demokrasisini, disiplinli proletarya-demokrasisine yeğ tutan küçük-burjuva aydın, burjuva demokrasisinin, yapacağı "kalkınma planları"nın, aslında başkaları için altın yumurtlayan bir tavuk olduğu gerçeğini, salt kendi kişisel bencilliği ağır bastığı için kavrayamamıştır, ya da görmezlikten gelmeyi yeğ tutmuştur.

"Kalkınma planları"nın, burjuvazi için altın yumurtlayan bir tavuk oluşu gerçeğini emekçi yığınların gözünden saklayabilmek için, "plan" belgelerinde zaman zaman katışıksız sosyalist ilkelerden dahi dem vurulduğuna tanık oluyoruz. Örneğin, "Yüksek bir kalkınma hızına ulaşarak geliri artırmak, başlıbaşına bir amaç değildir." diyor Birinci

[79] *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Önsöz,* s. VI.

Beş Yıllık Kalkınma Planı. *"Asıl hedef toplumun refahını ve insan mutluluğunu artırmaktır. Artan kaynakların bu yolda kullanılması gereklidir."*[80] (İtalikler bizim —*Y. F.*). Bu, sosyalizmin temel yasasıdır. Kapitalist ekonomide kural, azamî kâr elde etmek olduğu halde, sosyalist ekonomide kural, artan kaynakları, belli ölçüler çerçevesinde emekçi yığınların mutluluğunu sağlamak için kullanmaktır. Kapitalist ekonomide, ürünlerin kişisel mülk edinilmesi ve artan kaynaklara özel kapitalist tarafından elkonması nedeniyle, tüketimin üretim artışına ayak uyduramayışı, dönemsel iktisadî bunalımların başlıca nedenlerinden biridir. Buna karşılık sosyalist ekonomilerde kural, üretimle tüketimin birliğidir; bu ikisi elele yürüdüğü ve toplum ürettiği tüm zenginliği, tüketimle üretken kaynakları yenileme zorunluğu çerçevesinde dengeli biçimde bölüştürdüğü için bunalımdan uzak, dolayısiyle işsizlik nedir bilmeyen kararlı bir yolda geliştirmeye ve her üretim döneminin sonunda insan mutluluğunu aşamalı olarak artırmaya devam eder.

Ne var ki, Türk "kalkınma planları" sosyalizmden ödünç alınan bu kuralı da tanınmaz hale sokmuştur. Gerek Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planına, gerek Plan Hedefleri ve Stratejisi'ne göre, artan kaynakların toplumun mutluluğunu sağlamasının yolu, "kalkınmanın yüküne katılmada ve kalkınmanın ürünlerinden faydalanmada sosyal adalete uygun bir gelir dağılışı"m gerçekleştirmektir. Görüldüğü gibi "plan" sosyalist bir kuralı, kapitalist toplumlara özgü "sosyal adalet" kavramıyla sulandırmaktadır. Bir zamanların pek geçerli şakalarından biri olan "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" gibi bir şey bu. Artan kaynaklar insan mutluluğunun sağlanmasında kullanılacaktır, ama sosyal adalet dairesinde... Sınıflara bölünmüş bir toplumda, sosyal adaletin kendisi, adaletsizliğin itirafı ve sürdürülmesi demek değil midir? Üçüncü Beş Yıllık Plana göre, "planlı" 10 yıllık dönemde, özel tüketim artışı yılda ortalama yüzde 3 olmuştur.[81] Başka deyişle ücretler ortalama olarak yılda yüzde 3 oranında artmıştır. Aynı "plan", aynı dönemde kapitalist kârlarınm yüzde kaç arttığını da aynı açıklıkla verebiliyor

[80] *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 2-3.
[81] *Uçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 24.

mu? Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, sosyal adaletsizliğe sebep olan iki nedenden birinin enflasyon, ikincisininse dolaysız vergiler olduğunu öne sürüyor.[82] Oysa sosyal adaletsizliğe sebep olan, kapitalizmin kendisinden başka bir şey değildir; adaletsizliğin kaynağı işçinin yarattığı artı-değeri kapitalistin mülk edinmesindedir. Bu açıdan bakıldığı zaman, sosyal adalet, kapitalist burjuvazinin emekçi yığınlara verdiği uyku hapıdır; sosyalizmin temel yasasıyla sarılıp sarmalanması, bu gerçeyi örtmeye yetmez.

Bir başka nokta da "kalkınmanın demokrasi düzeni içinde gerçekleştirileceği"ni belirtmeye özen gösteren Türk "kalkınma planları"nın kendisinin ne kadar demokrat olduğudur. Sosyalist planın demokratik merkeziyetçiliğe dayanmasına karşılık, Türk "kalkınma planları", gerek hazırlık, gerek uygulama döneminde, bürokratik merkeziyetçiliğe dayanmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, sosyalist plan aşağıdan yukarıya, en ufak üretim birimlerinden tepeye doğru yürüyen bir oluşma süreci izler; merkez otoritenin, üretimin çeşitli kesimlerinden gelen eğilimleri bir bütün için de birleştirmesi ve temel doğrultuları saptamasıyla kesinleşir; uygulanışında da alt kademe üretim birimleri geniş bir özerklik ve bağımsızlığa sahiptir. Buna karşılık Türkiye'deki "kalkınma planları"nı, burjuvazinin emrindeki bir küçük-burjuva aydınlar topluluğu hazırlar, burjuvazinin siyasal temsilcisi olan yasama kurulları onaylar, burjuvazinin siyasal iktidarının simgesi olan "yatırımcı daireler" uygular. Bütün bu aşamalar, emekçi yığınların denetiminden kesinlikle uzaktır. Eğer "planlar" burjuvazi için altın yumurtlayan tavuk olacaksa, bu zorunludur. Emekçi yığınların denetimi altında bulunsaydı, "planlar" bu nitelikte olabilir miydi?

BÖLÜM II
SOSYALİST PLANLAMANIN TEMEL ÖĞELERİ

Bundan önceki bölümde, ileri kapitalist ekonomiden sosyalist ekonomiye geçen bir toplumda, planlı, dengeli bir

[82] *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s 51-52.

iktisadî gelişmenin koşullarının neler olduğunu anlattık, sosyalizme geçen tarımsal bir köylü ülkesinde bu koşullara neyin eklendiğini ise Sovyet deneyimini gözönünde tutarak göstermeye çalıştık. Birinci tür ülkeler, esasen yüksek bir sanayileşme düzeyine ulaştıkları için, sosyalist mülkiyet ve üretim ilişkilerine geçtikleri, burjuvazinin siyasal ve ekonomik iktidarına son verdikleri zaman, planlı, dengeli bir iktisadî büyüme içine girebilmeleri çok daha kısa bir süre içinde gerçekleştirilebileceği halde, sosyalizme geçen tarımsal köylü ülkelerinde, planlı, dengeli bir iktisadî büyümeyi yürürlüğe sokabilmek, çok daha uzun bir zamanı gerektirmektedir. Çünkü planlı, dengeli iktisadî büyümenin anası olan sosyalizmin temel yasasının, yani üretimin insan gereksinmelerini karşılamaya dönük olmasını öngören temel yasanın tam işlerlik kazanması, üretken kaynakların ivedi olarak artırılmasını, başka deyişle sanayileşmeyi de öngörmektedir.

Demek ki, sosyalist toplum düzenini benimseyen bir ülke ilkin sanayileşme süreci içine girecektir. Peki ama, burjuva iktisatçıların deyişiyle yatırıma ayırabileceği kaynakları, az gelişmiş ekonomik yapıdan ötürü çok sınırlı olan bir köylü ülkesi bunu nasıl başaracaktır? Sosyalizme geçiş döneminde var olan üretim düzeyini, değiştirilmesi olanaksız bir Tanrı buyruğu saymayarak başaracaktır. Üretim düzeyini değiştirmenin başlıca koşulu, her şeyden önce, emek-gücünün dağılımını, olabilen en kısa süre içinde, ağır sanayii öne alarak değiştirmek, üretken kaynakları artırmaya dönük emek-gücünü ivedilikle çoğaltmaktır. Sosyalist düzene geçen toplumun bu yoldaki çabalarına rehberlik eden temel kural şudur:

Ulusal Gelir = Maddî Üretimdeki
İşçi Sayısı X Canlı Emeğin Üretkenliği

Bu temel kural iki öğeyi işaret ediyor: Birincisi, ulusal geliri artırabilmek için maddî üretimdeki işçi sayısını artırma gereğini, ikincisi canlı emeğin üretkenliğini artırma zorunluğunu. Ulusal geliri yaratan üretken kaynaklarını yenilemeye ve çoğaltmaya ayrılabilecek olanakları artırmak için

yapılması gereken ilk iş, şu halde, maddî üretimdeki işçi sayısım artırmak ve bunu ağır sanayii öne alarak yapmaktır. Bununla bağlantılı olarak yapılması gereken şey canlı emeğin üretkenliğini artırabilmek üzere bir yandan işçi başına düşen üretim aracı miktarım çoğaltmak, ikincisi işçinin yeteneklerini geliştirmek üzere teknik öğretime öncelik tanımaktır. Her iki koşul, emek-gücünün tüm ülke çapında planlanmasını gerektirir.

Söylediklerimizi örneklemek üzere Türkiye'yi ele alalım. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının 76'ncı sahifesinde daha önce kısaca değindiğimiz şu tabloya yer veriliyor:

İSTİHDAMDA GELİŞMELER

(Bin Kişi)

Yıllar	15-64 Yaş Nüfusu	İstihdam	İstihdam Dışındaki 15-64 Yaş Nüfusu
1962	15.970	12.520	3.450
1967	17.920	13.270	4.650
1972	20.350	14.110	6.240

Görüldüğü gibi, "plan"ın başlangıç yılı olan 1962'de çalıştırılamayanların sayısı 3 milyon 450 bin kişiyken ve "plan" işsizliğe kısa erimde çare bulma vaadiyle yola çıkmışken, 10 yılın sonunda gördüğümüz, bunun tam tersidir. İstihdam dışında kalanların sayısı 10 yılda bir kata yakın artmış, 6 milyon 240 bine ulaşmıştır. 1975 istatistiklerine göre 15-64 yaş nüfusu 20 milyon 750 bindir. Bugün ise bu rakamın 21 milyonu bulduğu tahmin edilir. Günümüzde istihdam dışında kalanlarm sayısı 7,5 milyonu bulmaktadır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, dolambaçlı ve özür dileyici bir dille "İstihdama kaynak olan 15-64 yaş grubunun" diyor, "yaratılan istihdam olanaklarından daha hızlı artması, bu gruptan istihdam dışı kalanların sayıca büyümesine yolaçmaktadır."[83] Görüldüğü gibi "plan" çalışma çağındaki insanları çalışma olanaklarına kavuşturamayışının günâhını, kendi sırtından kaldırıp, nüfusun artışına atıyor. Oysa önemli olan nüfusun mu hızlı arttığı, istihdamın mı yavaş geliştiği değil, sebep ne olursa olsun ulusal gelir üretimine katkıda bulunabilecek milyonlarca kişinin üretim dışında kalmış olmasıdır.

[83] *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 78.

Diyelim ki çalışma çağındakilere iş bulunamamasının günahı nüfusun hızlı artışındadır. Peki çalışan nüfusun, hızlı bir sanayileşme için sanayide yığılması gerektiği halde tarımda ve hizmetler kesiminde toplaşmasına yol açan plansızlığın günahı kimdedir? Bu plansızlığın günahı "plan"ın kendisindedir. Aşağıdaki tabloya bakalım:

İSTİHDAMIN SEKTÖRLER ARASI DAĞILIMI[64]

(Yüzde Olarak)

Sektörler	1962	1967	1972
Tarım	77,1	71,3	65,0
Sanayi	8,3	9,2	11,3
Hizmetler	13,9	16,8	22,7
Bilinmeyen	0,7	2,7	1,0
	100,0	*100,0*	*100,0*

Bu tablo bir yandan, tüm üretim araçlarının mülkiyetini topluma mal etmemiş bir ekonominin insangücü kaynağını planlamayı ne kadar başarabileceğini, bir yandan da sanayileşme sürecinde hiç de azımsanamayacak bir zaman parçası olan 10 yılın nasıl yitirildiğini gösteriyor. Sanayide (ki çoğu üretken kaynakları artırmaya dönük olmayan gecekondu tüketim sanayiidir) çalışan işçi sayısı 10 yılda ancak yüzde 3 oranında bir artış sağlayabilirken, hizmetler kesiminde, yani üretken olmayan alanlarda çalışanların sayısı aynı sürede bir katına yakın artış göstermiştir. Tarım alanlarından kopup gelenlerin tamama yakını, toprak beyinin hizmetkârı olmaktan çıkıp kentlinin hizmetkârı haline dönüşmüştür.

"Özgürlük içinde kalkınma" kavramı, herhalde kalkınamama özgürlüğünü de içeriyor. Sosyalist toplumların, genel insangücü planlamasını özgürlüğün karşıtı gibi gören ve gösteren burjuva kafası, herhalde bu kalkınamama özgürlüğünden büyük gurur duyuyordur.

Sovyetler Birliği, planlı gelişme dönemine girdiği zaman, var olan ulusal gelirinin yatırıma yani üretken kaynakların artırılmasına ayrılabilecek kısmıyla sağlanacak istihdam olanakları, çalışma yaşındaki nüfusun tümünü çalıştırmaya yetmeyecek ölçüde sınırlıydı. Ne var ki "çalışma-

[64] *agy*, s. 78.

yan yemeyecek" ilkesinden yola çıkan ve çalışabilecek her insana iş bulmayı, anayasasıyla devletin temel ödevi haline getiren Sovyet Cumhuriyeti, genel bir emek-gücü planlamasıyla, birinci beş yıllık planın dört buçuk yılı içinde yalnızca herkese iş bulmakla kalmamış, daha önce belirttiğimiz gibi, kırsal alandaki nüfus fazlasını da eritmiştir. O ilk yıllarda, Sovyetler Birliği'nde işçiler fabrikaları elleriyle kurmuşlardır. Çünkü Sovyet ekonomisi, var olan ulusal gelire ve o gelirin yatırıma ayrılabilecek payına tanrı buyruğu gözüyle bakmamış, çalışma çağındaki nüfusun maddî üretimde çalışabilecek kesiminin yaratacağı potansiyel ulusal geliri dikkate almıştır.

Sözün burasında akla şu soru geliyor: İnsangücünü ülke çapında planlayabilmek için sosyalist toplum düzenine geçmek gerekli midir? Evet gereklidir yanıtını vermek gerekiyor bu soruya. Ekonomik yapının, biraz sonra değineceğimiz pay oranlarının dengeli olarak saptanabilmesi için olduğu kadar, emek-gücünün kesimler arasında dengeli biçimde dağılmasını sağlamak, ancak mülkiyet ve üretim ilişkilerinde sosyalist düzeni benimsemekle mümkün olabilir. Sosyo-ekonomik yapıda çeşitli mülkiyet ve üretim ilişkilerinin egemen olmaya devam etmesi, böyle bir genel planlamayı olanaksızlaştıran başlıca engeldir. Bir toplumda bir yanda küçük köylü tarımı, bir yanda sınırlı işçi çalıştıran küçük-ölçekli esnaf işletmeleri, bir yanda kapitalist işyerleri bulunduğu sürece, bu işyerlerinde çoğunca kısır bir üretkenlik düzeyinde bulunan ve daha başka alanlarda çalıştırılarak üretken kaynakları artırmaya dönük çabaları hızlandırabilecek bulunan emek-gücünü oradan alarak, genel bir emek planının çerçevesine yerleştirmek olanaksızdır. Onlardan vazgeçerek yalnızca devlet işletmelerindeki emek-gücünü, bu yönden planlamaya çalışmak, işin gereğini, yerine yarım olarak getirmek demek olur. Böyle bir çaba, verimsiz ya da az verimli alanlardaki emek-gücünü genel emek planının dışında bırakacağı için amaç tam olarak elde edilmiş olmaz. Şu halde genel bir emek planlaması için, ekonominin tüm kesimlerinde sosyalizmin devlet ve kolektif mülkiyet ve üretim ilişkilerini kurmak zorunludur.

Planlı iktisadî gelişmenin ana gerekleri dinamik büyü-

me, dengeli büyümedir. Sosyalizmin dinamik büyüme kuralını, okurları pek de ilgilendirmeyecek olan teknik ayrıntılara girmeksizin böylece özetledikten sonra, şimdi planlı ekonominin dengeli büyüme kuralı üzerinde, yine teknik ayrıntılara girmeksizin durabiliriz.

Kapitalizmin kuralı, daha önce değindiğimiz gibi, anarşik büyümedir. Her ne kadar çok uluslu şirketler dünya kapitalizminin üretim olanaklarını belli ellerde toplamışsa da bunun anarşik üretimi önlemeye yetmediğini kapitalizmin emperyalist çağında, dönemsel iktisadî bunlımların önünün alınamamamış olması açıkça kanıtlamaktadır. Kapitalizmde, anarşik üretimin dengesiz sonuçlarını dengeye getiren ve bunu cezalandırma yoluyla yapan şey, piyasa mekanizması olmaya devam ediyor.

Sosyalist ekonomilerde ise dengeyi sağlayan şey planın kendisidir. Planın, gerçekten sosyalist bir plan olabilmesi için ekonomideki pay oranlarını, bilinçli olarak koruması zorunludur. Aksi takdirde yapılan şey plan olmaz ve ekonomi kapitalizmde görüldüğü gibi anarşik üretime düşebilir. Sosyalist ekonomide, ekonominin çeşitli kesimleri arasındaki pay oranlarını düzenleyen şey, sosyalist ekonomilerde yürürlük kazanan ekonomik yasalardır. Planlamayla sosyalist toplumun ekonomik yasaları arasında, kesin bir ayrım yapılması gerekir. Ekonomi planları, bir toplumun gelişme doğrultularını belirleyen siyasal belgeler olduğu halde, ekonomik yasalar, insan iradesinin dışında işleyen kurallardır. Toplumun gelişme doğrultuları, planlarda, ekonomik yasalarla uyuşumlu olarak saptandığı sürece planlar başarılı olur, bu uyuşumdan sapıldığı zaman ekonomide dengesizlikler, aksaklıklar belirir. Demek ki kural, ekonomik yasalarla tutarlılığı sağlamaktır. Ama kuralın bu oluşu, ekonomik doğrultuyu belirleyen siyasetin ikincil nitelikte olduğunu göstermez. Politika, insanın ekonomik faaliyetlerinin, arzulanan sonuçları sağlamak üzere yönlendirilmesi anlamında, hatta bir bakıma ekonomiye ağır basar. "Politika ekonomiye öncelik almalıdır." der Lenin, "Bunun tersini öne sürmek marksizmin abece'sini unutmaktır. ... Soruna doğru bir siyasal yaklaşımda bulunmaksızın, belli bir sınıf üstte kalamayacak *ve sonuç olarak, kendi üretim sorunlarını* da

çözemeyecektir."[85] Özellikle kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde, sorunlara doğru bir siyasal yaklaşımda bulunmak, hele hele sınıflararası denge gözönünde tutulursa, zaman zaman ekonomik yasaların gereğinden sapmayı gerektirebilir. Ama öyle durumlarda dahi, sorunlara siyasal yaklaşım, en kısa süre içinde ekonomik yasaların gereğiyle uyuşumlu yolda yürümeye elverecek biçimde olmalıdır.

İstisna olmakla beraber kaçınılmaz olan bu durumlar dışında, ekonomik faaliyetleri arzulanan sonucu elde etmeye yöneltecek siyasal kararların bütünü demek olan ekonomi planları, ekonomik yasalarla uyuşumlu olmak zorundadır. Sosyalizmde işlerlik kazanan yasalar, sosyalizmin temel yasası; planlı, dengeli gelişme yasası; ürün bölüşümünün yapılan işe uygun düşmesi yasası, vb.'dir. Bunların yanı sıra, kapitalizmin değer yasası da sosyalizm döneminde geçerlikte kalır. Bu yasalar, hem insan iradesinin dışında, hem birbirlerini karşılıklı etkileyerek işlemeye koyulurlar. Bu yasalardan herhangi birine uygun düşmeyen bir siyasal karar, sonunda tümünün toplumun gelişme doğrultusunu olumsuz yönde etkileyecek sonuçlar ortaya koymasına ve dolayısiyle ekonomide bozukluklara yol açabilir.

Bir örnekle anlatmaya çalışalım: Diyelim ki yapılan işe uygun ücret ödeme yasasını savsakladık ve toplumun belli bazı kesimlerine giden bölüşüm payını, yaptığı işe göre ücret alan kesimler aleyhine artırarak değiştirdik. Böyle bir siyasal karar, değişik toplum kesimlerinin tüketim eğilimleri birbirinden farklı olduğu için, derhal dengeli üretim yasasının işleyişinde aksaklıklara yol açacak, belli bazı ürünlerde ya darlığa, ya kullanılmayan bir fazlalığın ortaya çıkmasına ve dolayısiyle insanın gereksinmelerini karşılamak üzere rantabl olarak kullanılması gereken kaynakların israfına, bundan ötürü de hızlı bir iktisadî gelişmenin kösteklenmesine neden olacaktır.

Görüldüğü gibi sosyalizmin yasaları birlikte ve birbirlerini etkileyerek işlemektedirler; bu yasaların ilerletici doğrultuda sonuçlar vermesi, onların düzenli işlerliğinin aracı olan planların, toplum sorunlarına ve bu yasalara doğruca

[85] Lenin, *Collected Works*, cilt 32, s. 83, 84.

yaklaşımda bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu doğru yaklaşımın başlıca ölçüsü, ekonominin üretim, dağıtım ve bölüşüm (tüketim) kesimlerinde ve bunlar arasında doğru pay oranlarını korumaktır. Bu pay oranları hiç bir zaman kesin değildir; ekonomi geliştikçe bu alanlar arasında ve her kesimin kendi içinde pay oranları değişebilir. Bundan ötürü de her yeni planın, soruna yeni bir yaklaşımda bulunması gerekir. Ancak üretim güçlerinin belli bir gelişme aşamasında bu pay oranları nesnel kesinlikler olarak belirir. Bu nesnel kesinliklere itibar edilmesi, planların başarısı ve hızlı gelişme açısından zorunludur. Pay oranlarına gereken dikkati göstermemek, planların gerçekçilikten uzaklaşması, dolayısiyle ekonomik gelişmeyi kösteklemesi, bazı üretim kesimlerinde gelişim uyuşumsuzluğu yaratması sonucunu doğurabilir.

Sosyalist ekonominin dengeli bir gelişme yolunda yürüyebilmesi için bilinçli olarak sürdürülecek belli-başlı pay oranları şunlardır:

Üretimde: Tüketim eşyası üreten kesimle üretim aracı yapan kesim arasındaki pay oranı.

Dağıtımda: Tüketime, üretken olan ve olmayan kaynaklara gidecek ulusal gelir pay oranları.

Tüketimde: Üretken alanda yapılan işle üretken olmayan alanda yapılacak işe ve çeşitli nedenlerle çalışma dışında kalan kesime ayrılacak pay oranları.

Demek ki, sosyalist ekonomide dikkatle saptanması gereken pay oranları, ekonominin genel yapısı içinde şunlardır: Üretimle tüketim; üretim aracı yapan sanayi ile tüketim eşyası yapan sanayi; arz ve talep; biriktirimle tüketim; sanayi ile tarım; üretimle ulaştırma; üretim araçlarıyla emek-gücü; ve belli-başlı ekonomik bölgeler arasındaki pay oranları.

Ekonominin yapısında bu pay oranlarını belirleyen şey ekonomik yasalar, sosyalizasyon, teknik gelişme, ve işbölümü düzeyidir. Teknolojideki her ilerleme, işbölümündeki her gelişme sosyalizasyondaki her aşama ekonomideki genel pay oranlarını şu ya da bu ölçüde etkiler; bu ilerleme ve gelişmeleri dikkate alarak, pay oranlarının değiştirilmesi zorunludur.

Planların temel hedefi, bu açıklamalar çerçevesinde, sosyal ürün olan ulusal geliri ve emek-gücünü, ekonominin çeşitli kesimleri arasında, sözkonusu oranları dikkate alarak, dengeli biçimde dağıtmaktır. Bu dağıtımın amacı:

1. Sosyal üretimin ve ekonominin bütün kesimlerinin, bunalımdan uzak biçimde dengeli gelişimini sağlamak;

2. Birikimle tüketim arasında denge kurmak ve bunu yaparken hızlı bir sanayileşmeyi sürdürebilmek için üretken kaynakları daha hızla artırmaya öncelik tanımak;

3. Üretken kaynakların materyel öğelerini (makineler) artırırken aynı zamanda emek-gücünü yetkinleştirecek teknik öğretimi önde tutmak;

4. Sanayiin kesintisiz ve düzenli işleyebilmesini sağlamak üzere, özellikle tarım ürünlerini ham madde olarak kullanan sanayi kollarının gelişmesini kösteklememek üzere tarımla-sanayi arasında denge kurmak;

5. Emekçi yığınların artan gelir düzeyine uygun düşecek bir tüketim sanayiinin, öteki dengeleri bozmamak koşuluyla gelişmesine yol vermek;

6. Belli-başlı bölgelerin gelişiminde dengeyi tutabilmek için, üretken kaynakların maddî öğeleriyle insan öğelerini, bölgeler arasında dengeli olarak dağıtmak;

7. İklimin ve doğal koşulların ekonomide yaratabileceği olumsuz etkileri ortadan kaldırmak üzere, dengeli stoklar kurmaktır.

Bütün bunların, her ekonominin temel hedefi olduğu, planlı ekonomilere özgü sayılmaması gerektiği öne sürülebilir. Doğrudur. Her ekonominin hedefi bunlar olmak gerekir. Ama sorun hedefin ne olduğu değil, bu hedeflerin, bunalımdan uzak ve dengeli biçimde hangi ekonomide sağlanabildiğidir. O ekonomi planlı ekonomidir. Kapitalizm, anarşik üretim nedeniyle zaman zaman ürünlerin sermayeye dönüşerek yeniden üretime geçmesini önleyerek üretim güçlerinin gelişmesini köstеklediği halde, sosyalizm, anarşik üretimin başlıca kaynağı olan ürünleri kişisel mülk edinme düzenine burjuvaziyi mülksüzleştirerek son verdiği için, sosyal ürünün kesintisiz bir şekilde üretken kaynakları artırmaya dönüşmesini, yukarda belirttiğimiz hedeflerden şaşmamak suretiyle sağlayabilen tek sistemdir.

BÖLÜM III
S O N U Ç

Toplumdaki sınıfları "tarihsel olarak belirlenmiş sosyal üretim sisteminde işgal ettikleri yerle, üretim araçlarına karşı (birçok halde yasalarda tanımlanan ve belirlenen) ilişkiyle, sosyal emeğin örgütlenmesindeki rolleriyle ve bunun sonucu olarak sosyal zenginlikteki paylarının boyutlarıyla ve o zenginliği elegeçirme biçimleriyle birbirinden ayrılan geniş insan grupları" diye tanımlayan Lenin, "açıktır ki" der, "sınıfları tam olarak ortadan kaldırmak için, sömürücüleri, toprak sahiplerini ve kapitalistleri devirmek yeterli değildir, onların mülkiyet hakkını iptal etmek yeterli değildir; ayrıca üretim araçları üzerindeki *her türlü* özel mülkiyeti de iptal etmek gereklidir, kol ve kafa işçileri arasındaki farklılığı olduğu kadar, kentle kırsal alan arasındaki farklılığı kaldırmak gereklidir. Bu çok uzun bir zamanı gerektirir. Bunu başarmak için üretici güçleri geliştirmekte çok büyük bir adım atılması gereklidir; küçük-ölçekli üretimin birçok kalıntısının (çoğunca pasif olan, fakat inatçı ve üstesinden gelinmesi özellikle güç) direncinin yenilmesi gereklidir; bu kalıntılarla ilintili olan alışkanlık ve tutuculuğun müthiş gücünün üstesinden gelinmesi gereklidir."[86]

Lenin'in, sosyalist toplumun temel doğrultularını gösteren bu sözleri, siyasal devrim ardından bu yolda güvenli adımlarla yürümenin başlıca aracı olan planın temel ödevlerini de belirliyor. Devrimin siyasal olarak ortadan kaldırdığı sınıfları, iktisaden ortadan kaldırabilecek olan şey, plandır. Bir planın başarısı, toplumsal bütün kötülüklerin kaynağı olan sınıfsal yapıyı ne ölçüde ortadan kaldırabildiğine bağlıdır. Sosyalist devrim burjuvazinin ve toprak sahiplerinin siyasal iktidarına son verdiği ve onları mülksüzleştirdiği zaman sınıflar hemen ortadan kalkmaz. Onların yanı sıra, daha önce beyin gücünü ve kişisel yeteneklerini kapitalist burjuvaziye kiralayarak yaşamaya alışmış sınıfsal bir birim olan küçük-burjuva aydın vardır. Kendini, yeni topluma uydurması en zor olan sınıflardan biri de budur. Ve

[86] Lenin, *Collected Works*, cilt 29, s. 421.

ensonu, yaşam bakımından proletaryaya daha yakın olmakla birlikte, eğilim bakımından burjuvaziye yatkınlık gösteren, özel mülk edinme içgüdüsü kolay kolay yokedilemeyecek bir köylü sınıfı vardır. Bütün bu sınıf ve tabakaların sosyal emeğin örgütlenmesindeki payları değişik olduğu için, sosyalist topluma geçildiği zaman da bu sınıflar daha bir süre var olmaya devam ederler. Başka deyişle kafa ve kol emeği arasındaki fark, kentle kırsal alan arasındaki fark devam etmektedir. Toplumun yarattığı zenginliğin kâr ve ücret olarak bölüşülmesi şeklindeki en büyük sınıfsal kötülüğe gerçi siyasal devrimle ve mülksüzleştirme işlemleriyle son verilmiştir ama, kafayla kol, kentle kır arasında, emek niteliği açısından var olmaya devam eden farklılık, yine de sosyal zenginliğin bölüşülmesinde farklılıkların daha az çelişkin bir düzeyde de olsa sürmeye devam etmesini başlıca nedenidir. Sosyalist toplumda emek niteliği arasındaki fark, bölüşümün de farklı olmasını elbette gerektirir ama, bunun emek niteliğindeki farklılığa dayanması başkadır, sınıfların varlığı gerçeğine dayanması başkadır.

Plan, amacı yalnızca sosyal ürünü artırmak gibi iktisadî bir amaç güden bir belge değil, aynı zamanda toplumdaki sınıf ayrılıklarını tümden ortadan kaldıracak olan yeni toplumsal yapıyı yepyeni bir ekonomik temelde kurmaya dönük sosyal bir araçtır. Sınıfsız toplumu kurma sürecinde siyasal devrimin açtığı yolu, planlar devam ettirir. Sosyalist siyasal devrimle, planlı gelişme, sınıfların varlığına son verme açısından birbirini tamamlayan bir bütündür. Birincisi olmadan ikincisi işlerlik kazanamaz, ikincisi başarı sağlamadıkça birincisi amacına ulaşmış olamaz.

KAYA GÜVENÇ

DEMOKRASİ YOLUNDAKİ İRAN

Emperyalizmin uzun yıllar dünyaya binbir gece masalları dekoru içinde tanıtmaya çalıştığı İran'da, gizli servislere, işkencelere, siyasî cinayetlere dayanan Şah iktidarı 1953 yılından 25 yıl sonra yeniden sallanıyor. Kitle grevlerine, kitle gösterilerine ulaşan demokrasi mücadelesi, emperyalizmin açık desteğine, artık günlük olay haline gelen kitle katliamlarına karşın yoğunluğunu koruyor.

Mücadelenin doğrudan Şah iktidarını hedef alması ve petrol ihracatını aksatan kitle grevlerini yoğunlaştırması, emperyalist dünyada alarm zilleri çaldırmaktadır. Tek başına petrol ihracatının azalması bile bu telaşı açıklayabilir. İhracatın büyük ölçüde düşmesi batılı ülkelerin petrol stoklarını eritmektedir. İran dünyanın 4. büyük petrol üreticisi ve Suudi Arabistan'dan sonra 2. büyük petrol ihracatçısıdır. 1975 yılında dünya petrol ihracatının %9,05'i İran tarafın-

dan yapılmıştır.[1] Aynı yıl İran, Dokuzlar Avrupasının petrol ithalâtının %13,20'sini, ABD petrol ithalâtının %14,24'ünü, Kanada petrol ithalâtının %10,13'ünü sağlamıştır. İran'ın petrol üretimindeki, dolayısıyla petrol ihracatındaki düşüşü kısa sürede karşılayabilecek başka bir kaynağın bulunmadığı söylenmekte,[2] bu da İran petrolünü ithal eden ülkeleri daha çok telaşa düşürmektedir. ABD Enerji Sekreteri James Schlesinger İran petrol üretiminin azalmasının dünya çapında bir kaos yaratabileceğini söylemiştir.[3]

İran'ın emperyalizm açısından bir başka önemi, bu ülkenin Orta-Doğuda, Sovyetler Birliği'nin güney sınırında bulunması ve Basra Körfezine egemen olmasıdır. Stratejik açıdan çok önemli olan bu konum, İran'ı özellikle son yüzyılda emperyalist ülkelerin Orta-Doğu'daki gözbebeği haline getirmiştir. 1978 yılı değerlendirmelerine göre, Orta-Doğu ülkeleri sosyalist ülkeler de dahil olmak üzere tüm dünya petrol rezervlerinin %56'sına sahiptir ve petrol üretiminin 1977'de %22,8'ini ve dünya ham petrol ihracatının 1975 yılında %68,1'ini karşılamıştır. Batı ülkeleri her geçen gün Orta-Doğu petrolüne biraz daha bağımlı hale gelmektedir. IPE bu konuda şunları belirtmektedir: "... 1960'ların sonundan beri, Orta-Doğu'daki üretim alanları dünya petrol talebi artışının önemli bir bölümünü karşılamıştır; bunun temel nedeni, ABD ve diğer alanlarda üretimin zirvesine erişilmiş olmasıdır. 1970-1974 arasında Orta Doğu, dünya enerji gereksinmesi artışının ⅔'ünü karşılamıştır. 1974 yılında bu alan, komünist olmayan dünyanın toplam enerji talebinin %24'ünü karşılamıştır; bu oran 1960'ta %12'dir."[4]

Orta-Doğu'daki petrol üretici ülkelerin hemen hemen tümü Basra körfezi etrafmda yer almaktadır. Ayrıca 1976 yılında dünya denizden petrol taşımasının yaklaşık %60'ı Basra körfezinden hareket etmiştir.

Emperyalizmin İran'ı körfez jandarması haline getirmek için harcadığı çabaların nedeni ortadadır. İran'da bu

[1] International Petroleum Encyclopedia (IPE), 1976 ve IPE 1978. [Yazıda petrol konusundaki veriler, başka kaynak gösterilmeyen yerlerde bu kaynaklardan derlenmiştir].

[2] The Economist, 11-17 November, 1978, s. 87.

[3] Le Nouvel Observateur, 13-19 Novembre, 1978, s. 45.

[4] IPE, 1976, s. 5.

jandarmalık rolünü tehlikeye düşürecek gelişmelerin emperyalizmi ne denli tedirgin edebileceği de açığa çıkmaktadır. İran'daki olaylar üzerine, Pentagon'un görüşlerini yansıttığı belirtilen James Reston "sanayileşmiş milletlerin güvenli Orta Doğu'da ortaya sürülmüştür. Bu milletler endüstriyel ve askeri güçlerinin kaynaklarından koparılmalarına izin vermeyeceklerdir" demiştir.[5]

Emperyalist dünya açısmdan İran bir başka nedenle de önem taşımaktadır. Bu önem özellikle petrol fiyatları artışından sonra ortaya çıkmıştır. İran petrolden elde ettiği gelirlerin önemli bir bölümünü silah satın almaya ve büyük yatırımlara harcamıştır. 1977 yılında dünya tekellerinin İran'a yaptıkları yatırım harcaması 7 milyar dolara ulaşmıştır.[6] Bu ülkenin 1973'ten beri ABD'nin tüm silah ihracatının %40'ını satın aldığı ve bu satışların ABD'de 200 bin işçiye iş alam sağladığı söylenmektedir.[7] İran'daki bir düzen değişikliğinin sonucunda neler olabileceği konusunda *The Economist* şunları yazmaktadır: "planlama halinde bulunan büyük projeler (nükleer santraller gibi) aksayabilecek; İngiltere ve Amerika'da bir çok fabrikaya iş sağlayan silah satışları tehlikeye düşebilecektir."[8]

Orta Doğu ve tüm dünya açısından önemli bir yer tutan İran'daki son gelişmelere değinmeden önce İran'ın yakın tarihine kısaca bir göz atalım.

20. YÜZYILIN İLK YARISINDA İRAN

Petrolün dünya ölçüsünde öneme kavuşmadığı yüzyıllarda İran önemli yol kavşaklarında bulunması nedeniyle gelişmiş ülkelerin sürekli müdahalesi ile karşı karşıya kalmış ve 19. yüzyılda özellikle İngiltere'ye ve Rusya'ya tanınan ayrıcalıklarla tam bir sömürge haline gelmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru aydınların, din adamlarının ve tüccarların geliştirdiği mücadele 1906'da ilk önemli başarısını kazanmış ve bir anayasa kabul edilerek meşrutiyet ilan edilmiştir. Şah yanlıları ve meşrutiyetçilerin mücadeleleri kan-

[5] Le Novvel Observateur, 13-19 Novembre 1978, s. 46.

[6] The Economist, 11-17 November, 1978, s. 87.

[7] Ahmet Faruki, L'armée İranienne, garante de la dépendance (İran ordusu, bağımlılığın güvencesi) Le Monde Diplomatique, Octobre 1978.

[8] The Economist, 11-17 November, 1978, s. 87.

lı bir biçimde Şah lehine sonuçlanmıştır.

1909'da İran'da önemli petrol kaynaklarının bulunmasıyla İngiliz-İran Petrol Şirketi kuruldu. Şirket 1914 yılında İngiliz hükümetinin kontrolü altına girdi.

Birinci dünya savaşı sonrasında özellikle toprak ağalığına ve emperyalizme karşı gelişen ve Mirza Küçük Han'ın liderlerinden biri olduğu halk mücadelesinin bastırılması amacıyla İngiltere ile İran arasında, askerî uzman ve para yardımını öngören anlaşma imzalandı. Anlaşmanın meclisçe onaylanmaması üzerine Rıza Han 1921'de bir hükümet darbesiyle başa geçti ve 1923 yılında başbakan oldu. Aynı yıl İngiltere'yle "İran ordusu için yapılacak harcamaların karşılanması ve yeni bir Pehlevi hanedanının oluşturulması" karşılığında bir petrol anlaşması imzalandı.[9] 1925 yılında Kaçar Hanedanını tahttan indiren Rıza Han, Şahlığını ilan etti. Şah Rıza, özellikle İngiltere'nin sağladığı silah yardımı ve askerî uzmanlarla ülkeyi kontrol altına aldıktan sonra 1928'de yabancı ülkelerle yapılmış anlaşmaları iptal etti, üst yapıda reformlara girişti. 1932 yılında İngiliz-İran Petrol Şirketinin ayrıcalığı iptal edildi, 1933'de ayrıcalık alanı daraltılarak ve İran Hükümetine ödenecek pay artırılarak yeni bir anlaşma imzalandı. Şah Rıza yönetimi giderek sert bir diktatörlüğe dönüştü. 2. Dünya Savaşı öncesinde faşist Almanya'yla ilişkiler gelişti.

İkinci Dünya Savaşı başladığında İran tarafsızlığını ilan etti. Ancak Almanların ülke içindeki faaliyetleri son bulmadı. 1941 yılında İran hükümetinin Almanları sınır dışı etmeyi reddetmesi üzerine, petrolü de denetim altına almak isteyen müttefikler İran'ı istila ettiler. Şah Rıza tahttan çekildi, yerine oğlu Muhammed Rıza geçti. İstila 1946'da son buldu. Azerbeycan ve Kürdistan'da Sovyetler Birliği'nin desteklediği bağımsızlık hareketleri gelişti. Bu arada ABD'yle İran arasında "İran ordusunun etkinliğini artırmak amacıyla" bir anlaşma imzalandı. 1947 yılında Amerikalı bir subayın komutasındaki İran ordusu Kürdistan'a yürüdü: hareket kanlı bir biçimde bastırıldı. Bu yılı izleyen soğuk savaş yıllarında ABD-İran ilişkileri giderek gelişti.

[9] U. Albrecht, D. Ernst, P. Lock, H. Wulf, Silahlanma ve Azgelişmişlik, Birikim Yayınları, 1978, s. 136.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkede beliren göreli özgürlük ortamı ülkede güçlü bir demokratik hareketin gelişmesine yol açmıştı. Musaddık'ın liderliğindeki ulusal cephenin ve 1941'de kurulan TUDEH (İran Halk Partisi)nin etkinliği artmıştı. Şah'ın ülkede egemenliğini kurmak istemesi, bu arada 1906 Anayasasının değiştirilerek Şah'a meclisi feshetme yetkisinin verilmesi, 1949'da TUDEH'in yasa dışı ilan edilmesi ülkede büyük tepkilerle karşılanmaktaydı. Aynı yıl İngiliz-İran Petrol Şirketiyle ek bir petrol anlaşması hazırlandı. İran'ın petrol payı 1950'de 16 milyon sterlindi. Aynı yıl İngiliz Hükumetinin İran petrolünden elde ettiği vergi geliri 50 milyon sterlindi.[10] Bu gerçeklerin, ARAMCO'nun Suudi Arabistan'da petrol kârını hükümetle şirket arasında yüzde elli-elli olarak paylaştıran bir anlaşma imzalamasının öğrenilmesi petrolün millileştirilmesi kampanyasını hızlandırdı. 1951'de içinde gerici ve tutucu unsurlar çoğunlukta olmakla birlikte, Meclis petrolün Millileştirilmesini kararlaştırdı. Aynı yıl bu mücadelede önderlik eden Musaddık Başbakanlığa getirildi.

ABD bu gelişmelerde, belirleyici olmamakla birlikte Musaddık yanlılarını destekledi.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerikalı uzmanlar ABD'nin petrol gereksinmesi konusunda bir rapor hazırlamışlardı. Bu raporda şöyle deniyordu: "Büyük güç olan petrolün geleceği artık Amerikan karaparçasında değildir. Dünya petrol üretiminin ağırlık noktası, Meksika körfezinden ve Karayipler bölgesinden (Venezuela) İran Körfezi çevresindeki bölgeye kaymaktadır. Bu gelişme ilerde de böyle sürüp gidecek ve kesin bir değişime götürecektir."[11] ABD'nin ve Amerikan petrol şirketlerinin bu rapor üzerine İran'a ilgileri arttı. Bu şirketlerin İran petrolünden yararlanma istekleri uzun bir süre yanıtsız kalmıştı. İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda ABD'nin İngiltere üstündeki baskıları ancak 1947'de sonuç vermiş ve Standart Oil ve Socony Vacuum Oil

[10] B. Nirumand, Hür Dünyanın Diktatörlüğü (İran), Anadolu Yayınları, 1968, s. 51.
[11] *İbid.*, s. 43.

Şirketleri İngiliz-İran Petrol Şirketiyle petrol satış anlaşmaları imzalamışlardı. Ancak bu anlaşmalar Amerikan petrol şirketlerini tatmin etmekten uzaktı. ABD petrolün millileştirilmesinden önce İran'da İngiliz nüfuzuna muhalefet edenleri desteklemişti. Amerikan elçisi Henry Grady de Amerikalıların İngilizlere karşı İranlıları destekleyeceklerini söylüyordu.[12]

İngiliz Hükümeti ve BP[12a]'nin uluslararası yargı mercilerine başvurması, alınan karardan geri dönülmesi için çabalaması sonuç vermedi. İngiliz-İran Petrol Şirketi İran'ı terketti.

İngiltere'nin İran krizini tek başına atlatması olanağı, ABD'nin bu yıllarda dünya politikasındaki ve özellikle de bölgedeki durumu nedeniyle ortadan kalkmıştı. ABD'nin İran'a bir İngiliz müdahalesini hoş karşılamayacağını bildirmesi, bu görüşü kanıtlayan olaylardan biridir. Amerika bu krizde önce hakem rolü oynuyordu. Bu arada İngiltere 1952'de İran petrolünü işletmek üzere bir konsorsiyum kurulması görüşünde olduğunu duyurmuştu. Bir süre sonra İran olayının çözümlenmesi için yapılan girişimlerin ağırlık noktası Washington'a geçti. B. Nirumand bu konuda şunları yazmaktadır: "ABD, peşinde koştuğu hedeflerin ilki, yani İran'da İngiliz etkisinin yok olması gerçekleşinceye kadar Musaddık'ın yükselmesine ve İran petrolünün devletleştirilmesine ses çıkarmamıştı. Artık İran'ın petrol zenginliğine Amerika'nın da katılmasına Yakın ve Orta Doğudaki Amerikan nüfuz bölgesi içine girmesine götüren yol açılmıştı."[13]

İran'da petrolün millileştirilmesi, Meksika'da yine BP'nin elinde bulunan petrolün millileştirilmesinden sonra meydana gelen ikinci millileştirme hareketiydi. Musaddık'ın geri adım atması için ABD ve İngiltere'nin ortak çabaları sonuç vermedi. Bu durumda petrol şirketleri ve emperyalist ülkeler, İran petrolü konusunda kendi aralarındaki mücadeleyi sürdürürken, Musaddık'ın devrilmesi için hepbirlikte harekete geçtiler. Anthony Sampson *The Seven*

[12] Anthony Sampson, The Seven Sisters, Bantham Books, s. 140. [The Seven Sisters (Yedi Kızkardeş) ile dünyanın en büyük yedi petrol tekeli, yani BP, Shell, Gulf, Mobil, Exxon, Texaco, Socal Petrol Şirketleri kastediliyor.]

[12a] İngiliz-İran Petrol Şirketi 1954'de BP (British Petroleum) adını aldı.

[13] B. Nirumand, age, s. 90-91.

Sisters adlı yapıtında şöyle söylüyor: "BP'nin durumu, o dönemde ciddî bir petrol açığı bulunmayışı nedeniyle rahattı. BP büyük sermaye rezervlerini diğer ülkelerdeki, özellikle de kısa bir süre sonra İran'ın petrolünü karşılayan Kuveyt'teki üretimini arttırmak için harcadı. Amerikan şirketleri Suudi Arabistan ve Kuveyte yeni üretim malzemesi gönderdiler. "Yedi kızkardeşin" herbirinin, İran'a ve diğer petrol sahibi ülkelere, onların petrolü olmadan da iş yapabileceklerini göstermekte çıkarı vardı. İran, sürekli bir biçimde dünya pazarlarının dışında kalmanın karanlık geleceğiyle karşılaştı."[14]

İngiliz-İran Petrol Şirketi İran'ı terkettikten sonra petrolün yeterince işletilmesi sağlanamadı; dünya petrol tekellerinin İran petrolüne uyguladıkları boykotla ülke en önemli gelirinden yoksun kaldı ve buna bağlı olarak ekonomik durumu giderek kötüleşti. 1950'de 32 milyon ton olan petrol üretimi, 1951'de 17 milyon tona, 1952 ve 1953'te 1,3 milyon tona düştü. 1950'de 4 milyar riyal olan petrol gelirleri 1952'de sıfıra yaklaştı; ithalât 1950'de 6,5 milyar riyalden 1952'de 3,8 milyar riyale düştü; 1950'de 155 milyon riyal fazlası olan dış ödemeler dengesi 1951'de 2,5 milyar, 1952'de 1,1 milyar riyal açık verdi.[15]

Bu arada Musaddık Senatoyu dağıttı ve Meclisten özel yetkiler aldı; daha sonra Şah'a karşı bir kampanya başlattı. Tasarlanan toprak reformu nedeniyle parlamento da temsil edilen toprak sahipleri Musaddık'ın karşısına geçtiler. Önceleri diğer dini liderlerle birlikte Musaddık'ı destekleyen parlamento başkanı Kaşani de muhalefet saflarına geçti. Ayrıca, Musaddık'ın savunma bakanlığını üstüne aldıktan sonra ordu içindeki girişimleri Ordunun üst kademelerinde büyük tepkiler doğurmuştu. Muhalifler parlamentoyu da çalışmaz hale getirdiler. Musaddık ise TUDEH'le işbirliğine girmiyor, muhalefetin tüm girişimlerine karşı "demokrasiyi" savunuyordu.

Daha sonra Gulf Oil şirketinin başkan yardımcılığına

[14] Anthony Sampson, agc, s. 140.

[15] The Middle East, 1955, Europa Publications, s. 261. [İran'la ilgili petrol dışı veriler, başka kaynak gösterilmeyen yerlerde *Europa Publications* tarafından yayınlanmış *The Middle East* 1948, 1955 ve 1963 ve *The Middle East and North Africa 1967-68 ve 1976-77* yayınlarından derlenmiştir.]

getirilen CIA ajanı Kermit Roosevelt İran'da Musaddık'ı devirme hareketini yönetmekle görevlendirildi.[16] Ekonomik krize karşın, Musaddık 1953'te Parlamentonun feshini öneren referandumdan başarılı çıktı. Şah'ın Musaddık'ı görevden almak için giriştiği hareket sonuçsuz kaldı ve Şah ülkeden kaçtı. Bu arada CIA'nın Musaddık'a karşı olanlara para dağıtmaya kadar varan girişimleri sonuç verdi ve İkinci Dünya Savaşında Nazilerle işbirliği yapan, 1941'de tutuklanan ve Musaddık'ın başbakanlığa geldiğinde İçişleri Bakanlığında bulunan General Zahidi 1953 Ağustosunda bir askeri darbeyle Musaddık'ı devirdi. Şah İran'a döndü. Musaddık tutuklandı, daha sonra hapse mahkûm edildi. Bu arada büyük bir terör başladı. Binlerce yurtsever, ilerici tutuklandı, yüzlercesi kurşuna dizildi. Ulusal Cephe ve TUDEH yanlıları, ilerici subaylar bu baskıların boy hedefi oldu.

Yeni hükümet İngiltere'yle Musaddık döneminde kesilen diplomatik ilişkileri yeniden kurdu. Petrol anlaşmazlığının çözümü için çalışmalar başladı. Ülkede İngiltere aleyhinde, ABD'nin de gizlice desteklediği tepkiler ve İran krizinin sonuçlanmasında ABD'nin oynadığı rol nedeniyle, BP kırk yıl süreyle yararlandığı petrolden artık tek başına yararlanamazdı. Nitekim görüşmeler sonunda petrol işletme hakkı sekiz şirketten oluşan bir konsorsiyuma (OSCO) verildi. Yüzyılın başından beri BP'nin kontrolü altında bulunan İran petrolü artık dünyanın yedi büyük tekelinin ortaklaşa kontrolüne geçmişti. Konsorsiyum'a %40'la BP; %14'le Shell; %7'yle (herbiri) Gulf Oil, Mobil, Exxon, Texaco, Socal; %6'yla Fransız Petrol Şirketi (CFP) ve %5'le İricon Agency adı altında küçük Amerikan şirketleri topluluğu ortak olmuştu. Böylece Amerikan petrol şirketlerinin payı %40'a ulaşıyordu. Anlaşma uyarınca konsorsiyum'a 25 yıllık işletme hakkı veriliyor, bunun karşılığında petrol kârı İran hükümetiyle şirketler arasında yarı yarıya payediliyordu. İran hükümeti ve BP dışındaki şirketler BP'ye bir tazminat ödemeyi kabul ediyorlardı. Ancak tekeller kendi aralarında yaptıkları bir gizli anlaşmayla petrol satın

[16] David Wise, B. Ross, *Görünmeyen Hükümet CIA*, Onur Yayınları, s. 134 ve Anthony Sampson, age, s. 151.

alma konusu yanında, piyasada bir üretim fazlası olmaması için üretimi nasıl kısıtlayacaklarını da karara bağlıyorlardı.[17]

1953 SONRASI

1953'ten sonraki dönemin en önemli yanı İran'ın ABD'yle ilişkilerinin gelişmesidir. Darbeden hemen sonra İran'a 45 milyon dolarlık, birkaç ay sonra da 16 milyon dolarlık ABD yardımı geldi. İran Bağdat Paktına girdi ve 1959'da ABD'yle ikili savunma anlaşması imzalandı. Bu anlaşmada "İran ve ABD, saldırıyla karşılaşma durumunda, Orta-Doğuda barış ve güvenliği sağlamak amacıyla, karşılıklı anlaşmayla ve Ortak Karar [Eisenhower Doktrini —KG] uyarınca, silahlı güç kullanmayı da kapsayan harekete girerler" deniyordu. Bu dönemde, 1953-1963 yılları arasında, ABD İran'a 600 milyon dolarlık askeri yardım yaptı.[18] B. Nirumand N. Rockefeller'in D. Eisenhower'e yazdığı mektuptan şu pasajı aktarmaktadır: "Ekonomik yardım yoluyla İran petrolünü sımsıkı avucumuzun içine aldık. Bugün İran pazarı da ekonomimiz için güvenilir bir üs olmuştur. İran'da gösterdiğimiz yoğun ekonomik çalışmalar, ülkenin tüm dış politikasını kontrol altına almamızı, özellikle İran'ın Bağdat Paktına girmesini sağlamıştır."[19] İran bir taraftan da yeniden gelmeye başlayan petrol gelirleriyle silah alımına yöneldi. Bu silahlanma özellikle içe yönelmişti. Burada yine B. Nirumand'ın Amerikalı gazeteci Walter Lippmann'ın bir yazısından yaptığı aktarmaya değinelim. Lippmann şöyle yazıyor: "... İran'da bizim askeri yardımımız dışarıya değil, içeriye dönüktür. İran ordusunu bir Rus işgalini önlemek için kurduğumuz saçmadır ve Şah'ın desteklenmesi için gerekli parayı vermesi yolunda Kongreye yapılan rica ile ilgili sembolik bir laftır. İran'ı desteklememizin asıl nedeni muhtemel bir dünya savaşında taşıdığı önem değil, Şah'ın bizimle dost olan hükümetini ayakta tutmaktır."[20]

[17] Anthony Sampson, age, s. 156.
[18] Ahmet Faruki, agy.
[19] B. Nirumand, age, s. 160.
[20] *İbid.*, s. 109.

1957'de CIA'nın yardımıyla SAVAK (Şah'a bağlı gizli servis) kuruldu.

Şah Sovyetler Birliğiyle de ilişkilerini yeniden kurmak için girişimde bulundu. 1954'te Sovyetler Birliği'nin bölge politikasına uygun olarak, İran'a olan savaş borçlarını ödemesi sonunda 1957'de sınır anlaşması imzalandı.

Şah bu dönemde ülke içindeki muhalefeti sindirmek için büyük bir baskı kullandı. Ancak ülke içinde Şah rejimine karşı mücadele de, çeşitli sınıfların talepleri de bastırılamadı.

ŞAH'IN "AK DEVRİMİ" VE SONRASI

Şah halkın muhalefetini yalnız terörle bastıramayacağının bilinciyle, geniş halk kitlelerinin taleplerini gerçekleştiriyor görünmek için 1960'larda bir reform hareketine girişti. Bu reformların temel amacı bir yandan ülkeyi pazara açmak diğer yandan devletin denetim mekanizmasını geliştirmekti. 1962 yılında kabul edilen toprak reformu yasasından sonra 1963'te geniş kapsamlı bir reform programı hazırlandı. 1963-1975 yılları arasında çıkarılan 14 yasa toprak reformu ve toprak reformunun finansmanı; ormanların, su kaynaklarının devletleştirilmesi; seçim; işçilere kuruluş gelirlerinden pay verme, kuruluşların hisselerini işçilere satma; eğitim, sağlık, adalet; ülkenin örgütlenmesi; enflasyon ve hayat pahalılığıyla mücadele konularını kapsıyordu.[21]

Toprak reformu Şah'ın kendi topraklarını dağıtmasıyla başlamıştı. Büyük bir reklam kampanyası altında sürdürülen bu dağıtımın iç yüzü ise bambaşkadır. Şah'ın dağıttığını ilan ettiği topraklar babasından kalmış, ancak Şah ülkedeki politik baskı sonunda bu toprakları hükümete bırakmıştı. 1949'da Şah bu toprakları parlamento kararıyla mülkiyetine geçirmiş, Musaddık döneminde de yeniden hükümete vermişti. Darbeden sonra Şah bu toprakları geri almıştı. Dağıtılan topraklar işte bu topraklardı, ve bu dağıtım işi için kurulan bir banka Şah'a sattığı toprakların bedelini peşin olarak ödüyordu. Toprağı satın alanlar ise bedeli bu

[21] Hamid Safari, Beyaz Devrim Efsanesi ve Gerçekler, Barış ve Sosyalizm Sorunları, 11 Kasım 1976, s. 970.

bankaya taksitle geri ödüyorlardı.

1956 yılındaki verilere göre kırsal kesimde yaşayan 15 milyon köylünün %60'ı topraksızdır; %23'ünün 1 hektardan az, %10'unun 1-3 hektar, %1'inin 20 hektardan çok toprağı vardır. Yani köylülerin %93'ü yaşayabilmek için başkasının toprağında çalışmak zorundaydı.[22]

Toprak reformunun başladığı yıllarda İran'daki tüm köylerin %20 kadarı 5 ya da daha çok köye sahip olan kişilere aitti. 1962 yasasıyla 1'den fazla köye sahip olma hakkı kaldırıldı. Yasayla 1 milyon 400 bin hektar ekilebilir toprak 280 bin kadar çiftçi ailesine satıldı. Bu topraklar tarıma elverişli alanların ancak %10'unu oluşturmaktaydı.[23] Reformdan sonra topraksız ailelerin sayısı 3,5 milyon civarındaydı ve çok sayıda topraksız köylü reform nedeniyle geleneksel toprak işleme hakkını yitirmiş ve kentlere göç etmiştir.[24] 1965 yılında toprak reformunun ikinci aşaması başlatıldı. Alanlar 30-150 hektarla sınırlandırıldı. Ancak makina kullanılan alanlar 500 hektar olarak kaldı. Ayrıca tarıma açılan boş alanlar için sınırlama konmadı. "Bu önlemlerin daha zengin toprak sahipleri için felâketi yumuşatmak ve kiralanmış emek-gücü ile sürekli olarak makineli tarım yapmayı teşvik etmek gibi"[25] ikili bir sonucu oldu. Ayrıca hükümet toprak sahibine, köylüye sattığı toprağın bedelinin üçte birini peşin olarak ödüyordu. Toprak reformu yasası bir yandan da kooperatifçiliği geliştirdi. Kalkınma planlarında bu alandaki yatırımlara ayrılan paranın önemli bir bölümünü alt yapı yatırımları oluşturmuştur.

Toprak reformunun finansmanıyla ilgili yasa ise devlet fabrikalarının pay senetlerinin satılmasını amaçlıyor, böylece büyük toprak sahiplerine önemli bir taviz veriliyor, sanayiye sermaye sağlanıyor ve devlet fabrikaları emin ellere teslim ediliyordu.

İran'daki toprak reformu emperyalizmin bağımlı ülkelere uyguladığı reforma bir örnektir. Toprak reformu yasasının çıkarıldığı 1962'de bir Meclis'in bulunmayışı, feodal toprak ağalarının muhalefetini de asgariye indirmiştir. Re-

[22] B. Nirumand, age, s. 130.
[23] İbid, s. 142.
[24] Fred Hallidey, İran: Şah'ın İki Krizi, Birikim, Kasım 1978, 35.
[25] The Middle East and North Africa, 1976-77, s. 336.

form ülkeyi pazar haline getirmede, tarımdan sanayiye sermaye aktarımını kolaylaştırmada önemli bir yer tutmuştur.

Eğitim, sağlık, vb.. konulardaki reformlarla ilgili olarak *Silahlanma ve Azgelişmişlik* adlı yapıtta şu görüşler yer alıyor: " 'Bilim ordusu' adı altında 50 bin lise mezunu genç, alfabe öğretme kampanyalarıyla kırsal alana yollandı. İran yüksek okullarında 1967'ye kadar ancak 19 bin yer bulunduğundan, askerlik hizmeti, eğer kendilerine görev bulunmazsa, politik alanda kolayca birer tehlike haline gelebilecek çok sayıda genç adamı öğretmenliğe bağladı. Böylece, aynı zamanda çeşitli bölgelerdeki toplumsal duruma ilişkin haberler almak ve kırsal kesim halkını gözetlemek için etkin bir araç bulunmuş oluyordu. 1964'ün ocak ayında kurulan 'sağlık' aynı biçimde askeri denetim ağının geliştirilmesine katkıda bulundu 8.400 İranlı doktordan %40'ı bu program başladıktan sonra orduda, jandarmada ya da poliste görev almıştı. 1965'te oluşturulan 'kalkınma ve gelişme ordusu'nun üstlendiği görevler ise, başka orduların militarist kalkınma yolundaki kamu hizmeti faaliyetleri (civil action) ile karşılaştırılacak türdendi."[26]

Cehaletle mücadele sonunda, öğrenci sayısının nüfusa oranı 1960'larda %8'den 1973'te %16'ya çıkmasına karşın, halkın yarısından fazlası okuma yazma bilmemektedir. Kırsal kesimlerde bu oran %85'e varmaktadır.

İşçileri kuruluş kârına ortak etme konusundaki yasanın ise verimi artırma ve sınıf bilincini körletme amacına yöneldiği açıktır. 1965-67 arasında toplam üretim %28 oranında artarken, sanayi işçilerinin ücretlerindeki artış ancak %14 olmuştur.[27]

"Ak Devrim" diye adlandırılan bu reformlar bütünü, İran'da bağımlı kapitalizmin gelişmesini hızlandırmıştır. 1955'te birkaç tekstil, şeker, tütün, çimento vb. alanlarda fabrikaları bulunan İran sanayii 1975'lerde petrokimya, otomotiv montaj, dayanıklı tüketim malları vb.. alanlarda çok sayıda fabrikaya sahipti. 1958'de 208 bin kişi (nüfusun %1 kadarı) sanayide çalışıyordu;[28] 1975'lerde bu rakam 2 mil-

[26] U. Albrecht, D. Ernst, P. Lock, H. Wulf, age, s. 149.
[27] Ahmet Hasan Abadani, İran Raporu, Üçüncü Dünya Yayınları, İstanbul 1977. s. 32.

yona (nüfusun %6'sı) ulaşıyordu. 1963-1974 yılları arasında sanayii sektörü yılda %20 oranında büyürken, 1968-1973 yılları arasında tarım sektörü yılda %3 oranında büyüdü. Sanayiin gelişmesinde temel politika ithal ikamesi politikası oldu. Böylelikle de dışa bağımlı tüketim sanayii ve bu sanayiin girdilerini üretecek ara malları ve yatırım malları sanayii hızla gelişti. 1963'lerde önemli miktarlarda taşıt aracı ithal eden İran, ülkede kurulan otomotiv montaj sanayinin üretimi nedeniyle iç gereksinmenin önemli bir bölümünü karşılamış, ayrıca 1974'te yaklaşık 25 milyon dolar tutarında taşıt aracı ihraç etmiştir. 1963'lerde sanayinin en önemli ürünleri gıda ve içki, tekstil, çimento idi. 1973'lerde dayanıklı tüketim maddelerinin sanayi ürünleri içinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. 1960'ta 1 milyon dolayında bulunan radyo alıcısı sayısı 1965'te 1,6 milyona, 1975'te 5 milyona çıkmıştır. Yine 1960'ta 25 bin olan televizyon alıcısı sayısı 1965'te 100 bine, 1975'te 2 milyona çıkmıştır. 1964'te 200 bin dolayında bulunan taşıt aracı sayısı 1973'te 750 bin dolayındadır.

Bu gelişmelere karşın 1971'de faal nüfusun %48'i tarım ve ormancılık alanında çalışmaktadır. Bu oran 1977'de %40 dolayındadır.

Tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesi, köyden kente büyük bir göç yaratmıştır. Nüfusun 19 milyondan 33,4 milyona yükseldiği 1956-1975 yılları arasında, Tahran'ın nüfusu 1,6 milyondan 4,2 milyona çıkmıştır. 1956-1966 yılları arasında toplam nüfusun %36 artmasına karşın 15 büyük kentin nüfusu %47,5 artmıştır. Bu artış 1966-1975 arasında daha da büyüktür.

SON YILLARDAKİ GELİŞMELER

Yüzyılın başından beri İran'ın emperyalizme olan bağımlılığı, özellikle 1953'ten sonra iyice pekişmiş, İran, emperyalizmin Orta-Doğu ve özellikle Basra Körfezindeki jandarmalığını üstlenen bir ülke durumuna gelmiştir.

Ülkenin en önemli gelirini oluşturan petrol dünya te-

[28] Maxime Rodinson, İslam and Capitalism, Penguin Books, s. 120.

kellerinin denetimi altındadır. 1974'te OSCO İran Petrol üretiminin %92'sini gerçekleştirirken, Musaddık döneminde kurulan İran Ulusal Petrol Şirketi üretimin yalnızca %0,3'ünü gerçekleştiriyordu.[29] Petrol ihracatına daha önce değinildiği için burada yalnızca petrol dışı ihracata bir göz atacağız. 1975 yılında tüm ihracatın %77'sini geleneksel ürünlerle (halı, deri mamulleri vb.) tarım ürünleri oluşturmaktaydı. 1974 yılında ihracatın %16'sı Sovyetler Birliği'ne yapılmıştır. Bu ihracatın önemli bir bölümünü doğal gaz oluşturmaktadır. Aynı yıl ithalatın %85'ini silah, demir-çelik (%17,5), makina ve donatım (%13) ve diğer sanayi girdileri oluşturmaktadır. Bu toplamda, sırayla, %20'yle ABD, %18'le Federal Almanya, %15'le Japonya yer alıyor; Sovyetler Birliği ise toplam ithalatın yalnızca %4'ünü sağlıyordu. 1975 yılında İran'ın tüm ithalatının %42'sini Avrupa Ekonomik Topluluğu devletleri karşılıyordu.

Önemli sanayi dallarında ise yabancı şirketler ya da bu şirketlerle ortaklık egemendir. Buna birkaç örnekle değinelim. Petrokimya sanayiinde Amerikan ve Japon firmaları %50'lere varan paylara sahiptir. İlk demir-çelik fabrikası Sovyetler Birliği kredisiyle kurulduktan sonra bu alanda Alman, İtalyan, Fransız ve Avusturya firmaları yeni tesisler kurmaktadır. Bir alüminyum fabrikası ise İran-Pakistan hükümetleriyle Reynolds Metals tarafından kurulmaktadır. Motor ve otomotiv fabrikaları ise Chrysler, Citroen, Renault, General Motors, Leyland, Volvo, Daimler-Benz gibi şirketlerin lisansıyla çalışmakta ya da doğrudan bu şirketlere aittir.

İran'ın emperyalizme bağılılığının en çarpıcı örneğini ise İran ordusu oluşturmaktadır. Ahmet Faruki bu konuda şu görüşleri dile getiriyor: "ABD İran'ı yalnızca tepeden, Şah iktidarıyla kontrol altına almaya değil, aynı zamanda bu ülkenin rejiminin kendi çıkarlarına en uygun yönde gelişmesini sağlayarak kontrol altına almayı yeğledi. Bunun için çok dallı olan ve kendisine *organik olarak bağlı bulunan* bir devlet cihazının yaratılması gerekiyordu. Washington strateji uzmanlarının görüşüne göre, bu görevi ancak im-

[29] The Middle East and North Africa, 1976-77, s. 345.

paratorluk ordusu yerine getirebilirdi." 1953-1973 yılları arasında Şah'ın ABD'den satın aldığı silahların tutarı 5 milyar dolardı. 1974'te bu tutarın 4 milyar dolar olduğu belirtilmektedir.[30] ABD, Sovyetler Birliğinden silah yardımı alan Hindistan ve Irak'ı ve Yemen ve Oman'daki gelişmeleri gözönüne de alarak İran'a silah yardımını ve silah satışını sınırsız tutmuştur. Özellikle son yıllarda yüksek teknolojik bilgi gerektiren silahların İran'a girmesi, bu alanda yeni bir Vietnam örneği getirmiştir. Aileleri dışında, İran'da bulunan 43 bin Amerikalı uzmanın 11 bini doğrudan askerî danışman statüsündedir. Bunlardan çoğunun ise modern silahları kullanmakta olduğu söylenmektedir.[31] Bu durum İran ordusunu "Amerikan askeri aygıtının bir uzantısı durumuna" sokmuş bulunmaktadır.

İran'ın temel gelirini petrol ve petrol ürünleri gelirleri oluşturmaktadır. Ülkenin dış gelirlerinin %97'si (1974'te), hükümet bütçesinin ise %82'si petrol gelirlerinden karşılanmaktadır. Bu gelirler 1963'te 900 milyon dolar iken, 1973'-te 4 milyar dolara, 1974'te 18,7 milyar dolara, 1976'da 22,47 milyar dolara çıkmıştır. IPE'nin verilerine göre (ihracat gelirlerinden ithalat ve hizmetler için yapılan harcamalar çıkarıldıktan sonra elde edilen) "yatırılabilir fazla" 1973'te 1 milyar dolar, 1974'te 10,7 milyar dolar olmuş, 1976 yılında ithalatın 17 milyara çıkmasıyla 2,7 milyar dolara inmiş, 1977'de yeniden yükselerek 13 milyar dolara yükselmiştir.[32]

IMF İran'ın 1977'nin ilk üç ayı sonunda 1,6 milyar dolar dış ödemeler fazlası olmasına karşın 1978'in aynı döneminde bu fazlanın 190 milyon dolara düştüğüne dikkati çekmiştir.[33] Aynı kaynağa göre İran devlet sektörünün 1977 yılının ilk üç ayı sonunda dış borçları, 6,5 milyar doları buluyordu ve 10 milyar dolarlık bu bütçe açığını kapatmak için 2 milyar dolar dış paraya ihtiyacı vardı.

İran için hayati olan petrolün ise 1977 yılı üretim kapasitesiyle 30 yıl içinde tükeneceği hesaplanmaktadır.

Bu ekonomik durum İran'daki toplumsal dengesizliği

[30] Anthony Sampson, age., s. 313.
[31] Ahmet Faruki, agy.
[32] The Economist, 16-22 september, 1978; 95
[33] *Ibid*.

alabildiğine artırmıştır. 1963'te 200 dolar olan kişi başına gelir 1975'te 1274 dolara yükselmiştir. Ancak ulusal gelirin %60'ına nüfusun %20'si sahiptir. Ayrıca *The Middle East and North Africa* kırsal kesimle kentsel kesim arasındaki gelir farkının 5 katı bulduğunu belirtmektedir. İşsizlik hızla büyümekte, yoksulluk tüm emekçi kesimleri etkisi altında bulundurmaktadır. 1975 yılında enflasyon %30'a ulaşmıştır. Ayrıca orta tabakaların ekonomik sorunları da çözümsüz kalmaktadır. Ekonomiyi ellerinde bulunduran 200 ailenin servetleri hızla artmaktadır. 45 aile, her birinin sermayesi 10 milyon riyali aşan yerli şirketlerin %80'ini denetlemektedir.[34] Petrol gelirleri bir yandan silah alımına, saray çevresine, işbirlikçilere ve ordunun seçkin zümresine gitmiş, orta tabakalar dahil İran halkı bu gelirlerden pay alamamıştır. 1974 yılında Şah'ın, en büyük silah yapımcılarından biri olan ve en önemli silahlanma dallarında birçok işe katılarak etkin durumunu koruyan Krupp'un hisselerinin %25'ini alması da yine silahlanmayla ilgili bir yatırımdır.[35] İran'ın bir tür uranyum işletme tesisi kurmayı amaçlayan ve Fransa'nın yönetiminde Benelüks ülkeleri, İspanya ve İtalya'nın katıldığı "Eurodif" projesine katılması, ülkede nükleer santrallar kurulmasına yönelinmesi nükleer silah yapımını da amaçlayan girişimlerdir.[36] İran'da GSMH ortalama %13 oranında artarken askerî harcamalar %26 oranında artmıştır. Askerî harcamalar GSMH'nın 1953'te %2'sine, 1971'de %12'sine, 1977'de %25'ine ulaşıyordu.[37] Bu askerî harcamaların önemli bir bölümü Şah tarafından ülkedeki muhalefeti bastırmak amacıyla yapılmıştır. Bugün İran'da 300 bin kişilik bir ordu bulunmaktadır. Bunun dışında 70 bin kişilik imparatorluk muhafız kıtası ve 30-50 bin dolayında kişiyi çalıştıran SAVAK bulunmaktadır.

Ekim Devrimi sonrasında ve Musaddık döneminde bir kaç yıllık göreli bir özgürlük tanıyan İran halkı Şah iktidarlarının sürekli baskısı altında bulunmuştur. 1941'de kurulan TUDEH 1949'da yasa dışı ilan edilmiş, Meclis 1961'de fes-

[34] U. Albrecht, D. Ernst, P. Lock, H. Wulf, age., s. 173.

[35] *İbid.*, s. 163 ve *Milliyet*, 26 Kasım 1978, İran'daki Bunalım Nereye Yöneliyor konulu açık oturum.

[36] U. Albrecht, D. Ernst, P. Lock, H. Wulf, age., 176

[37] Ahmet Farukl, agy.

hedilmiş 1963'te sendikalar kapatılmış, 1975'te ise çiftçi partileri kapatılarak Rastakiz partisinin kurulmasıyla tek parti dönemine geçilmiştir. Ayrıca Kürtler, Beluciler üzerinde yoğun bir ulusal baskı vardır. Muhalefetin sürdürülmesi için Şah yönetimi tüm yöntemleri kullanmaktadır. 1974 yılında yayınlanan Uluslararası Af Örgütü İran Raporuna göre SAVAK siyasi suç işlediğini öne sürdüğü kişileri mahkeme kararına gerek kalmaksızın tutuklayabilir; sanığın avukat seçme hakkı sınırlıdır, ve savunucusunu çoğunluğunu emekli askerlerin oluşturduğu ve avukat olma zorunluluğu bulunmayan kişilerin yer aldığı listelerden seçebilmektedir. Siyasî davalara askerî mahkemeler bakmaktadır. 1976 yılında siyasî tutukluların sayısının 25-100 bin arasmda tahmin edildiği Raporda, siyasî tutuklulara kâğıt, kalem, kitap verilmediği ve hemen hepsine çeşitli işkenceler uygulandığı belirtilmektedir. İşkencede ölen çok sayıda tutuklu bulunduğu da Raporda yer almaktadır. Şah yönetiminin kendine karşı gelen ya da gelebilecek ve liberallere kadar varan politik baskısına rapordan bir örnek aktararak değinelim. Bir edebiyat profesörü derslerinde Şah'ın "Ak Devrim İdeolojisini" onaylamıyor sayıldığı için dövülmüş, tutuklanmış ve işkence görmüştür.

Toplumu oluşturan sınıflar arasındaki derin uçurumlar, sürekli baskı, işkence ve cinayetlere karşın İran'da muhalefet faaliyetini sürdürmüş ve bu yıl yoğunlaşan boyutlara ulaşmıştır.

SON GELİŞMELER

Birkaç yıl öncesine kadar öğrenci hareketleri ve gerilla eylemleri olarak somutlaşan Şah aleyhtarı olaylar son aylarda Şah iktidarım sarsan boyutlara ulaşmıştır. Özellikle 10 ve 11 aralık günlerinde gerçekleşen dev kitle gösterileri muhalefetin din adamları kesimini ön plana çıkarmıştır.

Din adamları İran tarihinde önemli roller oynamışlardır. 1890'larda Talbot'a verilen tütün ayrıcalığına karşı çıkmışlar, 1906 meşrutiyet mücadelesinde yer almışlar, 1951-53 döneminde Musaddık'ı desteklemişlerdir.[38] Şah'lar ise şii

[38] The Economist, 16-22 September 1978, s. 13 ve Political and Social Thought in the Contemporony Middle East, Praeger 1968; s. 376.

liderlerinin etkinliklerini kırmak için çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan en önemlisi Şah Rıza döneminde, Şah otoritesini dini yönden desteklemek amacıyla da zerdüştlüğün dirilmesine yardımcı olunmasıdır.[39] 1975 yılında ise çıkarılan bir yasayla müçtehitlerin [dini liderler] yönetiminde bulunan vakıflara elkonması kararlaştırılmıştır.

Şah'ın ve bazı Batılı yayın organlarının iddialarına karşın, din adamlarının dile getirdiği önemli talepler ilerici bir yön taşımaktadır. Bu taleplerin başında Şah'ın çekilmesi ve 1906 Anayasasının uygulanması gelmektedir. 1906 Anayasası bazı değişikliklerle günümüze dek yürürlükte kalmıştır. Bu değişikliklerin en önemlisi 1949 yılında Şah'a Meclisi feshetme yetkisi veren değişikliktir. 1906 Anayasası ve bu anayasa dönüş konusunda TUDEH Merkez Komitesi Genel Sekreteri Iraz İskendari şunları söylemektedir: "... bu genel hatlarıyla demokratik bir anayasadır, ve ancak Şah vaktiyle buna el atmış, ülkede tek başlı iktidarın kurulmasına yolaçan değişiklikler yapmıştır. Bu nedenle 1906 Anayasasının diriltilmesi isteği hiç te gerici bir belgi değildir."[40] Din adamlarının 1906 Anayasasına dönüş taleplerinin önemli bir nedeni de beş müçtehitten oluşan bir kurul'un yasaların islâm esaslarına uygunluğunu denetleme yetkisinin işletilmesi isteğidir.

İran'lı din adamlarının sözcüsü durumuna gelen ve 1963'ten bugüne kadar sürgünde yaşayan Humeyni, "Müslüman liderlerin büyük halk kitlelerinin liderleri" olduğunu söyleyerek, amaçlarını şöyle açıklamaktadır: "Amacımız ilk aşamada İran'ı yabancıların boyunduruğundan kurtarmak ve bağımsızlığa kavuşturmaktır. İran bugün siyasal, ekonomik, kültürel, askerî alanlarda yabancı boyunduruğundadır; öncelikle İran'ı sömüren tüm yabancıları yurdumuzdan kovmamız gerekiyor. Sonra ülkenin tüm zenginlikleri halkımızın daha iyi yaşam koşullarına kavuşması için seferber edilmelidir. İkinci aşamada hükümet ve yönetimin içine sızmış olan ve yalnız kendi çıkarlarını gözeten kokuşmuş bürokratların tasfiyesi gerekir. Sorumlulukları yetenek-

[39] *İbid.* Political.
[40] Iraz İskendari. İran'da Rejimin Bunalımı. Barış ve Sosyalizm Sorunları. Kasım 1978, s. 49.

li, dürüst ve milliyetçi yurttaşların yüklenmesi gerekir. İslam hükümetinin amaçlarını gerçekleştirmesi için Pehlevi hanedanının İran'da devre dışı bırakılması gerekir, kısaca bu hanedan ve uşakları yönetimde kaldıkça İran'da hiç bir reform düşünülemez."[41] Humeyni başka konuşmalarında ise "İran'ın sanayi toplumu olmasına karşı gelmeyip, yalnızca bir tüketim toplumu haline gelmesine karşı olduklarını", "Düşünce özgürlüğüne karşı olmadıklarını" belirtmektedir. Toprak reformu konusunda ise görüşlerini şöyle özetlemektedir: "Toprak sahipleri yıllarca İslam'a aykırı bir biçimde bu toprakların gelirleriyle servet sahibi olmuşlardır. Biz kudret sahibi olursak, toprakları eski sahiplerine geri vermek şöyle dursun, onların kurallara aykırı biçimde yığdığı serveti zaptederek ihtiyacı olanlara dağıtacağız."[42] Humeyni Orta-Doğuda İsrail'in durumuna karşı çıkmaktadır ancak bunun bir "yahudi düşmanlığı" olmadığı da belirtilmektedir. FKÖ'nün Humeyni'yi desteklemesinin önemli etkenlerinden biri budur.

Sonuç olarak, "İran'da küçük ve orta burjuvaziden kaynaklandığı söylenen"[43] din adamları, halk kitlelerinin bir ses duyurma aracı olarak ortaya çıkmaktadır.

Muhalefet cephesinin önemli bir kesimi de özellikle aydınlar üzerinde etkili olan ve Musaddık'ın görüşlerini savunan Ulusal Cephedir. Bu kesimin lideri Kerim Sencabi'dir. Ulusal Cephe daha çok referandum yoluyla burjuva demokrasisini yerleştirmek çabasındadır.

1941-1953 yılları arasında İran'daki gelişmelerde ağırlığı duyulan TUDEH eski etkinliğini büyük ölçüde yitirmiştir. TUDEH şimdiki hareketin "ulusal, demokratik ve devrimci bir karakter taşıdığını"[44] söylemekte, grevleri ve kitle gösterilerini desteklemektedir. İran'da özellikle 1970 yılından sonra seslerini duyuran ve en önemlisi Fedayin-i Halk olan gerilla grupları uzun vadeli silahlı bir mücadele öngörmektedir.

İran'daki muhalefetin önemli bir eksikliği ortak prog-

[41] *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1978
[42] *Milliyet*, 26 Kasım 1978.
[43] Iraz İskendari, agy.
[44] *İbid.*

ramlı bir cephenin oluşmamış olmasıdır. Humeyni "marksistlerle işbirliği halinde olmadıklarını" söylemekte, TUDEH de bu harekete ayrı ayrı katılır durumda olduklarını kabul etmekte ve "hareketin daha önce oluşturulmuş tek bir örgüt tarafından yönetilmediğini" söylemektedir. Ulusal Cephe lideri Sencabi Humeyni'yle Paris'te görüşmüş, 10 Aralıktaki yürüyüşte gösterinin başında er almıştır. Ancak muhalefetin henüz bir ortak programı bulunmadığı söylenebilir.

Şah, kendi iktidarına karşı oluşan muhalefetin mücadelesini geriletmek amacıyla, önce din adamlarıyla diyalog kurabileceğini sandığı Şerif İmami'yi başbakanlığa getirdi. Şerif İmamî dini liderlerin hareketini geriletemeyince en son çare olarak gördüğü bir askerî hükümet kurma yoluna gitti. Bu hükümet de yolsuzluklar, rüşvet, işkence ile mücadele edeceğini göstermek amacıyla, 13 yıl başbakanlık yapmış olan Huveyda'yı, SAVAK eski başkanı Nasuri'yi tutuklamışsa da, bu girişimler hareketin gelişmesine engel olamamıştır. Şah'ın esas desteği olan muhafız kıtası ve SAVAK dışında ordu'nun özellikle alt kademelerinde bulunan ve yoksul halk kesimlerinden gelen assubay ve erlerin tüm İran'ı saran olaylardan etkilenmemeleri de düşünülemez.

İran'daki gelişmelerin emperyalist dünyayı nasıl telaşlandırdığını belirtmiştik. Sovyetler Birliği ise gelişmeyi İran halkının belirleyeceğini, sorunun İran'ın iç sorunu olduğunu ancak bir dış müdahaleye özellikle de askerî müdahaleye seyirci kalamayacaklarını bildirmiştir.

Emperyalizm Şah'ı açık olarak desteklemektedir. The Economist "Bütün başarı ve başarısızlıklarıyla Şah'ın İran'ın başında kalması, hem bu ülkenin hem de bu ülkenin büyük önem taşıdığı Batı'nın çıkarınadır." diyordu.[45] Ancak olayların sürmesi ve Şah iktidarının tehlikeye düşmesi Batıya yeni alternatifler aratmaya kadar varmıştır. Askerî hükümetin Batı'nın desteğini sağlaması konusunda aynı derginin 11-17 Kasım tarihli sayısında "henüz desteklenecek başka bir şey ve başka bir kişi bulunmaktadır" demektedir. Emperyalizm için petrolü işletecek, ancak kendisinin Orta

[45] The Economist, 11-16 Eylül 1978, s. 13.

Doğu ve körfez jandarmalığını sürdürecek başka alternatif henüz görünmemektedir.

SONUÇ

İran'daki hareket Şah diktatörlüğüne karşı bir demokrasi mücadelesidir. Kapitalizmin gelişmesi yeni bir sınıflar dengesi yaratmıştır. Bugünkü siyasal üstyapı ise bu dengeye uymamaktadır. Ne hergeçen gün yoksullaşan işçi sınıfı ve köylülük, ne işbirlikçi tekelci burjuvazinin dışında kalan orta ve küçük burjuvazi sesini duyuramamakta ulusal gelirden yeterince pay alamamaktadırlar. Bu mücadelenin er geç bir burjuva demokrasisiyle sonuçlanacağı kuşkusuzdur. Bunun Şah'lı ya da Şah'sız bir yönetim olması sorunu değiştirmeyecektir.

İran'daki olayın bir önemli yanı, işçi sınıfının ve diğer emekçi halk kitlelerinin, henüz örgütlü bir biçimde mücadeleyi yönlendirememekle birlikte, bu mücadele sonunda elde edeceği haklardır. Bu hakların emperyalizmin zincirini kırmada önemli bir adım olacağı açıktır.

İran bugün içinde bulunduğu ekonomik yapı nedeniyle emperyalizmle olan ekonomik ve siyasal ilişkilerini kısa bir sürede ve kökten bir biçimde değiştiremeyecektir. Ancak yeni oluşacak yapısıyla, İran'ın emperyalizmin jandarmalığını ne ölçüde üstlenebileceği büyük önem taşımaktadır. Bu alanda kaçınılmaz görünen değişiklikler emperyalizmin Orta Doğu stratejisinde yeni değişiklikleri gündeme getirecektir. İran olaylarının Türkiye devrimci hareketi için en önemli yanlarından biri de budur.

ALAATTİN BİLGİ

KAPİTAL'DE GELİŞTİRİLEN TEMEL KAVRAMLAR, KATEGORİLER VE TANIMLAR

KAPİTAL'in önsözünde Marx, bu yapıtın son amacı da zaten, modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır,"[1] diyor. Burada modern toplum derken Marx, hiç kuşkusuz kapitalist, burjuva toplumu demek istiyordu. Marx, *Kapital*'in birinci cildinde, bu burjuva toplumuna egemen olan üretim ilişkilerini, yani kapitalist üretim sürecinin ayrıntılı bir tahlilini yapacaktı. Bunu yapabilmek için "metaı" toplumun bu en küçük ve yalın ekonomik birimini araştırmalarına çıkış noktası olarak seçti. Kapitalist üretimin daha yüksek ve karmaşık biçimlerinin çözümlenmesi için böyle yapmak zorundaydı da. Meta üretimi, hiç kuşkusuz kapitalizmden çok önce de vardı ama bu üretim biçimi ancak burjuva toplumda genel ve egemen bir ilişki

[1] Karl Marx, *Kapital*, Sol Yayınları, İkinci Baskı, s. 18. (Bu incelemedeki gönderme ve alıntılar, bu baskıdan yapılmıştır.)

halini aldı. Bu tür bir toplumda herşey, ama herşey bir meta olup çıkıyordu; yalnız nesneler değil, diyelim güzellik, yetenek, deha ya da emek-gücü bile birer meta, alınıp satılabilen sermayeye çevrilebilen bir şey olabiliyordu.

META

Öyleyse, aslında meta neydi? Meta önce, insanın belli bir gereksinimini karşılayan, sonra da bir başka şeyle değişebilen bir nesneydi. Meta olabilmesi için emek ürününün her şeyden önce insanın (buğday, masa, nal, tablo gibi) herhangi bir gereksinmesini karşılaması, ikinci olarak da, başka şeylerle değişilmeye elverişli olması gerekiyordu. Köylünün, kendi doğrudan tüketimi için yetiştirdiği buğday onun beslenme gereksinmesini karşılıyordu, ama bunu atının nalıyla değiştirdiği anda meta niteliğini kazanıyor ve böylece buğday ile nal, bir yandan köylünün, öte yandan nalcının gereksinmelerini karşılayan, değişime konu olabilen nesneler, metalar halini alıyorlardı. Demek ki, doğrudan tüketim için değil, ama değişim için, satış için üretilmiş ürüne, ekonomi politikte meta adı veriliyordu.

Klasik burjuva iktisatçıları metaı sırf bir emek ürünü diye tanımlıyorlardı. Ne var ki eğer biz yalnız bu tanımın sınırları içersinde kalacak olursak, metaın, çalışmanın, emeğin bulunduğu her yerde, her zaman varolduğunu ve varolmaya devam edeceğini de kabul etmemiz gerekir. Oysa Marx, sorunun bu şekilde basite indirgenmesine karşı çıkıyor ve metaı, genel anlamda emeğin değil, tarihsel olarak belirlenmiş bir tür emeğin somutlaşması olarak açıklıyordu. Her türden emek harcaması insanoğlunun belli bir gereksinmesini karşılayan bir nesne üretiyordu, oysa metaları yaratan, iki yöne, iki özelliğe sahip bir emek-gücü harcamasıydı. Marx'a göre, her türlü emek, *somut* ve *soyut* olma gibi ikili bir niteliğe sahipti. Bu emek, özel bir biçime ve belirli bir amaca dönük olarak harcanıyor, belirli bir biçim, ceket, sandalye, kâğıt, kalem, vb., yani belirli bir *kullanım-değeri yaratıyordu*. Ve bu *somut* yararlı emeğin özelliği *kullanım-değerlerini* üretmekti. Belirli bir *kullanım-değeri* olan, yani belirli bir gereksinmeyi karşılayan sandalye, somut in-

san emeğinin, marangozun harcadığı emeğin bir ürünü olarak ortaya çıkıyordu. Buna karşılık, özdeş *soyut* insan emeği, metaların değerlerini yaratmakta, bu değeri oluşturmaktaydı.[2] Aldığı özel biçim ne olursa olsun, ister bir dokumacının, ister bir marangozun emeği olsun, bunların ortak yönleri, ürettikleri ürüne, beze ya da masaya bir *değer, değişim-değeri* kazandırmalarıdır. Her metada bulunan bu *soyut* emektir ki, bu metaların belirli oranlarda birbirleriyle değişimlerini olanaklı kılar, bu değişime belirli bir ölçü sağlar. Demek ki meta, bir kullanım-değeri (belli bir gereksinmeyi karşılayan özellik) ile *değerin değişim-değerinin* (üründe somutlaşmış bulunan, toplumsal bakımdan gerekli emek zamanının)[3] bir birliği oluyor.

Yukarıda klasik iktisatçıların metaı, düpedüz bir emek ürünü diye tanımladıklarını ve bu tanıma göre metaın daima varolduğu gibi varolmaya da devam edeceğini kabul etmemiz gerektiğini, söylemiş ve Marx'ın sorunun bu şekilde basitleştirilmesine karşı çıktığını belirtmiştik. Nitekim feodal iktisadın egemen olduğu dönemde serfin ürettiği ürünler meta haline gelmiyordu. Serf kendisi, ailesi ve feodal toprak sahibi için hemen hemen gerekli olan şeylerin hepsini üretiyordu, ve kural olarak bunlar bir değişimin konuları olmuyorlardı.[4] Emeğin yukarıda belirtilen iki yönlü niteliği,

[2] "Bir yandan, her türlü emek, fizyolojik anlamda, insan emek-gücü harcanmasıdır; ve bu, özdeş soyut insan emeği özelliğinde oluşu ile, metaların değerini yaratır ve ona biçim verir. Öte yandan, her türlü emek, insan emek-gücünün, özel bir biçimde ve belirli bir amaca dönük olarak harcanmasıdır, ve bu somut yararlı emek özelliği ile, kullanım-değerlerini üretir. (s. 61.)

[3] "Toplumsal olarak gerekli emek-zamanı, bir malı, normal üretim koşulları altında, o sıradaki ortalama hüner derecesi ve yoğunluğu ile elde edebilmek için gerekli zamandır." (s. 53)

[4] "Gereksinmelerini kendi emeğinin ürünü ile doğrudan doğruya karşılayan kimse, gerçekte, kullanım-değeri yaratır, ama meta yaratmamıştır. Meta üretmek için, o kimsenin yalnızca kullanım-değerleri değil, başkaları için kullanım-değerleri, toplumsal kullanım-değerleri üretmesi gerekir. (Ve salt başkası için üretmesi de yetmez. Ortaçağ köylüsü, feodal bey için ürün-rant-tahıl, papaz için öşür-tahıl üretirdi. Ama, ne bu ürün-rant-tahıl, ne de öşür-tahıl, bir başkası için üretilmiş olmaları gerçeğine karşın, meta haline gelmemişlerdi. Bir ürünün meta olabilmesi için, kullanım-değeri olacağı başka bir kimseye, değişim yoluyla devredilmesi gerekir.) [4. *Almanca baskıya not*: Bu parantez içindeki metni eklememin nedeni, çoğu zaman üretici tarafından tüketilmeyen her ürünü, Marx'ın meta saydığı gibi bir yanlış anlayışa düşülmesindendir. —F.E.] Ensonu, hiç bir nesne, yararlı bir şey değilse, değere sahip olamaz. Eğer o şey yararsız ise, onda bulunan emek de yararsızdır; bu emek, emek sayılmaz ve bu yüzden değer yaratmaz." (s. 55)

emeğin toplumsal işbölümü ile birlikte ortaya çıkıyordu. Artık her üretici tek bir nesne ya da hatta bunun yalnızca bir kısmını üretiyor ve üreticilerin gereksinmelerinin karşılanması ancak metaların değişimi ile olanaklı hale geliyor ve ürünler artık meta halini alıyordu. Marx, metaların kendi aralarındaki değişmesinin ve giderek tek bir metaın, gümüş ya da altının para işlevini yüklenmesinin, tarih içersinde geçici bir ilişkiyi ifade ettiğini tanıtlıyordu. Bu ilişki, tarihsel gelişmede belli bir aşamada ortaya çıkmıştı ve sınıfsız bir toplumda yavaş yavaş ortadan kalkacak, yokolacaktı.

DEĞER

Günlük yaşamımızda biz, çevremizde binlerce şeyin hatta birbirleriyle karşılaştırılmaları olanaksız gibi görünen şeylerin (diyelim bir tablo ile bir çizmenin) birbirleriyle eşitlendiğini, birbirleriyle değişildiğini görürüz. Bütün bu metalarda bulunan ortak özellik emeğin ürünleri olmalarıdır. Ürünleri birbirleriyle değiştirirken bireyler çok farklı türden emekleri birbirleriyle eşitlemiş oluyorlar. Bu çok farklı türden metaların birbirleriyle değişilebilmeleri bu metaların ortak bir niteliğe sahip bulunduklarını tanıtlar. Bu ortak özellik o metaın *değeri*, yani, *üretimde harcanan toplumsal bakımdan gerekli-emek miktarıdır*. İşte çok farklı türden metaların, diyelim, buğdayın kumaşın, bakırın birbirleriyle değiştirilmelerini sağlayan şey taşıdıkları bu değerdir. Bütün bu söylediklerimizden şu sonuç çıkıyor ki, bütün metalarda ortak olan şey belli bir üretim koluna ait somut emek, özel türde bir emek olmayıp, soyut insan emeği, genellikle insan emeğidir. Bir toplumun bütün metaların toplam değerinde ifadesini bulan tüm emek-gücü, bir ve aynı emek-gücüdür, dolayısıyla da her bir özel türdeki meta, toplumsal bakımdan gerekli-emek zamanının ancak belli bir parçasını temsil eder. Bir metaın taşıdığı değerin şu ya da bu büyüklükte olmasını belirleyen şey ise, o metaın —o kullanmı-değerinin— üretimi için toplumsal bakımdan gerekli-emek zamanı ya da emek miktarıdır.[5] Bütün bu söylediklerimizi Marx'-

[5] "Bir kullanım-değeri ya da yararlı bir madde, bu nedenle, ancak, içersinde soyut insan emeğinin somutlaştığı ya da maddeleştiği için bir değere sahiptir. Peki öyleyse bu değerin büyüklüğü nasıl ölçülecek? Besbelli ki, malın içer-

m şu ünlü cümlesiyle özetleyebiliriz: "Değer olarak bütün metalar, donmuş emek-zamanının belirli kitlelerinden başka bir şey değildir." (s. 54.)

Değer teorisinin temellerini, başlıca temsilcileri Adam Smith (1728-80) ile David Ricardo (1722-1823) olan İngiliz klasik ekonomi politik okulu atmıştı. Bunlar kendilerinden önceki iktisatçıların aksine, burjuva toplumun gerçek servetinin emek ürünü olan ve emeği içeren metalardan oluştuğunu öne sürerek emek değer teorisini kurmuş oluyorlardı. Bu teoriye göre, metaların değerini (ve dolayısıyla da fiyatını) belirleyen şey ne piyasadaki arz talep, ne dolaşımdaki para miktarı ve hatta ne de şu ya da bu metaın nesnel yararlı niteliğiydi; bu değeri ya da fiyatı belirleyen biricik şey metaların üretiminde harcanan toplumsal bakımdan yararlı emek miktarıydı. Ne var ki, bu iktisatçılar geliştirdikleri bu değer yasasını, her şeyin değerin üzerinden alınıp satıldığı kapitalist sistemin akla uygunluğu ve haklılığının bir kanıtı gibi yorumluyor ve kapitalist ekonomiyi toplumsal üretimin en yetkin sistemi, insan doğasına en uygun ebedi bir düzen olarak savunuyorlardı.

İngiliz klasik ekonomi politik okulunun kapitalist üretim sistemine bu şekilde yaklaşımları, bu sistemin kökenini, özünde taşıdığı uzlaşmaz çelişkileri ve tarih içersindeki geçici niteliğini bilimsel olarak kavramlarını olanaksız hale getiriyordu. Bunlar, kârın, rantın, faizin, değerin parçaları olduklarını bildikleri halde artı-değerin kaynağına inemiyorlardı. Marx, artı-değerin kökenini ilk kez bütün ayrıntılarıyla *Kapital*'de ortaya koyduğu gibi, değerin yalnız ve yalnız canlı emek tarafından yaratıldığını, makineler ile diğer iş ve üretim araçlarının yalnızca maddeleşmiş emek olduklarını ve bu nedenle de herhangi bir değer yaratmadıklarını, kapitalist üretim ilişkilerinin tarih içersinde geçici bir ekonomik ilişkiden başka bir şey olmadığını bilimsel bir biçimde tanıtlıyordu. Marx'ın artı-değer ve kapitalist üretim biçimi ile ilgili savlarını nasıl tanıtladığı yeri geldikçe görülecektir.

diği, değer yaratıcı özün, yani emeğin niceliğiyle ölçülür. Emeğin niceliği, onun süresiyle ölçülür, ve emek-zamanının ölçütü de hafta, gün ve saat olarak ifade edilir." (s. 53.)

Değer teorisine yukarda özetlemeye çalıştığımız biçimde bir açıklık kazandıran Marx, şimdi de bu değerin biçimini ve parayı ele alıyordu ve diyordu ki: "Başka bir şey bilmese bile, herkes, metaların, hepsinde ortak olan bir değer biçimine sahip olduğunu, ve bunun, kullanım-değerlerinin çeşitli maddî biçimleri ile tam bir karşıtlık gösterdiğini bilir. Bunların para-biçimini kastediyorum." (s. 62.)

Bu incelemelerine Marx, değerin para biçiminin kökenini araştırmakla başlıyor, karşılıklı meta değişiminin tarihsel gelişmesini ele alarak, bir metaın belli bir miktarının, bir başka metaın belli bir miktarı ile değiştirildiği yalın ve raslansal değer biçiminden, bir dizi farklı metaın bir ve aynı özel bir meta ile —örneğin, kürk, tuz, bakır, demir ile— değişildiği genel ve yaygın bir değer biçimine geçerek, değerin para biçimini ve, altının sözü edilen o özel meta haline (*evrensel eşdeğer* haline) gelişini tarihsel süreç içersinde inceliyordu.[6] Daha sonra, paranın, metaların eşdeğeri, dolaşım ve ödeme aracı, iddihar (para yığma) ve evrensel para olarak çeşitli işlevlerini de ayrıntılarıyla tahlil eden Marx, değişimin ve meta üretiminin tarihsel gelişmesinde paranın oynadığı rolü şöyle ifade ediyordu: "Öte yandan, parayı ele alsak, varlığı, meta değişiminde belirli bir aşamaya işaret eder. Paranın kendine özgü işlevleri, ister metaların eşdeğeri olsun, ister dolaşım ya da ödeme aracı olsun, ister yığılmış ya da evrensel para olsun, bir işlevin diğerine bakarak büyüklüğü ve nispî önceliğine göre, toplumsal üretim sürecinin çok çeşitli aşamalarına işaret ederler." (s. 185.)

EMEK, EMEK-GÜCÜ, ARTI-DEĞER

İngiliz klasik ekonomi politik okulu, "kapitalistler kârlarını nereden ve nasıl elde ederler?" sorusunu ortaya atmış

[6] Burada, *burjuva* iktisadının bugüne kadar elini bile sürmediği bir görev, para-biçiminin doğuşunun kaynağını, metaların değer-ilişkisi içindeki değeri belirten ifadesinin gelişmesinin kaynağını, metaların değer-ilişkisi içindeki değeri belirten ifadesinin gelişmesinin kaynağını, en yalın ve hemen hemen farkedilemeyecek biçiminden, gözkamaştırıcı para-biçimine gelinceye kadar incelemek görevi bize düşüyor. Bunu yaparken, aynı zamanda, paranın ne olduğu bilmecesini de çözeceğiz." (s. 62.)

ama buna bilimsel inandırıcılığı olan bir yanıt bulamamıştı. Eğer bu kâr, kapitalistlerin bir şeyi diğerinin altında bir fiyatla satın alıp, değerinin üzerinde bir fiyatla satmalarından ileri geliyorsa, bu neyi açıklardı! Böylece para bir cepten bir başka cebe aktarılmış olurdu ama, kârın toplamında bir artış olamazdı. Şu halde bu kârın (artı-değerin), alım satım sırasında (dolaşım ve değişim alanında) değil, olsa olsa üretim süreci içersinde yaratılmış olması gerekiyordu. Ama nasıl?

Ricardocu okul, sermaye ile emek arasındaki ilişkiyi incelerken, metaların değerlerinin, emek tarafından belirlendiği ilkesinden hareket ettikleri halde bunun nasıl olduğunu açıklayamıyorlardı. Marx, işçilerin kapitalistlere sattıkları şeyin, bu iktisatçıların düşündükleri gibi, emeğin kendisi olmayıp *emek-gücü ya da emek* (çalışma) *kapasitesi* olduğu olgusunu keşfetmişti. Emek-gücü de, diğer metalar gibi bir kullanım-değeri ile bir değere (değişim-değerine) sahipti.

Sermaye ile emek arasındaki ilişkiyi belirlemek çabasında olan burjuva iktisatçıları, emeğin fiyatı, emeğin değeri nedir sorusunu ortaya atıyor ama bunu bir türlü çözemiyorlardı. Marx sorunun bu şekilde formüle edilmesinin yanlış olduğunu gösterdi; çünkü değer, emeğin somutlaşmasıydı. Eğer bu değer emek ile ölçülüyorsa, emeğin değeri diye bir şeyden sözetmek saçma oluyordu. Değere sahip bulunan şey emek değil emek-gücü idi ve emekçinin kapitaliste belirli koşullarla ve belirli bir süre için sattığı şeydi, işte bu emek-gücüydü. Bu güç sayesindedir ki emekçi kapitalist için, kendisine ödenen ücretleri aşan, bir değer üretiyordu. Böyle olmasaydı zaten kapitalist bu işçiyi o belirli süre için kiralamazdı. Peki bu durumda, değer yasası, yani, eşit değerlerin eşdeğer değişmesi yasası bozulmuş, çiğnenmiş olmuyor muydu? Zira emekçi ile kapitalist arasındaki alışverişte işçi, ürettiği değerden daha düşük bir değer almış oluyordu. Ricardo, emek-değer teorisi ile birlikte bu soruyu da ortaya atıyor ama buna bir çözüm getiremiyordu.

İşçinin kapitaliste sattığı şeyin emek değil emek-gücü olduğu ilkesinden hareket eden Marx, bu soruyu bilimsel olarak yanıtlayabiliyordu. Marx'a göre emek-gücünün, başka herhangi bir meta gibi, bir yandan bir değişim-değeri,

öte yandan da bir kullanım-değeri vardır. Bu "emek-gücünün değeri, öteki her metada olduğu gibi, bu özel nesnenin üretimi ve dolayısıyla yeniden-üretimi için gerekli emek-zamanı ile belirlenir. Emek-gücü bir değere sahip olduğuna göre kendisinde maddeleşmiş ortalama toplumsal emeğin belirli bir niceliğinden daha fazlasını temsil etmez. Emek-gücü, yalnızca, bir kapasite, ya da canlı bireyin gücü olarak vardır. Bunun sonucu olarak, emek-gücünün üretimi, bu bireyin varlığını öngörür. Belli bir bireyin emek-gücü üretimi, onun kendisini yeniden üretmesinden ya da varlığının devamından oluşur. Bireyin varlığını sürdürebilmesi için, belli miktarda geçim aracına gereksinmesi vardır. Bu nedenle, emek-gücünün üretimi için gerekli emek-zamanı, kendini bu geçinme araçlarının üretimi için gerekli zamana indirgiyor; başka bir deyişle, emek-gücünün değeri, emekçinin varlığını sürdürmesi için gerekli olan geçim araçlarının değeridir.

Emek-gücü sahibi de ölümlüdür. Öyleyse, pazardaki varlığının sürekli olabilmesi için —ki, paranın durmadan sermayeye dönüşmesi bunu gerektirir— emek-gücü satıcısının, "yaşayan her bireyin kendisini sürdürdüğü şekilde, yani döllenerek" varlığını sürdürmesi gerekir. Aşınma, yıpranma ve ölüm nedeniyle, pazardan çekilen emek-gücünün yerini, hiç değilse aynı miktarda yeni emek-gücünün sürekli olarak doldurması gerekir. Böylece, bu özel meta sahiplerinin soyunun pazarda varlıklarını sürdürmeleri için, emek-gücü üretimi için gerekli geçim araçlarının toplamı, emekçinin yerini dolduracak olanların, yani çocuklarının gereksinmelerini de karşılayacak şekilde olmalıdır." (s. 186, 187.)

Özetlemek gerekirse, emek-gücünün değeri, sözkonusu ülkedeki tarihsel, kültürel ve ulusal koşullar dikkate alınarak, ortalama olarak, işçi ile ailesinin hayatlarını sürdürebilmeleri, olağan bellibaşlı maddî gereksinmelerini karşılayabilmeleri, kısacası bu emek-gücünün sürekli olarak bulunması ve yeniden üretimi için gerekli olan paranın miktarı ile belirlenir, diyebiliriz.

Ne var ki, kapitalistin asıl "amacı, yalnız kullanım-değeri değil, onunla birlikte meta üretmektir; yalnız kullanım-değeri değil, değer üretmektir; yalnız değer değil, aynı zamanda artı-değer üretmektir." (s. 202.) Bu artı-değeri elde

edebilmesi için sermaye sahibinin, "dolaşım alanında, piyasada, kullanım-değeri değer kaynağı olmak gibi özel bir niteliğe sahip bulunan ve bunun için de fiilen tüketimi bizzat emeğin maddeleşmiş şekli ve dolayısıyla da değer yaratması olan bir metaı bulacak kadar şanslı olmalıdır. Ve gerçekten de para sahibi, emek kapasitesi, ya da emek-gücü niteliği taşıyan böyle özel bir metaı piyasada bulur. Emek-gücü ya da emek kapasitesi sözünden, insanın, kendisinde bulunan ve hangi türden olursa olsun bir kullanım-değeri üretirken harcadığı ussal ve fiziksel yeteneklerin bütünü anlaşılmalıdır.

"Ama, bizim para sahibinin, meta olarak satışa çıkartılmış emek-gücü bulabilmesi için, önce çeşitli koşulların yerine getirilmiş olması gerekir. Meta değişiminin kendisi, kendi niteliğinden ileri gelenlerin dışında, bir bağımlılık ilişkisini gerektirmez. Bu varsayıma göre, emek-gücü, meta olarak piyasada, ancak, ona sahip olan kimsenin emek-gücünü bir meta olarak satışa sunması ya da satması halinde görülebilir. Bunu yapabilmesi için bu kimsenin, kendi emek-gücü üzerinde tasarrufta bulunabilmesi, emek kapasitesinin, yani kendi kişiliğinin kayıtsız şartsız sahibi olması gerekir. Emek sahibi ile para sahibi, pazarda karşı karşıya gelirler, eşit haklara sahip kimseler olarak temasa geçerler, aralarındaki tek fark birisinin satıcı, diğerinin alıcı olmasıdır; bu yönden yasalar karşısında her ikisi de eşittir. Bu ilişkinin sürekli olabilmesi için, emek-gücü sahibinin, bunu, yalnızca, belirli bir süre için satması gereklidir, çünkü eğer onu toptan ve süresiz satacak olursa, kendini satmış, kendini özgür bir insan olmaktan çıkartıp köleye, meta sahibi olmaktan çıkartıp meta haline dönüştürmüş olur. Emek-gücüne daima kendi öz malı, kendi metaı gözüyle bakması gerekir, ve bunu da ancak, onu, alıcının emri altına geçici bir süre için, belirli bir zaman süresi için vermekle yapabilir. Ancak bu yolla, emek-gücü üzerindeki mülkiyet hakkından feragat etmiş olur." (s. 183.)

Şu halde, emek-gücü satıcısı piyasada, herhangi bir meta satıcısı gibi, kendisine ait bulunan bu emek-gücünün *değişim-değerini* gerçekleştirir (karşılığını alır) ve onun *kullanım-değerini* elden çıkartmış olur. Artık emek-gücünün bu kullanım-değeri belirli bir süre için onu satın alan kapita-

liste aittir.

Emek-gücünü satın alan kapitalist bu gücü kullanmak, bundan yararlanmak için satın almıştır. "Emek-gücünü satın alan, satıcıyı çalıştırarak bu gücü tüketir. Çalışarak, emek-gücü sahibi, daha önce yalnızca potansiyel olan emek-gücünü fiili eyleme çevirir, işçi olur. Emeğinin bir metada yeniden ortaya çıkması için, her şeyden önce, onu, yararlı bir iş üzerinde, herhangi bir gereksinmeyi karşılayabilecek bir şey üzerinde harcaması gerekir." (s. 193.)

Emek-gücünü satan kimse ise, "aslında, sattığı kullanım-değerinden ayrılmış olmaktan başka bir şey yapmamıştır. İşyerine adımını attığı anda, emek-gücünün kullanım-değeri, ve bundan ötürü de emek olan onun kullanımı artık kapitaliste aittir. Emek-gücünü satın almakla kapitalist, emeği, bu canlı mayayı, ürünün cansız öğeleri ile (hammadde ve üretim araçlarıyla) birleştirir." (s. 201.)

Oysa kapitalistin asıl amacı, yukarda da söylediğimiz gibi, yalnız meta ya da değer üretmek değil artı-değer üretmektir. Ve işte satın almış olduğu bu emek-gücünün, bu canlı mayanın kendisine özgü niteliği, varlığını sürdürmesi ve yeniden üretimi için gerekli olandan daha fazla bir değer bir artı-değer üretme yeteneğine sahip bulunmasıdır. Kapitalisti "gerçekten etkileyen şey, bu metaın [emek-gücünün], *yalnızca bir değer kaynağına sahip olması değil, onun sahip olduğundan daha fazla değerin kaynağı olması,* özgül bir kullanım-değerine sahip olmasıdır." (s. 209.)

Piyasadan, üretime (emek-sürecine) başlayabilmek için gerekli bütün öğeleri, üretim araçlarını, hammaddeyi (sürecin nesnel öğelerini) ve emek-gücünü (sürecin öznel öğesini) satın alan kapitalist artık bu iki öğeyi, *bu canlı maya* ile *cansız öğeleri* birleştirmek yani, emek-gücünü harekete geçirmek, çalıştırmak durumundadır.

Bir işgününün oniki saat olduğunu ve bunun ilk dönemi olan altı saatinde, işçinin kendisinin ve ailesinin yaşamlarını sürdürmesi, yeniden üretimini sağlaması için gerekli giderleri karşılayabilecek miktarda ürün ürettiğini kabul edelim. Marx, işgününün bu kısmına *"gerekli" emek-zamanı* ve bu sürede harcanan emeğe *"gerekli" emek* demektir. "İşçi yönünden, emeğinin özel toplumsal biçiminden bağımsız ol-

duğu için gereklidir; sermaye açısından ve kapitalist dünya açısından, işçinin devamlı olarak varolması onların varlığının da temel koşulu olduğu için gereklidir. Emek sürecinin emeğinin artık gerekli olmadığı ikinci dönemi boyunca da işçinin çalıştığı ve emek-gücü harcadığı doğrudur, ama onun emeği artık gerekli-emek olmadığından kendisi için bir değer yaratmaz. Bu dönemde, kapitalist için, hiç yoktan yaratmanın bütün güzelliklerini taşıyan artı-değeri yaratır. İşgününün bu kısmına ben artı-emek zamanı ve bu zamanda harcanan emeğe artı-emek adını veriyorum." (s. 232.) Şu halde, artı-değeri kısaca biz, artı-emek zamanının madde haline gelmiş şekli somutlaşmış artı-emek diye tanımlayabiliriz.

ARTI-DEĞER ORANI

Metaların değerlerinin oluşmasında canlı emek ile üretim araçlarının oynadıkları rolün çözümlenmesi, kapitalist sömürünün bilimsel bir biçimde açıklanmasında büyük bir önem taşır. Klasik burjuva iktisatçıları sermayeyi yalnızca sabit ve döner sermaye diye ikiye ayırıyordu. Marx bu konuda önemli bir adım daha attı, sermayeyi *değişmeyen* ve *değişen* sermaye olarak ikiye ayırdı ve artı-değerin üretilmesinde bu kısımların oynadıkları rolü açıkça ortaya koydu. Sermayenin, üretim araçlarına (makineler, iş araçları, hammadde, vb.) yatırılan kısmına *değişmeyen* sermaye, emek-gücüne yatırılan kısmına ise *değişen* sermaye diyordu. Yaratılan yeni değerin biricik kaynağı canlı emekti ve üretim araçlarının değeri ancak bu emek-gücünün aracılığı ile üretim süreci sırasında hiç değişmeksizin (ya bütünüyle ya da parça parça) yeni ürüne aktarılmış oluyordu. Emek-gücüne yatırılan değişen sermayenin değeri ise sabit değildi, emek süreci içersinde artı-değer yaratıyor ve büyüyordu.

Marx'ın sermayeyi bu şekilde, değişmeyen ve değişen sermaye diye ikiye ayırması, ücretli emeğin nasıl sömürüldüğünün ayrıntılı bir çözümlemesini yapmasına olanak sağladığı gibi bu sömürünün derecesini nicel olarak belirlemesini ve ifade etmesini de kolaylaştırdı. Sermayenin emek-gücünü sömürme derecesini ifade etmek için şimdi artık, artı-değer ile yatırılmış bulunan sermayenin tamamı arasında de-

ğil, yalnızca bunun değişen kısmı arasında bir orantı kurulması gerekiyordu. Marx buna, artı-değer oranı ya da emeğin sermaye tarafından sömürülme derecesi diyordu. Örneğin, emeğin günlük fiyatı 300 lira ve bir günde yarattığı artı-değer de gene 300 lira ise artı-değer oranı yüzde 100 oluyordu.

ARTI-DEĞER ORANININ YÜKSELTİLMESİ

Fabrikatörlerin ve genellikle kapitalistlerin artı-değer oranını yükseltmek için başvurdukları yolların, buldukları yöntemlerin Marx, gerçeklere ve olgulara dayanan eşine az raslanır bir analizini yapmıştır. Bu oranı yükseltmenin, yani daha fazla artı-değer elde etmenin iki yolu vardır: 1) Gerekli emek-zamanı, aynı kalmak üzere kapitalist işgününü uzatarak, artı emek-zamanını uzatır; ya da, 2) İşgününün uzunluğu aynı kalmak üzere, emeğin yoğunluğunu ve üretkenliğini artırarak, gerekli ve artı emek-zamanı arasındaki oranı kendi çıkarına değiştirir. Marx, işgününün uzatılmasıyla üretilen artı-değere, *mutlak artı-değer* buna karşılık, gerekli emek-zamanının kısaltılması, ve bunun sonucu, işgününün iki kısmının uzunluklarındaki değişiklikten doğan artı-değere, *nispî artı-değer* demektedir.

İşgününün[7] uzatılmasıyla işçiden daha fazla mutlak artı-değer sızdırılması başlıca elzanaatları tekniğine dayanan ve emeğin henüz örgütlenmediği kapitalist üretimin ilk aşamalarında görülür. Emeğin yoğunluğunun ve üretkenliğinin artırılması[8] yoluyla işçiden daha fazla nispî artı-değer sızdırılması için ise üretimin hem teknik yönden ve hem de örgütlenme bakımından belli bir düzeye ulaşmış bulunmasını öngörür. *Kapital*'de Marx, kapitalizmin gelişmesinde başlıca aşamaları oluşturan basit elbirliği,[9] manüfaktür[10]

[7] "Gerekli-emek ile artı-emeğin toplamı, yani işçinin, kendi emek-gücünün değeri ile artı-değeri ürettiği zaman süreleri, onun fiilen çalıştığı zamanı, yani işgününü meydana getirir." (s. 244.)

[8] "Emeğin yoğunluğunda artış, belli bir sürede, emeğin harcanmasında artış demektir. Bu nedenle, işgününün uzunluğu aynı olmak üzere, daha yoğun bir emekle geçen bir işgünü, daha az yoğun bir işgününe göre, daha fazla üründe maddeleşir. Emeğin üretkenliğindeki artışın, belli uzunluktaki bir işgününde daha fazla ürün sağlayacağı da doğrudur." (s. 535.)

[9] "Çok sayıda işçinin, bir ve aynı, ya da farklı, ama aralarında ilişki bulunan süreçlerde birarada yanyana çalışmalarına, elbirliği etmek ya da elbirliği içinde çalışmak denir." (s. 340.)

[10] Marx, manüfaktürün iki yoldan ortaya çıktığını söylüyor: 1) çeşitli ba-

ve büyük ölçekli sanayi dönemlerinde mutlak ve nispî artı-değer üretimi için kullanılan yöntemlerin olgulara dayanan ayrıntılı bir analizini yapmıştır.

Elbirliği ve manüfaktür döneminde yapılan işin hızı ile niteliği, doğrudan doğruya işçinin bu işteki becerisine, deneyimlerine ve çalışkanlığına bağlı bulunduğu halde, büyük ölçekli sanayide, yani fabrikada, çıkartılan işin hızı ve niteliğini belirleyen etmen kullanılan makineler ile tekniklerdeki gelişmeler oluyordu. Bunun için de Marx, üretimde makinelerin kullanılmasıyla sermayenin boyunduruğu altına sokulmasının artık tamamlandığım söylüyordu. Bir yandan işbölümündeki gelişmeler ve öte yandan makinelerle üretim tekniklerindeki hızlı ilerleme yalnız emeğin üretkenliğinde büyük bir artış sağlamakla kalmamış, daha kısa zamanda daha az emek-gücü ile daha fazla iş çıkartılmasına —verimliliğin artmasına— neden olduğu için de, işsizliğin yaygınlaşmasına ve büyük bir "yedek sanayi ordusu" doğmasına da yol açmıştır. Böylece makineler ile üretim tekniklerindeki olumlu ilerlemeler bu ilerlemelerin kapitalistçe kullanılması sonucu işçi sınıfının yaşam koşulları üzerinde olumsuz etkiler yaratmış, iş kazaları arttığı gibi çalışma hayatı dayanılmaz bir yoğunluğa ulaşmış, yapılan iş gitgide monoton, zevksiz ve sıkıcı hale gelmiş, fabrikalar kışla disiplini uygulanır yerler olmuştur.

Ondokuzuncu yüzyılda gelişmekte olan kapitalizmin klasik örneğini veren İngiltere'de, bir yanda, kapitalizmin değişmez yasası gereği gitgide artan ölçülerde artı-emek sızdırmak için parababalarının başvurdukları dehşet verici yolları, öte yanda, normal bir işgünü için emekçi halkın verdiği savaşımları anlatan bölümler *Kapital*'de parlak birer tarihsel inceleme ve deneme niteliğindedir. Kapitalizmin çocuk demeden, kadın demeden, yaşlı, güçsüz demeden çalışan sınıfların elemeğini, alınterini, kendi büyümesi, kendi geliş-

ğımsız elzanaatlarına bağlı olan, ama belli bir malın son şeklini alabilmesi için teker teker ellerinden geçmek zorunda bulunduğu işçilerin, tek bir kapitalistin denetimi altında bir işyerinde toplanmaları ile. Örneğin bir binek arabası eskiden, tekerlekçi, koşumcu, terzi, çilingir, döşemeci vb. gibi çok sayıda bağımsız zanaatçının emeğinin ürünüydü; 2) ya da manüfaktür, bunun tam tersi bir biçimde doğabiliyor, diyelim, bepsi de, kâğıt, hurufat ya da iğne gibi aynı ya da benzer türden işleri yapan birçok zanaatçı, tek bir kapitalist tarafından bir işyerinde aynı zamanda çalıştırılıyordu. (s. 351-352.)

mesi adına nasıl acımasızca sömürdüğünü belgeleyen bu bölümlerden birkaç örneği buraya aktarıyoruz.

Önce, o devrin zarif leydileri ile şık centilmelerinin giysilerinin kol ağızları ile yakalarını süsleyen ve yatak odalarını bezeyen ince dantela sanatıyla ünlü Nottingham kasabasının belediye meclisi salonunda 24 Aralık 1860 tarihinde yapılan toplantıya başkanlık eden bölge yargıcı Bay Brouhton Charlton'u dinleyelim:

"Dantela yapımı ile uğraşan halk arasında, krallığın diğer yerlerinde ve hatta uygar dünyada görülmemiş bir sefalet ve ıstırap vardır. Dokuz-on yaşındaki çocuklar, sabahın ikisinde, üçünde ya da dördünde çul yataklarından zorla kaldırılmakta, bir dilim ekmek için gece saat ona, onbire, onikiye kadar çalıştırılmaktadır. Elleri ayakları yorgunluktan bitkin, vücutları kavruk, yüzleri kireç gibi, insanlıkları taş gibi bir uyuşukluğa dönüşmüş; düşünmek bile insana dehşet veriyor. Bay Mallet ya da başka bir imalâtçının ileri fırlayıp bu tartışmalara karşı çıkmalarına şaşmıyoruz. Sistem, Rahip Montagu Valpy'nin belirttiği gibi tam bir kölelik düzeni; hem toplumsal, hem fizik, hem ahlâk ve hem de manevî yönden. Erkeklerin günlük çalışmaları, onsekiz saate indirilsin diye öneride bulunmak amacıyla toplantı düzenleyen bir kasaba hakkında ne düşünülür? Virginia ile Carolina'lı pamuk yetiştiricilerini yeriyoruz. Oysa, onların zenci pazarlarından, kamçılarından, insan eti bezirgânlığından, kapitalistlerin kâr ve kazançları uğruna tüller ve yataklık danteller örmek için sürdürülen insanlığın bu yavaş yavaş kırımı daha mı az lânetliktir?" (s. 258.)

Şimdi de, çocuk emeği sömürüsünün acımasızca sürüp gittiği o dönemde, artık bu konudaki rezilliğin gizlenir yanı kalmaması üzerine, kamunun baskısı sonucu Londra'da bir Krallık buyruğu ile kurulan Çocukların Çalıştırılması Komisyonunun (Children's Employment Commission) 1863 tarihli birinci raporundan, araştırma konusu yapılan iki olayla ilgili ifadeleri okuyalım:

"William Wood dokuz yaşında, 7 yıl 10 aylıkken işe başlamış. Başlangıçta "kalıp taşıma" işinde çalıştı, hazırlanmış kalıpları kurutma odasına götürür, sonra da boş kalıpları geri taşırdı. Haftanın altı günü işe sabah altıda gelir, gece do-

kuzda işten çıkardı. "Haftanın altı günü gece saat dokuza kadar çalışırdım. Yedi ya da sekiz hafta bu böyle sürdü." Yedi yaşında bir çocuğun günde onbeş saat çalışması! 12 yaşındaki J. Murray şöyle diyor: "Tornayı çevirir, kalıp dökerim. Sabah altıda bazan dörtte gelirim. Akşamdan bu sabahın altısına kadar bütün gece çalıştım. Önceki geceden beri yatağa yatmadım. Dün gece benimle birlikte çalışan sekiz-dokuz çocuk daha vardı. Bu sabah birisi dışında hepsi geldiler. Ben üçbuçuk şilin alıyorum. Gece çalıştığım için fazladan bir şey almıyorum. Geçen hafta iki gece çalıştım." On yaşındaki Fernyhough: "Öğle yemeği için her zaman bir saat paydos olmaz. Bazan ancak yarım saat olur: perşembe, cuma, cumartesi günleri." (s. 259.)

"Kibrit yapımı, fosforun kibrit çöpüne yapıştırılması usulünün bulunduğu 1833 tarihinde başlar. 1845'ten beri bu işkolu, İngiltere'de hızla gelişmiş ve özellikle Londra'nın yoğun nüfuslu bölgeleri ile Manchester, Birmingham, Liverpool, Bristol, Norwich, New-Castle ve Glasgow'da yaygın hale gelmiştir. Bununla, aynı zamanda, Viyanalı bir doktorun 1845'-te keşfettiği ve kibrit yapanlara özgü tetanoz hastalığı da yayılmıştır. İşçilerin yarısı, onüç yaşından küçük çocuklar ile onsekizden küçük delikanlılardır. Kibrit yapımı sağlığa zararlı ve kötü kokusu nedeniyle o kadar tatsız bir iştir ki, ancak çalışan sınıfın en sefil kesimi, yarı-aç dullarla benzerleri, çocuklarını, "paçavralar içinde, açlıktan bitkin, alfabesiz çocuklarını" bu işe vermektedirler." (s. 260.)

Baştan Londra'da olmak üzere bütün İngiltere'de, halkın başlıca besin maddesi olan ekmeğe, serbest ticaret özel girişim erbabı fırıncılar, akla hayale gelmedik hileli maddeleri katmakta bir sakınca görmüyorlardı. Bir yandan halkın yakınıp sızlanmaları, öte yandan, Londralı fırıncı kalfalarının açık hava toplantıları ve parlamentoya verdikleri dilekçeler ortalığı sarmıştı. Bu konunun deşilmesi artık bir zorunluluk haline gelmişti. Avam Kamarası, 1875 yılında, Yiyecek Maddelerine Karıştırılan Hileler konusunda bir araştırma komisyonu kurdu ve 1860'da Yiyecek ve İçecek Maddelerine Hile Karıştırılmasını Önleme Yasası çıkartıldı. Krallık Araştırma Komisyonunun hazırladığı raporun 1862'de yayımlanması halkın midesini büsbütün altüst etti. Gerçi

halk gitgide ekmeklerin bozulduğunu farkediyordu, "ama her günkü ekmeğinde bir miktar insan teriyle birlikte, azıcık irin, örümcek ağı, hamamböceği ölüsü, ekşimiş Alman bira mayası karışımını da yemekte olduğunu doğrusu bilmiyordu; bu arada biz, elbette, şap, kum ve diğer lezzetli mineralleri saymıyoruz. Kutsallığına aldırış etmeksizin, serbest ticaret, yani serbest fırıncılık, devlet denetimi altına sokuldu (Parlamentonun 1863 yılı oturumunda) ve Parlamentonun çıkardığı aynı yasa ile, 18 yaşından küçük fırıncı çıraklarının gece 9'dan sabah 5'e kadar çalışmaları yasaklandı. Bu son madde, bu eski moda ve babadan kalma işkolundaki aşırı-çalışmanın ciltler dolusu ifadesiydi.

Londra'da bir fırıncı kalfasının işi, kural olarak, gece onbir sıralarında başlar. O saatte "hamuru karar", bu, unun miktarına ya da harcanan emeğe göre, yarım saatten üç çeyreğe kadar zaman alan yorucu bir iştir. Aynı zamanda, hamur teknesinin kapağı olan somun tablasının üzerine uzanır. Altında bir çuval, başının altında gene dürülmüş bir çuval vardır; bir-iki saat kadar kestirir. Ardından bir saat kadar süren hızlı ve devamlı bir çalışma başlar: hamur yayılır, tartılır, somunlanır, fırına verilir; yuvarlak ve süslü ekmekler hazırlanır, pişmiş ekmek fırından çekilir, dükkâna götürülür, vb., vb.. Bir fırında sıcaklık, 75 ile 90 (F) derece arasında değişir, küçük fırınlarda daha da yüksektir. Ekmek, francala vb. yapımı işi bitince, bunların dağıtımı başlar, ve bu işte çalışan kalfaların çoğu, yukarda anlatıldığı gibi gece yorucu bir çalışmadan sonra, gündüz de küfelerle ya da el arabaları ile ekmek taşıyarak saatlerce ayak üzerindedirler; ve bazan tekrar fırına dönerek, mevsime ya da efendilerinin işlerinin hacmine göre, işten, öğleyin bir ile altı arasında çıkarlar. Bu arada, ötekiler, akşamın geç saatine kadar ekmek pişirme işine devam ederler." (s. 264.)

Son olarak da, Marx'ın bu bölümde verdiği sayısız örnekler arasından, sermayenin ise, artı-emeğe karşı duyduğu doymak bilmez açlığın kurbanı şapkacı Mary Anne Walkley'in acıklı öyküsünü okuyalım:

"1863 Haziranının son haftasında, Londra'daki bütün günlük gazeteler "sansasyonel" bir başlık altında bir haber yayınladılar: "Aşırı-çalışmanın neden olduğu ölüm." Haber,

çok saygıdeğer bir giysi firmasında çalışan ve Elise takma adıyla bir hanımefendi tarafından sömürülen 20 yaşındaki şapkacı Mary Anne Walkley'in ölümü ile ilgiliydi. Sık sık yinelenen o eski öykü, bir kez daha anlatılıyordu. Bu kız, ortalama 16½ saat, işlerin hızlı gittiği mevsimde ise aralıksız 30 saat çalışıyor, azalan emek-gücü, arasıra, likör, şarap ya da kahve ile takviye ediliyordu. Şimdi ise mevsimin en hızlı zamanıydı. Yeni ithal edilmiş Gal Prensesi onuruna verilecek baloda soylu hanımların giyecekleri süslüpüslü tuvaletlerin gözaçıp kapayana kadar hazırlanması gerekiyordu. Mary Anne Walkley, 60 kızla birlikte hiç aralıksız 26½ saat çalışmıştı; 30 kız bir odada oturmuşlardı ve odanın havası ancak bunların ⅓'ine yetecek kadardı. Gece, yatak odasının tahtalarla bölünmüş havasız bölmelerinde ikişer ikişer yatıyorlardı. Ve bu da, Londra'nın en iyi modaeviydi. Mary Anne Walkley, cuma günü hastalandı ve elindeki işi bitiremediği için Madam Elise'yi şaşkın bırakıp pazar günü öldü. Ancak ölümünden sonra çağrılan Dr. Bay Keys, jüri önünde dosdoğru tanıklık etti ve şunları söyledi: "Mary Anne Walkley, çok kalabalık bir odada uzun saatler çalışması ve çok küçük ve havasız bir yatak odasında bulunması nedeniyle ölmüştür." Doktora iyi bir nezaket dersi vermiş olmak için jüri kararını şöyle açıkladı:

"Müteveffa, inme sonucu ölmüştür, ama kalabalık bir odada aşırı-çalışmasının ölümünü çabuklaştırdığı kaygısını veren nedenler de vardır, vb.." (s. 268, 269.)

SERMAYE BİRİKİMİ

Basit Yeniden-Üretim

Ardarda yinelenen her üretim süreci aslında bir yeniden-üretim sürecidir. Kapitalist üretim sürecinde işçiler, kapitalistin yatırmış olduğu sermayeyi ürünün değerinde yeniden ürettikleri gibi, bir de bu değeri aşan bir artı-değer üretirler. Eğer emekçinin yarattığı bu artı-değeri kapitalist kendi gereksinmeleri ya da keyfi giderleri için bütünüyle tüketecek olursa bu üretim süreci, basit bir yeniden-üretim süreci, yani üretim sürecinin değişmeyen ölçekte bir yinelen-

mesi olur. Ne var ki, kapitalizmin özünde yatan vazgeçilmez yasa gereği, yeniden üretimin daima genişleyen boyutlarda olması ve bunun için de sermaye birikimi zorunludur.

Boyutları Büyüyen Kapitalist Üretim

İşçiler üretim süreci içersinde emek-güçlerini harcayarak, kapitalistin tüm kişisel tüketimi için gerekli olan miktarın çok daha üzerinde artı-değer yaratırlar. Yaratılan bu artı değerin bir kısmını kapitalist sermayeye çevirerek üretimin boyutlarını büyütmekte kullanır. Demek ki işçiler yalnız, kapitalistlerin kişisel tüketim alanına giren gereksinmelerini karşılamakla kalmazlar, üretimde bulunurken aynı zamanda bu üretim ve kapitalist sömürü alanını genişletmeye yarayacak olanakları da sağlamış olurlar. İşte Marx, "Artı-değerin sermaye olarak kullanılmasına, tekrar sermayeye dönüştürülmesine, sermaye birikimi", diyor.

İlk bakışta, artı-değerin bir kısmının sermayeye dönüştürülmesi ve böylece üretimin boyutlarının gittikçe büyümesi, daha büyük bir emekçi kitlesine iş sağlanması ve ücretlerde nispî bir artışa neden olarak emekçilerin yaşam koşullarında bir iyileşme anlamını taşıdığı izlenimini verir. Nitekim, Adam Smith'ten başlayarak klasik burjuva iktisatçıları, sermayeye çevrilen artı-değerin tamamının işçi ücretlerini oluşturan değişen sermayeye katıldığını varsayıyorlardı. Gerçekte bu birikim üretim araçlarının değerini oluşturan değişmeyen sermaye ile bu değişen sermaye arasında bölüşüldüğü gibi, sanayiin gelişmesiyle birlikte makineler üzerinde yapılan iyileştirmeler ve üretim tekniğindeki gelişmeler nedeniyle, değişmeyen sermayenin toplam sermaye içersindeki oranı, değişen sermayeye göre daha büyük bir hızla büyür. Yani, sermayenin değişmeyen kısmı ile değişen kısmı arasındaki oranda (ki Marx buna, sermayenin organik bileşimi diyor) bir büyüme görülür ve bu büyüme de, emek-gücüne karşı olan talepte nispî bir azalmaya yolaçar. Çünkü, bu talebi belirleyen etmen, toplam sermaye miktarı değil, bunun yalnızca —şimdi nispî bir azalma gösteren— değişen kısmıdır.

Bütün bu gelişmeler arasında Marx, Malthus'un öne

sürdüğü, "ebedî ve doğal" nüfus yasasına karşı çıkar ve ancak kapitalist düzen içersinde geçerli olan ve bu düzene özgü nüfus yasasını ortaya koyar; bu yasa da diğerleri gibi kapitalizmin niteliğinden ileri gelen geçici bir yasadır. Sermaye birikimi ve üretimin boyutlarındaki gelişmeler, emekçi halka daha fazla iş ve daha iyi ücret sağlayacağı yerde, çalışan nüfusun bir kısmını üretim alanının dışına sürerek, nispî aşırı-nüfus denilen kesimi ya da *yedek sanayi ordusunu* oluştururlar. İşsizlik, emekçi kitlesinin yaşam koşullarında bozulmaya, geleceğe güvensizliğe, umutsuzluğa yolaçtığı gibi, ücretlerin genel düzeyinde de olumsuz bir baskı ve tehdit öğesi halinde ağırlığını bir an duyurur. Artık kapitalist her an dilediği sayıda ve istediği ücrette işçi sağlayabildiği gibi bunları dilediğince sömürmede, emeğin yoğunluğunu ve üretkenliğini acımasızca artırmada özgür demektir.

Yukarda yalnızca ana çizgileriyle özetlemeye çalıştığımız bu gelişimi, şimdi de elden geldiğince Marx'ın kendi sözleriyle izleyelim:

KAPİTALİST BİRİKİMİN GENEL YASASI

Kaptial'in yirmibeşinci bölümünde bu başlık altında Marx söze şöyle başlıyor ve şu tanımları veriyor:

"Bu bölümde, sermayedeki büyümenin işçi sınıfının yazgısı üzerinde yaptığı etkiyi ele alacağız. Bu incelemede önemli etmen, sermayenin bileşimi ve birikim süreci sırasında geçirdiği değişikliklerdir.

Sermayenin bileşimi, ikili bir anlamda anlaşılmalıdır. Değer yönünden bu bileşim, sermayenin, değişmeyen sermaye ya da üretim araçlarının değeri ve değişen sermaye ya da emek-gücünün değeri, yani toplam ücretlerin tutarı olarak bölünme oranı ile belirlenir. Üretim süreci içindeki işlevleri nedeniyle maddî açıdan bakıldığında, her sermaye, üretim araçları ile canlı emek-gücüne bölünür. Bu ikinci bileşim, bir yandan, kullanılan üretim araçlarının kitlesi ile, öte yandan bunların kullanılması için gerekli olan emek kitlesi arasındaki ilişkiyle belirlenir. Ben, bunların ilkine, sermayenin *değer bileşimi,* ikincisine *teknik bileşimi* diyorum. Bu ikisi arasında sıkı bir bağıntı vardır. Bunu anlat-

mak için sermayenin değer bileşimine, bunun, sermayenin teknik bileşimi tarafından belirlenmesi ve bu bileşimdeki değişmeleri yansıtması açısından, sermayenin *organik bileşimi* diyorum. Ayrıca bir nitelendirme yapmaksızın, sermayenin bileşimi dediğim zaman, bundan, daima, sermayenin organik bileşimi anlaşılmalıdır.

Belli bir üretim koluna yatırılan pek çok bireysel sermayeler, birbirleriyle şu ya da bu derece farklı bileşime sahiptirler. Bunların bireysel bileşimlerinin ortalaması, bu üretim kolundaki toplam sermayenin bileşimlerini verir. Ensonu, bütün üretim kollarında bu ortalamaların ortalaması, bir ülkenin toplam toplumsal sermayesinin bileşimini verir ve biz, aşağıdaki incelememizde, en sonunda yalnız bununla ilgileneceğiz." (s. 129, 630.)

Bu tanımlardan sonra yazar, sermayenin büyümesinin, değişen öğesinin, yani emek-gücüne yatırılan kısmının büyümesini de birlikte getireceğini, yeni pazarların açılması, yeni ortaya çıkan toplumsal gereksinmeler, sermaye yatırımı için yeni alanların ortaya çıkması gibi nedenlerle, birikmiş sermayeye duyulan gereksinmenin emek-gücü ya da emekçi sayısındaki artıştan fazla olabileceğini, emekçiye duyulan bu talebin, emek arzını aşabileceğini ve bu yüzden ücretlerin yükselebileceğini, ama ücretli işçi sınıfının, şu ya da bu derecede uygun koşullar altında yaşamını sürdürmesi ve çoğalmaya devam etmesinin, kapitalist üretimin temel niteliğini hiç bir şekilde değiştiremeyeceğini söylüyor ve şöyle devam ediyor: "gittikçe büyüyen bir ölçekte yeniden üretim, yani birikim de, büyüyen bir ölçekte sermaye ilişkisini, bir kutupta daha çok kapitalistleri ya da daha büyük kapitalistleri, öteki kutupta da daha çok ücretli işçileri yeniden üretir. Sermayenin kendisini genişletmesi için sermaye ile durmadan kaynaşmak zorunda kalan ve sermayeden kopup ayrılması olanaksız bulunan, sermayeye köleliği, yalnızca, kendisini sattığı bireysel kapitalistlerin başka başka olmalarıyla gözlerden saklanan bu emek-gücü kitlesinin yeniden-üretimi, aslında sermayenin kendisinin yeniden-üretiminin kökü ve esasıdır. Bu yüzden sermaye birikimi, proletaryanın çoğalması demektir." (s. 631.)

İşçilerin, "kendi artı-ürünlerinden büyük bir kısmı, daima artarak ve sürekli olarak ek sermayeye dönüşerek, ödeme aracı şeklinde kendilerine geri dönmekte ve böylece zevk alanlarını genişletebilmektedirler; giysi, ev eşyası vb. gibi tüketim fonlarına bazı ekler yapabilmektedirler, ve küçük bir yedek-fonu parası ayırabilmektedirler. Daha iyi giysiler ile yiyecekler, daha iyi muamele görmek ve efendinin bağışladığı daha geniş bir toprağa sahip olmak, kölenin sömürülmesini ne derece ortadan kaldırırsa, ücretli işçininkini de işte o kadar kaldırır. Sermaye birikimi sonucu emeğin fiyatındaki bir yükselme, gerçekte, ücretli işçinin kendisi için dövmüş olduğu altın zincirin uzunluğunda ve ağırlığındaki bir gevşemedir. Bu konudaki tartışmalarda, asıl gerçek, çoğu zaman görmezlikten gelinir; bu da kapitalist üretimin *differentia specifica*'sıdır.* Emek-gücü, burada, yaptığı hizmet ya da ürettiği ürün ile, onu satınalanın kişisel gereksinmelerini karşılamak için satılmıyor. Onu satınalanın amacı, sermayesini çoğaltmak, karşılığını ödediği emekten fazla emek içeren ve böylece kendisine hiç bir şeye malolmayan ve ancak metaın satışı ile gerçekleşen, bir değeri de içinde taşıyan metaları üretmektir. Artı-değer üretimi, bu üretim tarzının mutlak yasasıdır. Emek-gücü, ancak, üretim araçlarını sermaye olma niteliği içinde koruduğu ve devam ettirdiği, kendi değerini sermaye olarak yeniden ürettiği, ek sermayeye kaynaklık edecek, karşılığı ödenmemiş bir emek sağladığı sürece satılabilir bir şeydir. Emekçi için daha çok ya da az elverişli olsun, emek-gücünün satış koşulları, bu nedenle, devamlı yeniden satılma zorunluluğunu ve bütün servetlerin durmadan boyutları büyüyen ölçülerde sermaye biçiminde yeniden üretilmesini kapsar." (s. 634, 635, 636.)

BİRİKİM İLERLERKEN DEĞİŞEN SERMAYEDE AZALMA

Buraya kadarki incelemede sermayedeki büyüme, sermayenin teknik bileşiminde bir değişme olmadan ortaya çıkıyordu. Ama üretim ve birikim süreçleri devam etmekte-

* Ayırdedici özelliği.

dir ve kapitalist üretimde, sermaye birikimi sırasında, toplumsal emeğin üretkenliğindeki artışın, birikimin en güçlü kaldıracı haline geleceği bir noktaya ulaşılır. Emekçinin, üretim süreci sırasında, ürüne dönüştürdüğü üretim araçları kitlesi, emeğinin üretkenliğindeki[11] yükselme ile birlikte büyür. Diyelim manüfaktürde, işbölümü ve makine kullanılması ile, aynı sürede daha fazla hammadde işlenir ve bu nedenle, daha büyük kitlede hammadde ile yardımcı maddeler üretim sürecinden geçmiş olurlar. İşte, bu, emeğin üretkenliğindeki artışın bir sonucudur. Emeğin üretkenliğindeki artış kendisini, harekete geçirdiği üretim araçları kitlesine oranla, emeğin kitlesinde bir azalma ile belli eder.

Üretim araçları, kitlesindeki bu büyüme, bu kitleyi harekete geçiren emek-gücü kitlesi ile karşılaştırıldığında, sermayenin değişmeyen kısmı, değişen kısmına göre ve onun aleyhinde artmış, yani sermayenin teknik bileşiminde bir değişme olmuştur. "Örneğin, bir sermayenin yüzde-ellisi başlangıçta üretim araçlarına, yüzde-ellisi emek-gücüne yatırılmış olabilir; daha sonra, emeğin üretkenliğindeki gelişme sonucu yüzde-sekseni üretim araçlarına, yüzde yirmisi emek-gücüne yatırılabilir ve bu, böyle devam eder." (s. 639, 640.)

Özgül Kapitalist Üretim Biçiminin Birikimi Hızlandırması

Büyük boyutlu bir elbirliği, işbölümü, üretim sürecinde yetkinleşen bir örgütlenme toplumsal emeğin üretkenliğini artırıyor; makineleşme, doğa güçlerinin üretimin hizmetine sokulması, bilim ve teknolojinin verilerinden yararlanma, belli bir sermaye birikimini gerektiriyordu. "Bu nedenle, bireysel meta üreticilerinin ellerinde toplanan belli miktarda bir sermaye birikimi, özgül kapitalist üretim tarzının zorunlu önkoşuludur... Bu temel üzerinde gelişen emeğin toplumsal üretkenliğini yükseltmeye yarayan bütün

[11] "... belli bir toplumda emeğin üretkenlik derecesi, bir emekçinin belli bir sürede, emek-gücünün aynı gerilimi ile ürüne dönüştürdüğü üretim araçlarının nispî büyüklüğü ile ifade edilir. (s. 639.)

yöntemler, aynı zamanda, kendisi de birikimin yapıcı öğesi olan artı-değer ya da artı-ürün üretimini yükseltme yöntemleridir. Bu durumda, bunlar, aynı zamanda, sermayenin sermaye ile üretimi yöntemleri ya da sermaye birikimini hızlandırma yöntemleridir. Artı-değerin durmadan tekrar sermayeye dönüştürülmesi, şimdi üretim sürecine giren sermayenin büyüklüğünün devamlı artması şeklinde gözükür. Bu, ayrıca, boyutları genişleyen üretimin, bunun beraberinde getirdiği, emeğin üretkenliğini artırma yöntemlerinin ve hızlandırılmış artı-değer üretiminin temeli olmaktadır. Demek ki, belli derecede bir sermaye birikimi, özgül kapitalist üretim tarzının koşulu olarak gözükürken, bu üretim tarzı da, tersine, sermayenin hızlı bir birikimine neden oluyor. Bunun için, sermayenin birikimi ile, özgül kapitalist üretim tarzı gelişiyor ve bu üretim tarzı ile de sermaye birikimi hızlanıyor. Bu her iki ekonomik etken, karşılıklı olarak birbirlerine yaptıkları dürtülerin bileşik oranında, sermayenin teknik bileşiminde, değişmeyen kısma göre değişen kısmı gitgide küçülten bir değişikliğin olmasına yolaçmaktadır." (s. 641, 643.)

Sermayenin Merkezileşmesi

Toplumsal sermayenin birer parçası olan her bireysel sermaye, şu ya da bu ölçüde bir üretim araçları kitlesinin yoğunlaşması ve bu kitleye uygun düşen bir büyüklükte bir emek-ordusu üzerinde komuta yetkisi demektir. Her birikim, yeni bir birikimin mayası ve aracıdır. Bu bireysel sermayelerin büyümesi, toplumsal sermayenin büyümesi sonucunu verir. Bir yandan bu sermaye büyümesi devam ederken bir yandan da, bu sermayede bazı kopmalar olur ve bu kopan parçalar yeni ve bağımsız sermayeler olarak işlemeye başlarlar. Başka nedenlerin yanısıra kapitalist aileler içinde mülk bölüşümü bunda büyük rol oynar. Bu nedenle sermaye birikimi ile birlikte kapitalistlerin sayısında da bir artma görülür. Toplumsal servetin aynı üretim alanına yerleşmiş kısımları, birbirleriyle isteristemez rekabet halinde bulunan, bağımsız meta üreticisi kapitalistler arasında bölünmüş durumdadır. Böylece birikim bir yandan, üretim

araçlarının gitgide artan yoğunlaşması ve emek üzerindeki egemenliğin artması biçiminde görünür, öte yandan da birçok bireysel sermayenin birbirini itmesi ve ayrılmaları şeklinde ortaya çıkar.

Toplam toplumsal sermayenin, çeşitli bireysel sermayelere bölünmesi, ya da parçaların birbirini itmesi biçimindeki hareket, bu bölünmüş parçaların birbirlerini çekmeleri gibi karşıt bir hareketi de kapitalist sistemde özünde taşır. "Bu, daha önce oluşmuş bulunan sermayelerin yoğunlaşması, bağımsızlıklarına son verilmesi, kapitalistin kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi, birçok büyük sermayenin, birkaç büyük sermayeye dönüştürülmesidir." (s. 643.)

Kapitalist üretim ile birlikte büsbütün yeni bir güç sahneye çıkar. Bu yeni güç, *kredi sistemidir*. "İlk aşamalarda, birikimin alçakgönüllü bir yardımcısı olarak hiç sezdirmeden işin içine girer ve, büyük ya da küçük miktarlar halinde toplum yüzeyine dağılmış bulunan para kaynaklarını, görünmeyen iplerle, tek ya da ortaklık halindeki kapitalistlerin ellerine çeker; ama çok geçmeden, rekabet savaşında yeni ve müthiş bir silah halini alır ve ensonu sermayenin merkezileşmesi için, dev bir toplumsal mekanizmaya dönüşür." (s. 644.)

Bu dev gücü de emri altına sokan merkezileşme bir yandan sermaye birikimini artırır ve hızlandırırken, öte yandan da sermayenin teknik bileşiminde değişmeyen kısmını, değişen kısmın aleyhinde genişleten, yani emeğe duyulan nispî talebi azaltan köklü değişmelere yolaçar. Artık sanayici kapitalist, iş alanının boyutlarını dilediği ölçüde genişletme olanağını elinde tutmakla, ek sermayeleri, yeni buluşlarla keşiflerden, emeğin daha fazla sömürülmesi için yararlanabilmektedir. Üretim alanında gerçekleştirilen iyileştirmeler sonucu şimdi daha az emekle daha büyük miktarda makine ve hammaddenin harekete geçirilmesi olanağı sağlanmıştır ve bu aşamada sermayedeki merkezileşme, üretimin boyutlarındaki genişlemeye karşın emekçilerden daima biraz daha fazlasını üretim alanı dışına itmektedir.

Sermaye birikimi, başlangıçta yalnız nicel bir büyüme olarak görünse de, yukarda da gördüğümüz gibi; bileşimindeki gitgide artan nitel bir değişme ile, yani, değişmeyen kısmında değişen kısmın aleyhinc devamlı bir artış göstererek meydana gelir.

Özgül kapitalist üretim biçimi, emeğin üretkenlik gücünde buna uygun düşen gelişme, sermayenin organik bileşiminde bu yüzden meydana gelen değişme, yalnızca birikimin ilerlemesine ya da toplumsal servetin büyümesine ayak uydurmakla kalmazlar. Bunlardaki değişme çok daha büyük bir hızla olur; çünkü, basit birikim ya da toplam toplumsal sermayedeki mutlak artış, bu toplamı oluşturan bireysel sermayelerin teknolojik bileşimindeki değişiklik, başlangıç sermayesinin teknolojik bileşimindeki benzer bir değişmeyle elele gitmektedir. İşte bu nedenle, "Birikimin ilerlemesiyle, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranı değişir. Başlangıçta diyelim 1: 1 iken, bundan sonra sırasıyla 2 1, 3 : 1, 4 1, 5 1, 7 1, vb. haline gelir, yani sermaye artmaya devam ederken, toplam değerinin ½'si yerine yalnızca ⅓, ¼, ⅕, ⅙, ⅛, vb. oranında emek-gücüne dönüştüğü halde, ⅔, ¾, ⅘, ⅚, ⅞ oranlarında olmak üzere üretim araçlarına dönüşür. Emeğe olan talep, sermayenin bütünü ile değil, ancak değişen kısmının miktarıyla belirlendiğine göre, bu talep, daha önce varsayıldığı gibi toplam sermayedeki artış ile orantılı olarak artacağına gittikçe küçülen şekilde düşer. Emeğe olan talep, toplam sermayenin büyüklüğü nispetinde ve büyüklüğün artması ölçüsünde artan bir hızla düşer. Toplam sermayenin büyümesi ile birlikte değişen kısmı, yani onunla birleşen emek de büyür, ama bu daima küçülen bir oranda olur." (s. 646, 647.)

Halen işlemekte olan toplumsal sermayenin büyüklüğü ve gösterdiği artışın derecesi ile, üretimin ölçeğindeki büyüme ve harekete geçirdiği emekçi kitlesindeki artma ile, bu kitlenin emeklerinin üretkenliğindeki gelişme ile, ve bütün zenginlik kaynaklarının boyutlarındaki ve yoğunluğundaki genişleme ile, emekçilerin sermaye tarafından çekil-

mesi hareketinin boyutlarında bir büyüme olduğu gibi, gene sermaye tarafından itilmelerinin boyutlarında da bir büyüme olur. Sermayenin-yukarda sözü edilen-organik bileşimindeki değişmenin hızı böylece artarak, "emekçi nüfusu, kendi yarattığı sermaye birikimi ile birlikte, kendisini nispî ölçüde fazlalık haline getiren, nispî artı-nüfus haline çeviren araçları üretmiş olur; ve o, bunu, daima artan boyutlarda yapar. Bu, kapitalist üretim biçimine özgü bir nüfus yasasıdır; ve aslında, her özel tarihsel üretim tarzının, yalnızca kendi sınırları içersinde tarihsel bakımdan geçerli kendi özel nüfus yasaları vardır. Soyut bir nüfus yasası, ancak, ve o da insanoğlu kendilerine müdahale etmediği sürece, bitkiler ve hayvanlar için vardır.

Emekçi artı-nüfus, birikimin ya da kapitalist temele dayanan zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünü olduğu gibi, tersine olarak da, bu artı-nüfus, kapitalist birikimin kaldıracı ve hatta bu üretim biçiminin varlık koşulu halini de alır. Bu artı-nüfus, her an elaltında bulunan yedek bir sanayi ordusu oluşturur ve bu ordu, tıpkı bütün masrafları sermaye tarafından karşılanarak beslenen bir ordu gibi, tümüyle sermayeye aittir. Fiilî nüfus artışının sınırlarından bağımsız olarak bu artı-nüfus, sermayenin kendisini genişletme konusunda değişen gereksinmelerini karşılamak üzere, daima sömürülmeye hazır, bir insan malzemesi kitlesi yaratır. Birikim ve onunla birlikte ortaya çıkan emeğin üretken gücündeki gelişmeyle birlikte, sermayenin ani genişleme gücü de büyür. Üretimin boyutlarındaki düzensiz genişlemeler, aynı şekilde beklenmedik daralmaların da önkoşuludur; bu daralma, tekrar genişlemeye yolaçar, ama elaltında hazır insan malzemesi olmadan, emekçi sayısında, nüfusun mutlak büyümesinden bağımsız bir artış olmadan, üretimin boyutlarında genişleme olamaz. Emekçi sayısındaki bu artış, emekçilerin bir kısmını durmadan "serbest hale getiren" basit bir süreçle, üretimdeki artışa oranla çalıştırılan emekçi sayısını azaltan yöntemlerle gerçekleştirilir. Demek oluyor ki, büyük sanayiin bütün hareket şekli, emekçi nüfusun bir kısmım, sürekli olarak, işsiz ya da yarı-işsiz insanlar haline getirmeye dayanıyor." (s. 648, 649, 650.)

Şu halde, kapitalist üretim, doğal nüfus artışının sağladığı kullanıma hazır emek-gücü miktarı ile yetinmeyip, emek pazarında rahatça at oynatabilmek için bunun dışında yedek bir sanayi ordusunun bulunmasını da istemektedir. Bu üretim biçimi ile, emeğin üretken gücündeki gelişme, kapitaliste, aynı değişen sermaye ile, her bireysel emek-gücünü daha büyük ölçüde sömürme yoluyla, daha fazla emeği harekete geçirme olanağını vermektedir. Ayrıca, kapitalist, giderek artan ölçüde, hünerli işçi yerine daha az hünerli işçi koymak, olgun emek-gücü yerine henüz olgunlaşmamış emek-gücü, erkek yerine, kadın, yetişkin yerine genç ya da çocuk çalıştararak, aynı sermaye ile daha büyük emek-gücü kitlesi satınalabilmektedir. Demek oluyor ki, "Sermaye aynı anda, iki yanlı çalışmaktadır. Sermaye birikimi, bir yandan emek talebini artırırken, öte yandan emekçileri "serbest hale getirerek" emek arzını da artırmakta ve gene bu arada işsizlerin baskısı, çalışanları daha fazla emek harcamaya zorlamakta ve bu nedenle de emek arzını bir ölçüde emekçi arzından bağımsız hale getirmektedir. Emek arzı ve talebi yasasının bu esas üzerinde işlemesi sermayenin tahakkümünü tamamlamaktadır." (s. 657.)

Bu durum karşısında, daha fazla çalıştıklarını, patron için daha fazla servet ürettikleri ama üretken güçlerinin artması ölçüsünde, sermayenin kendisini genişletmesine araçlık eden güç ve işlevlerinin, kendilerini daha zor ve güvensiz duruma düşürdüğünü farkeden ve aralarındaki şiddetli rekabetin nispî artı-nüfustan ileri geldiğini öğrenen emekçiler, çalışma koşullarını düzenlemek ve işsiz kalanlar ile çalışanlar arasında bir dayanışma ve işbirliği kurmak için sendikalar halinde örgütlenmeye kalkışınca da, sermaye ile ona dalkavukluk eden burjuva iktisatçıları bu kez de "ebedî ve kutsal" arz ve talep yasası çiğneniyor diye feryadı basarlar. Zira onlara göre, çalışanlar ile işsizler arasındaki her yakınlaşma, bu yasanın "uyumlu" işleyişini bozar.

Nispî Artı-Nüfusun Farklı Biçimleri

Nispî artı-nüfus çok farklı biçimlerde bulunabilir. Her emekçi ancak kısmen çalıştığı ya da tamamen işsiz oldu-

ğu zaman bu artı-nüfusa dahildir. Devresel sınaî bunalımları sırasında görülen had ve kronik biçimler dışında bu nispî artı-nüfus daima şu biçimler içersinde kendisini gösterir: akıcı, saklı ve durgun.

Büyük sanayi merkezlerinde çalışan emekçi sayısında, üretimin ölçeğine göre daima azalan oranlarda olmakla beraber, bütünüyle alındığında bir artış görülür ve bu emekçiler bazan büyük kitleler halinde üretime çekilir ve bazan da üretimden uzaklaştırılır, işsiz kalırlar. Buradaki artı-nüfus *akıcı biçimdedir*.

Kapitalist üretimin tarım alanına da girmesi ve alana egemen olması ölçüsünde, bu alanda kullanılan sermaye birikiminde bir ilerleme olur ama tarım emekçisine duyulan talep mutlak olarak azalır. Bu nedenle, tarımsal nüfusun bir kısmı sürekli olarak kent ya da tarım dışı her türden sanayi proletaryasına dönüşme noktasında, ve bu dönüşüm için uygun koşulları bekler durumdadır. Bu nispî artı-nüfus kaynağı böylece devamlı hareket halindedir ama, kentlere doğru olan bu sürekli akış, kırsal bölgenin kendisinde daimi bir saklı artı-nüfus bulunmasını gerekli kılar. Bu artı-nüfusun gerçek boyutları ancak, bir ucu kentlere çıkan akış kanallarının olağanüstü genişliğine ulaştığı zamanlarda belli olur. Kırsal bölgelerdeki bu *saklı* nispî artı-nüfus nedeniyle, tarım emekçisinin ücreti, daima en alt düzeye indirgenmiş durumdadır ve bunların bir ayakları hep sefalet batağına saplanmış haldedir.

Nispî artı-nüfusun üçüncü kategorisi, durgun artı-nüfus, faal emek-ordusunun bir kesimini oluşturmakla birlikte, bir işte çalışmaları son derece düzensizlik gösterir. Böylece, sermayeye, her an elaltında bulunan bitip tükenmez bir emek-gücü deposu sağlar. Yaşam koşulları, işçi sınıfının ortalama normal düzeyinin altına düşer ve bu durum, onu, derhal, özel kapitalist sömürü kollarının geniş tabanı haline getirir. Azamî çalışma süresi ve asgarî ücret, bunların ayırdedici özelliğidir. Durgun artı-nüfus, büyük sanayii ile tarımdan ve özellikle, elzanaatının yerini manüfaktüre, manüfaktürün makineye bıraktığı, çökmekte olan sanayi kollarından gelen, fazlalık halindeki kuvvetlerle beslenir. Birikimin hızı ve genişliği ile birlikte artı-nüfusun meydana

gelişi hızlandığı için, bu artı-nüfus da büyür.

"Nispî artı-nüfusun en dipteki tortusu, ensonu, sefalet alanında bulunur. Serseriler, suçlular, orospular, tek sözcükle "tehlikeli" sınıflar dışında, bu toplum katı, üç kategoriyi kapsar, önce, çalışabilecek durumda olanlar. Her bunalımda yoksulların sayısının arttığını ve iş alanındaki her canlanma ile bunların da azaldığını görmek için İngiltere'deki yoksul istatistiklerine bir gözatmak yeterlidir. İkincisi, yetim ve öksüz çocuklarla fakir fukara çocuklardır. Bunlar, yedek sanayi ordusunun adayları olup, örneğin 1860 gönenç dönemlerindeki gibi hızla ve çok sayıda faal emek-ordusuna katılırlar. Üçüncüsü, ahlak düşkünleri, zavallılar, çalışamayacak durumda olanlar, işbölümü nedeniyle uyum yeteneğinden yoksun kalmış çaresizler; normal emekçi yaşını aşan kimseler; sayıları tehlikeli makineler, madenler, kimyasal işler vb. ile artan sanayi kurbanları, sakatlar, sayrılılar, dullar. Yoksulluk, faal emek-ordusunun hastanesi, yedek sanayi ordusunun safrasıdır. Sefalet, nispî artı-nüfusla birlikte ürer ve biri diğerinin zorunlu koşuludur; artı-nüfusun yanısıra yoksulluk, kapitalist üretimin ve zenginlik artışının bir koşulunu oluşturur. Bunlar, kapitalist üretimin *faux frais*'si* arasında yer alırsa da, sermaye, bunun büyük kısmını, kendi omuzlarından kaldırıp, işçi sınıfı ile alt orta-sınıfın omuzlarına yüklemenin yolunu çok iyi bilir." (s. 660, 661.)

KAPİTALİST BİRİKİMİN MUTLAK GENEL YASASI

Görüldüğü gibi, sermaye birikimindeki büyüme ile birlikte, bir uçta sömürücü sınıfların zenginliği, lüksü, hesapsız harcamaları artarken, öteki uçta da emekçilerin işsizliği, çaresizliği, yoksulluğu ve sefaleti yoğunlaşmaktadır. Marx bunu bir yasa ile şöyle ifade ediyor: "Toplumsal servet, işleyen sermaye, bu sermayenin büyüme ölçüsü ile hızı ve dolayısıyla, proletaryanın mutlak kitlesi ve emeğin üretkenliği ne kadar büyük olursa, yedek sanayi ordusu da o kadar büyük olur. Sermayenin genişleme gücü ile, emrindeki emek-

* Üretken olmayan ama zorunlu olan maliyetler.

gücünün gelişmesi de aynı nedene bağlıdır. Bunun için, yedek sanayi ordusunun nispî büyüklüğü, servetin potansiyel enerjisi ile birlikte artar. Ama bu yedek ordunun faal orduya oranı ne kadar büyükse, sefaleti, çalışma sırasında katlandığı ıstırapla ters orantılı olan toplam artı-nüfusun kitlesi de o kadar büyük olur. Ensonu, işçi sınıfının düşkünler tabakası ile yedek sanayi ordusu ne kadar yoğun olursa, resmî yoksulluk da o kadar yaygın olur. Bu, *kapitalist birikimin mutlak genel yasasıdır.*" (s. 661.)

Kapitalist sistemde, emeğin üretkenliğinin yükseltilmesi için kullanılan bütün yöntemler, emekçinin aleyhine kullanılıyor, üretimi geliştirme araçlarının hepsi üreticiler üzerinde egemenlik kurulması ve sömürülmesi araçlarına dönüşüyordu. Ve bütün artı-değer üretim yöntemleri, aynı zamanda, birikim yöntemleridir; ve birikimdeki her genişleme, bu yöntemlerin gelişmesi için bir araç haline gelir. Bundan da şu sonuç çıkar ki, sermaye birikimi oranında, aldığı ücret, ister yüksek ister düşük olsun, emekçinin yazgısı daha da beter olacaktır; ensonu, nispî artı-nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu, birikimin büyüklüğü ve hızı ile daima dengeli durumda tutan yasa, emekçiyi, sermayeye, Vulcan'ın Prometheus'u kayalara mıhlamasından daha sağlam olarak perçinler. Sermaye birikimine tekabül eden bir sefalet birikimi yaratır. Bu yüzden, bir kutupta servet birikimi, diğer kutupta, yani kendi emeğinin ürününü sermaye şeklinde üreten sınıfın tarafında, sefaletin, yorgunluk ve bezginliğin, köleliğin, bilisizliğin, zalimliğin, aklî yozlaşmanın birikimi ile aynı anda olur." (s. 662, 663.)

Marx'ın, kapitalist üretim ve birikim sürecinin ayrıntılı bir çözümlemesi sonucu ortaya koyduğu ve özellikle İngiltere'deki işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşullarıyla uzun uzadıya örneklendirdiği, kapitalist birikimin bu mutlak genel yasasının en önemli yanı, aynı zamanda, ücretli-emek ile sermaye arasındaki uzlaşmaz çelişkinin kavranılmasında teorik bir temel sağlamış olmasıdır.

SÖZDE İLKEL BİRİKİM

Sermaye birikimini ve bu birikimi sağlayan emekçi sınıfın, birikimle birlikte kazançlarının, yaşam koşullarının

yükselecek yerde tam tersine kendilerini "fazlalık" haline getirerek ücretlerinde nispî bir düşmeye ve giderek sefaletlerine neden olduğunu tanıtlayan Marx daha sonra ilkel birikim denilen olguyu ele almaktadır.

Burjuva iktisatçıları ilkel sermaye birikimini (Adam Smith buna, "previous accumulation" önceki birikim diyor), kendi çalışmaları ve emekleriyle yavaş yavaş büyük servetler yığan girişim ruhuna sahip bireysel kapitalistlerin olağanüstü çaba ve işbilirliklerinin bir sonucu gibi gösteriyorlardı. Şimdi biz bunun böyle olup olmadığını Marx'ın konuyla ilgili araştırma ve çözümlemelerini izleyerek görmeye çalışalım.

Daha önce gördüğümüz gibi, sermaye birikimi, artı-değerin varlığını, artı-değer kapitalist üretimi, kapitalist üretim ise, meta üreticilerinin ellerinde daha önceden oldukça büyük bir sermaye ve emek-gücü kitlesinin bulunmasını öngörür. Buradaki hareketin bütünü bu yüzden bir kısır döngü gibi görünür ve bundan ancak, kapitalist birikimden önce, bu üretim biçiminin sonucu değil, çıkış noktası olan bir ilk birikimin olduğunu kabul etmekle kurtulma olanağı vardır.

"Üretim ve geçim araçları kendiliklerinden nasıl sermaye değilse, para ve metalar da kendiliklerinden sermaye değildir. Bunların sermayeye dönüşmeleri gerekir. Ama bu dönüşümün kendisi, ancak belli koşullar altında olabilir, yani birbirinden çok farklı türden iki meta sahibinin, yüzyüze ve temas haline gelmesi gerekir; bir yanda, başkalarına ait emek-gücünü satınalarak, ellerindeki değerler toplamını artırmak isteğinde bulunan, para, üretim aracı ve geçim aracı sahipleri, öte yanda, kendi emek-güçlerini ve dolayısıyla emeklerini satan özgür emekçiler." (s. 730.)

Bu emekçiler iki anlamda özgür olacaklardır: önce bunlar feodal toplumdaki köleler ve serfler gibi üretim araçlarının ayrılmaz bir parçası olmayacaklar, sonra da toprak sahibi köylüler gibi üretim araçlarına sahip bulunmayacaklardı. Yani bunlar, kendilerine ait üretim aracı olmayan, böyle bir yük ve engelden kurtulmuş emekçiler olacaktı. Meta pazarında bir uçta emekçiler, öteki uçta sermaye, yani üretim aracı sahibi kapitalistler olmak üzere bu kutuplaşma ile ka-

pitalist üretimi sisteminin temel koşulları sağlanmış olacaktı. Bu nedenle kapitalist sistemin yolunu açan süreç, emekçinin elinden üretim araçlarını alan süreç olduğu gibi, ilkel birikim denilen olgu da, üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel süreçten başka bir şey değildi. Bu sürece, ilkel birikim denilmesinin nedeni de, sermayenin ve bu sermayeye uygun düşen üretimı tarzının tarih-öncesi aşamasını oluşturmasıdır.

Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğup gelişmiş, bu toplumdaki ekonomik ilişkilerin çözülmesi, kapitalist toplumun kurulması için gerekli öğeleri serbest hale getirmiştir.

Doğrudan üretici olan emekçi, ancak, toprağa bağlı bulunmaktan, bir başkasına köle, serf ya da bağımlı olmaktan çıktıktan sonra, kendi emek-gücü üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Elindeki tek metaı, emek-gücünü satabileceği her yere götürebilir özgür emek-gücü satıcısı halini alabilmesi için, ayrıca, feodal sistemin koyduğu lonca düzeninden, bunların çıraklar ve kalfalar için koyduğu kurallardan, iş yönetmeliklerinin kısıtlamalarından da kurtulması gerekiyordu. Demek oluyor ki, doğrudan üreticiyi, ücretli-işçi haline getiren bu tarihsel süreç iki anlam taşıyordu: bir yandan, bunların kölelikten ve loncaların koyduğu kısıtlayıcı bağlardan kurtulmaları olarak görünüyor, öte yandan ise, bu yeni özgürleşmiş kimseler, sahip oldukları bütün üretim araçları ile, eski feodal düzenlemelerin sağladığı her türlü güvenceler ellerinden alındıktan sonradır ki, kendi emek-güçlerinin satıcısı haline gelebiliyorlardı. Ne var ki, burjuva tarihçileri sürecin yalnız birinci yönüyle ilgileniyorlardı, oysa, "Onların mülksüzleştirilmesini anlatan bu öykü, insanların tarihine, kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır." (s. 731.)

Tarımsal Nüfusun Mülksüzleştirilmesi

Tarımsal nüfusun topraksızlaştırılmasının İngiltere'de klasik bir biçimde yer aldığına işaret eden Marx, bu ülkede serfliğin 19. yüzyılın sonlarında hemen tamamen ortadan kalktığını, kır nüfusunun büyük çoğunluğunu, feodal mülkiyete karşın kendi topraklarını işleyen özgür köylülerden oluş-

tuğunu belirtiyordu. Feodal beyin kudreti, toprakların genişliği ile değil, uyruklarının çokluğu, yani, kendi toprakları üzerinde ekip biçen köylülerin sayısına bağlıydı. Ekilebilir topraklar, herbiri 900 kadar Anglo-Sakson beyliğini içeren büyük baronluklara bölünmüş olmakla beraber ülke, küçük köylü toprakları ile kaplıydı. Büyük senyör malikâneleri ancak dağınık haldeydi. Bu durum, kentlerde 15. yüzyılda görülen gönençle birlikte halkın rahat bir yaşam sürecek zenginliğe ulaşmasını sağlamıştı ama, kapitalist nitelikte bir birikime de olanak vermemişti.

"Kapitalist üretim tarzının temelini atan devrimin ilk perdesi, 15. yüzyılın son otuz yılı ile 16. yüzyılın ilk on yılında oynandı. Senyörlerin, Sir James Steuart'ın pek güzel söylediği gibi, "evi ve şatoyu boş yere dolduran" hizmetliler ile uşaklar takımına yol vermesiyle, emek pazarına serbest bir proletarya yığını sürülmüş oldu. Kendisi de burjuva gelişmesinin bir ürünü olan krallık iktidarı, mutlak egemenlik peşindeki çabasıyla, bu hizmetliler takımının dağılmasını zorlayarak hızlandırmakla birlikte, bunun tek nedeni de değildi. Kral ve parlamento ile çetin bir çatışmaya giren büyük feodal beyler, köylüleri, tıpkı kendileri gibi feodal haklara sahip bulundukları topraklardan zorla söküp atarak ve ortak topraklara elkoyarak, çok daha fazla proletarya yarattılar." (s. 734, 735.)

İngiltere'de yünlü manüfaktürün hızla gelişmesi ve bu yüzden yün fabrikalarındaki yükselme, ekilebilir toprakların koyun otlağı haline getirilmesi gibi yeni bir gelişmeye yol açtı, küçük köylülerin ekip biçtikleri topraklar birer birer ellerinden alınmaya başlandı. Köylülerin evleri ve tarım işçilerinin kulübeleri yerlebir ediliyor, bütün ekilebilir arazi mera haline getiriliyordu. Büsbütün göçüp gitmiş, ya da yarıyarıya yokolmuş kentler kasabalar görülüyordu. Kırsal kesimde nüfus hızla seyrekleşiyor, devletin topladığı aşar gelirlerinde ve benzeri vergilerde büyük bir düşme görülüyordu. Bu duruma çare bulmak için, Sekizinci Henry zamanından başlamak üzere çeşitli yasalar çıkartıldı. Onun zamanında çıkartılan bir yasa ile, eski çiftlik evlerinin onarımı öngörülmekte ve ekim alanları ile otlaklar arasında bir oran saptanmaktaydı. 1533 tarihli bir yasa ise, bazı kimselerin el-

lerinde 24.000 koyun bulunduğunu öne sürerek, bu sayıyı 2.000 olarak sınırlandırıyordu. Ne var ki, gerek Sekizinci Henry, gerekse kendisinden sonra Birinci James ve Birinci Charles zamanlarında çıkartılan yasalar bir sonuç vermedi.

"Halkın zorla mülksüzleştirilmesi süreci, 16. yüzyılda, Reformasyon ve kilise mallarının yağmalanması ile yeni ve korkunç bir hız kazandı. Katolik kilisesi, Reformasyon hareketi sırasında, İngiliz topraklarının büyük bir kısmının feodal sahibiydi. Manastırlar ile benzeri kuruluşların kapatılması, buralarda barınanları, proletarya haline getirdi. Kilise toprakları, büyük ölçüde, açgözlü saray gözdelerine bağışlandı ya da spekülatör çiftliklerle yurttaşlara yok pahasına satıldı; bunlar da, kuşaklar boyu burada oturan küçük kiracıları, *en masse** sürüp çıkartarak, toprakları birleştirdiler. Yoksul halkın kilise aşarının bir kısmı üzerinde yasa ile sağlanmış mülkiyet haklarına, sessiz sedasız elkondu." (s. 737, 738.)

17. yüzyıl sonlarında, Orange Prensi William'ın krallığa getirilmesiyle, o zamana kadar devlet toprakları üzerinde yürütülen küçük hırsızlıklar büyük yağmalara dönüştü ve adeta resmileşti. Devlete ait mülkler, metreslere, gözdelere bağışlanıyor ya da gülünç fiyatlarla toprakbeylerine satılıyordu. F. W. Newman adında bir 19. yüzyıl yazarı bu konuda şöyle diyor: "Kraliyet emlâkının, kısmen satışla, kısmen hediye olarak, yasalara uymayacak biçimde elden çıkartılması, İngiltere tarihinde rezaletlerle dolu bir sayfa ulusa karşı işlenmiş büyük bir sahtekârlıktır." (s. 740, dipnot 14.)

Bu yıllarda ele geçirilen devlet toprakları ile, kiliseye ait toprakların yağmalanması, İngiliz oligarşisinin daha sonraki gözkamaştırıcı ve görkemli malikânelerinin esasını oluşturmuştu. Kapitalistler ile bütün bu olup bitenleri, serbest ticareti teşvik ettiği, modern tarımı büyük çiftlikler sistemi üzerinde geliştirdiği ve kentlerde kendilerine daima elaltında serbest tarım proletaryası sağladığı için hoşnutlukla seyrediyor ve destekliyordu.

"Bağımsız küçük çiftçilerin yerini, yıllık sözleşmelere

* Kitle halinde.

dayanan kiracı çiftçilerin, yani toprak sahibinin keyfine bağlı hizmetkârlar topluluğunun alması, devlet emlâkının yağma edilmesinin yanısıra, komünal toprakların sistemli olarak yağmalanması, 18. yüzyılın sermaye çiftlikleri ya da tüccar çiftlikleri adı verilen büyük çiftliklerin artmasına ve kırsal nüfusun sanayi proletaryası haline gelmek üzere "serbest kalmasına" özellikle yardımcı oldu." (s. 741, 742.)

19. yüzyılda ise, zamanın iktisat yazınında en ateşli tartışma, "orta malı (komünal) toprakların çevrilmesi" konusunda yapılıyordu. Daha önce 20-30 çiftçi ile bir o kadar kiracı ve küçük mülk sahibinin elinde bulunan geniş toprakları 4-5 zengin hayvan yetiştiricisi gaspediyor, burada yaşayan ve geçimini buradan sağlayan pek çok aile, yerlerinden yurtlarından atılıyordu. Toprakbeyleri, yalnız ekilmeyen toprakları değil, ortaklaşa ya da topluma belli bir kira ödenerek işlenen toprakları çevirme bahanesiyle çiftliklerine katılıyorlardı. Böylece, geniş toprakların elde ettikleri ürün, ortaklaşa besledikleri koyun, tavuk, domuz gibi ev hayvanları yetiştirerek sağlayan küçük çiftçiler, yaşamlarını başkaları için çalışarak sağlayan ve gereksinmeleri olan her şeyi pazardan satın alan kimseler haline geldiler. "Gerçekten de, ortak toprakların gaspı ve bununla birlikte, tarımsal devrimin tarım emekçileri üzerindeki etkisi o kadar şiddetli olmuştur ki 1765-1780 yılları arasında, bunların ücretleri asgarinin altına düşmüş ve kendilerine yoksulluk yasasından resmen yardım yapılması durumu ortaya çıkmıştır." (s. 744.)

Geniş bir malzeme yığınına dayanarak İngiltere'de, tarımsal nüfusun topraklarından nasıl atıldıklarını anlatan yazar şimdi de, İskoç yaylalarında oturan ve herbiri yerleştikleri toprakların sahibi olan, klanlar halinde örgütlenmiş Keltler'in nasıl bu topraklardan sürüldüklerinin belgelere dayanan bir öyküsünü anlatmaktadır. Klanın, şefi ya da "büyük adamı", tıpkı İngiliz Kralının, sırf bu ünvandan dolayı bütün ulusal toprakların sahibi olması gibi, klan topraklarının sözde sahibiydi. Zamanla bu itibarî haklarını mülkiyet hakkına çeviren "büyük adamlar" ile klan halkı çatıştı ve bunlar zora başvurarak klan halkını topraklarından attılar. 18. yüzyılda peşleri bırakılmayan Keltlerin ülkeden göç etmeleri de yasaklanmıştı. Amaç, bunları zorla Glasgow ya

da öteki manüfaktür kentlerine iterek manüfaktür proleteryası haline getirmekti. Sutherland düşesinin 19. yüzyılda "temizlik" yapmak için uyguladığı bir yöntemi örnek olarak vermek, bu topraksızlaştırma sürecinin daha iyi kavranmasına yetecektir. Ekonomi konusunda epeyce bir şeyler bildiği anlaşılan bu düşes, her çareye başvurarak, daha önceki benzer yöntemlerle nüfusu zaten 15.000'e inen bu ülkeyi, baştanbaşa bir koyun otlağı haline getirmeye karar verdi: "1814'ten 1820 yılına kadar bu 15.000 kişi, aşağı yukarı 3.000 aile, sistemli olarak izlendi ve yerlerinden atıldı. *Bütün köyleri yıkıldı, yakıldı, tarlaları otlağa çevrildi.* İngiliz askerleri, bu sürgün hareketini desteklediler ve bunlarla çatışmaya giriştiler. Kulübesinden çıkmak istemeyen bir ihtiyar kadın, kulübenin alevleri arasında yanarak öldü. Böylece bu güzel hanımefendi, ta eski zamanlardan beri klana ait bulunan *794.000 acre* toprağa elkoymuş oldu. Aile başına 2 *acre* olmak üzere deniz kıyısında 6.000 acre kadar toprağı, sürgün ettiği bu kimselere tahsis etti. Şimdiye kadar bu 6.000 acre toprak bomboş duruyor ve sahiplerine hiç bir gelir getirmiyordu. Asil kalpli düşes, aslında bu toprakları *acre* başına ortalama 2,5 şiline, yüzyıllardır kendi ailesi için kanlarını döken klan halkına kiralayacak kadar ileri gitmişti. Çalınan klan topraklarının tümü, 29 büyük koyun çiftliğine bölündü ve çoğu İngiltere'den getirilmiş çiftlik uşakları olan birer ailenin yönetimine verildi. 1835 *yılında, 15.000 İskoçyalı Keltin yerini 131.000 koyun almıştı.* Yerlilerin artıkları kıyıya sürüldüler ve balık avlayarak yaşamaya çalıştılar. Ve bir İngiliz yazarının dediği gibi, yarı-karada yarı-suda yaşayan, ama bununla birlikte, ancak yarıyarıya yaşayan amfibiler olup çıktılar.

Daha sonra da, koyun otlaklarının bir kısmı, geyiklerin rahatça gezip dolaşabilecekleri ve zaman zaman da av tutkunu soyluların bu zevklerini yerine getirebilecekleri geyik parkları haline getirildi. Kodamanların parklarındaki geyikler, "Londra belediye meclisi üyesi gibi şişko, ağırbaşlı, evcil hayvanlardır. İskoçya bunun için, bu 'soylu tutkunun' son sığınağıdır." "Şimdi koyunların yerini geyikler almakta ve küçük kiracılar ellerindeki bir avuç varlıklarını da yitirerek, daha da verimsiz topraklara sürülmekte ve kapkara bir

sefalete düşmektedirler... Geçen yirmibeş yılda olduğu gibi, önümüzdeki yirmibeş yılda da ormanların sayısı ve genişliği artarsa, Keltler, doğdukları topraklar üzerinde yokolup gideceklerdir. Burdaki mülk sahiplerinin bazıları için bu hareket bir tutku ve spor sevgisi sonucu iken, daha pratik görüşlü diğerleri için bu geyik yetiştirme işi yalnızca kâr amacıyla yapılmakta. Geyik ormanı arayan bir avcı, bu işin o denli heveslisidir ki, kesesini boşaltmaya daima hazırdır. Geyik sürüleri gitgide daha büyük bölgelere yayılırken, insanlar günden güne daha daralan bir çember içersine sıkıştırıldılar."[12] (s. 747, 748.)

"Kilise mallarının yağmalanması, devlet mülkünün hileli yollardan ele geçirilmesi, ortak toprakların çalınması, feodal ve klan emlâkının gaspedilerek, başıboş bir terör havası içinde modern özel mülkiyet haline getirilmesi, ilkel birikimin birçok sevimli yöntemlerinden bazılarıydı. Kapitalist tarım için gerekli alan ele geçirilmiş; toprak, sermayenin bir parçası haline getirilmiş ve kent sanayileri için gerekli, 'özgür' ve yasa-dışı proletarya sağlanmıştı." (s. 749, 750.)

Mülksüzleştirilenlere Karşı Kanlı Yasalar

Feodalizm döneminde bir senyörün ya da beyin buyruğu altında bulunan, ama feodal bağların çözülmesiyle ve halkın zorla topraktan uzaklaştırılmasıyla yaratılan ve "özgür" hale getirilen proletaryayı, yeni doğmakta olan manüfaktür aynı hızla ememiyordu. Öte yandan, alışageldikleri yaşamdan birdenbire kopartılıp büyük kentlere fırlatılan bu insanlar, yeni durumlarının gerektirdiği yaşam biçimine de kolayca uyamazlardı. Bunlar, bazan eğilimlerine uyarak, ama çoğu kez de yeni koşulların etkisiyle, kitle halinde, dilenci, hırsız, serseri haline geldiler. Bu nedenle, 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyıl boyunca bütün Batı Avrupa'da serseriliğe karşı sert yasalar çıkartıldı. Topraktan koparılarak zorla serseri ve dilenci haline dönüştürülen bu insanlar şimdi de cezalandırılıyordu.

[12] Bu satırları Marx, Robert Somers'ın, 1848'de yayımlanan, *Letters From the Highlands: or the Famine of 1847* adlı yapıtından aktarıyor. (Bkz: s. 748, dipnot 34.)

İngiltere'de Sekizinci Henry zamanında 1530'da çıkartılan bir yasa gereği, yaşlı ve çalışamayacak durumdaki dilencilere dilencilik belgesi, sapasağlam serserilere ise dayak ve hapis cezası veriliyordu. Bir arabanın arkasına bağlanarak, vücutlarından kan akana kadar kamçılandıktan sonra doğdukları ya da son üç yıldır durdukları yere dönmeye ve "çalışmaya başlamaya" yemin ettiriliyorlardı. Bu yasa sonra yeni maddelerle pekiştirildi ve serserilik nedeniyle ikinci kez tutuklananlar bir kez daha kamçılandıktan sonra bir kulaklarının yarısı kesiliyor, üçüncü tutuklamada ise, azılı bir cani ve halk düşmanı olarak idam edilmeleri öngörülüyordu. Zamanın güvenilir yazarlarına göre Sekizinci Henry'nin saltanatı sıralarında, "72.000 büyük ve küçük hızsız idam edilmişti." (s. 753, dipnot 36.)

Altıncı Edward'ın hükümdarlığının ilk yılında, 1547'de çıkartılan "bir yasaya göre, çalışmak istemeyen herhangi bir kimse, kendisi tembel ve aylak bir kimse olarak ihbar edene kölelik etmeye mahkûm edilecekti. Efendisi, bu köleyi, ekmek, su, bulamaç ve uygun göreceği et artıkları ile besleyecekti. İş ne kadar pis ve iğrenç olursa olsun, kamçı ve zincir zoruyla onu çalıştırmak hakkına sahipti. Eğer köle 15 gün süreyle ortalıktan kaybolursa, yaşam boyu köleliğe mahkûm edilecek ve alnına ya da sırtına S* damgası vurulacaktı; üç kez kaçarsa bu suçtan idam edilecekti. Efendi onu herhangi bir kişisel mal ya da hayvan gibi satabilir, bağışlayabilir ya da kiralayabilirdi. Eğer köle, efendisine karşı bir harekete kalkışırsa, gene idam edilirdi. Sulh yargıçları ihbar üzerine bu haydutları izletmek ve yakalatmak zorundaydı. Eğer bir serseri üç gün süreyle aylaklık edecek olursa doğum yerine götürülür, göğsüne demirle V** harfi damgalanır, zincire vurularak sokaklarda ya da başka işlerde çalıştırılırdı. Eğer bu serseri, doğum yerini yanlış verirse, yaşamı boyunca, o yerin, orada oturanların ya da oradaki kurumların kölesi haline getirilir ve S harfi ile damgalanırdı. Herkes, serserilerin çocuklarını çırak olarak kullanma hakkına sahipti; bu, erkek çocuklar için 24, kız çocuklar için 20 yaşına kadar devam ederdi." (s. 752.)

* Slave (köle) sözcüğünün ilk harfi.
** Vagabond (serseri) sözcüğünün ilk harfi.

Elizabeth devrinde, 1752'de, 14 yaşından büyük belgesi olmayan dilencileri, herhangi bir kimse iki yıl süreyle hizmetine almadığı takdirde, bunlar adamakıllı dövülür ve sol kulakları damgalanır; suçun yinelenmesi halinde eğer 18 yaşından büyükseler ve herhangi bir kimse bunları en az iki yıl hizmetlerine almazsa, idam edilirler; ama üçüncü kez suç işlenmesi halinde bunlar mutlaka idam edilirlerdi.

Birinci James'in saltanatı döneminde, ortalıkta başıboş dolaşan ve dilenen herkes hırsız ilân ediliyordu. Sulh yargıçları, bunları, ilk suçlarında meydanda kırbaçlatmaya ve 6 aya, ikincisinde 2 yıla kadar hapsetmeye yetkiliydiler. Islah olmayan ve tehlikeli hırsızların sol omuzlarına R harfi (rouge, hırsız sözcüğünün ilk harfi) damgalanıyor ve ağır çalışma cezası ile cezalandırılıyorlar, tekrar dilenirken yakalananların ise derhal idam edilmeleri öngörülüyordu. Bu hükümler 18. yüzyıla kadar yürülükte kalmış ve ancak 1714 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

"Önce zorla toprakları ellerinden alınan, evlerinden atılan ve işsiz-güçsüz serseriler haline getirilen tarımsal nüfus, işte böyle kırbaçlanarak, damgalanarak, müthiş yasalar yoluyla işkence edilerek, ücret sisteminin gerektirdiği disipline sokuluyordu." (s. 754.)

KAPİTALİST BİRİKİMİN TARİHSEL EĞİLİMİ

Üretimin Toplumsallaşması

Tarımda olsun, manüfaktürde olsun küçük işletmenin temeli, emekçinin kullandığı üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetidir. Yani, köylü kullandığı toprağın, zanaatçı kullandığı araç ve gereçlerin sahibidir. Emekçinin özel mülkiyetine ve özgür kişiliğine dayanan bu üretim biçiminde, toprak parçalara bölünmüş, üretim araçları dağılmış haldedir. "Bu üretim tarzı ancak, dar ve azçok ilkel sınırlar içersinde hareket eden bir üretim sistemi ve toplum ile bağdaşabilir. Bunu sürgit hale getirmek, Pecqueur'ün haklı olarak dediği gibi, "alelâdeliğin evrenselliğini ilan etmek" olur. Zaten gelişmesinin belli bir aşamasında, çözülüp dağılmasına yolaçacak maddî öğeleri de yaratmış olur. O andan başlayarak, toplumun göğsünden yepyeni güçler ve tutku-

lar filiz verir, ama eski toplum düzeni bunları engeller ve üretim araçlarının toplumsal ve yoğunlaşmış birimler haline, pek çok insanın cüce mülkiyetinin birkaç kişinin dev mülkiyeti haline dönüştürülmesi, büyük halk yığınlarının, topraktan, geçim araçlarından ve emek araçlarından yoksun hale getirilmesi, halk yığınlarının bu korkunç ve ıstıraplı mülksüzleştirilmesi işlemi, sermayenin tarihinin başlangıcını oluşturur. Bu, bir dizi, zor yöntemlerini içerir ve biz, bunlardan, yalnızca, ilkel sermaye birikimi yöntemi olarak çağ açıcı olan bazılarını gözden geçirmiş bulunuyoruz. Doğrudan üreticilerin mülksüzleştirilmeleri, acımasız bir vahşetle ve en bayağı, en rezil, en küçültücü, en çirkin tutkuların dürtüsü altında gerçekleştirilmiştir. Tecrit edilmiş, bağımsız emekçi bireyin, deyim yerindeyse, kendi emek koşullarıyla kaynaşmasımn sonucu olan özel mülkiyetin yerini, öbürlerinin itibarî olarak özgür emeğinin, yani ücretli-emeğin sömürülmesine dayanan kapitalist özel mülkiyet alır." (s. 781.)

Mülksüzleştirenlerin Mülksüzleştirilmesi

Kapitalist birikimdeki artış, emeğin daha fazla toplumsallaşması demektir. Bu durum kapitalizmin özünde taşıdığı temel çelişkiyi, üretimin toplumsal niteliği ile, üretilen ürünlerin özel mülkiyeti arasındaki çelişkiyi sürekli olarak keskinleştirir. Böylece kapitalizm, kendisini ortadan kaldıracak nesnel ve öznel koşulları (emeğin toplumsallaşması ile sermayedeki hızlı büyüme) kendi eliyle hazırlanmış olur. "Şimdi mülksüzleştirilecek olan kimse, artık, kendi hesabına çalışan emekçi değil, birçok emekçiyi sömüren kapitalisttir. Bu mülksüzleştirme, kapitalist üretimin kendi içinde taşıdığı yasaların işlemesiyle, sermayenin merkezileşmesi ile gerçekleşir. Bir kapitalist, daima birçoklarının başını yer. Emek-sürecinin, gitgide boyutları büyüyen kooperatif şekli, bilimin bilinçli teknik uygulaması, toprağın yöntemli bir biçimde işlenmesi, emek araçlarının ancak ortaklaşa kullanılabilir emek araçlarına dönüştürülmesi, bütün emek araçlarının bileşik toplumsal emeğin üretim araçları olarak kullanılmasıyla sağlanan tasarruf, bütün insanların dünya pa-

zarları ağına sokulması ve böylece kapitalist rejimin uluslararası bir nitelik kazanması, bu merkezileşme ya da birçok kapitalistin birkaç kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi ile elele gider. Bu dönüşüm sürecinin bütün avantajlarını sömüren ve tekellerine alan büyük sermaye sahiplerinin sayılarındaki sürekli azalmayla birlikte, sefalet, baskı, kölelik, soysuzlaşma, sömürü de alabildiğine artar; ama gene bununla birlikte, sayıları sürekli artan, kapitalist üretim sürecinin kendi mekanizması ile eğitilen, birleştirilen ve örgütlenen işçi sınıfının başkaldırmaları da genişler, yaygınlaşır. Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendi egemenliği altında fışkırıp boyatan üretim tarzının ayakbağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, en sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla bağdaşamadıkları bir noktaya ulaşır. Böylece kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin çanı çalmıştır. Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilirler." (s. 782.)

Yadsımanın Yadsınması

Bu konuyu Marx, bütün sosyo-ekonomik yapılar için geçerli olan, yadsımanın yadsınması yasasının buradaki işleyişine kısaca değinerek bağlıyor. Nasıl ki insanoğlunun tarihi, bir sosyo-ekonomik yapının bir önceki sosyo-ekonomik yapıyı yadsıyarak ortaya çıktığını, eski sosyo-ekonomik düzenin yerini daha ileri bir sosyo-ekonomik düzenin aldığını tanıtlıyorsa, feodalizmi yadsıyarak ortaya çıkan kapitalizm de artık ömrünü tamamlamış ve daha gelişmiş bir sosyo-ekonomik yapı tarafından yadsınacak hale gelmiştir.

"Kapitalist üretim tarzının ürünü olan kapitalist mülk edinme tarzı, kapitalist özel mülkiyeti yaratır. Bu, mülk sahibinin emeğine dayanan kişisel özel mülkiyetin ilk yadsımasıdır. Ama kapitalist üretim bir doğa yasasının kaçınılmaz zorunluluğu ile kendi yadsınmasını doğurur. Bu, yadsımanın yadsınmasıdır. Bu, üretici için özel mülkiyetin yeniden kurulması değildir, ama ona, kapitalist dönemde edinilen elbirliği ve toprak ile üretim araçlarının ortak sahipliği temeline dayanan bireysel mülkiyeti sağlar.

Kişisel emekten doğan dağınık özel mülkiyetin kapita-

list özel mülkiyete dönüşmesi, halen toplumsallaşmış üretime fiilen dayanan kapitalist özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüşmesinden kuşkusuz kıyaslanamayacak kadar daha uzun süreli, daha şiddetli ve çetin bir süreçtir. Birinci durumda, halk yığınlarının birkaç gaspedici tarafından mülksüzleştirilmesi sözkonusuydu; ikincisinde ise, birkaç gaspedicinin, halk yığınları tarafından mülksüzleştirilmeleri sözkonusudur." (s. 783.)

YENİ KURULACAK TOPLUM DÜZENİ

Peki ama, "birkaç gaspedicinin, halk yığınları tarafından mülksüzleştirileceği" bu yeni sosyo-ekonomik düzen nasıl bir düzen olacaktır? Hiç kuşkusuz komünist bir düzen olacaktır. Ne var ki, asıl amacı, kapitalist üretim sürecinin eleştirel bir çözümlemesi olan *Kapital*'de, Marx'ın yeni kurulacak bu toplum düzeninin ayrıntılı bir tablosunu çizmesi beklenemezdi. Gene de Marx'ın geleceğin komünist toplumu ile ilgili görüşlerini yeri geldikçe *Kapital*'de yaptığı açıklamalarda izlemek olanağı vardır.

Marx, kapitalist üretim biçimini, tarih içersinde belirli canlı bir bütün, bu nedenle de toplumun tarihsel gelişmesinde geçici bir aşama olarak inceliyordu. Bu üretim düzeninin yerini eninde sonunda bir başka sistem, komünist üretim biçimi alacaktı. Daha önceleri Ütopik sosyalistler, kapitalizmi şiddetle eleştirirler ve gelecekteki sosyalist toplumun renkli ve hayalî bir tablosunu çizerlerdi, oysa Marx'ta sosyalist toplum, yukarda da görüldüğü gibi, kapitalist gelişme sürecinin özünde taşıdığı eğilimlerin bilimsel çözümlemesinin bir verisi, bir sonucu olarak ortaya çıkıyordu.

Kapitalist sistemde, üretimin toplumsal niteliği ile, üretilen ürünlerin özel mülkiyetin konuları olması arasındaki temel çelişki, üretken güçlerin gelişmesini sınırlandırıyor, toplumsal üretimde kargaşaya, kapitalistler arasında yoğun rekabete, devresel ekonomik bunalımlara yolaçıyor; bilimsel gelişmelerin, teknik buluşların, insanlığın yararı ve çıkarı yerine, onu ezmeye, yoketmeye yönelik amaçlar için kullanılmasına neden oluyordu. Bu ekonomik düzen içersinde gelişmekte olan üretken güçler, kendi toplumsal kabuk-

larıyla, kapitalist üretim ilişkileriyle zıtlık ve uyuşmazlık içersinde oldukları için, bu üretim biçimindeki gelişme, kendisini sona erdirecek maddî koşulları da kendi eliyle yaratmış oluyordu. Ne var ki, burada eski sosyo-ekonomik yapının, kapitalizmin yadsınmasıyla doğacak olan komünizme geçişin kendiliğinden gerçekleşmesini beklemek hayalcilik olurdu. Bunun için devrimci bir eylem gerekliydi: kapitalist sınıfın egemenliğine devrimci bir hareketle son verilecek ve politik iktidarı işçi sınıfı ele alacaktı. Marx ve Engels, gerekli koşulların bulunması halinde böyle bir devrimin "tamamen barışçı ve yasal yollarla", gerçekleştirilebileceğini, İngiltere için böyle bir olasılığın varlığım kabul ediyorlardı ama Marx, "aynı zamanda, bu barışçı ve yasal devrime, İngiliz egemen sınıfların "köle yanlısı bir isyan" olmaksızın boyun eğeceklerini pek ummadığım da sözlerine eklemeyi" (s. 39.) unutmuyordu.

Bu sosyalist devrimle, bellibaşlı üretim araçları üzerinde toplumsal mülkiyet kurularak, üreticiler ile üretim koşulları arasındaki o eski birlik ve beraberlik yeniden sağlanacak, ve yapay olarak yaratılan bu yabancılaşmaya bir son verilecektir.

Kapital'in birinci cildinin hemen başlarında Marx, henüz gelişme aşamasında olan komünist toplumu şöyle anlatıyor:

"Şimdi de bir değişiklik olsun diye, kendi işlerini ortak üretim araçları ile gören ve bütün bireylerin kendi emek-güçlerini bilinçli olarak o topluluğun birleşik emek-gücü olarak kullanan, özgür insanlardan kurulmuş bir topluluk tablosu çizelim. Robinson'un emeğindeki bütün ayırıcı özellikler burada da yinelenir, ama şu farkla ki, buradaki emek, bireysel değil, toplumsaldır. Robinson'un ürettiği her şey, yalnız kendi kişisel emeğinin sonucuydu ve bunun için de yalnız kendisi için bir kullanım nesnesiydi. Bizim toplumumuzun toplam ürünü, toplumsal bir üründür. Bunun bir kısmı yeni üretim araçları olarak iş görür ve toplumsallığı devam eder. Ama öteki kısmı, üyelerce yaşamı sürdürme aracı olarak tüketilir. Bu ikinci kısmın üyeler arasında dağılımı bu nedenle zorunludur. Bu dağılım biçimi, topluluğun üretken örgütlenmesine ve üreticilerin ulaştıkları tarihsel

gelişmenin derecesine bağlı olarak değişir. Salt metaların üretimi ile bir paralellik kurmuş olmak için yaşamlarını sürdürme araçlarında tek tek her üreticinin payının, onun emek-zamanı ile belirlendiğini varsayacağız. Bu durumda emek-zamanı ikili bir rol oynamaktadır. Belirli bir toplumsal plana uygun olarak bunun bölüşümü, yapılacak olan farklı iş türleri ile topluluğun çeşitli gereksinmeleri arasında uygun bir oran kurar. Öte yandan bu, aynı zamanda, her birey tarafından ortaya konan ortak emeğin payının ölçüsü olarak iş görür. Tek tek üreticilerin, hem kendi emekleri ve hem de emek ürünleri yönünden, toplumsal ilişkileri, bu örnekte, yalnız üretim bakımından değil bölüşüm bakımından da çok basit ve kolay anlaşılır durumdadır."[13] (s. 93, 94.)

Kapitalist toplumda rekabete ve diğer subjektif yasalara göre işleyen ekonominin yerini şimdi, nesnel ekonomik yasalara, bilinçli bir toplumsal denetime dayanan ekonomi alacak, toplumsal üretim, tüm toplumun yararı ve gereksinmeleri gözönünde bulundurularak planlanacaktır. Burada çalışma süresini belirleyecek tek öğe, toplumun bütün üyelerinin gittikçe artan gereksinmelerini karşılayacak şekilde planlanan geniş boyutlu yeniden üretimin yürütülmesi kaygısı olacaktır. Artı-emek bu yeni üretim düzeninde, üretken emeğin ayrılmaz bir parçası halini alacak, gerekli-emek ile artı-emek, sosyalist toplumun kurulmasında ve komünist toplum haline dönüşmesinde, birbirlerinden ayrılmayan bir bütün olarak aynı amaca hizmet edeceklerdir. Kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılması ile, işgününün uzunluğu gerekli emek zamanına indirgenebilir "Ama bu durumda bile, bu süre, sınırlarını genişletecektir. Bunun nedeni bir yandan, 'gerekli geçim araçları' kavramının bü-

[13] Hiç kuşkusuz, bu alıntıda sözkonusu olan toplum, "bölüşümün henüz harcanan emeğe göre yapıldığı" komünist toplumun birinci aşamasıdır. Marx daha sonra 1875'te kaleme aldığı Gotha Programının Eleştirisinde şöyle der: "Komünist toplumun daha yüksek bir aşamasından, bireylerin işbölümüne ve onunla birlikte kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkiye kölece boyun eğişleri sonaerdiği zaman; emek, yalnızca bir geçim aracı değil, ama kendisi birinci hayati gereksinme haline geldiği zaman; bireylerin çeşitli biçimde gelişmeleriyle, üretici güçler de arttığı ve bütün kolektif zenginlik kaynakları gürül gürül fışkırdığı zaman, ancak o zaman, burjuva hukukunun dar ufukları kesin olarak aşılmış olacak ve toplum, bayraklarının üstüne şunu yazabilecektir: 'Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesine göre!'" (*Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yayınları, 1976, s. 31.)

yük ölçüde genişlemesi, emekçinin tamamen farklı bir yaşam düzeyine ulaşma çabasıdır. Öte yandan, bunun nedeni, şimdi artı-emek sayılanın, o zaman gerekli emek sayılmasıdır; bununla, yedek ve birikim için bir fonu oluşturan emeği kastediyorum." (s. 541.)

Demek ki burada gerekli-emeğin sınırlarının genişlemesinin nedeni, toplumu oluşturan bireylerin yaşam koşullarının eskisine göre çok daha zenginleşmesi ve duydukları gereksinimlerin büyük ölçüde artması, eskiden bir avuç varlıklının yararlandığı olanaklardan şimdi bütün çalışan sınıfın yararlanması oluyor.

Kurulacak komünist toplumda, bizzat üreticilerin ortak denetimi altına alınan emeğin niteliği de değişecek, emeğin kendisi de rasyonel ve özgür olacaktır. Ne var ki emek, maddi üretim alanında, gene de bir zorunluluk âlemi içersinde kalmış olacak, gerçek özgürlük âlemi ise, bu zorunlu emeğin sınırları dışında ama ona dayanarak yükselecektir. "Gerçekte özgürlük âlemi ancak, zorunluluk ve günlük kaygılarla belirlenen emeğin sona erdiği yerde fiilen başlamış olur; demek ki bu âlem, eşyanın doğası gereği, fiilî maddî üretim alanını ötesinde bulunur. Tıpkı vahşî insanın gereksinmelerini karşılamak, yaşamını sürdürmek ve yeniden-üretmek için doğayla savaşmak zorunda olması gibi, uygar insan da aynı zorunluluk içersindedir ve bunu da gene bir türlü toplumsal biçimlenişler içersinde, akla gelen her türden üretim tarzları altında yapmak durumundadır. İnsanın gelişmesiyle birlikte, duyduğu gereksinmeler alanı da genişler, ama aynı zamanda da, bu gereksinmeleri karşılayan üretici güçleri de artar. Bu alanda özgürlük, ancak doğanın kör güçlerinin önünde sürüklenmek yerine, doğayla olan karşılıklı ilişkilerini rasyonel bir biçimde düzenleyen ve doğayı ortak bir denetim altına sokan toplumsal insan, ortaklaşa üretimde bulunan kimseler tarafından gerçekleştirilebilir; ve bu, en az enerji harcamasıyla ve insan doğasına en uygun ve en yaraşır koşullar altında başarılır. Ama gene de bu, bir zorunluluk âlemi olmakta devam eder. Bunun ötesinde, kendi başına bir amaç olan insan enerjisinin gelişmesi, gerçek özgürlük âlemi başlar, ama bu da, ancak temelinde bu zorunluluk âlemi ile serpilip gelişebilir. İşgününün kısaltılma-

sı onun temel önkoşuludur." (Cilt III, s. 858, 859.)

Kapital'de ayrıca, geleceğin toplumunda gerek genç kuşağın eğitilmesi, gerekse yeni aile biçimi ile ilişkileri konusunda Marx'ın düşüncelerini izlemek olanağı da vardır. Komünist toplumda, "belli bir yaşın üzerindeki her çocuk, üretici işi öğrenim ve jimnastik ile birarada yürütecek ve bu yalnızca üretimdeki etkinliğin artırılmasında bir yöntem olarak değil, tam anlamıyla gelişmiş bir insan yetiştirilmesinde tek yöntem olarak uygulanacaktır." (s. 494.) Ve, "İşçi sınıfı iktidara geldiği zaman —ki bu kaçınılmaz bir şeydir— hem pratik, hem teorik teknik eğitimin, işçi sınıfı okullarında lâyık oldukları yeri alacaklarına hiç kuşku yoktur." (s. 499.) Kadın ve çocuk emeğinin kapitalistçe sömürülmesi ve eski aile bağlarının kapitalist sistem altında uğradığı çözülmeye karşın burada da diyalektiğin yasaları içten içe işlemekte ve "büyük sanayi, üretim sürecinde, kadınlara, gençlere ve her iki cinsiyetten çocuklara, ev alanının dışında önemli bir rol vermekle, daha üst düzeyde bir aile şekli ve cinsiyetler arası ilişki konusunda yeni bir ekonomik temel yaratır. Cermen-hıristiyan aile şeklini mutlak ve değişmez saymak, birarada alındığı zaman bir dizi tarihsel gelişmenin halkaları olan, eski Roma, Yunan ya da Doğu aile şeklinde bu özelliği vermek kadar saçmadır. Ayrıca, her iki cinsiyetten ve her yaştan bireylerden oluşan kolektif çalışma grubunun, uygun koşullar altında, zorunlu olarak, insanı geliştiren bir kaynak halini alacağı açık bir gerçektir; oysa üretim sürecinin işçi için değil, işçinin üretim süreci için varolduğu, kendiliğinden ortaya çıkan, zalim ve kapitalistçe şekliyle bu durum, durmadan çevreye yayılan bir yozlaşma ve kölelik kaynağı olur." (s. 500.)

Özellikle kapitalist üretim sürecinin incelendiği ve kapitalizmin işleyiş yasalarının saptandığı *Kapital*'de Marx, görüldüğü gibi, yeri geldikçe, kurulacak komünist toplumun ve geleceğin gerçek anlamıyla özgür insanının bazı temel özelliklerini belirlemekten de geri kalmamıştır.

RAGIP GELENCİK

LENİN VE DİL

"düşünce tarihi = dil tarihi??"[1]

Lenin'in *felsefî not defterleri*'nde dille veya dille de ilgili bazı genellemeler ve çeşitli düşünürlerden yapılmış alıntılar, onun "görüngü" ve "öz" olarak dil üzerinde önemle durduğunu kanıtlar. Notların birinde, "dil tarihi", bilgi teorisinin ve diyalektiğin, kısaca, genellikle "bilgilenme (*cognition*) tarihi"nin, bütün bilgi alanının, üzerine kurulması gereken bilgi alanlarından biri olarak görülür.[2] Feuerbach'tan alıntılanmış bir parçada materyalizm-idealizm karşıtlığının alaylı bir dille vurgulandığı ve şey-düşünce-sözcük ilişkisinin materyalistçe konduğu okunur: "Bir kimse duyusal (*sensuous*), maddesel dünyayı bir ruhun düşüncesine ve istencine

[1] V. I. Lenin, "Philosophical Notebooks", *Collected Works*, (fourth printing, Progress Publishers, Moscow 1976) vol XXXIII, p. 89.
[2] Ay, s. 351.

(iradesine) doğurtmaktan utanmıyorsa, şeylerin varoldukları için düşünülmediklerini, ama düşünüldükleri için varolduklarını öne sürmekten utanmıyorsa, şeyleri sözcüğe doğurtmaktan da utanmasın; şeyler varolduğu için sözcükler varolduğunu değil de, sözcükler varolduğu için şeyler varolduğunu öne sürmekten de utanmasın."[3] Hegel'in şu sözünün karşısına ise bir (?) konmuştur: "Gelişmemiş, ilkel bir durumdaki budunlarda (*peoples*) dil daha zengindir — dil, uygarlığın ilerlemesi ve gramerin gelişmesiyle birlikte yoksullaşır."[4] Lenin'in derlenmiş yapıtları taranınca, çeşitli vesilelerle dilden sözedildiği görülür; ama özellikle dile ayrılmış sayılabilecek küçük bir parçayla karşılaşılır:

"Rus dilini bozuyoruz. Gereği yokken yabancı sözcükler kullanıyoruz. Ve onları yanlış kullanıyoruz. Rusçada üç anlamdaşı —*nedoçotı, nedostatkı, probelı*— bulunan yabancı *defektı* sözcüğünü kullanmak neden?

"Genellikle okumayı, ve özellikle gazete okumayı daha yeni öğrenmiş bir kimse, yılmadan gazete okursa, gazetecilikle ilgili dil sapmalarını da elbette ister istemez soğurur. Bununla birlikte, zarar görmeye başlayan gazete dilidir. Okumayı daha yeni öğrenmiş bir kimse, yabancı sözcükleri bir yenilik gibi kullanırsa, bağışlanmak gerekir; ama bir yazar için hiç bir özür yoktur. Gereksiz yabancı sözcük kullanımına savaş açmamızın zamanı değil mi?

"Kabul etmeliyim ki gereksiz yabancı sözcük kullanımı canımı sıkıyor (çünkü yığınları etkilememizi daha güçleştiriyor); ama gazetelerde yazan kişilerin yaptıkları bazı yanlışlar beni gerçekten öfkelendiriyor. Örneğin — *budirovat* sözcüğü ayaklandırmak, uyandırmak, kışkırtmak anlamında kullanılıyor. Bu sözcük somurtmak, surat asmak demek olan Fransızca *bouder* sözcüğünden geliyor ki, *budirovat* gerçekten bu anlamı taşımak gerekir. Nijniy-Novgorod Fransızcasının bu benimsenmesi, biraz Fransızca öğrenmiş, ama, birincisi, dile egemen olmamış, ve ikincisi, Rusçayı bozmuş olan Rus toprak sahibi sınıfın en kötü temsilcilerinden en kötüyü benimsemedir.

[3] Ay, s. 75-76.
[4] Ay, s. 307.

"Rusçanın bozulmasına karşı savaş açmanın zamanı değil mi?"[5]

Bu parça, birkaç bakımdan, üzerinde durulmaya değer. Lenin, Rusça'da (Hiç çekincesiz *belirli bir dilde* denebilir.) *gereksiz* yabancı sözcük kullanımına karşıdır. Gerekçesi, bunun iletişimi aksatması, kendi söyleyişiyle, yığınları etkilemeyi güçleştirmesi, daha açıkçası, ancak yığınların benimsemesiyle maddesel bir güç haline gelebilecek olan düşünceleri onlara iletmeyi güçleştirmesidir. Lenin'in *gerekli* yabancı sözcük kullanımına karşı olmadığı da bellidir. Engels de, gençliğinde ve en olgun çağında, gereksiz yabancı sözcük kullanımına karşıdır; yalnız, bazı sözcüklerin "kaçınılmaz" olduğunu özellikle belirtmiştir.[6] Bu bakımdan, Engels'te ve Lenin'de, "düşüncenin daha iyi ilerlemesi", "anlamın bozulmaması" ve sağlıklı ve kolay iletişim başlıca amaçtır, denebilir.

Peki ama, belirli bir dil için, belirli koşullarda, hangi sözcükler *gerekli* veya *kaçınılmaz* olabilir? Engels, "Kaçınılmaz sözcükler, , çevrilebilir olsalardı, kaçınılmaz da olmazlardı", diyor. Burada şunu sormak olağandır: Belirli bir dil için, belirli koşullarda, bazı yabancı sözcükler neden çevrilebilir (*übersetzbar*)[7] değildir? Başka bir soruşla, belirli bir dil için,

[5] V. I. Lenin, "Stop Spoiling the Russian Language", *Collected Works,* (second printing, Progress Publishers, Moscow 1974) vol. XXX, p. 298.

Lenin bu parçayı SBKP(B) Politik Büro toplantılarından birinde, 1919 veya 1920 yılında yazmıştır. 1924 sonunda bulunan bu notun yazıldığı tarih kesinlikle saptanamamıştır.

[6] İki küçük alıntı Engels'in düşüncelerini açıklamaya yeter: "Onda [Ernst Moritz Arnd'ta, R. G.] yeniden moda olan o dillerin yavanca karıştırılması da aranmasın; tersine, dilimize şaşırmaksızın ne kadar az yabancı sürgün aşılamayı gereksediğimizi gösteriyor. Düşüncelerimizin arabası, pek çok yolda, gerçekten, Almanca atlarıyla, Fransızca ve Yunanca atlarıyla olduğundan daha iyi ilerliyor. Özleştirmeci (*puristic*) eğilimin aşırılıklarıyla eğlenmenin değiştirmediği bir olgu." Bkz: Friedrich Engels, "Ernst Moritz Arnd", Karl Marx, Friedrich Engels, *Collected Works,* (Progress Publishers, Moscow 1976) vol. II, p. 141.

"Biçime gelince, yalnız birçok yabancı sözcük kaygılar uyandırabilirdi. Bu konuda gereksiz yabancı sözcükleri çıkarmakla yetindim. Kaçınılmaz olanlara, sözde açıklayıcı çeviriler eklemekten vazgeçtim. Kaçınılmaz sözcükler, ... çevrilebilir olsalardı, kaçınılmaz da olmazlardı. Çeviri anlamı bozar; açıklayacağı yerde karıştırır. Sözlü bilgi burada daha çok yardımcı olur." Engels'in *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'in Almanca birinci baskısına yazdığı "önsöz"den. Bkz: Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm,* (beşinci baskı, Sol Yayınları, İlkyaz Basımevi, Ankara, Ağustos 1978) s. 28.

[7] Engels "übersetzbar" diyor. Bkz: Friedrich Engels, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft,* (Dietz Verlag, Berlin 1973) s. 17.

Bu sözcük dilimize önce "çevrilebilir" ve sonra "aktarılabilir", "çakıştırılabilir", "uyarlanabilir" diye çevrilebilir.

belirli koşullarda, gerekli veya kaçınılmaz veya çevrilemez sözcükler neden vardır? İlk bakışta böyle sözcüklerin varlık nedeni veya gerekçesi, yalnız o belirli dilde içkin (*immanent*) sanılabilir. Belirli dilin *gölge sözlük*'ünün[8] veya dilbilimcilerin dedikleri gibi, *linguistic potential*'ın yetersizliği neden veya gerekçe sanılabilir. Oysa, böyle bir yetersizliğin, sözkonusu neden'in veya gerekçe'nin bir sonucu olduğu da gözönünde tutulmalıdır; çünkü dil toplumsal bir üründür.[9] Onun içindir ki, belirli bir dilin belirli bir durumu, onu konuşan veya kullanan topluluğun (*Gemeinschaft*) belirli bir toplumsal-ekonomik durumuna uygun düşmek gerekir, dolayısıyla neden veya gerekçe özellikle burada aranmalıdır. Tarihte örnekleri çok görülen olgulardan biri de, bazı toplulukların yabancı bir dili benimsemeleridir. Bu durumda, bir dil için değil bazı yabancı sözcüklerin gerekli veya kaçınılmaz veya çevrilemez olması, o dilin yerini tümüyle yabancı bir dile bırakması sözkonusudur. Marx-Engels, bu olgu üzerine şunları yazmışlardır: "Kendisini çok çabuk gösteren bu üretim zorunluğundan ötürü, yerleşen fatihlerin topluluk biçimi, varlık halinde buldukları üretken güçlerin gelişim aşamasına uygun olmak gerekir; veya, başlangıçta durum bu değilse, üretken güçlere göre değişmek gerekir. Bu, budunların göçünü izleyen dönemde her yerde göze çarptığına inanılan olguyu, yani uşağın efendi olduğunu, ve fatihlerin fethettikleri ülkenin *dilini* (Altını ben çizdim. R. G.), kültürünü ve töresini çok çabuk benimsediğini de açıklar."[10] Büyük Selçuklu İmparatorluğunda egemen-yönetici konumda olan Türklerin başına gelen budur. Anadolu Selçuklu Sultanlığında Farsçanın devlet dili ve egemen sınıf ve tabakaların yazın dili olması, devlet görevlilerinin İran'dan getirtilmesi, sultanların Farsça adlar almaları; Osmanlının üçlü bir

[8] *Gölge sözlük*: Gerçekte bir dilde varolan, ama kullanılmayan ve gerektiğinde, alışılmış deyimle, "türetilip" kullanılan sözcüklerin hepsi.

[9] Marx şöyle der: "... yararlı bir nesneyi değer olarak damgalamak, dil gibi toplumsal bir üründür." Bkz: Karl Marx, *Kapital*, (ikinci baskı, Sol Yayınları, İlkyaz Basımevi, Ankara, Mart 1978) c. I, s. 89.

Marx'ın dilin toplumsallığından sözetmesi, gerçekte, yararlı bir nesneyi değer olarak damgalamanın ne kadar toplumsal olduğunu iyice belirtmek içindir Dilin toplumsal bir ürün olduğunu ilk söyleyen herhalde Marx değildir.

[10] Karl Marx, Friedrich Engels, "The German Ideology. I. Feuerbach", *Collected Works*, (International Publishers, New York, first printig 1976) vol. V, p. 30.

dil karmasını devlet ve yazın dili olarak kullanması, ancak böyle bir zorunlukla ilişkileri içinde anlaşılabilir. Anadolu Selçuklu Sultanlığında ve Osmanlı İmparatorluğunda, göçebe yaşamı sürdüren oymakların ve boyların, daha genel ve tam bir söyleyişle, kırda yaşayan Türklerin Türkçeyi epeyce arı sayılabilecek bir halde kullanıp korumaları da böyle açıklanabilir. Osmanlı bu olguyu o kadar iyi biliyordu ki, devşirilen oğlanları Türkçe öğrenmeleri için Anadolu'ya, reayanın yanına gönderiyordu.

Ortadoğu'ya gelen göçebe Türk oymakları ve boyları, yerleşik yaşamla, daha ileri bir işbölümüyle, daha gelişmiş üretken güçler ve emek araçları ile karşılaştılar. Gerçekte, bütün bunlar, daha ileri bir bilgilenme (*cognition*) veya daha geniş bir bilgi alanı, ve dolayısıyla yeni nesneler, düşünceler, kavramlar demektir. Onlardan yoksun bir topluluğun dilinde onların sözcükleri olamaz. Bütün bu şeyler, daha gelişmiş bir dilin, veya hiç değilse, sözcük varlığı farklı ve daha zengin bir dilin de varlığını gerektirir. Bu nokta özellikle vurgulanmak gerekir; çünkü, yeni şeylerle yabancı bir dilin aracılığı veya onların yabancı bir dildeki sözcükleri olmadan karşılaşmak ve onlarla birlikte karşılaşmak bir ve aynı şey değildir. Bunun tersini düşünmek, karşılaşılan yabancı dilin veya sözcüklerin de birer "şey" olduğunu, ve sözkonusu durumda "yeni" birer şey olduğunu, üstelik varlıklarının öbür yeni şeylerle ilişkili olduğunu unutup onları bir bakıma (sonuçta bulunması gereken payları bakımından) "yok" saymak demektir. Ayrıca, "yeni şeylerle yabancı bir dilin aracılığı veya onların yabancı bir dildeki sözcükleri olmadan karşılaşmak" sözü, "onlara yaşayarak ulaşmak" anlamına gelmiyorsa, anlamsızdır. Yeni şeylerle yabancı bir dilin aracılığı veya onların yabancı bir dildeki sözcükleriyle birlikte karşılaşmak, bu durumdaki insanların dilsel gelişimini şöyle etkileyebilir: Karşılaşılan yeni şeylerden bazıları, o topluluğun eskiden bildiği, tanıdığı şeylerle ilgili olabilir. O zaman topluluğun dilinde o yeni şeylerin sözcükleri bulunmaz; ama onlarla ilgili, önceden bilinen, tanınan şeylerin sözcükleri vardır. Bu, o sözcüklerden yararlanıp karşılaşılan yeni şeylere sözcükler bulma veya türetme olanağı da var demektir. Dolayısıyla o yeni şeyler için sözcükler bulunur. Yal-

nız, bu işin sonuna kadar götürülebileceği de söylenemez; çünkü karşılaşılan yeni şeylerin yabancı dildeki sözcükleri de yeni birer şeydir. Karşılaşılan yeni şeylerden bazıları, o topluluğun eskiden bildiği, tanıdığı şeylerle ilgisiz olabilir. O zaman topluluğun dilinde yalnız o yeni şeylerin değil, onlarla ilgili şeylerin sözcükleri de yoktur. Dolayısıyla o yeni şeylerle birlikte onların yabancı bir dildeki sözcükleri (gene yeni şeyler) de zorunlu olarak alınır. Topluluğun gelişmişlik düzeyi, yabancı kalıp-sözler ve kurallar benimsemesini, giderek yabancı bir dili benimsemesini bile gerektirebilir.

Böylece, yeryüzünde neden arı dil bulunmadığı; her dilin, az veya çok, neden yabancı sözcükler özümsediği de anlaşılır. Ve, her dilin yabancı sözcük özümseme gücü olduğunu vb. söylemek, gerçekte bu gücün toplumsal-ekonomik bir güçsüzlükle yerdeş ve zamandaş olduğu unutulursa, ilk bakışta göründüğü gibi gerçeği dile getirmek değildir. Ve ulusal dil geliştirme çalışmalarında, özümsenmiş sözcüklere[11] düşmanlık etmek, kendisine boyun eğilmiş tarihsel bir zorunluğun yadsınması ve belirli bir tarihsel dönemde yenilmiş bir güçlüğün yeniden ortaya çıkarılmasıdır. Bundan ötürü Marksçı-Leninci dünya görüşüyle uzlaşmaz.[12] Marx'ın "Dil, gerçekliğin dilidir",[13] sözü örneksenip şöyle denebilir: Bir

[11] Özümsenmiş sözcüklere yalınkat ve üstünkörü bir bakışın doğurabileceği sakıncalarla ilgili olarak, Engels'in gençliğinde yazdığı şu satırlar üzerinde düşünülmeye değer:

"Fransızcadan tiksinmek bir ödev oldu. Daha yüksek bir görüş noktasına yükselebilen her türlü düşünüş Alman değil diye kınandı. Bu yüzden yurtseverlik de özünde olumsuzdu ve Almancanın uzun zaman önce özümsediği yabancı sözcükler yerine saçma Almanca deyimler uydurmak için zorlanıp dururken, anayurdu çağın savaşımında desteksiz bırakıyordu. Bu eğilim gerçekten Alman olsaydı, Almancayı iki bin tarih yılında eriştiği durumuyla benimseseydi; yazgımızın en gerçek öğesini, yani, Avrupa tarihi terazisinde göstereç olmayı, komşu ulusların gelişimini gözetmeyi önemsemezlik etmeseydi, bütün yanılgılarından kaçınırdı. — Öte yandan, Almanlaştırmanın ulusal ruhumuzun biçimlenmesinde zorunlu bir aşama olduğu ve sonraki aşamayla birlikte, modern dünya görüşünün dayandığı karşıtlığı biçimlendirdiği olgusu bilinmezlikten gelinmemelidir. Bu Almanlaştırma eğilimine karşıtlık, ulusal farkların yadsınması ve büyük, özgür, birleşik bir insanlığın biçimlenmesi için çalışan Güney Alman toplumsal sınıflarının kozmopolit liberalizmiydi." (Engels'in burada sözünü ettiği kozmopolitlik, o dönemde ulusal kapanıklığa ve sınırlılığa karşı çıkarak ilerici bir rol oynayan kozmopolitliktir. Unutmamalı.) Bkz: Friedrich Engels, "Ernst Moritz Arnd", agy, s. 396.

[12] Bu sözler, bizde bürokratik küçük-burjuva aydınların "dil devrimi" dedikleri dil geliştirme çalışmaları sırasında, sözcüğün kötü anlamıyla "uydurulmuş" veya kuralsız türetilmiş, ama benimsenmiş, artık genel dilin malı olmuş sözcükler için de geçerlidir. Gerçekte onların özümsenmiş sözcüklerden farkı yoktur.

ulusun dili, onun yaşamış ve yaşamakta olduğu gerçekliğin dilidir.

Öte yandan, bir topluluk, yeni şeylerle yabancı bir dilin veya onların yabancı bir dildeki sözcükleri olmadan karşılaşırsa, onlara yaşayarak, kendisi gelişerek ulaşırsa, dili de bu gelişime ister istemez ayak uydurur ve ulaşılan yeni şeylerin sözcükleri de onlarla birlikte varolur. Bundan ötürü, denebilir ki, maddesel çevre aynı olmak koşuluyla, bütün topluluklar eşit ve zamandaş gelişseydi, bütün diller arı kalırdı. Böyle olmadığı içindir ki yeryüzünde arı dil yoktur.

Lenin, Rus toprak sahibi sınıfın dile egemen olmadığını ve Rusçayı bozduğunu söyleyerek sınıf-dil ilişkisine değiniyor. Marx-Engels de bu ilişki üzerinde durmuşlardır: "Destutt de Tracy'e göre, halk çoğunluğu, proleterler, bütün bireyselliği uzun zaman önce yitirmeliydi; oysa bugünlerde bireysellik sanki kesinlikle onlar arasında en çok gelişmiş görünüyor. Çünkü burjuva için kendi dilinin tabanına dayanarak ticarî ve bireysel, veya hatta evrensel, insanî ilişkilerin özdeşliğini sınamak her şeyden kolaydır; çünkü bu dilin kendisi burjuvazinin ürünüdür, ve dolayısıyla hem gerçeklikte hem de dilde satın alma ve satma ilişkileri bütün ötekilerin temeli yapılmıştır. Örneğin, *propriété*—property [Eigentum][a] ve ayırdedici tanıntı (feature) [Eigenschaft][b]; property—possession [Eigentum] ve peculiarity [Eigentümlichkeit][c]; 'eigen' [biri'nin özü, kendisi] — alışverişsel ve bireysel anlamda; *valeur*, valeue, Wert[d]; alışveriş, *Verkehr*;[e] *échange, exchange, Austausch*,[f] vb., hepsi de hem alışverişsel hem de bireylerin ayırdedici tanıntıları ve karşılıklı ilişkileri için kullanılır. Öbür modern dillerde de hal, eşitlikle

[13] Bu, Marx'ın kenar notudur. Bkz: Karl Marx, Friedrich Engels, "The German Ideology, I. Feuerbach", agy, s. 38.

[a] *Mülkiyet*, özlük, özgülük.

[b] Özellik, özlük.

[c] Özlüksellik, özgüsellik, özellik.

[d] Değer.

[e] Alışveriş, bildirişim, görüşme, ilgi, trafik.

[f] Değişim, değiş tokuş, takas, trampa.

Küçük-burjuva aydınlarımız, herhalde "mülkiyet'e dokunulmuş olur kaygısıyla, *mülkiyet*'e *özgülük*, *özlük*, vb. diyememişlerdir. Dolayısıyla mülkiyet sözcüğü, dilimizde feodal bir kalıntı olarak yaşıyor. Gene küçük-burjuva aydınlarımız, mülkiyet ilişkileri içinde kendileri için en önemli şey "mal" olduğundan, *kapital*'e *anamal* karşılığını önerip kapitali ne kadar az tanıdıklarını kanıtlıyorlar. Sınıf-dil ilişkisine küçük ve güzel bir örnek!

budur."[14] Sözü edilen "modern diller", o dönemde, kapitalci üretim ilişkilerinin başatlaştığı ülkelerdeki ulusal dillerdir. Marx-Engels'in "burjuva için kendi dilinin tabanı" ve "bu dilin kendisi burjuvazinin ürünüdür", demeleri, burjuvazinin yalnız kendisi için (sınıfsal) bir dil yarattığı anlamına gelmez. Burjuva ilişkilerin doğması ve yaşanmaya başlanmasıyla birlikte, dil de bu ilişkileri anlatabilecek yolda gelişir. Bu ilişkilerin bilincine önce burjuvazi varır; çünkü onlardan ötürü ve onlarla birlikte varolduğunu yaşayarak kavrar; dolayısıyla onları gerçeklikten dile yansıtmak da burjuvaziye düşer. Yükselen bir sınıfın dili bu anlamda geliştirmesi, tümüyle anlaşılır bir olgudur. İnsanlık tarihi boyunca geçilen aşamalar, ilkel-komünal topluluk, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum, sınıfların kendileri gibi, belirli bir tarihsel-toplumsal-ekonomik gelişmenin sonucudur. Burjuvazi gökten zembille inmez, böyle bir gelişme sonunda tarih sahnesine çıkar. "Materyalist tarih kavramı, insanın yaşamını sürdürmesine yarayan araçların üretiminin ve üretimin yanısıra, üretilen nesnelerin değişiminin bütün toplumsal yapının temeli olduğu; tarihte ortaya çıkmış her toplumda, zenginliğin dağıtıldığı ve toplumun sınıflara ya da takımlara (*order*) bölündüğü tarzın, neyin üretildiğine, nasıl üretildiğine ve ürünlerin nasıl değişildiğine bağımlı olduğu önermesinden (*proposition*) hareket eder."[15] Burjuvazi ile birlikte ortaya çıkan ilişkiler, "görünüşte" burjuva (sınıfsal) olsalar bile, "özde" toplumsaldırlar. Dil, yükselen her yeni sınıfla veya doğan her yeni toplum biçimiyle birlikte belirli bir gelişme gösterir. Ve tarih sahnesinden çekilen her sınıfla birlikte, dilin bir zamanlar o sınıfın doğumu ve varlığı ile gösterdiği gelişme —yalnız o sınıfın varlığı ile ilişkili olduğu kadarıyla— işler ve kullanılır olmaktan çıkar. Köleci toplumun doğumuyla ilkel-komünal topluluğa, feodal toplumun doğumuyla köleci topluma, kapitalci toplumun doğumuyla feodal topluma, sosyalist toplumun doğumuyla kapitalci topluma özgü birçok sözcük, deyim tarihe karışır ve

[14] Karl Marx, Friedrich Engels, "The German Ideology, The Leipzig Council. III. Saint Max", *Collected Works*, (International Publishers, New York, first printing 1976) vol. V, p. 231.

[15] Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, (dördüncü baskı, Sol Yayınları, İlkyaz Basımevi, Ankara, Ekim 1977) s. 82.

ancak bazıları, geçmişteki ilişkiler dile getirilmek istenince kullanılır. Bu, yükselen yeni sınıf öyle istediği için değil, onların varlık nedenleri olan ilişkiler ortadan kalktığı için böyle olur. Ve yükselen sınıfla birlikte görülen dilsel gelişme, o sınıf istediği için değil, olmasını gerektiren nedenler doğduğu, olması bir zorunluk haline geldiği için olur. Ve bu dilsel gelişme, gerçeklikte bütün öteki ilişkilerin temeli haline gelen ilişkilere uygunsa, bunun şaşılacak yanı yoktur. Rus toprak sahibi sınıfın —ki Lenin yukarda alıntılanan parçayı yazarken sönmüştü o sınıf— dile egemen olmaması, Rusçayı bozması, onun nesnel ve öznel koşullarına uygundur.

Sınıf-dil ve özellikle burjuvazi-dil ilişkisi üzerine bunları söylemekle yetinilemez. " gelişmiş her modern dilde, dilin önceden varolan gereçlerden (malzemeden) tarihsel olarak gelişmesinin kısmen bir sonucu olarak, Roman ve Germen dillerindeki gibi, kısmen ulusların melezlenmesinden ve karışmasından ötürü, İngiliz dilindeki gibi, ve kısmen de diyaleklerin bir tek ulusta ekonomik ve politik yoğunlaşmadan doğan yoğunlaşmasının sonucu olarak, kendiliğinden gelişen dil, ulusal bir dile döndü."[16] Fransa, İngiltere gibi ülkelerde, ülke gelişiminin erken bir aşamasında, feodal parçalanmışlığın yerini sürekli bir politik birlik alır. Bu, ulusal dilin başarıyla birleştirilmesini sağlar. Almanya gibi feodal parçalanmışlığı gidermekte ve politik birliği sağlamakta, ekonomik gelişmede geciken ülkelerde, ulusal dilin birleştirilmesi ve geliştirilmesi için burjuvazi özel çaba gösterir. Bu iş, feodalliğe karşı izlenen ulusalcılık politikasıyla birlikte yürütülür. "Kapitalciliğin eşitsiz gelişme yasası", kapitalcilikle birlikte işlemeye başlar: Kapitalcilik (Burjuvazi de denebilir.), başlangıçta ve sonra, her ülkede eşit ve zamandaş gelişmez. Bundan ötürü, ayrı ülkelerin burjuvazileri arasında yarış ve savaşım başlar. Marx-Engels, bunun zamanını ve biçimini şöyle belirtirler: "Manüfaktürün doğumuyla birlikte, çeşitli uluslar yarışkan (*competitive*) ilişkiler içine: savaşlarda, koruyucu gümrüklerde ve yasaklamalarda verilen bir ticarî savaşıma girdiler; oysa eskiden, bağlantılı olduklarında birbirleriyle saldırgan olmayan bir alışveriş sürdürmüşlerdi. Artık ticaretin politik bir anlamı vardı."[17] Bu savaşım, manü-

[16] Marx, Engels, agy, s. 426.

faktürün aşılmasıyla daha da kızışır. Kendi iç pazarını korumak ve dış pazarlar için savaşmak zorunda kalan burjuvazi, ulusalcılığı başka ülkeler burjuvazilerine ve kendi ülkesindeki ezilen sınıfların bilinçlenmesine karşı sürdürür. Ve geri kalmışlığı yüzünden daha çetin koşullarda savaşmak zorunda kalan burjuvazi, örneğin Alman burjuvazisi, ulusalcılıktaki aşırılığını ulusal dilini geliştirirken de gösterir. Burada vurgulanması gereken şudur: Burjuvazi, bir dilin gelişimine karışılabileceğini gösteren ilk sınıftır! Bununla birlikte, bu işi yapan son sınıf değildir.[18] Bugün, ulusal dilini koruma ve geliştirme sorunu olan ülkelerde, gözönünde tutulması gereken önemli nokta, bu işi hangi sınıfın yürüttüğünü iyi anlamak ve burjuvazinin ya da küçük-burjuvazinin kuyrukçusu durumuna düşmekten sakınmaktır. "*Dil*, düşüncenin dolaysız gerçekliğidir."[19] Burjuvazinin ve küçük-burjuvazinin geliştireceği dil, ancak o sınıfların düşüncesinin gerçekliği olabilir. O sınıflar, dili ancak kendi düşünce sınırları içinde geliştirebilir. "Duyuların aldatmasından ne kadar çok, oysa düşünceden ayrılmaz olan dilinkinden ne kadar az söz edildi! Bununla birlikte, duyuların ihaneti ne kadar kaba, dilinki ne kadar incedir."[20] Ve hiç kuşkusuz, bugün, gerici bir sınıfın geliştireceği dilin ilerici bir sınıfa ihaneti de ince olacaktır. Dilin ve düşüncenin kendi başlarına kendilerinin olan bir ülke biçimlendirmediği unutulmamak gerekir.[21] Burju-

[17] Marx, Engels, "The German Ideology etc.", agy. s. 38.

[18] Türkiye'deki dil geliştirme çalışmalarının sınıflarla ve ulusalcılıkla ilgisi için bkz: Ragıp Gelencik, "Dil Sorunu ve Dilsel Sorun". *Nesin Vakfı 1977 Edebiyat Yıllığı.*

SSCB'de dil geliştirme çalışmaları için bkz: M. I. Isayev, *National Languages in the USSR: Problems and Solutions*, Progress Publishers, Moscow, first printing 1977. Ve, Kaya Türkay, "Azerbaycan'da Terim Çalışmaları", *Türk Dili*, Ağustos 1978, sayı 323.

Konuyla ilgili bazı ayrıntılar için bkz: Dr. Kâmile İmer, *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*, TDK Yayınları: 422, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1976.

[19] Marx, Engels, agy, s. 446.

[20] Lenin Feuerbach'tan alıntılıyor. Bkz: "Philosophical Notebooks", agy, s. 306.

[21] "Gösterdik ki bu düşüncelerin ideologlarca ve filozoflarca dışarıcı (*exclusive*) ve sistemli kullanımı, ve dolayısıyla düşüncelerin sistemleştirilmesi, işbölümünün sonucudur, ve özellikle, Alman felsefesi Alman küçük-burjuva koşulların bir sonucudur. Filozoflar, dillerini gerçek dünyanın çarpıtılmış dili olarak tanımak, ve ne düşüncelerin ne de dilin kendi başlarına kendilerinin olan bir ülke biçimlendirmediğini, yalnız gerçek yaşamın belirtileri (*manifestations*) olduğunu kavramak için, dillerini kendisinden soyutladıkları bayağı dilde eritmelidirler." Bkz: Marx, Engels, ay, s. 446-447.

vazi-dil ilişkisinin anılmak gereken bir yanı da, çok-uluslu ülkelerde, burjuvazinin kendi ulusal dilini onlara zorla benimsetmeye çalışmasıdır.

Çarlık Rusya'sı da çok-uluslu bir ülkeydi. Dolayısıyla Marksçılar, Rusya'da, ulusal sorunla karşılaştılar. Dil sorunu,[22] ulusal sorunun ayrılmaz bir parçasıdır; çünkü, "Bir ulus *dil,* ülke, ekonomik yaşam ortaklığı ve kendisini kültür ortaklığında dışavuran ruhsal biçimlenme temeli üzerinde tarihsel olarak varlık kazanmış kararlı (*stabil*) insan topluluğudur."[23] Ve, " 'ayaklanan her ulus' kendisini, *dilini,* ülkesini, anayurdunu, ezen ulusa karşı savunur."[24] ("Dil" sözcüklerinin altını ben çizdim. R. G.)

Rusya'da ulusal sorunun çözümü bir çırpıda olmaz. Çözüm, kabaca özetlenirse, 1. Rusya'nın kendine özgü tarihsel ve somut koşullarına dayandırılır; 2. Proletaryanın sınıfsal gelişimini güvencelemek amaçlanır; 3. Hiç bir ulusa, öbürlerinin karşısında üstüncelik (imtiyaz) vb. tanınmaz. 4. Ulusların ve ulusal dillerin eşitliği benimsenir.[25] Çözüm, her doğru çözüm gibi, çok açık ve yalındır; ama metafizik düşünmeye alışmış bir kafa için çok anlaşılmazdır. Gerçekte, kırılmış *belirli* bir nesneyi birleştirmeye çalışan bir insanın yaptığı gibi, parçalar hem *ayrı ayrı* hem de *bir bütün* olarak görülür. Ulus olgusu, her ulusun ayrı bir varlığı olduğu unutulmaz; ama onları birleştiren ortak yan da (proletaryanın uluslararalığı) asla gözden ırak tutulmaz. Bu, diyalektik anlamda, birleşmek için bölünmektir ve pratik bunu doğrulamıştır. Ulusal sorunun çözümüyle belirli bir dile üstüncelik tanınmaz. Her ulusun kendi dilini resmî dil olarak kullanması, geliştirmesi vb. ilkesi benimsenir.

Dil sorunu tartışmaları sırasında, Lenin'in dil üzerine söylediklerinden bazılarını alıntılamaya değer. "Rus Dilinin yazgısı için üzülmeye neden yok. Rusça, bütün Rusya'da kendiliğinden tanınacaktır", diyenlere şu yanıtı verir: "Bu,

[22] "Dil sorunu" Marksçı-leninci yazında İngilizce "the language question" ve Almanca "die Sprachfrage" karşılığı olarak kullanılıyor.

[23] J. Stalin, "Marxismus und Nationale Frage", *Werke.* (Verlag das neue Wort Stuttgart 1951) Bnd. II, s. 272.

[24] V. İ. Lenin, "A Caricature of Marxism", *Collected Works,* (Progress Publishers, second printig 1974) vol. XXIII, p. 61.

[25] Ayrıntılar için bkz: V. İ. Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı,* Sol Yayınları, Çağ Matbaası, Ankara, Mart 1976 (üçüncü baskı).

tümüyle doğrudur; çünkü ekonomik değişim (*exchange*) gerekleri, bir tek devlette yaşayan ulusallıkları (birlikte yaşamayı istedikleri sürece) çoğunluk dilini öğrenmeye zorlayacaktır. Rusya'da politik sistem ne kadar demokratikleşirse, kapitalcilik o kadar güçlü, çabuk ve yaygın gelişecek; ekonomik değişim gerekleri, çeşitli ulusallıkları genel ticarî ilişkiler için en elverişli dili öğrenmeye o kadar ivedi zorlayacaktır."[26] "Dil en önemli insanlararası ilişki aracıdır. Dil birliği ve engellenmemiş dil gelişimi, modern kapitalcilikle orantılı bir ölçüde gerçekten özgür ve geniş ticaret için, nüfusun bütün sınıflar içinde özgürce ve genişlemesine gruplanması için ve, son olarak, pazar ile her bir ve bütün meta sahipleri, büyük veya küçük, ve satıcı ile alıcı arasında sıkı bir bağlantı kurulması için, en önemli koşullardır."[27] Rusçanın biri gelişmişlik ve öteki çoğunluk dili olmak gibi iki üstünlüğü vardır. Öbür ulusal dillerin onun etkisinden kurtulması olanaksızdır. Bununla birlikte Lenin, dillerin eşitliğini yılmadan ve üsteleyerek savunur; çünkü dillerine eşitlik tanınmamış ulusların kendilerine de eşitlik tanınmamış demektir. "Kim uluslar ve diller eşitliğini tanımaz ve savunmazsa, ve bütün ulusal baskıya ve eşitsizliğe karşı savaşmazsa, o bir Marksçı değildir; bir demokrat bile değildir."[28] Lenin, gerçekte, dil sorununa tümüyle ideolojik ve politik görüş noktasından yaklaşır. Örneğin bir ulusun ancak kendi ulusal dilini kullanarak en iyi gelişip serpilebileceği ya da bir insan için anadilin sağladığı kolaylıklar ve olanaklar üzerinde vb. durmaz. Bellidir ki bu kolaylıklar ve olanaklar, ulusal dilin ya da anadilin gelişmişliği ve yaygınlığı ile orantılıdır. Ve Rusya'da, bu bakımdan, ulusal diller ve dolayısıyla uluslar arasında tam bir eşitsizlik vardır.[29] Ve uluslara ve dillere eşitlik tanımak, bu eşitsizliği ortadan kaldırmaya da olanak tanımaktır. Sonrası mı? Sonrasını gelişen toplumsal-ekonomik koşullar belirler...

[26] V. İ. Lenin, "Critical Remarks on the National Question", *Collected Works*, (Progress Publishers, Moscow 1972) vol. XX, p. 20.

[27] Lenin, ay. s. 396.

[28] Lenin, ay. s. 28.

[29] SSCB'de ulusal dillerin gelişimi ve durumu için bkz: M. I. Isayev, agy.

"DEVLET VE İHTİLÂL"İ OKURKEN GEÇİŞ DÖNEMİNE İLİŞKİN SORUNLAR ÜZERİNE NOTLAR

Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Aralık 1978 içinde, *Devlet ve İhtilâl*'in altıncı baskısını yayınladı. Bu ölümsüz yapıt, geçiş dönemine ilişkin sorunlar açısından da okunabilir.

Geçiş dönemini, Marx gibi Lenin de, "kapitalizmi 'sınıfsız toplum'dan, komünizmden ayıran tüm bir *tarihsel dönem*" (s. 50) olarak görür, bu yapıtta.

Kapitalizmden komünizme. "Komünizme doğru gidiş, proletarya diktatorası aracılığıyla yapılır... Çünkü sömürücü kapitalistlerin *direncini* kırabilecek başka hiçbir sınıf ve araç yoktur." (s. 117).

Proletarya diktatorası, demokrasinin basit bir genişlemesiyle yetinemez; ezenler, sömürenler, yani kapitalistler için bir dizi sınırlamalar da getirir. Bu adamların direncini *zorla* kırmak gerekir, ve baskının olduğu yerde, özgürlüğün, demokrasinin olmadığı açıktır (s. 117-118).

Halkın engin çoğunluğu için *demokrasi*, ve sömürücüler için *zora dayanan bastırma*, yani, *demokrasiden dıştalama*: kapitalizmden komünizme geçiş sırasında, demokrasi işte böyle bir dönüşüme uğrar (s. 118). Yığın demokrasisine diktatora demek için bir neden olmadığına göre,

proletarya diktatorası, burjuvazinin demokrasiden dıştalanmasıyla belirlenir.

Proletarya diktatorası devletinin ortadan kalkacağı komünist toplum, kapitalistlerin direncinin kesin olarak kırıldığı, kapitalistlerin (kapitalistler olarak) ortadan kalktığı ve *sınıfların yok olduğu*, ama "toplumsal üretim araçlarıyla ilişkileri bakımından toplum üveleri arasındaki ayrımın silinmesi" anlamında yok olduğu "komünist" toplumdur. Burada söz konusu olan "komünizm", tam komünizm, ya da "komünist toplumun üst evresi" değil, ama "komünist toplumun birinci evresi" olan komünizmdir: yani *sosyalizm*. "Proletarya Diktatorası Döneminde Ekonomi ve Politika"da, Lenin daha sonra "sosyalizm, sınıfların ortadan kaldırılması demektir", diye yazacaktır. "Sınıflar yok olunca, diktatora gereksiz duruma gelecektir. Proletarya diktatorası olmaksızın sınıflar yok olmayacaktır" (*"Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatorası"*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 213). Sınıflar, "toplumsal üretim araçlarıyla ilişkileri bakımından toplum üyeleri arasındaki ayrımın silinmesi" anlamında, *sosyalizmde* ortadan kaldırılacaklardır Devlet, diktatora olarak, proletarya diktatorası olarak, *sosyalizmde* gereksiz duruma gelecek ve *sönmeye başlayacaktır*. Devletin sönmeye *başlaması*, varlığını ilk kez "diktatora olmayan devlet" olarak *sürdürmesi* anlamına gelir. Öyleyse, devletin "sönme" sürecinin başlaması, "devlet olmayan devlet"in kurulmasıyla örtüşmez. Proletarya diktatorası da "devlet olmayan devlet"tir. Ama, diktatora olarak, "sönme" sürecini *erteler*. Diktatora döneminde, devlet, devlet olmayan "devlet" niteliğiyle de olsa, "sönme"ye başlama şöyle dursun, daha da *güçlü* bir duruma *gelebilir*. "Sönme" süreci, proletarya diktatorasının, işlevini yitirerek, *sosyalist genel halk devletine* dönüşmesiyle başlayabilir. Sınıflar, yukarda belirtilen anlamda ortadan kalktığı için, artık proleter devlet değil, ama *halk* devleti. Proleter devlet, daha başlangıçta, yani sosyalist devrim üzerine, diktatora olmayan bir devlet olarak, ama henüz sınıflar "ortadan kalkmadığı" için, *proleter* devlet olarak kurulsaydı, "sönme" sürecinin başlaması proleter devletin kurulması ile *örtüşürdü*. Bir başka deyişle, "sönme" süreci, sosyalist devrimle birlikte başlayabilirdi.

Gerçeklikte, sosyalist bir "halk" devrimiyle kurulan proletarya diktatorası da bir "halk devleti"dir; ama henüz sınıfların "ortadan kalkmadığı" bir dönemde kurulduğu ve sosyalizmi amaçladığı için *proleter*, burjuvaziyi demokrasiden dıştaladığı için de *diktatora*dır.

Peki, *her* devlet bir diktatora değil miydi? Her devlet, ama "sözcüğün gerçek anlamında" her devlet, sınıflar arasındaki uzlaşmaz çelişkilerin dışavurumu olarak bir diktatora, yani ezilen sınıfa karşı yöneltilmiş özel bir "baskı gücü"dür. "Proletaryaya karşı burjuvazi tarafından, milyonlarca emekçiye karşı bir avuç zengin tarafından kullanılan bu "özel baskı gücü" yerine, burju-

vaziye karşı proletarya tarafından uygulanan bir "özel baskı gücü"nün (proletarya diktatorası) geçmesi gerekir. "Devletin devlet olarak ortadan kalkması"nın anlamı işte budur" (s. 29).

Proletarya diktatorası, "devletin devlet olarak ortadan kalkması" sonucu kurulan devlet olmayan "devlet". Ve bu "devlet", sözcüğün gerçek anlamında bir devlet olan burjuva devlet gibi devrim yoluyla değil, ancak "sönme" yoluyla ortadan kalkabilir. Ama "sönme", devletin yalnızca "sözcüğün gerçek anlamında devlet" olmaktan çıkmasıyla birlikte değil, diktatora olmaktan da çıkmasıyla birlikte başlar. Örneğin "Komün, artık nüfusun çoğunluğunu değil, bir azınlığı (sömürücüleri) ezmesi gerektiği ölçüde, devlet olmaktan çıkıyordu. Ve, eğer Komün devam etseydi, Komün içinde varlığını sürdürmekte olan devlet kalıntıları kendiliklerinden 'sönerlerdi'; Komün, kurumlarını 'kaldırma' gereksinmesini duymazdı: Bu kurumlar, artık yapacak hiçbir şeyleri kalmadığı ölçüde, işlemez olurlardı" (s. 89).

Sönmeye başlayan devlet de, bireysel aşırılıklara karşı zor kullanacaktır; ama bundan ötürü bir diktatora olmayacaktır. Çünkü her zor kullanımı, diktatora anlamına gelmez. Bir sınıfa karşı, onu demokrasiden dıştalamaya yönelik sistemli zor kullanımı, diktatoradır.

Kapitalist devlet, azınlığın çoğunluğu baskı altında tutmasına, onu demokrasiden dıştalamasına yarayan özel bir makine, bir diktatora olarak, sözcüğün gerçek anlamında devlettir. Oysa, çoğunluğun azınlığı baskı altında tuttuğu, demokrasiden dıştaladığı proletarya diktatorası, bu nedenle, sözcüğün gerçek anlamında devlet değildir. Ama *uzlaşmaz* sınıf çelişkilerinin, burjuvazi ile proletarya arasındaki *karşıtlığın* dışavurumu olarak, sözcüğün gerçek anlamında *diktatoradır.* Her devlet, yineleyelim, sözcüğün gerçek anlamında devlet olmayan proletarya diktatorası dahil, *uzlaşmaz* sınıf çelişkilerinin, sınıf karşıtlıklarının dışavurumu olarak, bir diktatoradır.

"Kapitalizmden komünizme *geçiş* döneminde, bastırma *gene* zorunludur; ama bu kez sömürülen bir çoğunluk tarafından sömürücü bir azınlığa karşı uygulanır. Özel aygıt, özel bastırma makinesi, yani 'devlet' gene zorunludur, ama bu artık gerçek anlamda bir devlet değil, bir geçiş devletidir. Bu bastırma, demokrasinin o denli büyük bir halk çoğunluğuna yayılmasıyla bağdaşan bir şeydir ki, *özel bir bastırma makinesi* zorunluluğu ortadan kalkmaya başlar" (s. 120). Proletarya diktatorasının kurulması, proletarya diktatorasına son verecek koşulları oluşturur. Çünkü proletarya diktatorası, yukarda söylendiği gibi, özsel olarak bir halk devletidir. Komünizmin birinci evresi, sosyalizm, hiç değilse gelişmesinin belli bir aşamasında, bu halk devletinin proleter ve diktatoral niteliklerini işlevsiz bırakır. "Çünkü o zaman sırtı yere getirilecek *hiç kimse*, hiçbir *sınıf* anlamında *'hiç kimse'* yoktur; nüfusun belirli bir bölümüne karşı

sistemli bir savaşım, artık yoktur" (s. 120). Sınıfsal diktatoranın işlevsel temeli, nüfusun belirli bir bölümüne karşı sistemli bir savaşım zorunluluğudur. Bu zorunluluk yoksa, sınıfsal diktatoranın işlevi de yoktur. "Biz ütopyacı değiliz ve *bireysel* aşırılıkların olanaklı ve kaçınılmaz şeyler olduğunu hiçbir zaman yadsımıyoruz; ama *bu* aşırılıkları bastırmanın zorunlu olduğunu da yadsımıyoruz" (s. 120), diyor Lenin. İşte *bu* bireysel aşırılıkları bastıracak ve "bu aşırılıklarla birlikte sönecek" (s. 121) olan devlet, artık proletarya diktatorası değil, ama sosyalist genel halk devletidir. Böylece, sosyalist devrimden sonra, devletin devlet olarak ortadan kalkmasından sonra kurulacak devlet olmayan "devlet"in birinci evresini proletarya diktatorası oluşturursa, ikinci evresini de sosyalist genel halk devleti oluşturur. Yineleyelim: Devlet olmayan "devlet"in birinci evresi, tarihsel bir eğilim olarak, genel kural olarak, proletarya diktatorasıdır. Ama diktatora olmayan ilk devlet olarak, yalnızca proleter devlet de olabilir, ve o zaman "tüm devletin sönme süreci", bu devletin kurulmasıyla birlikte başlayabilir.

Komünist toplumun birinci evresi, sosyalizm, Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'ndeki terimleriyle söylemek gerekirse, "uzun ve sancılı bir doğum döneminden sonra", "kapitalist toplumla komünist toplum arasında yer alan devrimci dönüşüm dönemi"nden sonra kurulur. "Bu döneme, devletin *proletaryanın devrimci diktatorasından* başka bir şey olamayacağı bir siyasal geçiş dönemi karşılık düşer."

Bu "uzun ve sancılı doğum dönemi", "kapitalist toplumla komünist toplum arasında yer alan devrimci dönüşüm dönemi"ne karşılık düşen bu "siyasal geçiş dönemi", gerçeklikte *kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi*dir.

Bu geçiş döneminden sonra, artık proletarya diktatorasının değil, ama "bir yandan üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyetini korurken, bir yandan da emek ve ürünlerin bölüşümündeki eşitliği korumakla yükümlü bir devletin zorunluluğu... sürer" (s. 125).

"Bundan böyle, kapitalistler olmadığı, sınıflar ve dolayısıyla *tepesine binilecek*", yani demokrasiden dıştalanacak "bir sınıf olmadığı için" (s. 125), proletarya diktatorasının işlevi kalmaz; devlet, proletarya devleti (devlet olmayan "devlet" n° 1) olmaktan çıkar, sosyalist genel halk devleti (devlet olmayan "devlet" n° 2) durumuna dönüşür, "sönme"ye başlar.

Bu evrede "kapitalistlerin olmaması", "sınıfların olmaması", halkın tümünün toplumsal üretim araçlarıyla ilişki bakımından *eşit* durumda bulunması anlamına gelir; ama işbölümünün, kol emeğiyle kafa emeği arasındaki (artık uzlaşmaz olmayan) çelişkinin büsbütün kalkması, herkesten yeteneklerine göre alınıp, herkese gereksinmesine göre verilmesi anlamına gelmez. Bunlar, komünizmin yüksek (ikinci) evresinde, tam komünizmde olacak şeylerdir.

Devlet, "tüm devlet", işte bu ikinci evrede *büsbütün* sönecektir. Büsbütün sönüp ortadan kalkacak devlet, geçiş döneminin proletarya diktatorası değil, ama komünizmin birinci evresinin, sosyalizmin (ya da "gelişmiş sosyalist toplum"un) sosyalist genel halk devletidir.

"Sosyalizm ile komünizm arasındaki bilimsel ayrım açıktır. Genel olarak sosyalizm diye adlandırılan şeyi, Marx, komünist toplumun 'birinci' ya da alt evresi olarak adlandırmıştır. Üretim araçları ortaklaşa mülkiyet durumuna geldiği ölçüde, bunun tam komünizm *olmadığını* unutmamak koşuluyla, 'komünizm' sözcüğü bu evre için de kullanılabilir" (s. 130). Marx da, Lenin de, kapitalizmle komünizm arasındaki, siyasal bakımdan kendisine *proletarya diktatorasının* karşılık düştüğü devrimci dönüşüm döneminden söz ederlerken, "komünizm" sözcüğünü işte bu anlamda kullanmışlardır.

"Komünizm, ilk evresinde, ilk aşamasında, iktisadal bakımdan henüz adamakıllı olgun, geleneklerin ya da kapitalizmin kalıntılarından henüz büsbütün kurtulmuş *olamaz*. Bu yüzden, komünist rejimde, bu rejimin ilk evresinde, "burjuva hukukunun sınırlı çevreni (ufku)" korunur. Kuşkusuz, burjuva hukuku, *tüketim* nesnelerinin bölüşümü bakımından, zorunlu olarak bir *burjuva devlete* dayanır; çünkü, koyduğu kurallara uymaya *zorlamaya* yetenekli bir aygıt olmaksızın, hukuk hiçbir şey değildir" (s. 130).

Bundan nasıl bir sonuç çıkar?

"Bundan şu sonuç çıkar ki, komünist rejimde, belirli bir zaman boyunca, yalnızca burjuva hukuk değil, burjuva devlet de sürer — ama burjuvazisiz burjuva devlet!" (s. 130).

Öyleyse, örneğin Althusser gibi, "sosyalist üretim ilişkileri, sosyalist üretim biçimi, sosyalist hukuk, vb. yoktur" sonucunu çıkarmak, doğru olmayacaktır.

Burjuva devletin, ama burjuvazisiz burjuva devletin sürmesi, Lenin'in bu parçasında, sosyalist devrimden *sonra*, burjuva devlet aygıtının yıkılmasından, devletin devlet olarak olarak ortadan kalkmasından, proletarya diktatorasının kurulmasından *sonra*, bitmedi, proletarya diktatorasının tarihsel görevini yerine getirip, yerini "sönme"ye başlayan devlete, bugünkü adıyla, sosyalist genel halk devletine bırakmasından *sonra* sözkonusu olmaktadır. Burjuvazisiz burjuva devletin proletarya diktatorası olamayacağı açıktır; burjuvazisiz proletarya diktatorası olamaz! Şu basit nedenle ki, proletarya diktatorası, burjuvazinin demokrasiden dıştalanması demektir. Burjuvazisiz burjuva devletin "sürmesi", sosyalist genel halk devletinin varlığına engel olmadığına göre, "burjuva hukukun sınırlı çevreni"nin korunması da, sosyalist hukukun varlığına engel olamaz. Öyleyse, her devlet "burjuva" olmadığı gibi, her hukuk da "burjuva" değildir. *Komünist rejimde*, belirli bir zaman boyunca yalnızca burjuva hukukun değil, ama burjuva

devletin de sürmesi, *komünizmin birinci evresinde* sosyalist hukuk ve sosyalist devletten söz edilebilmesini engellemediği gibi, aynı zaman boyunca *burjuva bölüşüm ilişkisi*nin korunması da, sosyalist üretim ilişkilerinden ve sosyalist üretim biçiminden söz edilmesini, yani bunların *varlığını* engelleyemez. "Burjuva hukukun sınırlı çevreni", "burjuvazisiz burjuva devlet", "burjuva bölüşüm ilişkileri", yani "emeğe göre bölüşüm": sosyalizmin *belirtici özellikleri*dir bunlar. Ve sosyalizmi, sosyalist üretim ilişkilerini, sosyalist üretim biçimini, sosyalist hukuku, vb., *sosyalizmin belirtici özelliklerinin varlığına dayanarak yadsımaya kalkışmak*, en hafif deyimiyle, *temelsiz* bir girişimdir.

Devlet ve İhtilâl'i okurken, geçiş dönemine ilişkin sorunlar, "demokrasi" açısından da irdelenebilir. "Demokrasi eşitlik demektir", der Lenin. "Ama demokrasi, yalnızca *biçimsel* eşitlik anlamına gelir. Ve, bütün toplum üyelerinin üretim araçları mülkiyetine *göre* eşitliği, yani emek eşitliği, ücret eşitliği gerçekleşir gerçekleşmez, biçimsel eşitlikten gerçek eşitliğe, yani 'herkesten yeteneklerine göre, herkese gereksinmelerine göre' ilkesinin gerçekleşmesine geçmek için, insanlığın karşısına tamamlanması gereken yeni bir ilerleme sorununun dikildiği görülecektir" (s. 131).

Bütün toplum üyelerinin üretim araçları mülkiyetine *göre* eşitliği, henüz gene de *biçimsel eşitlik*, proletarya diktatorası tarafından gerçekleştirilecektir. Bu eşitliğin gerçekleşmesi, *geçiş döneminin sonu*dur. Komünizmin birinci evresi, sosyalizm, bu anlamda biçimsel eşitlik dönemidir (emeğe göre bölüşüm). Bu dönemin devleti, artık proletarya diktatorası (devlet olmayan "devlet" n° 1) değil, ama sosyalist genel halk devletidir (devlet olmayan "devlet" n° 2). Biçimsel eşitlikten *gerçek eşitliğe* (devlet olarak demokrasinin de, "sönme"sine, *tam* komünizme) geçmek için insanlığın karşısına dikilen ilerleme sorununu, "insanlık", sosyalist genel halk devleti aracıyla çözecektir. Bu sorunun çözülmesi, gerçek eşitliğin gerçeklemesiyle birlikte, "*tüm* devlet büsbütün söner." Gerçek eşitlikte, yani tam komünizmde, "herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmelerine göre" ilkesinin gerçekleşeceği, sınıfların, ama bu kez toplumsal işbölümünün, kol emeğiyle kafa emeği arasındaki her türlü çelişkinin ortadan kalkması anlamında ortadan kalkacağı dönemde, hukukun ve devletin, ve bir devlet biçimi olarak demokrasinin de, hiçbir işlevi kalmayacaktır.

Bir devlet biçimi olarak demokrasi. "Demokrasi bir devlet biçimidir, çeşitli devlet biçimlerinden biridir. Öyleyse, her devlet gibi, demokrasi de, zorun, örgütlenmiş olarak, sistemli biçimde insanlara uygulanmasıdır. İşin bir yanı, bu. Ama, öte yandan, demokrasi yurttaşlar arasındaki eşitliğin, herkese eşit olarak devletin biçimini belirleme ve onu yönetme hakkının resmen tanınması anlamına da gelir. Öyleyse bundan şu sonuç çıkar ki, demokrasi, gelişmesi-

nin belirli bir aşamasında, önce, proletaryayı, bu devrimci antikapitalist sınıfı birleştirir, sonra da, onun, cumhuriyetçi de olsa, burjuva devlet makinesini, yani sürekli orduyu, polisi, bürokrasiyi yıkmasını, parçalamasını, yeryüzünden silip atmasını ve onlar yerine milise katılan silahlı işçi yığınları, sonra kerteli olarak, tüm halk biçimi altında, *daha* demokratik, ama gene de bir devlet makinesi olmaktan geri kalmayan bir devlet makinesini geçirmesini sağlar" (s. 132).

Burada, Sovyetler Birliği deneyinden *önce*, teorik çözümlemenin en genel düzeyinde yapılmış bir bilimsel önceleme sözkonusu. Proletarya diktatorasını, Lenin, Ekim Devriminin öngününde, burjuva devlet makinesini, yani sürekli orduyu, polisi, bürokrasiyi yıkan, parçalayan, yeryüzünden silip atan, ve onun yerine, milise katılan silahlı işçi yığınları biçimi altında, *daha* demokratik, ama gene de devlet makinesi olmaktan geri kalmayan bir devlet makinesi olarak tasarlıyor. Daha da ilginci, bu diktatoranın, kerteli olarak, "tüm halk biçimi altında", sonradan Sovyetler Birliği deneyinin ortaya koyacak olduğu gibi, sosyalist genel halk devletine dönüşeceğini, Lenin'in daha o zamandan öngörebilmiş olmasıdır. (Ama bu öngörünün, kimi Marksist-Leninistler tarafından, bugün bile yeterince anlaşıldığı söylenemez.) Ve bütün bu gelişmeyi, Lenin'e göre, "yurttaşlar arasındaki eşitliğin, herkese eşit olarak devletin biçimini belirleme ve onu yönetme hakkının resmen tanınması anlamına da" gelen *demokrasi* sağlar.

Demokrasinin gelişmesinin "proletarya diktatorası" aşamasında, "nicelik niteliğe dönüşür". "Bu aşamaya eriştikten sonra, der Lenin, demokratizm, burjuva toplum çerçevesinden çıkar ve sosyalizme doğru evrilmeye, sosyalizme dönüşmeye başlar" (s. 132). İşte *geçiş dönemi!* Lenin şöyle sürdürür: "Eğer *herkes* gerçekten devlet yönetimine katılırsa, kapitalizm artık tutunamaz. Ve kapitalizmin gelişmesi de, kendi payına, 'herkes'in devlet yönetimine gerçekten *katılabilmesi* için zorunlu *öncülleri* oluşturur. Bu öncüller içinde, ötekiler arasında, en ileri kapitalist ülkelerin birçoğu tarafından daha şimdiden gerçekleştirilmiş bulunan genel eğitim, sonra toplumsallaştırılmış engin ve karmaşık posta, demiryolları, büyük fabrikalar, büyük ticaret, bankalar, vb., vb. aygıtı tarafından, milyonlarca işçinin 'disiplin bakımından eğitimi ve yetiştirilmesi' vardır" (s. 132-133).

"Bu tür iktisadal öncüllerle, kapitalistler ve memurlar alaşağı edildikten sonra", yani sosyalist devrimden ve proletarya diktatorasının kurulmasından sonra, "üretim ve bölüşümün *denetimi*, emeğin ve ürünlerin *kaydı* [muhasebeleştirilmesi] için, bugünden yarına", yani daha proletarya diktatorası döneminde, "pekâlâ silahlı işçiler, tüm silahlı halk onların yerine geçirilebilir." Burada bir ayraç açar Lenin, ve "kayıt ve denetim sorunu ile, der, mühendis, tarım uzmanı, vb. gibi bilimsel bir formasyona sahip personel sorununu birbirine karıştırmamak ge-

rekir: Bugün kapitalistlerin buyruğu altında çalışan bu baylar, yarın silahlı işçilerin buyruğu altında daha da iyi çalışacaklardır" (s. 133).

Ama üretim ve bölüşümün denetimi, emeğin ve ürünlerin muhasebeleştirilmesi, asıl geçiş döneminden *sonra* önem kazanacaktır. "Kayıt ve denetim, der Lenin: komünist toplumun, *ilk evresinde*, hem [bu evrenin] 'yoluna konması', hem de düzenli işlemesi için *özsel* olan, işte budur. Burada [bu evrede], *bütün* yurttaşlar, silahlı işçiler tarafından kurulmuş olan devletin ücretli görevlileri durumuna dönüşürler. *Bütün* yurttaşlar *bir tek* devlet 'kartel'inin, *bir tek* tüm halk 'kartel'inin görevlileri ve işçileri olurlar. Önemli olan, herkesin eşit bir çaba göstermesini, çalışma kurallarına tastamam uymasını ve eşit bir ücret almasını sağlamaktır. Bu alandaki kayıt ve denetim, bu işleri en yalınç gözetim ve yazma işlemlerine... indirgemiş bulunan kapitalizm tarafından son derece *yalınçlaştırılmıştır*" (s. 133). Daha önce, Engels'in anarşistlerle polemiğini irdelediği paragrafta "siyasal devlet" sorununa değinen Lenin, "yanlış anlaşılmaya çok elverişli bulunan bu deyim, der, aslında devletin sönme sürecine bir anıştırmadır: Bir an gelir ki, sönme yolunda olan devlet, artık siyasal olmayan bir devlet olarak adlandırılabilir" (s. 85).

Bütün bunlardan, devletin "sönme" sürecini başlatacak alan sosyalist genel halk devletini, sönmeden önce, gelişmesinin belli bir aşamasında, artık siyasal olmayan bir devlete dönüşecek bir "devlet" (devlet olmayan "devlet" n° 3) olarak tasarladığı anlaşılıyor, Lenin'in.

"Halk *çoğunluğu*, bu kayıt işine, (bundan böyle görevli durumuna dönüşmüş olan) kapitalistlerle, kapitalist alışkanlıklarını koruyacak olan aydın bayların bu denetimi işine kendisi ve her yerde girişeceği zaman, o zaman bu denetim gerçekten evrensel, genel ve ulusal bir denetim olacak" (s. 133-134) diyen Lenin, burjuva alışkanlıkların varlığını sürdürmesini, komünist toplumun ilk evresinde, proletarya diktatorasının işlevini yitirerek, sosyalist genel halk devleti durumuna dönüşmesine bir engel saymıyor. "Toplumun tümü, diyor bu evre için, emek ve ücret eşitliğiyle, artık bir tek büro ve bir tek atölyeden başka bir şey olmayacaktır. Ama, proletaryanın kapitalistleri yenip sömürücüleri alaşağı ettikten sonra toplumun tümüne yayacağı bu 'atölye' disiplini, bizim için hiç bir zaman ne ülkü, ne de son erektir;" artık diktatora anlamına gelmeyen bu disiplin, "yalnızca toplumu kapitalist sömürünün bayağılık ve alçaklıklarından büsbütün kurtarmak ileriye doğru *sürekli* gidişi *güvence altına almak* için zorunlu bir basamaktır" (s. 134). Emeğe göre bölüşümden, gereksinmelere göre bölüşüme doğru *sürekli* gidişi *güvence altına almak* için zorunlu bir *basamak*.

Kısacası, "toplumun bütün üyeleri, ya da hiç olmazsa bunların büyük bir çoğunluğu, devleti kendileri yönetmeyi öğrendiği, işi kendi ellerine aldığı, son

derece küçük kapitalist azınlığı üzerinde, kapitalist alışkanlıklarını korumada istekli küçük baylar ve kapitalizm tarafından iyiden iyiye bozulmuş işçiler üzerinde denetimi "örgütlediği" andan başlayarak, genel olarak her türlü yönetim zorunluluğu ortadan kalkmaya başlar." Kimi "solcu"lara, üstelik proletarya diktatorası yerini sosyalist genel halk devletine bıraktıktan sonra bile, "proletarya *üzerinde* diktatora" olarak görünen denetimin örgütlenmesinden bu terimlerle söz eder Lenin, ve şöyle sürdürür: "Demokrasi ne denli tam ise, gereksiz duruma geleceği an da o denli yakındır. Silahlı işçiler tarafından kurulan 'devlet' ne denli demokratik ise, ne denli "artık gerçek anlamda bir devlet değil" ise, *tüm* devlet de o denli çabuk sönmeye başlar" (s. 134). Evet: Sönmeye *başlar*.

Devlet ve İhtilâl'i okurken, yalnızca "uzun ve sancılı bir doğum dönemi" olan kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminin değil, ama komünizmin birinci evresinden ikinci evresine, sosyalizmden tam komünizme geçiş döneminin de pek o denli uzun sürmeyeceğini düşündüğü izlenimini ediniriz, Lenin'in. Ve bu izlenimin, yalnızca teorik çözümlemenin son derece yüksek genellik derecesiyle açıklanamayacağı da gözümüzden kaçmaz. Gerçekten, Marksizmin klasiklerinde, onların kapitalizmden *tam* komünizme geçişin, bugün bizim düşünebildiğimizden çok kısa süreceğini düşündüklerini gösteren belirtiler az değildir. Örneğin Engels, *Konut Sorunu*'nda (1872), şöyle yazıyordu: "Ve işte tam da bu sanayi devrimi sayesinde insan emeğinin üretici gücü —insanlık tarihinde ilk kez olarak— öylesine yüksek bir düzeye erişmiştir ki, tümü içinde ussal bir işbölümü varsayımıyla, yalnızca toplumun her üyesi için bol tüketim ve büyük yedeklik fonu için değil, ayrıca her bireye yeterli bir zaman bırakarak, tarihsel olarak miras kalan kültürün —bilim, sanat, ilişki biçimleri— gerçekten korunmaya değer öğelerinin yalnızca korunması değil, egemen sınıfların tekeli olmaktan çıkarılıp bütün toplumun ortak malı durumuna dönüştürülmesi ve daha da geliştirilmesi için yeterli üretim yapılması olanağı vardır. Ve belirleyici nokta da buradadır: insan emeğinin üretici gücü bu düzeye yükseldikten sonra, bir egemen sınıfın varlığı için tüm özürler ortadan kalkmaktadır" (Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar*, c. II, s. 373).

Devlet ve İhtilâl'i yazdığı dönemin bütün Marksistleri gibi, Lenin de, *tam* komünizme geçişin, dolayısıyla sosyalizme geçiş dönemi ile sosyalizmin, görece kısa süreceklerini düşünüyor, ve bu kanısını, Ekim Devriminden sonra da, bir süre koruyordu.

KENAN SOMER

ANTİ-DÜHRİNG:

BİR MARKSİZM ANSİKLOPEDİSİ

Anti-Dühring, yüz yaşını doldurdu. Eylül 1876-Nisan 1878 döneminde yazılan bu yapıtın kitap olarak ilk baskısına Engels'in yazdığı Önsöz, 11 Haziran 1878 tarihini taşır.

Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'in 1892 ilk İngilizce baskısı için yazdığı *Giriş*'te, *Anti-Dühring*'in öyküsünü şöyle anlatır:

"Berlin Üniversitesinde *privat-docent* olan Dr. E. Dühring, aşağı yukarı 1875'te, artık sosyalist olduğunu birdenbire ve pek gürültülü bir biçimde açıkladı, ve Alman kamuoyuna, ayrıntılı bir sosyalist teori ile birlikte, toplumun yeniden örgütlenmesi için eksiksiz bir uygulama planı da sundu. Bunun doğal sonucu olarak, öncellerine çattı; ve Marx'a, olanca öfkesiyle saldırarak, hepsinden çok onur verdi.

Bu, Almanya'da Sosyalist Partinin iki kesimi —ayzenahçılar ile lasalcılar— tam birleştikleri, ve böylece daha da güçlenmekle kalmayıp, bütün güçlerini ortak düşmana karşı kullanma yeteneğini kazandıkları sıralarda oldu. Almanya'da Sosyalist Parti hızla bir güç olmaktaydı. Ama onu bir güç haline getirmenin ilk koşulu, yeni sağlanmış olan birliğin tehlikeye düşürülmemesiydi. Ve Dr. Dühring, kendi çevresinde bir kümeyi, geleceğin ayrı bir partisinin çekirdeğini, açıkça toplamaktaydı. Bundan ötürü, onun karşısına çıkmamız, ve hoşlansak da hoşlanmasak da, savaşımla hesabını görmemiz zorunlu hale geldi.

Bu, pek güç olmayabilirdi, ama uzun bir iş olduğu besbelliydi. Bilindiği gibi, biz Almanlar, ince eleyip sık dokumaya, çok derin ve köklü düşünmeye, *Gründlichkeit*'a (derinlik) —nasıl isterseniz öyle deyiniz— düşkünüzdür. İçimizden biri, yeni bir öğreti saydığı bir şeyi açıklayınca, onu önce her şeyi kapsayan bir sistem haline getirmek zorundadır. Mantık ilkelerinin ve evrenin temel yasalarının eninde sonunda, yalnız bu yeni bulunup tamamlanan teoriye ulaşılmak için varolageldiğini kanıtlaması gerekir. Ve Dr. Dühring, bu bakımdan, tam istenen ulusal nitelikteydi. Şunların hakkından gelmem gerekiyordu: Eksiksiz bir ussal, sağtörel (ahlâkî), doğal ve tarihsel "Felsefe Sistemi"; eksiksiz bir "Ekonomi Politik Tarihi" —görünüşü ve içeriği bakımından ağır üç koca cilt; genellikle daha önceki filozofların ve iktisatçıların hepsine karşı ve özellikle Marx'a karşı seferber edilmiş üç kanıtlar kolordusu— gerçekte tam bir "bilimde devrim" çabası. Uzay ve zaman kavramlarından bimetalizme, maddenin ve hareketin öncesizliğinden ve sonrasızlığından sağtörel idealaların kalımsız nitelikte olmasına, Darwin'in doğal seçmesinden gelecekteki bir toplumda gençliğin eğitimine kadar, akla gelen çeşitli konuların hepsini ele almam gerekiyordu. Ne olursa olsun, Dr.

Dühring'in işi geniş ve sistemli tutması, bana, Marx'ın ve benim bu pek çeşitli konulardaki görüşlerimizi daha önceleri yaptığımızdan çok daha birbirine bağlı bir biçimde ve Dr. Dühring'e karşı geliştirme fırsatını verdi. Başka bakımlardan pek tatsız tuzsuz olan bu işi üstlenmemin başlıca gerekçesi budur."[1]

Marx da, aynı yapıtın 1880 Fransızca birinci baskısına yazdığı *Önsöz*'de, Engels'in "alay ederek *Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor* adını verdiği" yapıtını, "Bay Eugen Dühring'in genel olarak bilim ve özel olarak sosyalizm üzerindeki yeni teorilerine karşılık olarak" yazdığını söyler.

"Gene de", diye yazıyordu Engels daha önce, 11 Haziran 1878 günü, *Anti-Dühring*'in birinci baskısı için *Önsöz*'ünde, "öbür işleri bir yana bırakarak bu ekşi elmayı ısırmaya karar vermem için bana bir yıl gerekti. Bu ekşi elma, gerçekte, bir kez ısırdıktan sonra tamamen yutulması gereken elmalardandı. Ve yalnızca çok ekşi değil, çok iriydi de. Yeni sosyalist teori, yeni bir felsefel sistemin son pratik meyvesi olarak çıkıyordu ortaya. Öyleyse, bu teoriyi, bu sistem bütünü içinde incelemek, ve sonra da sistemin kendisini incelemek gerekiyordu; olanaklı olan her şeyi, ve daha başka birkaç şeyi ele aldığı o geniş alanda izlemek gerekiyordu Bay Dühring'i".[2] Ve ekliyordu: "Eğer Bay Dühring'in ancak bir amatör olduğu savında bulunabileceğim alanlarda izleme zorunda kaldıysam, bu, benim suçum değil... Hukuk alanında ve sık sık da doğa bilimlerinde böyle oldu."[3]

Yapıtının ikinci baskısı için yazdığı 23 Eylül 1885 günlü *Önsöz*'ünde, *Anti-Dühring*'in daha nesnel bir betimlemesini yapar Engels. Şöyle der: "Bay Dühring'in bu kitapta eleştirilen "sistem"i çok geniş bir teorik alanı kapsar; ben onu her yerde izleme ve onun görüşlerine karşı kendi görüşlerimi çıkarma zorunda kalmıştım. Böylelikle olumsuz eleştiri olumlu bir duruma gelmiş, polemik, Marx'ın ve benim temsil etmekte olduğumuz diyalektik yöntem ve ekonomik dünya görüşünün, hem de bir dizi oldukça geniş alanda, az çok tutarlı bir açıklaması durumuna dönüşmüştü."[4]

Emile Bottigelli, yapıtın Fransızca çevirisine yazdığı, ve genişletilmiş biçimiyle Nisan 1971 tarihini taşıyan *Sunuş*'ta, Engels'in bu betimlemesini daha da belirginleştirir. "Engels, der, *Anti-Dühring*'i yazarak, marksist dünya görüşünün tüm bilgi alanlarındaki sentezini ilk kez olarak yaptı. Ve bu nedenle, burada, bir Marksizm Ansiklopedisinden gerçekten sözedilebilir. Kuşaklar, marksizmin temel ilkelerinin açık ve eksiksiz bir açıklamasını bu yapıtta buldular, ve *Anti-Dühring*, her zaman herkes için anlaşılır kalarak, Marx'ın düşün-

[1] Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 33-35.
[2] Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 48.
[3] *İbid.*, s. 50.
[4] *İbid.*, s. 52.

cesinin en tam bir biçimde öğrenilmesini sağlayan yapıt olmakta devam eder."[5]

Her zaman herkes için anlaşılır kalmak. "Ama", der Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'in 1882 Almanca birinci baskısı için yazdığı *Önsöz*'de, "yapıtım başlangıçta doğrudan doğruya halka propaganda amacıyla yazılmamıştı."[6] Ve "sosyalizmin kabataslak bir gelişim tarihinde Kant-Laplace Evrendoğumu, modern doğabilim ve Darwin, klasik Alman felsefesi ve Hegel ile karşılaşınca" şaşacak okurlar için şöyle yazıyordu: "Ama bilimsel sosyalizm önemli bir Alman ürünüdür ve ancak klasik felsefesi bilinçli diyalektiğin geleneğini canlı olarak kavramış bir ulustan doğabilirdi."[7] Bottigelli'nin, yapıtın "her zaman herkes için anlaşılır kaldığı"na ilişkin ve her halde onun açıklık ve eksiksizliğine dayanan değerlendirmesini, Engels'in, *Anti-Dühring*'in üç bölümünden (Giriş'in ilk bölümü ile, Üçüncü Kısmın Birinci ve İkinci bölümleri) oluşan *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'e ilişkin bu saptamaları ile birlikte düşünmekte yarar var.

Anti-Dühring, iki bölümlük bir *Giriş*'ten sonra, şu üç Kısımdan oluşur: I. Kısım: *Felsefe* (Oniki bölüm); II. Kısım: *Ekonomi Politik* (On bölüm); III. Kısım: *Sosyalizm* (Beş bölüm). Tüm yapıt yirmidokuz bölüm. Buna yapıtın Fransızca *Editions Sociales* baskısında olduğu gibi, bu baskıdan yapılan Türkçe çevirisinde de, okuru Engels'in mutfağına ya da laboratuarına (nasıl isterseniz) götüren "Anti-Dühring için Elyazmaları" başlığı altında toplanan son bir bölüm daha eklenmiş. Bu bölümde, Engels'in aynı dönem çalışmalarını yansıtan, "Maddî Nedenlerden Çıkarılmış Piyade Taktiği" ile "Feodalitenin Çöküşü ve Burjuvazinin Yükselişi" başlıklı iki de makale var.

E. Bottigelli, *Sunuş* yazısında, *Anti-Dühring*'in felsefe yönünü özellikle vurgular. "İlkin Engels, der, modern materyalizmin ne olduğunu çok açık bir biçimde belirlemiştir."[8] "Bir başka deyişle, materyalizmin, bilimlerin 19. yüzyılın üçüncü çeyreğindeki gelişmesine uygun düşen biçiminin, ana çizgileri içinde belirlenmesi sözkonusuydu. Bu biçim, diyalektik materyalizmdi, ve bunun ilkeleri ile yasalarını ortaya çıkarmış olmak da, Engels'in deyimidir."[9]

"*Anti-Dühring,* Marksizmin, bir dünya görüşü olarak, gerçekten ilk açıklamasıydı."[10] "Ama o, daha çok yepyeni bir felsefe anlayışı oluşturur."[11]

Ve Bottigelli, bu yepyeni felsefe anlayışını şöyle açıklar:

"Burjuva felsefesi, bilimlerin gerçekliğini belirttiğini, kendisi

[5] *İbid.*, s. 39-40.
[6] Friedrich Engels. *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, agy.*, s. 28.
[7] *İbid.*, s. 29.
[8] Friedrich Engels. *Anti-Dühring. agy.*, s. 40.
[9] *İbid.*, s. 41.
[10] *İbid.*, s. 41.
[11] *İbid.*, s. 42.

de öbür bilimler üstünde bir bilim olduğunu ileri sürüyordu. Aynı zamanda hem doğal olaylar, hem de tinsel yaşamı açıklayan tam bir sistem kurmayı gözetiyordu. Bu anlamda, bilginin gelişmesi sonucu durmadan kendi kendisiyle çelişme durumuna giren kapalı bir bütün idi. Varlığın bilinç üzerindeki önceliğini olurlayan, ve kendisi için düşüncenin, içinde oluştuğu koşullara sıkı sıkıya bağımlı bulunduğu marksizm konusunda ise, bu iş başkadır. Marksizme göre, bilgimiz genişlediği, gerçeği daha bilimsel bir biçimde kavradığımız ölçüde, düşüncemizin biçimleri dönüşür. Felsefe, artık, öbür bilimler üstünde, bilgimizin eksikliklerini kapatmayı gözeten bir bilim değildir. Gerçekliğin düşünce düzeyindeki dışavurum ve sentezidir, doğal ve insanal olayların araştırılmasında bilim tarafından elde edilen sonuçların genelleştirilmesi ve benimsenmesidir."[12]

Lenin de, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*'de, Bogdanov'a karşı marksizmin nesnel gerçek ve ölümsüz doğruluklar (mutlak hakikat) konusundaki görüşlerini savunurken, *Anti-Dühring*'in Felsefe Kısmına dayanır.

"Materyalist olmak için, der Lenin, duyu örgenlerimizle bize açıklanan nesnel gerçeği kabul etmek gerekir. Nesnel gerçeği, yani insandan ve insanlıktan bağımsız olan gerçeği kabul etmek, şu ya da bu yolda mutlak gerçeği (doğruluğu, hakikati) kabul etmek demektir. Ve metafizik materyalist Dühring'i, diyalektik materyalist Engels'ten ayıran da işte bu "şu ya da bu yol"dur. Genellikle bilimin, özellikle tarih biliminin en karmaşık sorunları konusunda, Dühring sağa sola, son, kesin, sonsuz gerçek gibi birtakım sözcükler saçıp savuruyordu. Engels, onunla alay ediyordu: kuşkusuz, diyordu ona, sonsuz gerçekler vardır, ama çok basit şeyler için koca koca sözcükler kullanmak, pek akıllıca bir davranış sayılmaz. Materyalizmi ileri götürmek için, bayağı sonsuz gerçek sözcüğü ile oyuna bir son vermek gerekir, mutlak gerçek ile göreli gerçek arasındaki ilişkiler sorununu diyalektik terimlerle koymasını ve çözmesini bilmek gerekir. ... *Herkes*, ısrarla kendisinin göreci olduğunu açıklar; ama... görelilik ile diyalektik arasındaki ilişkiler sorununu açık ve dolaysız terimlerle koymaktan korkarlar ya da koymayı bilmezler. Bogdanov'a göre bilgilerimizin göreliliğinin tanınması, mutlak gerçeğin her türlü kabulüne *kapıları kapatır*. Engels'e göre, mutlak gerçek, göreli gerçeklerin bütünleşmesinin sonucudur. Bogdanov görecidir. Engels ise diyalektikçi. Diyalektik materyalizm için, göreli gerçek ile mutlak gerçek arasında öyle aşılmaz sınır çizgileri yoktur. Modern materyalizm, yani marksizm açısından bilgilerimizin nesnel, mutlak gerçeğe yaklaşıklık *sınırları* tarihsel olarak görelidirler, ama bu gerçeğin varlığı, bizim ona yaklaşmakta olduğumuz kadar *kesindir*. Tablonun çevre çizgileri tarihsel olarak görelidirler, ama

[12] *İbid.*, s. 42.

tablonun nesnel olarak varolan bir modeli temsil ettiği kesindir. Şu ya da bu anda, şu ya da bu koşullar içinde, şeylerin doğasına değgin bilgimizde, maden kömürü katranı içinde alizarini bulacak ya da atom içinde elektronlar bulacak noktaya kadar ilerlemiş olmamız olgusu tarihsel bakımdan görelidir, ama hiç bir bakımdan göreli olmayan şey, bu cinsten her bulgunun "mutlak nesnel bilgi"nin bir ilerlemesi olduğudur. Mutlak gerçek ile göreli gerçek arasındaki bu ayırdetmenin, belirsiz olduğunu söyleyeceksiniz. Şöyle yanıtlayacağım: Bilimin, sözcüğün en kötü anlamında bir dogma haline gelmesini, ölü, donmuş, kemikleşmiş bir şey olmasını engellemek bakımından, doğrusu, oldukça "belirsiz"dir, ama bizimle inancılık, bilinemezcilik, felsefel idealizm arasında, Hümcülerin ve Kantçıların bilgiççiliği arasına kesin ve silinmez bir sınır çizgisi çizecek kadar da belirgindir. Burada farkına varamamış olduğunuz bir sınır vardır, ve bu sınırın farkına varmamış olduğunuz için de gerici felsefe bataklığına düştünüz. Bu sınır diyalektik materyalizmle görecilik arasındaki sınırdır. Bilgi teorisini görecilik üzerine kurmak, kendini, kaçınılmaz olarak, mutlak şüpheciliğe, bilinemezciliğe, bilgiççiliğe ya da öznelciliğe mahkûm etmek demektir. Bilgi teorisinin temeli olarak görecilik, yalnız bilgilerimizin göreliliğinin kabul edilmesi demek değildir, aynı zamanda, her türlü ölçünün, insandan bağımsız olarak varolan ve bizim göreli bilgimizin gittikçe daha çok yaklaştığı her türlü nesnel modelin de yadsınması demektir. Diyalektik, Hegel'in de zamanında açıkladığı gibi, göreciliğin, yadsımanın ve şüpheciliğin bir öğesini *kapsar*, ama diyalektik göreciliğe *indirgenemez*. Marx ve Engels'in diyalektik materyalizmi, elbette ki, göreciliği kapsar, ama ona indirgenmez; yani diyalektik materyalizm, bütün bilgilerimizin göreliliğini nesnel gerçeğin yadsınması anlamında değil, ama bilgilerimizin bu gerçeğe yaklaşmasının sınırlarını tarihsel göreliliği anlamında kabul eder."[13]

"Tarihte Zorun Rolü"ne bir sunuş yazısı yazan Ernst Wangermann, *Anti-Dühring*'in İkinci Kısmında (Ekonomi Politik) yer alan ve siyasal zor ile iktisadal etkenler arasındaki ilişkiyi irdeleyen "Zor Teorisi" başlıklı üç bölümün içeriğini şöyle özetler:

"Tarihte zorun rolü üzerindeki tartışmanın özü neydi? Dühring, felsefe ve iktisat konusundaki ders kitaplarında, insanın insan tarafından sömürülmesinin temelinin tarihsel bir zor eylemi olduğunu ve bunun daha güçlü kişi ya da sınıf yararına, sömürücü bir iktisadal sistem yarattığını ileri sürmüştü. Dolayısıyla, bir devrimci hareketin itici gücü, sömürüyü sürdürmeyi amaçlayan, varolan haksız zor uygulamasına karşı duyulan sağtörel (ahlâkî) tepki olmalıydı. Engels, Dühring'i çürütürken, insanlık tarihinde, siyasal zorun ve onun

[13] V. İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 139-145.

sağladığı iktidar sisteminin, bağımsız ve öncel öğeler olduklarını önermenin saçmalığını sergiler. Geniş tarih bilgisine dayanarak, zorun yöneldiği ereğin ve çeşitli dönemlerde buyruğunda bulunan silahların, üretici güçler düzeyine ve öbür iktisadal öğelere nasıl bağlı olduğunu gösterir. Bu durumda, siyasal güç, uzun dönemde, her zaman iktisadal ve toplumsal güçler dengesindeki değişikliklere kendini uydurmak ve iktisadal gelişmenin buyruklarına boyuneğmek zorundaydı. Bir üretim biçimi ya da ona uygun olan siyasal sistem, bunu sürdürmek için gerekli olan zor derecesine bakılarak değil, gelişmeyi engelliyor mu, yoksa hızlandırıyor mu, buna bakılarak değerlendirilmelidir. Kölecilik, ilk doğduğunda, tarihsel anlamda ileri bir adımdı, çünkü ilkel topluluğu dağıttı ve toplumun üretici gücünü geliştirdi. Geçmişte ne zaman siyasal güç iktisadal gelişmeyle çatıştıysa, çatışma her zaman siyasal gücün devrilmesiyle sonuçlanmış, iktisadal gelişme, amansız ve ayrıklamasız (istisnasız) bir biçimde ezip geçmiştir."[14]

Joseph Bloch'a yazacağı 21 [22] Eylül 1890 günlü mektupta, *Anti-Dühring*'den, içinde tarihsel materyalizmin en ayrıntılı açıklamasını yaptığı iki yapıtından biri (ikincisi: *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*) olarak söz edecek olan Engels, yapıtın ikinci baskısına (1885) yazdığı önsözde, Marx'ın genel olarak *Anti-Dühring*, özel olarak yapıtın İkinci Kısmıyla olan ilişkisini, şöyle anlatır:

"Bu kitapta açıklanan görüşlerin temelleri ve gelişmesi çok büyük ölçüde Marx'a, ve ancak çok küçük ölçüde bana ilişkin olduğundan, kitabımın onun bilgisi dışında yazılmadığı kendiliğinden anlaşılır. Ben bütün elyazmasını basılmadan önce ona okudum, ve ekonomi üzerindeki kısımda onuncu bölümü ("*Eleştirel Tarihi*" Üzerine) yazan da odur." Ve ekler: "Zaten bizim özel konularda her zaman birbirimize yardım etme alışkanlığımız vardı."[15]

Anti-Dühring'in Birinci Kısmındaki Ölümsüz Doğruluklar; Eşitlik; Özgürlük ve Zorunluluk; İkinci Kısmındaki Zor Teorisi; ve Üçüncü Kısmındaki (sosyalizm üzerine) Tarihsel Bilgiler bölümlerinde daha önce çoğuna değinmiş bulunduğu kimi sorunları, B. Borgius'a yazdığı 25 Ocak 1894 günlü mektupta, Engels kısaca şöyle açıklar:

"1. Biz toplum tarihinin belirleyici temeli olarak baktığımız iktisadal ilişkilerden, belli bir toplum insanlarının kendi yaşama araçlarını üretme ve (işbölümünün varolduğu ölçüde) ürünleri aralarında değişme biçimini anlıyoruz. Öyleyse, *tüm* üretim ve ulaştırma *tekniği* buna dahildir. Bizim anlayışımıza göre, bu teknik aynı zamanda ürünlerin değişim ve dağılım biçimi ve, dolayısıyla, ilkel toplumun dağılmasından sonra, sınıflara ayrılması, dolayısıyla egemenlik ve bağımlılık ilişkilerini, dolayısıy-

[14] Friedrich Engels, *Tarihte Zorun Rolü*, Sol Yayınları, Ankara 1974, s. 9.
[15] Friedrich Engels. *Anti-Dühring*, *agy*., s. 52-53.

la devleti, siyasayı, hukuku, vb. de belirler. İktisadal ilişkiler kavramına, ayrıca, bu ilişkilerin üzerinde geliştikleri *coğrafi temel*, ve varlıklarını çoğu kez yalnızca gelenek ya da *vis inertiae* ile sürdüren, önceki iktisadal gelişme aşamalarından gerçekten aktarılmış kalıntılar, ve elbet bu toplumsal kuruluşu çevreleyen dış çevre de dahildir.

Her ne denli, sizin dediğiniz gibi, teknik büyük ölçüde bilimin durumuna bağlıysa da, bilim de tekniğin *durumu* ve gereksinmelerine çok daha büyük ölçüde bağlıdır. Toplumun teknik gereksinmeleri olduğu zaman, o bilimi on üniversitenin yapacağından daha çok canlandırır. Tüm hidrostatik (Torricelli, vb.), XVI ve XVII yüzyıllarda İtalya'daki dağ sellerinin düzenlenmesi yolundaki dirimsel gereksinmeden çıktı. Elektrik üzerine, ancak elektriğin teknik kullanımı bulunduktan sonra ussal bir şeyler biliyoruz. Ama, ne yazık ki, Almanya'da, bilimler tarihini, sanki bilimler gökten düşmüş gibi yazma alışkanlığı edinilmiş.

2. Biz iktisadal koşulları, tarihsel gelişmeyi son kertede koşullandıran şey olarak düşünüyoruz. Oysa, ırkın kendisi iktisadal bir etkendir. Ama burada savsanmaması gereken iki nokta var:

a) Siyasal, hukuksal, felsefel, dinsel, yazınsal, sanatsal, vb. gelişme, iktisadal gelişmeye dayanır. Ama hepsi de birbirleri üzerinde olduğu gibi, iktisadal temel üzerinde de karşılıklı etkide bulunurlar. Bu, iktisadal durum *neden* olduğu, *yalnızca o etkin* ve bütün geri kalan ise edilgin etkinlikten başka bir şey olmadığı için böyle değildir. Tersine, her zaman *son kertede* üstün gelen iktisadal zorunluluk temeli üzerinde karşılıklı etki vardır. Örneğin devlet, korumacılık (himayecilik) ile, özgür-değişim (serbest mübadele) ile, iyi ya da kötü bir vergilendirme ile etkili olur, ve Almanya'nın 1648'den 1830'a değinki sefil iktisadal durumundan kaynaklanan ve kendini ilkin *piyetizm*, sonra da duygusallık ve prensler ile soyluluk karşısında aşağılık, kölelik olarak gösteren Alman hamkafanın korkunç bitkinlik ve korkunç güçsüzlüğü bile, iktisadal bir etki göstermekten geri kalmadı. Bu bitkinlik ve güçsüzlük, kalkınmanın en büyük engellerinden biri oldu ve ancak süreğen yoksulluğu dayanılmaz duruma getiren Devrim ve Napoléon savaşları sayesinde sarsıldı. Öyleyse şurada burada, salt kolaylık olsun diye düşünülmek istendiği gibi, iktisadal durumun otomatik bir etkisi yoktur, tersine, tarihlerini yapan insanların kendileridir, ama bu tarihi, öbür siyasal ve ideolojik koşullar tarafından ne denli etkilenmiş olurlarsa olsunlar, gene de, son kertede, sizi anlayacak duruma getiren tek şey olan ipucunu bir uçtan öbürüne oluşturan koşullar olmaktan geri kalmayan iktisadal koşulların da aralarında bulundukları daha önceki gerçek koşullar temelinde koşullandıran verilmiş bir çevre içinde.

b) İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama bugüne değin, genel bir plana göre, ve hatta belirli, örgütlü, verilmiş bir toplum çerçevesi içinde bile, kolektif bir istence uymazlar. Ça-

baları birbirlerini engeller, ve bu türlü bütün toplumlar içinde, *olumsallık* tarafından tamamlanmış ve açığa vurulmuş *zorunluluğun* egemen nedeni de, işte budur. Kendini bu toplumlara olumsallık aracıyla zorla kabul ettiren zorunluluk da, sonunda, iktisadal zorunluluktur. Burada büyük adamlar denilen soruna yanaşıyoruz. Elbette, belli bir filanca ülkenin belli bir filanca zamanında filanca büyük adamın ortaya çıkması salt bir raslantıdır. Ama, eğer biz bu adamı ortadan kaldırırsak, yerinin doldurulması gerekirliğinin ortaya çıktığı görülür ve bu yerini dolduracak kişi de iyi kötü bulunacaktır, ama hep zamanla bulunacaktır. Napoléon'un, bu Korsikalının, kendi öz savaşı ile tükenmiş Fransız Cumhuriyetinin kesin bir gereksinme duyduğu askersel diktatörün ta kendisi olması bir raslantı oldu; ama bir Napoléon olmasaydı, bir başkasının bu boşluğu dolduracak olduğu da tanıtlanmıştır, çünkü zorunlu bir duruma geldiği her kez, adam bulunmuştur: Sezar, Auguste, Cromwell, vb. Eğer Marx tarihin tarihsel anlayışını bulduysa, Thierry, Mignet, Guizot, 1850'ye değin bütün İngiliz tarihçileri, buna çalışıldığını tanıtlarlar, ve aynı anlayışın Morgan tarafından bulunması da, zamanın bu anlayış için olgunlaşmış olduğunun ve *zorunlu olarak* bulunması *gerektiğinin* kanıtıdır.

Tarihteki bütün öbür raslantı ve bütün öbür raslantı görünüşleri için de bu böyledir. İrdelediğimiz alan iktisattan ne denli uzaklaşır ve salt soyut ideolojiye ne denli yaklaşırsa, gelişmesinin o denli raslantı gösterdiğini ve eğrisinin o denli zikzak çizdiğini görürüz. Ama eğer eğrinin ortalama eksenini [trendini —ç.] çizerseniz, gözönüne alınan dönem ne denli uzun ve irdelenen alan ne denli büyükse bu eksenin de iktisadal gelişme eksenine o denli yaklaştığını ve ona o denli koşut olma eğilimi gösterdiğini görürsünüz.

Gerçek anlayışın en büyük engeli, Almanya'da, iktisadal tarihin, yazındaki bağışlanmaz savsanmasıdır; yalnızca okulda tarih üzerine öğrenilen fikirlerden vazgeçmek çok güç değildir, ama bunun için zorunlu olan gerecin toplanması daha da güçtür...

Öte yandan, Marx'ın *18 Brumaire*'de vermiş bulunduğu güzel örnek, tam da pratik bir örnek olduğu için, sizin sorularınızı, öyle sanıyorum ki, yeterince yanıtlamalıydı. *Anti-Dühring*, 1. kısım, 9-11 bölümler, ve 2. kısım, 2-4 bölümler ile, 3. kısım, 1. bölüm içinde, ya da girişte ve sonra da, *Feuerbach*'ın son bölümünde, gene bu konuların çoğuna daha önce değindiğimi sanıyorum."[16]

Bu açıklamalar *Anti-Dühring*'in okunmasını bir ölçüde kolaylaştırabileceği gibi, yapıtın kendisinin okunması da bu açıklamaları daha güçlü bir ışık altında aydınlatabilir.

K. S.

[16] Marx-Engels. *Seçme Yapıtlar*. c. III. Joseph Bloch'a yazılan 21[22] Eylül 1890 günlü mektup da bu yapıttadır. (Basılıyor.)

I

Bugünkü mevcut küçük-burjuva demokrat yönetimin, küçük-burjuva katmanları ve işçi sınıfının geri kesimini umutsuzluğa, çaresizliğe ve "otorite" aramaya yönelttiği yadsınmaz bir gerçek halini aldı. Bu olguya doğru bir yaklaşımla değinen *ÜLKE*, böylesi bir gelişimin küçük-burjuva yığınları faşizmin kitle tabanı yapacağını belirtti. Buna çözüm olarak ise, güçlü bir sol partinin varlığı getirildi.

Bu parti Türkiye gerçeklerinden hareket eden, bilimsel sosyalizmi eylem kılavuzu olarak somut gerçeklere en tutarlı bir biçimde uygulayan MDD hareketi içinden çıkacaktır.

Ancak, *ÜLKE*'nin göz ardı etmemesini istediğimiz bazı noktalar var.

"Türkiye'de devrimci hareketin genel ve güncel sorunlarını incelemek, araştırmak..." gibi bir sav, örgütsel bağlam içinde düşünülmeli ve ele alınılmalıdır. Bunun dışında bir ele alış soyut ve entellektüelcedir. Çünkü öylece, "Değiştirme" ilkesi göz ardı edilmiş "yorumlama" ilkesi ön plana çıkartılmış olur.

Aynı biçimde, "küçük-burjuva ideolojiler ile proleter devrimci ideoloji arasındaki" çizgi ve "Proleter Devrimciler arasındaki" bölünmüşlük sorunları ancak örgütsel bir bağlam içinde çözüme ulaştırılabilir.

Bu çerçeve içinde sizleri, Türkiye devrimci hareketinin somut gelişiminin sorumluluğunu gerçekten sosyalistçe duyan insanlar olmaya çağırıyoruz. Tarihsel ve sınıfsal koşulların dayattığı tarihsel görevi yerine getirmek için bir adım daha atınız. Oportünist tekke şeflerinin düştüğü hataya düşmeyin. Göreceksiniz ki proleter devrimciler inançlı ve kararlıdırlar. Göreceksiniz ki, "temsilciliğe hak kazanacak" çalışmalarda yalnız değilsiniz.

Proleter devrimci hareketin sancısı olan örgüt sorununu çözmek için biraz daha gayret! Bir adım daha ileri!

Bir grup işçi adına
NURULLAH GİRAY

II

Yeni Ülke adıyla çıkardığınız derginin 3. ve 4. sayıları elimize geçmiş bulunuyor.. Gaziantep gibi bir ilde böylesi bir yayının elimizde bulunması devrimci teori ve sonucu bakımından çok yararlı olacaktır. Ama burada, esasen söylenecek bir sözüm var: *Ülke*'nin şimdiye kadar çıkmış olmaması proleter devrimcileri için bir kayıptır.. Bunu kişiliğinize yapılmış kaba bir övgü olarak anlamayın... Hele *Ülke* yazarları içinde Tür-

kiye'de sosyalist bilimin gelişmesine en büyük katkıları olan, Erdost ve Somer gibi devrimcilerin olması, bu övgüyü yapmamızı da gerektirir herhalde...

Yeni Ülke'yi her yönüyle irdelemiş değilim.. Ancak okuduğum konular, o kadar ki, diğer konularda da açıklığa yer vermektedir... Ve bu yazıyı yazmama neden olan konu ise şudur: "12 Mart ve 12 Mart'ı Hazırlayan İç ve Dış Koşullar!" Gene diyebilirim ki, şimdiye kadar okuduğum konular içinde (Türkiye'de Faşizme Dair) en açığı, en geniş araştırmacı bir yazı... Yalnız burada şunu belirtmem gerekiyor. Zaten yazmama neden olan da budur:

1. 12 Mart'la birlikte faşizm, diktatörlüğünü kurmuş mudur? *Ülke*'ye göre tam olarak değil..

2. Türkiye'de faşizm kurumlaşmış mıdır? *Ülke*'ye göre, evet... Ve faşizm 12 Mart'la birlikte tüm kurumları işgal etmiştir...

3. Bu kurumsal işgal hâlâ devam ediyor mu? *Ülke*'ye göre "şüphesiz 12 Mart şimdi de yaşanıyor".

4. Sonuç olarak CHP antifaşist midir? Yine *Ülke*'ye göre ikili karakter taşımaktadır.

Bu soru ve yanıtlar sizin yazınızdan çıkardığım sonuçlardır (anladığım kadarıyla). Yalnız bana çelişki gibi görünen yine birtakım yanıtlar var: Örneğin yazınızın bir yerinde burjuvazinin istediği diktatörlüğe kavuştuğunu vurgularken, bir yerde de "12 Mart gerici Cumhuriyetten faşizme geçmek için burjuvazinin başvurduğu bir yöntem"dir şeklindedir. Ve yine bir yerde de "faşistler mevcut devleti, korumayı değil, yıkmayı amaçlıyorlar" gibi bir cümle var.. Sanırım bu cümle "faşizm mi. demokrasi mi?" konusunda... Amacım sizi eleştirmek değil... Fakat anladığım kadarıyla; faşizm vardır, ama terörist diktatörlüğünü henüz kuramamıştır... Ya da "balyoz" hareketiyle birlikte faşizm fiilen iktidardadır.. Ama şimdi de fiiliyatı yoktur...

1. Dimitrof'a göre, faşizm gelip geçici değildir.. Bir karşı devrim iktidarıdır..

2. İktidardan düşürülmesi, devrim sorunudur...

Bunları eleştirmek için yazmadım.. Benim anladığım sonuçlar böyledir.. Fakat yanılmış, ya da yanlış anlamış olabilirim.. Sizden ricam, konuya ilişkin bir yanıt... Şimdi ben yazınızı yeniden okurken, umarım yanlış anlamalar da son bulur... Fakat bunu yazmamdaki gaye açıktır.. Bugün sol harekette öyle tahliller var ki, açıklamaya gerek yok. Örneğin bir grubun tahlili şudur:

1970-1973 açık faşist diktatörlük

1973-1974 gerici burjuva diktatörlüğü

1974-1978 parlamenter faşizm

1978-...... gerici burjuva diktatörlüğü.

Bunun gibi, "oligarşik dikta", "gizli faşizm" vb. tahliller var. Ayrıca bir de "tırmanan faşizm" tahlili var... Dahası... Bir de sosyal şovenlerin savundukları "faşist ve sosyal faşist diktatörlük" var...

Neyse, ben konuyu uzattım... Bütün bu tahlillere bakarak si-

zin yazınızı çok açıklayıcı buldum. Ama gene de "bulanık suda balık avlayan" şu hareketlerin yanında henüz aydınlığa kavuşturamadım.. İşte size bir tahlil daha:

Emperyalizm
Yerli tekelcilik
Feodal kalıntılar
Toprak burjuvaları } = Oligarşik Dikta

=→ Sömürge Tipi Faşizm =→ Gizli Faşizm

Evet... Türkiye'de öküze buzağı doğurtturuluyor... Bu konuya, (faşizm) içinde yaşadığımız şu günleri de gözönünde bulundurarak, bütün yazdıklarınıza dayanarak yeniden bir açıklık getirmenizi istiyorum.. Bu yanıtı ya bana, ya da dergide "mektuplar" bölümünde açıklarsanız çok iyi olur... Bu yanıtınız yalnız benim için değil, "bulanık suda balık avlayanlar"ın çoğu için bir devrimci görev olmalıdır...

CENGİZ KALFE

yeni ÜLKE

ÜÇ AYLIK SİYASAL DERGİ

Sahibi: *Vahap Erdoğdu;* Yazıişleri Müdürü: *Ali İhsan Torun;* Yönetim Yeri: Bağlar Caddesi, Seyran Sokak 13/a, Ankara; Yıllık Abone: 150 TL. (Yurtdışı aboneler, ayrıca 100 TL. posta gideri eklemelidir); Basıldığı Yer: *İlkyaz Basımevi,* Ankara; Yazışma ve Havale Adresi: ÜLKE, P.K. 512, Kızılay-Ankara.